ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

11

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Redakční rada:

prof. DrSc. Václav Vaněček, člen korespondent ČSAV,
vedoucí redaktor
dr. Ján Gronský, CSc.
dr. Jaroslav Houser, CSc.
doc. dr. Jaromír Kincl, CSc.
dr. Jiří Klabouch, CSc.
doc. Karel Malý, CSc.
prof. dr. Martin Vietor, CSc.

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

11

ACADEMIA — nakladatelství
Československé akademie věd

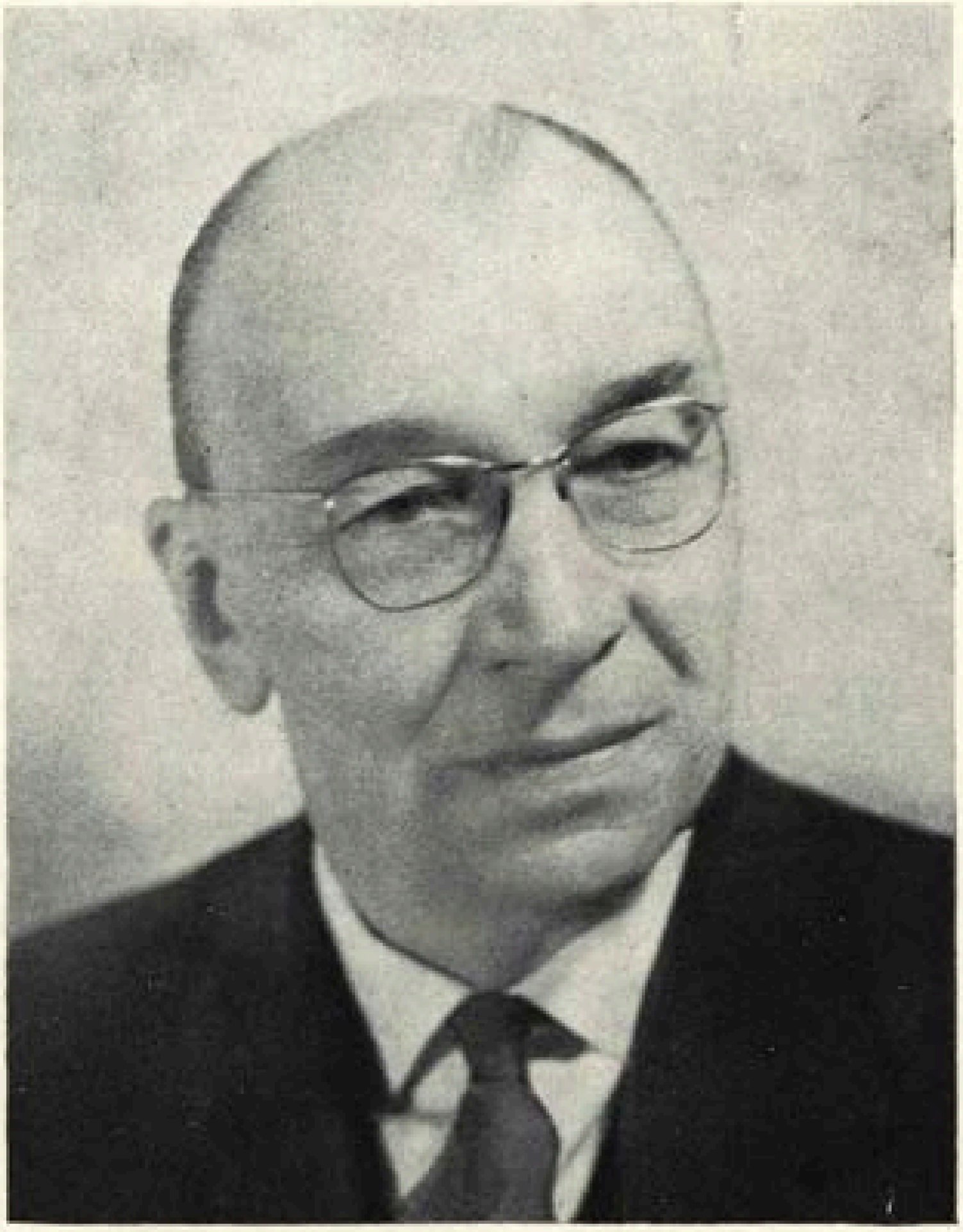
Praha 1965

Knihovna právnické fakulty
University Karlovy

Znač.: 7812/c

Inv. č.: 4304/75

© ACADEMIA - nakladatelství Československé akademie věd 1965

I. část

Václav Vaněček - 60 let

Životní jubilea a výročí vědeckých pracovníků bývají zpravidla nejen příležitostí k zhodnocení jejich tvůrčí práce a významu jejich vědeckého přínosu, ale i k ocenění vědecké a společenské důležitosti oboru, který svou prací vytvářeli.

Není pochyb, že právě takový význam má životní jubileum universitního profesora dr. Václava Vaněčka, CSc., člena korespondenta ČSAV. Jestliže proto v 11. ročníku Právněhistorických studií vzpomíná redakce jeho šedesátých narozenin, činí tak s plným vědomím, že vědecká osobnost jubilanta je nerozlučně spjata s československou právní historií, jejíž je v posledních letech čelným představitelem.

Profesor Vaněček se narodil 10. července 1905 v Jílovém u Prahy. Po absolvování střední školy studoval na právnické fakultě KU, kterou absolvoval v r. 1928. Na právnické fakultě působil zprvu jako asistent a po dalších studiích v Německu a Francii se v r. 1932 habilitoval jako soukromý docent československých právních dějin. V r. 1945 byl jmenován řádným profesorem československých právních dějin na právnické fakultě Karlovy university a v této funkci působí dodnes. V r. 1951 byl zvolen řádným členem Královské české společnosti nauk a při založení ČSAV (v r. 1952) byl zvolen jejím členem korespondentem.

Svou prvou práci, věnovanou právnímu postavení svobodných sedláků v Čechách v období feudalismu (Sedláci dědici, 1926) publikoval ve svých 21 letech. V semináři začal také pracovat na klíčovém problému naší právní minulosti. Práce koncipovaná zprvu jako studie o právním postavení klášterů stala se posléze úplnou revizí právních dějin přemyslovského státu, nově podaným vylíčením rozsahu knížecí moci a především pak počátků pozemkové vrchnosti. Ve třech jeho studiích o Základech právního postavení klášterů (Zakladatelská práva, Pozemková vrchnost, Imunita hospodářská, Imunita soudní) spočívalo hlavní těžiště vědeckého přínosu profesora Vaněčka před druhou světovou válkou. Jeho závěry otevřely před naší historickou vědou nové pohledy, ukázaly na nové pracovní metody a možnosti právněhistorického výzkumu. Právem byl pro-

fesor Vaněček označován za representanta nové generace historiků pokrokově již orientovaných. To dokázalo nepochybně i jeho stanovisko k insigniádě, pro které upadl v nemilost tehdejšího reakčního sboru právnické fakulty.

Výsledky předválečného badatelského úsilí profesora Vaněčka mají nepomíjivou hodnotu a jsou podnes základem a východiskem pro další rozvoj vědy o státu a právu. Další zamýšlený vědecký výzkum, zaměřený ke studiu českého feudálního soukromého práva, který ohlašoval V. Vaněček v r. 1938, byl znemožněn okupací a druhou světovou válkou. Je pochopitelné, že během okupace se věnoval profesor Vaněček studiu problematiky, kterou před naši vědu postavil boj československého lidu proti fašismu a o vlastní národní existenci. Výsledky jeho bádání — Stát Přemyslovců a středověká říše, 1945, Počátky státu a práva v Československu, 1946, a další spisy byly pak výmluvným přínosem naší vědy k zodpovězení palčivé otázky našeho státoprávního poměru k tzv. německé říši a úlohy a významu našeho státu v minulosti. Novou notu do vědeckých výzkumů profesora Vaněčka vnesla jeho práce Prvních tisíc let, 1949, kterou se autor postavil do čela nové rodící se tehdy marxistické vědy o dějinách státu a práva. Na šíři jeho vědeckých zájmů ukazuje i jiná jeho práce, věnovaná hodnocení buržoazní vědy a právnictví vůbec — České právnictví za kapitalismu. Těžiště vědecké práce profesora Vaněčka v letech 1950—1960 spočívalo pak jednak v budování nové marxistické koncepce dějin státu a práva Čechů i Slováků a jednak ve zkoumání jednotlivých temných míst naší právní minulosti. Svědectvím jeho úsilí jsou tu četné učební pomůcky z těchto let, ve kterých využívaje své bohaté badatelské erudice a zkušeností sovětské vědy, jejímž byl nadšeným propagátorem, vytvářel profesor Vaněček poprvé u nás ucelený obraz o třídní povaze státních i právních institucí na našem území od nejstarších jejich počátků až po dnešní socialistickou současnost. Úspěchem této Vaněčkovy dosavadní vědecko-pedagogické práce je nepochybně rozsáhlá učebnice Dějin státu a práva v Československu (1964), přijatá příznivě i širší kulturní veřejností.

Z bohaté řady závažných studií z těchto let lze uvést jen některé — České kobylí pole jako právní instituce, 1959, Stát Moravanů, Velkomoravská říše, Praha 1963, Mistr Viktorin Cornelius ze Všehrd a další vývoj českého právnictví, 1960. Zvláště jeho studie o Velké Moravě stávají se důležitým přínosem k zobecnění nových poznatků o tomto významném státním útvaru, které naši archeologové objevují v pozůstatcích materiální kultury.

Zásluhou profesora Vaněčka začala naše právní historie úspěšně pronikat i do zahraničí, kde je uznáván vědecký význam Vaněčkových studií

a tím i československé marxistické vědy o státu a právu. O této skutečnosti svědčí výmluvně příznivý ohlas řady studií profesora Vaněčka vydaných v předních zahraničních časopisech, stejně jako řada jeho vystoupení na mezinárodních konferencích a kongresech a jeho účast v zahraničních mezinárodních organizacích.

Připomeňme zde zejména jeho členství (od r. 1960 místopředsednictví) v Mezinárodní komisi pro dějiny stavovských shromáždění a v předsednictvu Mezinárodní asociace právních historiků, stejně jako úzkou spolupráci s organizací UNESCO. V této souvislosti je třeba připomenout, že profesor Vaněček byl také jedním z iniciátorů a hlavním organizátorem akcí k 500. výročí mírových návrhů Jiřího z Poděbrad, které proběhly pod záštitou ČSAV v r. 1964 jak u nás v Československu, tak i prostřednictvím organizace UNESCO ve všech jejích členských státech. Profesoru Vaněčkovi patří také zásluha o vědecké zhodnocení mírových návrhů. Z jeho podnětu konalo se v září 1964 v Praze úspěšné mezinárodní vědecké symposion věnované těmto otázkám a on byl také autorem výkladů a pojetí mírových návrhů krále Jiřího (Všeobecná mírová organisace, 1964).

Nelze opomenout ani jubilantovy zásluhy o organisování vědecké práce, ať již v ministerstvu školství a kultury, nebo v ČSAV či na Karlově univerzitě. Ani tu nelze než podat jen nejstručnější výčet.

V r. 1949 byl profesor Vaněček povolán do ministerstva školství, věd a umění, kde vykonával funkci odborového přednosty odboru věda. Byl zakladatelem Ústředí vědeckých pracovníků při Čs. národní radě badatelské a zasloužil se také o založení prvního čs. Domu vědeckých pracovníků v Bechyni. Při nové organisaci práce na vysokých školách byl v r. 1950 jmenován vedoucím katedry dějin státu a práva na právnické fakultě v Praze a po vytvoření Čs. akademie věd v r. 1952 začal připravovat založení samostatného vědeckého pracoviště právní historie, Kabinetu československých právních dějin, jehož se stal v r. 1953 vedoucím. V ČSAV pracoval od r. 1953 jako úřadující místopředseda VII. sekce a člen presidia SČAV do konce r. 1955 a znovu v letech 1958—1960. Po reorganisaci ČSAV je členem vědeckého kolegia ČSAV pro vědu o státu a právu a předsedou komise tohoto kolegia pro právní historii. Na právnické fakultě působí jako proděkan pro vědeckou práci.

Záslužnou práci pro československou vědu vykonal jako předseda komise vědeckých pracovníků při RŌH, Svazu zaměstnanců školství a jako člen ÚV tohoto odborového svazu.

Profesoru Vaněčkovi patří i zásluha o vytvoření prvního československého vědeckého časopisu, sdružujícího naše právní historiky i ostatní vědecké pracovníky příbuzných odvětví — Právněhistorické studie. Podstatný podíl ve vědecké a výchovné práci jubilanta tvoří i jeho recensní a

redaktorská činnost. Bez nadsázky lze říci, že vyšlo jen velmi málo knih a studií s právněhistorickou tématikou, ke kterým by nepřispěl svou radou, soudružskou pomocí i náročnou kritikou.

V dnešní době je profesor Václav Vaněček uznáván beze sporu za představitele československé právní historie. Svou autoritu vědeckou i lidskou si získal především obdivuhodným, čtyřicetiletým vědeckým dílem, obsahujícím více než 100 původních vědeckých prací a svou neúnavnou a trpělivou organizátorskou prací. O jeho úspěších učitelských mluví výmluvně skutečnost, že si vychoval řadu žáků, z nichž mnozí dosáhli významných vědeckých úspěchů jak v ČSSR, tak v zahraničí.

S šedesátým výročím narození Václava Vaněčka vstupuje zároveň naše právní historie do 20. výročí svého poválečného působení. Jestliže si její společenský význam, kulturní, pedagogické i politické působení a především významné výsledky vědecké dobyly širokého uznání nejen u nás, ale i ve světě, pak zásluha o to patří v nemalé míře i jubilujícímu profesoru Vaněčkovi. Za jeho vedení vyrostla nová právněhistorická pracoviště a plodná obec právních historiků. A bylo to právě jeho zásluhou, že právní historie svou společenskou i politickou angažovaností dokázala, že nebyla a není vědou katedrovou a že dovede odpovídat na aktuální problémy současnosti.

Skromná pocta, kterou v tomto ročníku právněhistorických studií k životnímu jubileu profesora Vaněčka podávají jeho přátelé, vědečtí spolupracovníci a žáci (pracovníci právnické fakulty KU vydávají poctu zvláštní), je jen výrazem opravdu soudružských srdečných přání pevného zdraví a mnoha dalších vědeckých úspěchů.

Ke zdrojům husitských názorů na teorii soudních důkazů

Jiří Kejř

Od doby, kdy Václav Vaněček před 13. lety podnětně vybídl českou právní historii k probádání právní problematiky husitské revoluce,[1] byla vydána již řada studií, které přinesly mnoho nových pohledů na stát, právo i instituce převratné epochy českých dějin, avšak obtížnost látky, nepřehlednost masy pramenů a nepřipravenost půdy starší literaturou nedovolily až dosud přistoupit k velké práci systematické. Snahou získat pro takové dílo potřebný základ, je veden i tento drobný pokus znovu se zabývat husitskými názory na teorii soudních důkazů[2] a přispět k nalezení jejich ideových východisek.

Je všeobecně dobře známo, že v klasickém procesu kanonickém ovládla pro hodnocení důkazů zákonná teorie průvodní, kdy zákonné předpisy stanoví, že soudce je povinen pokládat za pravdivé takové důkazy, které byly před ním při řízení provedeny v náležité formě, stanovené právem. Soudci pak je ponechána jen minimální možnost hodnotit důkazy podle svého vnitřního přesvědčení.[3]

Jestliže omezení soudcovské volné úvahy znamenalo za určité historické situace ochranu před soudcovskou libovůlí a tím i před zneužitím soudcovské moci, přinesla vázanost soudce formálně bezvadnými důkazy problémy jiné. Mohlo totiž dojít velmi snadno k situaci, že byly před soudem provedeny důkazy ve formě zákonem požadované a jimi byl pak soudce při svém rozhodování vázán, ač mu bylo subjektivně zřejmo, že nebyla vyslovena skutečná pravda o událostech či vztazích, o nichž měl rozhodovat. Byl to rozpor, který mohl být i důsledkem procesních pravidel

[1] Václav Vaněček, *Stát a právo v husitském revolučním hnutí*, Právník 91 (1952), 360—384. Nové zpracování látky je v souborné učebnici téhož autora, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1964, 123—154.

[2] Otázkou jsem se zabýval ve studii *Husitská kritika soudobé teorie soudních důkazů*, in *Dvě studie o husitském právnictví*, Praha 1954, 19—65; krátce jsem se jí dotkl též v článku *Právnické otázky Husova quodlibetu*, PS 5 (1959), 43—44, a nový materiál uvedl ještě v práci *Stát, církev a společnost v disputacích na pražské universitě v době Husově a husitské*, Praha 1964, 35—39.

[3] Převládla-li v novodobých procesních systémech téměř bezvýhradně zásada volného uvážení důkazů, platí to i o procesním právu podle Codex Iuris canonici, který tedy v c. 1889 se principiálně liší od klasického procesu kanonického.

ovládajících klasický proces kanonický a vytvářejících některé z jeho stěžejních zásad. Zásada písemnosti, podle známého pravidla *quod non est in actis, non est in mundo,* nedovoluje soudci přihlédnout k faktům, která nejsou obsažena v aktech, byť jinak s nimi třeba seznámen byl. Zásada soustřeďovací brání přihlédnout k okolnostem, které nebyly uvedeny v tom stadiu řízení, ve kterém se tak mělo stát. A konečně zásada projednací ve značné míře omezuje možnost soudu svou vlastní iniciativou si zjednat přiměřený základ pro bezpečné rozhodování s maximálním přiblížením skutečné pravdivosti, protože soudce je vázán toliko okolnostmi či důkazy, které strany při řízení uvedly, a nesmí přihlížet k jiným okolnostem, třebas jemu samému byly známy odjinud. Do nejmenších detailů propracovaná pravidla procesní mohla tedy leckdy přímo znemožnit plné poznání materiální pravdy. Soudce pak stál před vážným vnitřním rozporem, zda může vynést rozsudek, k jakému je podle procesních pravidel povinen dospět, a tím se protivit svému vnitřnímu přesvědčení a jednat proti svému svědomí, či zda se má řídit svým svědomím a porušit tak přísná procesní pravidla a vynést tedy rozsudek protiprávní. Zvláště důrazně se tento rozpor ukazoval u důkazu svědeckého, kdy byl soudce vázán zpravidla bezvadnou souhlasnou výpovědí dvou svědků, která tvořila plný důkaz, a to i tehdy, jestliže soudce věděl, že bylo podáno falešné svědectví, avšak neměl možnost prokázat jeho nepravdu. Pak problém soudcova rozhodování mohl býti zvláště svízelný a konflikt jeho svědomí s formálně platnými důkazy se stupňoval. Vyhrocoval se tu přímo protiklad soudcova svědomí a soudních důkazů, který ovšem nemohl být řešen právním předpisem, nýbrž teorií — naukou.

Je až s podivem, že dosud nepřipoutala tato otázka hlubší zájem historické vědy a že stojíme před bílým místem v dějinách procesního práva. A přece se po dobu mnoha staletí zabývala tímto problémem teoretická literatura v ohromném množství spisů.[4]

Neměl-li jsem až dosud možnost se zabývat historickým vývojem názorů na teorii soudních důkazů v celém časovém rozmezí,[5] po které byla otázka v literatuře traktována,[6] je to tím méně možné v této krátké studii. Snad lze jen naznačit, že pro starší dobu jsou to toliko nejstarší glosy

[4] V literatuře se problému dotkl v několika nesoustavných zmínkách Giuseppe Saviolí, *Storia della procedura civile e criminale II* (in Del Giudice, *Storia del diritto italiano III/2),* Milano 1927, na několika místech, avšak bez hlubšího rozboru a bez poukazu na historický vývoj otázky v teoretické literatuře.

[5] Mohl jsem tak zatím učinit v pouhém povšechném přehledu přednáškou *Volné uvážení důkazů soudem podle středověkých právních a filosoficko-theologických nauk,* přednesenou dne 2. prosince 1964 na universitě ve Štrasburku. Přednáška vyjde v Revue du droit canonique.

[6] V současné době je naděje, že se brzy dočkáme práce na toto thema pro období klasického práva kanonického, kterou připravuje mnichovský kanonista dr. K. W. Nörr.

k právu římskému,[7] pocházející z pera dvou vynikajících glosátorů Martina a Huga, kteří prohlašují za závazné pro soudcovo rozhodnutí jeho svědomí, avšak vlivem glos k právu kanonickému převládá brzy mínění, že soudce má rozhodovat výlučně podle provedených důkazů a ne podle svědomí.[8] Podporu velmi vydatnou tomuto mínění poskytuje i scholastická literatura morálně theologická, která s jedinou snad výjimkou Ulricha ze Strasburku[9] hájí důsledně a se stále bohatšími argumenty rovněž princip formálních důkazů a vývody největšího učence této doby sv. Tomáše[10] ovlivňuje následovníky na dlouhá staletí.

První vážné porušení této téměř neotřesitelné názorové jednoty přichází až ve 14. století, avšak ještě ne v úmyslu opozičním proti církevnímu soudnictví. Z theologů Mikuláš Lyra a z právníků Ioannes Calderinus se staví na stanovisko závaznosti soudcova svědomí pro jeho výrok o vině či nevině, avšak ani jednoho z nich nelze jistě podezřívat ze snahy ohrožovat snad církev a její soudní systém. Vede je především snaha dosáhnout zlepšení celého systému, zbavit soudce jeho vnitřní nejistoty a přiblížit tak rozhodování materiální pravdě. Skutečně opoziční názory vyslovuje učenec jiný, který se má stát v budoucnu významným inspirátorem nauk Viklefových a ať již prostřednictvím Viklefa nebo v přímém užití svých spisů i teorií husitských — Richard Fitz-Ralph, známý též pod pojmenováním Armachanus podle svého arcibiskupského sídla v Armagh v Irsku.

Je to jeho spis *De pauperie Salvatoris*,[11] inspirovaný živými ještě ohlasy bojů o chudobu ve františkánském řádu a dokončený nejspíše do r. 1356,[12] který v dalekosáhlé míře ovlivnil jedno z politicky nejútočnějších děl Viklefových *De civili dominio*. I v naší otázce tu je bohatství myšlenek převzatých Viklefem[13] a husitskými mistry, zejména M. Jesenicem,[14] a do-

[7] Z práva římského je nejčastěji komentovaným místem D 1.18.6 § 1; dále též D 2.1.17 a D 42.1.15.

[8] Z pramenů práva kanonického jsou rozhodující kapitoly Dekretu Gratianova C. 3 q. 7 c. 4 a C. 11 q. 3 c. 75, k nimž připojily Dekretály Řehořovy několik obdobných X 1.29.28 § 3 a X 1.31.1 a 2. K těmto kapitolám se nejčastěji vztahují příslušné výklady glos a aparátů.

[9] Nemohu citovat přímo místo nedokončené jeho theologické summy nazvané *De summo bono*, protože nemám po ruce žádný její rukopis, avšak Ulrichovy závěry jsou několikrát zevrubně opakovány pozdějšími autory.

[10] S. th. 2,II, q.64 a.6; 2,II, q.67 a.2; 1,II, q.95 a.1 a další místa.

[11] Ed. R. L. Poole ve *Wyclif's Latin Works XI*, jako dodatek za Viklefovým spisem *De dominio divino*, London 1890, str. 257—476, kde jsou otištěny čtyři knihy ze sedmi. Výklad naší otázky je obsažen v knize IV, kap. 7—9, str. 444—448.

[12] R. L. Poole v předmluvě k edici, str. XXXVI—XXXVII.

[13] *Wyclif's Latin Works II, 2*, ed. Johann Loserth, London 1900, 226—233.

[14] V questil *Utrum iudex sciens testes ...*, ed. Jiří Kejř, *Dvě studie*, 53—65; údaje literatury o ní viz Jiří Kejř, *O některých spisech M. Jana z Jesenice*, LF 86 (1963), 77 až 81, a nově též *Husitský právník M. Jan z Jesenice*, Praha 1965, 155.

konce se tu najdou i přímé předlohy jimi uváděných příkladů. Můžeme směle pokládat proto Fitz - Ralpha za časově první zdroj husitských názorů na teorii soudních důkazů a nebude nemístné povšimnout si proto příslušných odstavců jeho díla.

Fitz - Ralph neklade svou otázku přímo, jak je to obvyklé v současné právnické i theologické literatuře,[15] nýbrž se jí zabývá v souvislosti s jinou úvahou, zda totiž může kdo nabýt soudním rozsudkem vlastnictví, když přece platí zásada, *quod nullus habet vere civile dominium gracia denudatus.*[16] A na tomto základě, při rozboru povahy, oprávněnosti a vnitřní odůvodněnosti rozsudku, vysvětluje Fitz - Ralph i svůj názor na soudcovské rozhodování. Jeho spis je psán ve formě dialogu, ve kterém zkušený Richard, zjevně sám autor, odpovídá na dotazy a náměty Janovy. Myšlenková návaznost a logické seřazení je naprosto plynulé a sleduje zhruba tento postup:

Zákon, který přikazuje přisoudit někomu, kdo na to nemá právo (rozuměj ovšem: právo morální ve smyslu zmíněné zásady!), majetek pravého vlastníka, je buď nespravedlivý nebo pošetilý. Zákonodárce nebo soudce, vynášející takový rozsudek, je bezbožný, učiní-li tak vědomě, nebo zpozdilý, učiní-li tak nevědomky. Jedná-li vědomě, má být usvědčen ze zvrácenosti svého svědomí, jedná-li však nevědomky, mají mu být po zásluze vytčeny nedostatečné znalosti, které má mít každý soudce. Avšak jeho neznalost může být prokazatelná, kdy platí řečená výtka, avšak může být též nezaviněná, kdy ho nebude možno kárat. Kde pak soudce bez znalosti pravdy přisoudí někomu cizí majetek, je opravdu bezbožný, neboť soudí proti pravému svědomí. Tu pak nemůže být spravedlivý ani zákon, který nutí soudce k takovému rozhodování; žádný spravedlivý zákon nemůže svádět ke hříchu, neboť vše, co se děje proti víře a svědomí, jest hřích. Člověku jest dán rozum, aby dovedl rozeznat dobro od zla a zvoliti dobro a vyhnouti se zlu; jestliže tedy soudce vědomě takto soudí, je nespravedlivý.

Tím se autor dostává již k posouzení zásady, že soudce má soudit *secundum allegata et probata.* Jestliže pak soudce pozná, že svědkové vypovídají místo pravdy nepravdu, nebo že jsou předloženy podvržené listi-

[15] Nejčastěji se otázka klade v podobě: *Utrum iudex secundum allegata et probata an secundum conscienciam iudicare debet,* nebo v nějaké podobné variantě.

[16] Není třeba ani podotýkat, že tu je vyslovena myšlenka vedoucí zjevně k viklefovsko-husovským názorům o morální oprávněnosti míti jmění a k známému 15. článku Viklefovu, obhajovanému Husem, *Nullus est dominus* ... K němu nejnověji Paul de Vooght, *Hussiana,* Louvain 1960, 211—230; Robert Kalivoda, *Husitská ideologie,* Praha 1961, 173—174.

ny, nemá vynést rozsudek, ale má odevzdat spor soudci vyššímu,[17] až by se postupně dostal až k soudci nejvyššímu, který má odkrýt faleš a úskok. Žádný spravedlivý člověk ani spravedlivý zákon nemůže nutit nikoho, aby jednal proti vlastnímu svědomí; takového příkazu nemá být uposlechnuto.[18] Plyne z toho zásada, že soudce, který zná skutečnost, nesmí odsoudit podle falešných důkazů. Toliko takový soudce, kterému není známa pravda, může odsoudit, aniž měl hřích.

Jak se však stavět k biblické zásadě *In ore duorum vel trium peribit vel inteficietur?*[19] Vždyť i zde soudce, který sám nezná pravdu a bez nejmenšího zlého úmyslu by odsoudil podle falešných svědectví nevinného, je přece bez hříchu a musela by tedy odpovědnost za takový soud padnout na sama Boha. Avšak to nelze takto vysvětlovat, neboť Bůh nepřikazuje všeobecně, aby se tak stalo, nýbrž jen tehdy, když v uváděném faktu je obsažena pravda. Proto je smysl tohoto zákona podmíněný; platí totiž jen tehdy, je-li řečena pravda.

To je ve stručnosti obsah vývodů Fitz - Ralphových, ale autor rozvádí své myšlenky o morální odpovědnosti soudce ještě dále. Soud totiž může být spravedlivý z hlediska posuzování činnosti soudce, a přece je nespravedlivý tím, že se od nespravedlivého žalobce děje křivda protistraně. Tu nemůže být soudce zbaven mravní odpovědnosti a ani tehdy, když jedná z nepřekonatelné nedbalosti, která ho omlouvá před Bohem, není jím přisouzené vlastnictví spravedlivé. Soudcovo svědomí, třebas spravedlivé, když hledí ve smyslu spravedlivého zákona nalézt právo, je přece jen chybující tím, že uvěřil nepravdivým důkazům. Odtud se pak dále dovozuje, že nespravedlivému žalobci tedy nepřísluší vlastnictví ani tehdy, jestliže soudce subjektivně rozhodoval spravedlivě, neboť jeho nabytí se příčí biblickým zásadám, vtěleným v Boží zákon, i zákonu přirozenému.[20]

Fitz - Ralph tak dospěl k výsledkům, které ani po obsahové, ani po for-

[17] Odevzdání pře soudu vyšší instance je sice častou radou v literatuře, avšak chrání se tak většinou soudce před rozporem svého vnitřního přesvědčení a provedených důkazů, aniž by soudce nejvyšší byl vyzýván k nalezení skutečné pravdy a usvědčení důkazů z falše. Fitz-Ralhp tedy domýšlel jinak obvyklou radu ještě dále než jeho předchůdci i následovníci.

[18] Jsme tu již na prahu další viklefovsko-husovské nauky o poslušnosti osobám výše postaveným ve věcech dovolených a o právu odmítnout poslušnost ve věcech nedovolených.

[19] Deuter. 17. 6. je to mimochodem jen varianta zásady *In ore duorum vel trium testium stat omne verbum*, která se v bibli vyskytuje na více místech — viz K e j ř, *Dvě studie*, 45[6]—, a které se teoretikové, hájící zákonnou teorií průvodní, velmi často dovolávají.

[20] Citována biblická místa: Mar. 10, 19: *Fraudem ne feceris;* Exod. 20. 17: *Non concupisceris rem proximi tui*, a Mat. 7. 12: *Omnia quecunque vultis ut faciant vobis homines et vos facite illis;* zde bez odkazu na převzetí této zásady v úvodu Dekretu Gratianova D. 1 pr.

mální stránce nenavazují na obvyklý sled argumentů právnické a morálně theologické literatury. Ano, dá se říci, že ve skutečnosti starší názory nejen překonal, nýbrž přímo negoval. Jemu nejde o výklad právních pravidel, nejde mu ani o zásady morálně theologické, které jsou rovněž povahy normativní, třebas v jiné rovině než právo. Je tu výklad vztahů a principů, nepostižitelných již právem, metodou blížící se přirozené etice, kdy nakonec vrcholným kritériem je na jedné straně přirozený zákon, vyvozovaný ostatně z evangelia, na druhé straně zákon Boží. Jsme tu v nesmírně těsné blízkosti příštího myšlení husitského, jemuž je zákon boží vrcholnou normou mravní i právní.[21]

Jistě není potřeba prokazovat evidentní souvislost s příštími teoriemi Viklefa a po něm i husitských mistrů; jen na jednu skutečnost je třeba upozornit. Sám Viklef, jemuž ostatně právnické myšlení nebylo nijak cizí, užívá poměrně značného počtu citátů z pramenů právních, i když operuje spíše jejich autoritou theologickou než juristickou. Po něm stejně pracuje v daném případě s učeným aparátem i Jesenic. Nic z toho však nenajdeme u Fitz - Ralpha, nehledíme-li k některým použitým právnickým termínům, které byly jinými pojmy nenahraditelné. Běžného aparátu právnického, tak obvyklého i v dílech filosofických i theologických, neužívá vůbec,[22] necituje dokonce ani jiné autority a opírá se toliko o Písmo. Tím vybočuje naprosto z řady obvyklých argumentů, což je tím překvapivější, čím běžnější je probíraná látka, a různí se tedy od svých současníků a předchůdců (a v určité míře i od svých následovníků) nejen metodickým přístupem k probíranému thematu, nýbrž i jeho technickým zvládnutím.

U Fitz - Ralpha nalézáme tak již před Viklefem a před husitskými teoretiky velmi důležité ideové prvky, které jsou pak jim vlastní a které dále propracovávají.[23] Jsou to však nejen některé jednotlivé složky nauky, které tuto příbuznost prokazují, nýbrž i zásadní odmítnutí juristickohierarchických principů současné církve. To se stává nejen obsahovým, nýbrž

[21] K tomu zejm. Robert K a l i v o d a, *Husitské myšlení*, in *Filosofie v dějinách českého národa*, Praha 1958, 106—107, a *Husitská ideologie*, Praha 1961, zvl. 107 ns.; nově též K e j ř, *Stát, církev a společnost v disputacích na pražské universitě*, 10—15.

[22] I v ostatních částech dosti rozsáhlého díla jsou odkazy na právní prameny nanejvýše střídmé a většinou se týkají jen interpretace dekretálu papeže Mikuláše III. *Exiit qui seminat* (VI. 5. 12. 3), který je základní důležitosti pro samo ústřední thema Fitz - Ralphova spisu, neboť v něm se řeší otázka chudoby ve františkánském řádu. I zde však typicky právnický způsob interpretace téměř nenajdeme, nýbrž toliko etické úvahy k osvětlení ústřední otázky.

[23] Nelze pominout skutečnost, že stejně jako Viklef a jiný jeho předchůdce Bradwardine, vychází i Fitz - Ralph ze stavu britské společnosti, jejíž paralely k situaci v Čechách byly v poslední době opětovně prokazovány. Historická situace českých zemí pak vyvolala tyto ideje v život a dala jim přímou politickou upotřebitelnost, srv. K a l i v o d a, u. d., 160.

ve značné míře i metodickým principem jeho díla, unikajícího téměř úplně z okruhu juristického myšlení a pak i obecně normativního řešení problémů, a tím i převádějícího právní instituce i názory do roviny etické. Požadujeme-li tedy i pro jiné otázky prozkoumání Fitz-Ralphova díla,[24] děje se to nikoli jen proto, že v něm je častá literární předloha Viklefa i samých husitských spisů, nýbrž též pro jeho bohatý ideový vliv na jejich politické myšlení a metodický přístup k řešeným otázkám. I tato drobná ukázka v jediném a v celkovém ideologickém kontextu nakonec nerozhodujícím detailním záběru je toho, jak věřím, přesvědčivým dokladem.

Zu den Quellen hussitischer Ansichten über die Theorie gerichtlicher Beweise

Jiří Kejř

(Zusammenfassung)

Ebenso wie in der umfangreichen mittelalterlichen juristischen, philosophischen und theologischen Literatur finden wir auch in den gelehrten hussitischen Schriften zahlreiche Stellen, an denen Ansichten über die Theorie gerichtlicher Beweise ausgesprochen werden, und insbesondere über die Lösung der Frage, ob der an das Prinzip der gesetzlichen Beweistheorie gebundene Richter sich bei seiner Entscheidung an sein Gewissen oder an die vorgelegten Beweise halten soll. Die hussitische Theorie vertrat konsequent die Ansicht, daß nur das Gewissen bei der Bildung des richterlichen Urteils entscheiden soll, und betonte im Gegensatz zur Lehre scholastischer Autoren das Prinzip freier Erwägung der Beweise. Die hussitischen Theoretiker wurden hierin von dem häufig als Armacanus bezeichneten Richard Fitz-Ralph stark beeinflußt, und zwar entweder durch Vermittlung Wiklifs oder in unmittelbarer Anwendung seiner Schriften. Seine vor dem Jahr 1356 entstandene Schrift De pauperie Salvatoris befaßt sich mit der Frage der Bewertung gerichtlicher Beweise sehr eingehend, jedoch stützt er seine Ausführungen nicht auf juridische Quellen, sondern ausschließlich auf die Bibel. Er hat nicht die Absicht, juridische Regeln zu analysieren und verlegt deshalb die Frage aus dem Gebiet des Rechtes in die natürliche Ethik und gelangt auf diese Weise zur Ansicht, daß der Richter nur an sein Gewissen und die Wahrheit gebunden ist. Nicht nur mit seiner übereinstimmenden Schlußfolgerung, sondern vor allem mit seiner Arbeitsmethode ist Fitz-Ralph ein Vorgänger der hussitischen Theorie gerichtlicher Beweise.

[24] Srv. Jiří Kejř, *Husitská ideologie a problémy jejího studia*, PS 9 (1963), 293.

K problému počátku raněfeudálních emporových kostelů u nás

Rudolf Turek

Problém odrazu feudalisace naší společnosti v hmotných památkách, jenž zároveň zasahá do metodiky archeologie i dějin umění otázkou, pokud mohou být tyto památky přímými prameny ke studiu tohoto procesu, je velmi složitý a mnohoznačný. Nicméně rýsují se již dnes některé náznaky možnosti positivního řešení; a jsou to především památky kultovního charakteru, jež nám skýtají oporu takového pozorování. Lze-li např. v proměnách výpravy hrobů našich předků od 7. století n. l. spatřovat jisté doklady společenské diferenciace[1] nebo mohou-li některé jevy na našich hradiskách vésti k námětům pro studium různých fází tohoto procesu,[2] lze-li konečně v samé christianisaci jako přijetí ideologie feudalismu vidět zřetelný projev vývojové tendence, tím spíše může nám prospět stavební povaha a často i sama existence křesťanských chrámů u nás. Otázka je velmi složitá, neboť na Velké Moravě nelze ještě mluvit o feudalismu v plném smyslu slova, nýbrž spíše o značném pokroku jižní Moravy směr-

[1] Tato otázka stala se součástí diskuse na stránkách Českého lidu v r. 1951; zde srv. zejm. J. Böhm, *K otázce vzniku feudalismu v českých zemích*, 162—180, a F. Graus, *O vznik feudalismu v českých zemích*, 282—285. Nové shrnutí této problematiky z historického hlediska přináší F. Graus, *Říše velkomoravská, její postavení v současné Evropě a vnitřní struktura*, Konferencia o Veľkej Morave a byzantskej misii Brno - Nitra 1.—4. X. 1963 (referáty), Nitra 1963, 5—74, zčásti i v kritickém hodnocení Literatura k dějinám Velkomoravské říše a k misii byzantské (cyrilometodějské) I., ČSČH XII, Praha 1964, 389—396; srv. též R. Turek, *K otázce počátku feudalismu v Evropě*, Studijné zvesti 14, Nitra 1965, v tisku. Lze-li se se značnou skepsí postavit k otázce usuzování na podkladě různosti eventuálně bohatství hrobových milodarů (srv. zejm. F. Graus, *O poměr mezi archeologií a historií — K výkladu nožů na slovanských pohřebištích*, Archeologické rozhledy IX, Praha 1957, 535—553, a týž, Říše velkomoravská 17—21), je naopak dosti pravděpodobné, že vznik pohřbívání v mohylách je pro některé slovanské oblasti jedním ze znaků společenské diferenciace (tímto problémem se zabývám ve stati Problémy slovanských mohyl v Čechách, Slavia antiqua XII, Poznaň 1965, v tisku).

[2] Od počátečního zjednodušujícího pohledu na tuto otázku (*Pravěk Československa*, Praha 1960, 436, srv. připomínku M. Štěpánka v recensi ČSČH 9, Praha 1961, 597) odkláním se dnes k názoru, že projevem uplatňování se feudálních vztahů jsou až proměny ve struktuře hradisek, jež pozoroval již J. Braniš, *Staročeské hrady*, Praha 1909, 15, a jež novými výzkumy sledujeme čím dále tím zřetelněji; srv. moje *Čechy na úsvitě dějin*, Praha 1963, 132—137.

rem k feudalismu;[3] ostatně již problém vzniku mnoha velkomoravských staveb, dnes známých, nelze řešit přímočaře a nelze jednoznačně rozpoznat knížecí nebo družinnické založení jednotlivých kostelů. Více opor máme až v raněfeudálním státě českém.

Tu patří k výrazným projevům feudalisace naší společnosti častý výskyt románských emporových kostelů; myšlenka, oddělit donátora a případně i osoby jemu blízké od ostatních účastníků bohoslužby, mohla vzniknout jen v prostředí, kde donátor hrál zároveň roli feudálního pána. Setkáváme se s nimi zvláště ve dvanáctém věku, kdy se u nás výrazně projevují i počátky feudální rozdrobenosti; jak kníže, tak drobný feudál měl svůj vyhrazený prostor jak v pražské sídelní aglomeraci, tak na českém venkově ve svých dvorcích. V. Birnbaum studiem domácích památek ve světových souvislostech, opřeným o materiál písemný i umělecko-historický, prvý rozpoznal příslušnost emporových kostelů k feudálním dvorcům, jakýmsi primitivním falcím; v Praze zdůraznil zvláště příklad tzv. Jarošova dvorce. Nemůžeme mít ovšem na mysli falce, jaké pro císařská sídla vytvářela na evropském západě renesance karolinská; vzory nutno hledat v daleko jednodušší falci otonské, jež se od 10. věku šířila ze saského prostředí po střední Evropě. Profánní i církevní basilikální stavby, různě spojované celými soustavami ochozů a chodeb, ustoupily v otonském období výrazné tripartici jednoduchých objektů: paláce, kaple a věže. Také na českých dvorcích 12. století souvisel zděný kostel s obytným „palatiem", jež bylo častěji dřevěné než kamenné, a s věží-donjonem, často též dřevěnou. Právě pro svou kamennou stavbu se zachoval zpravidla jen kostel, avšak s výraznými stopami vchodu na emporu zvenčí. Zcela z kamene byly zbudovány u nás asi jen falce knížecí a biskupské; jejich dochovaným representantem v našich zemích jsou pražský a spišský hrad z románské doby nebo biskupská vileggiatura v Horšovském Týně z doby počínající gotiky. Dřevěné falce drobnějších feudálů, s chrámci a oddělenou emporou v patře, lze datovat do téhož časového rozmezí; od kostelů s chrámovou vížkou, jako byl asi už od 11. věku kostel sv. Petra v Poříčí n. Sáz., jde vývoj k mohutným věžím připojeným ke chrámu, jako např. ve Svojšíně či u sv. Jiljí v Milevsku, nebo ke srostlici obou prostorů jako ve Vinci, a posléze k branné chrámové věži s velkou obytnou síní, jak ji v polovině 13. věku vidíme v Kyjích.[4] Z 12. století pocházejí i patrové

[3] Výstižně charakterisoval tento vývojový stupeň na jižní Moravě 9. věku již V. Vaněček, *Prvních tisíc let ...*, Praha 1949, 78; další bádání se k obdobnému pojetí stále v různých obměnách vrací.

[4] V. Birnbaum, *Románská Praha*, Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1923, Praha 1924, 3—26; týž, *Románské emporové kostely v Čechách*, Sborník k jubileu K. B. Mádla, Praha 1929, 49—60; týž, *Dvorec Jarošův*, *Kniha o Praze*, Praha 1931, 5—15; týž, *Románské umění — Architektura*, *Dějepis výtvarného umění v Čechách I*, Praha 1931, 21—43.

chrámce, kde horní prostor byl vlastně rozšířenou emporou jako v císařské falci chebské;[5] známe takové objekty i v sídlech drobných českých feudálů v Záboří n. L. nebo v Blatné.[6] Kamennou falc drobného feudála, jež teprve pozdější přestavbou dostala ráz bloku, známe ze Skalné na Chebsku.[7]

Badateli, sledujícímu počátky feudální společnosti u nás, vyvstává otázka, kdy a za jakých okolností se tyto tři druhy staveb objevují u nás poprvé. Vzhledem ke stavebnímu rázu petrského kostela v Poříčí n. Sáz. i k zlomkovému zachování románské architektury u nás, zejména ovšem k předpokládanému zmizení jednoduchých a pro pozdější doby málo representativních budov 11. století, lze se domnívat, že už v 11. věku takové budovy existovaly; máme dokonce písemnou zprávu o soukromém založení kostela knížecím družinníkem těsně po polovině století. Je to Kosmova zmínka o kostele, který si na počátku vlády Vratislava II. r. 1061 dal vysvětit v bílinském podhradí správce tamního knížecího hradiska Mstiš; ze zprávy nelze ovšem určit stavební typ kostela, budova se nezachovala ani dosud nebyla zjištěna výzkumem. Nevíme-li tudíž, zda šlo o kostel emporový, pro naše úvahy je důležitý právě ten fakt, že v polovině 11. věku bylo možné soukromé založení, a to význačným členem knížecího správního aparátu. Kosmas uvádí Mstiše s rudimentem genealogie a s řadou vlastností charakterisujících přednosti osob vysoce postavených (Mstis comes urbis Beline, filius Boris, vir magnae audatiae, maioris eloquentiae, nec minoris prudentiae); jeho charakteristiku dokresluje i vynikajícím postavením jeho nástupce jako prvého v knížecím paláci (qui tunc temporis primus erat in palatio ducis). Právě v této době objevuje se u Kosmy několik takových genealogií, např. hned u Mstišova nástupce Kojaty syna Všeborova a k r. 1088 zvláště výrazně u Benedy, kde vedle otce Juraty je jmenován zakladatel rodu Tas (ex Iurata natus, cui primus Taz fuit avus); lze to pokládat za výmluvný doklad počátků feudální šlechty.[8] V jednom nás ovšem nechává zpráva Kosmova bez odpovědi, totiž zda měl Mstiš u svého kostela v podhradí i dvorec; naopak, mluví jen a jen o kostele, zdůrazňujíc zároveň knížecí majetnictví hradiska (ve fingované řeči Mstišově; dux est et dominus, de civitate sua faciat quod sibi placet; quod autem mea ecclesia hodie habet, auferrendi dux potestatem non

[5] O. Schürer, *Die Kaiserpfalz Eger, Denkmäler deutscher Kunst — Die deutschen Kaiserpfalzen II*, Berlin 1934; týž, *Geschichte von Burg und Pfalz Eger*, München 1934.

[6] J. Braniš, *Dějiny středověkého umění v Čechách I*, Praha 1892, 38—43; K. Fiala, *Zbytky kaple románské v zámku blatenském*, Památky archeologické XXXV, 1926/7, Praha 1927, 589—596.

[7] E. Šamánková, *Románské stavby v okruhu Chebu a Nepomuku*, Zprávy památkové péče XVI, Praha 1956, 235—239.

[8] Vyd. R. Koepke, *MGH XI*, Hannover 1851, 79, 94; J. Emler, *FRB II*, Praha 1874, 94, 120; B. Bretholz, *MGH-SS*, NS II, Berlin 1923, 111, 144.

habet). Zda a kde měl Mstiš jako donátor vyhrazeno ve svém kostele své místo, nevíme. Je nasnadě, že tam, kde tvořil kostel součást dvorce, se hodila k takovému účelu nejlépe empora. Nemusela být vždy kamenná; výmalba kostelíka sv. Klimenta ve Staré Boleslavi (ovšem nikoli ve dvorci, ale při kolegiátním chrámu, založeném Břetislavem I. na starším knížecím hradisku, tedy snad v kapli čelného kapitulního funkcionáře nebo kapli určené pro donátora nebo vznešeného příznivce kapituly) je výmluvným dokladem existence dřevěných empor.[9] Empora není ovšem až znakem románské architektury; i v našich starších památkách setkáváme se s principem empory. Bude věcí kritické úvahy především vyšetřit jejich podstatu; vesměs jde o archeologicky nebo rozborem zdiva zjištěné podklady ideální rekonstrukce objektů, ve své původní podobě a funkci radikálně přestavěných nebo zaniklých. Druhým úkolem bude pokusit se o rozbor, nakolik jde vskutku o emporové nebo patrové kostely jako projevy snahy oddělit feudálního pána od jeho poddaných při bohoslužbě. V této předběžné studii nemůže ovšem ani zdaleka jít o nějaké řešení problematiky; za dnešního stavu poznání nemůže přinésti nic než přípravný materiál, který spolu s výsledky dalšího výzkumu přispěje teprve v budoucnu k řešení úloh, právě naznačených.

Rozdělení celého nebo části chrámového prostoru může mít již od počátku pokřestění našich zemí zhruba trojí teoretickou příčinu: důvodem může být buď snaha oddělit hrobní a bohoslužebný prostor, buď nutnost vyhradit část prostoru duchovenstvu nezúčastněnému aktivně na bohoslužebném úkonu, nebo konečně potřeba zdůraznit nadřazenost feudálního pána vyhrazením odděleného prostoru pro něho. Teprve od otonské doby přistupuje příčina čtvrtá, vůle zřídit pod hlavním oltářištěm druhý bohoslužebný prostor — kryptu. Zdá se, že v prvých dobách českého křesťanství se uplatňovaly především prvé dva motivy. Mnoho ovšem záleží na správné rekonstrukci zaniklých objektů i na zvážení historických souvislostí. Jedním z nejstarších případů, kdy lze předpokládati dvoupatrovou disposici, je chrámek v Modré u Velehradu; na pravděpodobnost patra soudí J. Cibulka, používaje analogie klášterního chrámu v Brétigny. Kolem pojetí J. Cibulky, zvláště pokud jde o možnost survivalů praxe irsko-skotských mnichů, rozvinula se již čilá diskuse, v níž vedou otázky obecně historické a chronologické; pokud jde o stavební charakter památky, soudím, že autor plně odůvodnil svou základní thesi o původu disposice.

[9] Ed. Šittler, *Kostelík sv. Klimenta ve Staré Boleslavi a románské fresky v něm objevené*, Pam. arch. XIX, 1900/1, Praha 1902, 1—22, 73—80; A. Podlaha — Ed. Šittler, *Soupis památek historických a uměleckých v království českém XV*, Pol. okres karlínský, Praha 1901, 63—69; A. Matějček, *Nástěnné malby v kostele sv. Klimenta ve Staré Boleslavi*, ČSPSČ XXXI, Praha 1923, 102—108; týž, *Románské umění — Malířství*, *Dějepis výtvarného umění v Čechách I*, Praha 1931, 60—83.

Zvláště poukaz J. Pošmourného na různé měřítko obou staveb v této souvislosti nemá významu argumentu; K. Hirsmentzelovo vyobrazení stavby z barokní doby, kdy ještě stála, nasvědčuje patrové dispositi. Ježto jde v každém případě o kostel misijního charakteru, lze nejspíš očekávati důvody plynoucí z potřeb sboru duchovenstva.[10] Druhý případ je z Čech; jde o kostel v předhradí pozdějšího pražského hradu, jejž objevitel I. Borkovský pokládá za legendární Bořivojův mariánský chrám. Tento výklad nebyl dosavadní diskusí otřesen; také autorova interpretace prvé — Bořivojovy — fáze stavby jako budovy patrové s hrobkou v dolní části a bohoslužebným prostorem v patře (na rozdíl od druhé, Spytihněvovy fáze s jediným, tj. bohoslužebným prostorem a malým dvojitým hrobem v zemi) je plně odůvodněna. Kostel jeví se tudíž ve své prvé fázi jako typický doklad hrobní funkce přízemí a bohoslužebné úlohy patra, jak se v pozdním románském slohu projevuje především ve stavbě karnerů.[11] Dalším problémem je Václavova svatovítská rotunda na pražském hradě; J. Cibulka zde rekonstruuje ochoz uvnitř válce hlavní lodi. Ač se nezachovaly pilíře tohoto ochozu — v terénu silně porušeném pozdějšími stavbami není to nic divného — pro správnost této rekonstrukce jasně mluví schodiště, bezpečně zjištěné; ostatně i pozdější přístavba na západě, o níž mluví Kosmas při příležitosti boření rotundy pro Spytihněvovu basilikální stavbu k r. 1060 jako o mausoleu sv. Vojtěcha, byla asi patrová. Předpoklad ochozu je tudíž jistě správný; tak zde přirozeně pokračuje antický princip přízemního i patrového ochozu při centrální stavbě, jenž od ravenského San Vitale vyzařuje jak do byzantské, tak do karolinské architektury, aby se nakonec přes San Donato v Zadru (a přes — dosud neobjevené — spojovací články na Velké Moravě?, nikoli ovšem přes dosud

[10] J. Cibulka, *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě*, Monumenta archaeologica VII, Praha 1958; týž, *Zur Frühgeschichte der Architektur in Mähren (800—900)*, Festschrift Karl M. Swoboda, Wien - Wiesbaden 1959, 55—74; týž, *První tři velkomoravské kostely objevené na hradišti u Mikulčic, jejich význam a otázka Metodějova hrobu, Soluňští bratří*, Praha 1962, 87—159; týž, *Grossmährische Kirchenbauten, Sancti Cyrillus et Methodius — Leben und Wirken*, Praha 1963, 49—117; z polemické literatury viz zejm. recensi Cibulkovy práce z r. 1958 F. Graus, ČSČH 7, Praha 1959, 478—485; V. Vavřínek, *K otázce počátků christianisace Velké Moravy*, Listy filologické VII (LXXXII), Praha 1959, 217—224; V. Kotrba, *Církevní stavby Velké Moravy*, Umění XII, Praha 1964, 325—361; J. Pošmourný, *Chrámy cyrilometodějské na Velké Moravě*, Umění I, Praha 1953, 42—60; týž, *Stavební umění Velkomoravské říše*, Architektura ČSSR XX, Praha 1961, 129—135; týž v recensi Cibulkovy práce z r. 1962, Pam. arch. LIV, Praha 1963, 502—507.

[11] I. Borkovský, *O počátcích pražského hradu a o nejstarším kostele v Praze*, Praha 1949; týž, *Kostel Panny Marie na pražském hradě*, Pam. arch. XLIV, Praha 1953, 129—200. Námitky J. Cibulky, *Templum sanctae Mariae, Kniha o Praze 1958*, Praha 1958, 25—46, jsou bezpodstatné; I. Borkovský je vyvrátil na podkladě důkladného topografického rozboru pražského hradiska v práci *K otázce nejstarších kostelů na pražském hradě*, Pam. arch. LI, Praha 1960, 332—387.

známé jednodušší velkomoravské rotundy) odrazil až na pražském svatovítském chrámu prvé půle 10. věku. Tento stavební typ mohl se dobře hodit jak potřebám sboru kněžstva, tak tendencím přemyslovského knížecího dvora stejně, jako bylo už v karolinské době např. u oktogonu císařského.[12]

A tak skutečná empora, bezpečně zjištěná, vstupuje na naši půdu v kapli knížecího prostředí slavníkovského na hradisku v Libici n. Cidl. Datování této stavby je opřeno několika body; souvisí s úpravou vnitřního hradiska, jejíž průběh v západní části tohoto objektu je datován denárem bavorského typu, jenž jako tzv. „Nachmünze" podle ražby Jindřicha II. bavorského může pocházet z doby od poloviny padesátých do počátku sedmdesátých let 10. věku, spíše blíže k datu prvému. Budova stojí ve východní, knížecí representační části vnitřního hradiska, s jejímiž objekty bylo asi započato v prvé etapě této úpravy; navázání na půdorys falcké kaple ve Werle, avšak dokonalejší ráz půdorysu libického, jenž odpovídá kánonu klasických otonských staveb jako Gernrode, Hildesheim nebo Wallbeck, svědčily by asi na rozhraní padesátých a šedesátých let. Je možné, že zmatená zmínka Brunonovy vojtěšské legendy o prvém biřmování Vojtěchově v Libici je reminiscencí na nějaké biskupské funkce, jež vykonával Adalbert Magdeburský při své návštěvě Libice v r. 962; není vyloučeno, že právě tehdy libický kostel vysvětil. Zánik kostela v r. 995 je bezpečně doložen jak zřetelnými stopami požáru (ožehnutí a neobnovení chrámové podlahy, oprýskání nápisových desek v jz. rohu transeptu), tak použitím stavebního detailu z rozbořeného chrámu v substrukci základů obytného „paláce" 11. věku. Doba trvání emporového kostela lety ca 962—995 je tedy určena téměř bezpečně.[13] Budova má hned tři empory. Dvě stály na dvojicích zděných arkád v křídlech příčné lodi; jižní byla

[12] K. Hilbert, *O nálezech rotundy Václavovy*, Svatováclavský sborník I, Praha 1934, 220—229; J. Cibulka, *Václavova rotunda svatého Víta*, tamtéž 230—685. Další rekonstrukční pokusy, jež jeví snahu o kompromis zjištěného stavu s vírou v primitivnost staré české architektury, není zde třeba uváděti.

[13] R. Turek, *Nový výzkum libického hradiště*, Archeologické rozhledy II, Praha 1950, 93—98; týž, *Výzkum hradiště v Libici nad Cidlinou*, Časopis Národního musea — oddíl věd společenských CXXII, Praha 1953, 19—29; týž, *Slavníkovská a vršovská Libice*, Praha 1954; týž, *Architektura v pravěku a v době předrománské*, Architektura v českém národním dědictví (red. Zd. Wirth a A. Müllerová), Praha 1961, 29—35; týž, *Der Burgwall Libice und seine Bedeutung im Rahmen der polnisch-böhmischen Beziehungen des 10.—11. Jahrhunderts*, Slavia antiqua X, Warszawa - Poznań 1963, 207—247. Datování a interpretace chrámu dosud nenarazily na diskusi; jen *Umělecké památky Čech*, Praha 1957, 417, mají bez jakéhokoli odůvodnění datování „patrně z poč. 11. stol.", jímž se však při smutně proslulé nepřesnosti této publikace netřeba dále zabývati. V datování denáru ze západní části hradiska zdůrazňuje Kr. Turnwald, *Nález tzv. následního denáru na Libici v r. 1949*, Numismatické listy XI, Praha 1956, 1—12, spíše sedmdesátá léta, ale dosavadní zkušenosti s „řezenským" typem denáru mluví vesměs spíše pro dobu brzy po r. 955.

můstkem, z jehož pilíře zbyl mělký základ zděný na výbornou maltu, spojena s dřevěnou knížecí residencí, severní byla přístupná po dřevěném točitém schodišti vně budovy, z něhož zbyl eliptický základ vřetena. Třetí, nejmenší empora byla v západní části lodi; byla dřevěná, jak jasně svědčí maltová podezdívka obdobná podlaze dřevěného ochozu při severovýchodním obvodu chrámu, a měla zřejmě týž charakter jako empora nejbližší analogie této stavby, zmíněné už falcké kaple na hradě Jindřicha I. Werlaon (dn. Werla). Situace ve Werle byla jiná než v Libici a kaple tam tvořila východní pokračování komplexu budov falce; v Libici byl slavníkovský „palác" jižně od kaple, takže knížecí emporou byla empora jižní. Severní a západní empora sloužila pak asi družinníkům nebo duchovenstvu, ač její použití pro další členy rozvětvené knížecí rodiny (Slavník měl nejméně 7 synů) není vyloučeno. Libický chrám neměl kryptu, avšak pouze z ryze technického důvodu; celé hradisko stojí na terasovém písku, jenž je pokryt jen slabou vrstvou zjílovatělého slínu, schopnou pro zachycení základů, takže bylo nutno chrám budovat s použitím navážky (základy prakticky stály na povrchu původního terénu) a prostor pro kryptu nebylo možno zahloubit. Ostatně jako hrobní prostor fungoval zřejmě v Libici chrám jiný (u Mnicha sázavského mluví se o chrámu sv. Bonifáce, podle titulu mohlo by jíti jedině o zasvěcení v době po prvé emigraci Vojtěchově); falckou kapli ovšem z velké části obklopoval hřbitov staršího původu (od 9. století), jenž ji přetrval (v mladší části byl např. denár Břetislava I. většího střížku, tj. z doby před úpravou mince, tudíž asi z let 1037—1050, velké záušnice a jiný materiál 11. století). Chrám tedy vznikl v místě, kde se předtím pohřbívalo (můstek na emporu byl přímo nad hrobem z 9. století), ale sám byl bohoslužebnou kaplí knížecí. Empora má zde ponejprv svou zřetelnou funkci.

Naše další otonská stavba, pražský klášterní chrám svatojirský, měla již dvojí kryptu, ve východním choru pod kněžištěm a v západním choru pod kůrem jeptišek; tento kůr zůstal ve své funkci i po prodloužení stavby směrem k západu v románském období a byl zbořen teprve při rekonstrukci budovy na sklonku minulého století.[14] Oddělení obou povýšených částí bylo zde diktováno jen důvody církevními, přičemž kůr jeptišek má vyslovený charakter oratoře. Oratoří pro necelebrující součást klášterní komunity byla patrně emporová prostora v západní části kaple, jež tvoří spolu s předsíňkou na západě a přilehlým dormitářem na severu součást

[14] F. Mach — Ed. Šittler, *Oprava chrámu svatojirského na hradě pražském*, Pam. arch. XXIV, 1910/12, Praha 1913, 65—114, 329—382, 401—450, tamtéž XXV, Praha 1913, 49—51, 133—151; J. Cibulka, *Kostel sv. Jiří na hradě Pražském*, Praha 1936; V. Mencl, *Kostel sv. Jiří na hradě pražském*, Památky archeologické — skupina historická XXXXII, 1939/46, Praha 1946, 1—13. Rozbory A. Merhautové-Livorové se zatím týkají jen konventu, ne chrámu.

stavebního bloku v dnešní Plzni-Doubravce; disposice empory včetně jejích oken je i po gotické přestavbě, scelující celý blok v dnešní kostel, dobře patrna. Václav Mencl vidí v tomto bloku kláštereík, jenž byl jakýmsi provisoriem potomního břevnovského kláštera, založeným hned po návratu biskupa Vojtěcha z jeho prvého exilu r. 991; oporu má jak ve stavebním charakteru objektu, tak ve zprávě prvé verse kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína. Naproti tomu A. Merhautová-Livorová považuje objekt za hrádek téhož typu jako Skalná; vedle upozornění na způsob vyzdění nároží bloku hledá proti stanovisku V. Mencla i argumenty historické povahy.[15] V posouzení stavebního typu vychází však V. Merhautová-Livorová z několika předpokladů, jež by ovšem ještě měly projít odbornou diskusí. Je to především předpoklad, že oba útvary jsou obdobnými ucelenými bloky; nutno však uvážit, že hrádek ve Skalné se teprve pozdějšími přestavbami stal takovým uceleným blokem, původně šlo i zde o tripartici tří článků, z rozboru E. Šamánkové zcela zřejmou[16], a tudíž o obdobný typ miniaturní falce, jako v ostatních případech v Čechách. V protiváze k tomu je skutečný ucelený blok kláštereíku v Plzni-Doubravce něčím zcela odlišným; vnější podobnost nároží nemůže tu hrát roli. Druhým předpokladem je názor A. Merhautové-Livorové, blíže nevysvětlený a nezdůvodněný, že u E. Šamánkové „lokalizace kaple nesouhlasí přesně s jejím původním umístěním";[17] přes poškození apsidy prolomením pozdějšího průjezdu je totiž disposice kaple, zjištěná E. Šamánkovou, naprosto zřetelná. Šlo o patrovou kapli, mezi níž a obytným palácem byla věž. Nepřesvědčují však ani historické premisy závěrů A. Merhautové-Livorové; zvláště nelze souhlasit s názorem, že u Pulkavy jde o údaje „do kroniky dodatečně vsunuté", když dnes dík podrobnému studiu J. Emlera je poměr jednotlivých versí Pulkavovy kroniky již jasný. Neobstojí ani námitka, že by Vojtěch zakládal kláštereík v místě málo bezpečném; naopak překvapuje, že budova vznikla na drobném hradisku, jehož valy jsou přes zničení povrchu novějším hřbitovem dobře patrny. I příklady založení kláštera na zanikajícím hradisku známe u nás v benediktinském prostředí, např. v Rajhradu; v Plzni-Doubravce bude ovšem nutno vzájemný vztah valů a bu-

[15] V. Mencl, *Architektura předrománských Čech*. Umění VII, Praha 1959, 331—353; týž, *Plzeň — sedm kapitol z její výtvarné minulosti*. Plzeň 1961, 9, 12—13. A. Merhautová-Livorová, *Poznámky k původu kostela sv. Jiří v Plzni-Doubravce*, Umění XI, Praha 1963, 207—209. Příslušné místo Pulkavovy kroniky viz J. Emler — J. Gebauer, *FRB V*, Praha 1893, 27, rozbor jednotlivých versí kroniky tamtéž V—XIX. Valy kolem objektu jsme zjistili společně s M. Richtrem.

[16] E. Šamánková na uv. m. 236—238; ač autorka mluví na str. 238 o „srůstání", uvádí — jak ostatně svědčí i analogie Kaiserwerth, Trifels a Gelnhausen — celý konglomerát správně jako „stavební skupinu". V Plzni-Doubravce jde naproti tomu o jednotný semknutý útvar.

[17] A. Merhautová-Livorová na uv. m. 209, pozn. 18; srv. E. Šamánková na uv. m. 237—238.

dovy objasnit a celá problematika objektu zaslouží si pozornosti budoucího bádání.

Z předchozích úvah plyne, že prvým bezpečným emporovým kostelem raného feudalismu, v němž šlo vskutku o vyhrazení privilegovaného místa pro donátora, je knížecí falcká kaple v Libici; u ostatních starších i dvou pozdějších případů jde pravděpodobněji o motivy jiné. Budoucímu bádání připadne úkol, najít vztahy a spojovací články mezi touto falckou kaplí a emporovými kostely doby plného feudalismu a feudální rozdrobenosti.[18] Snad bude toto studium i poučné v otázkách postavení libického knížectví v raněfeudálním přemyslovském státě, jehož souvislosti našeho jubilanta již častěji zajímaly.[19] „Temný" věk jedenáctý, tak důležitý pro studium vzniku drobnějších hradisek a menších feudálních sídel vůbec, musí i v této dílčí otázce dát nám při intensivnějším výzkumu nový zdroj poznání.

En marge du problème des débuts des églises à tribunes construites en Bohême à l'époque de la féodalité naissante

Rudolf Turek

(Résumé)

Parmi les manifestations marquantes de la féodalisation de notre société comptent aussi les églises romanes à tribunes dont l'existence est attestée, dès le début de la désintégration féodale, dans l'agglomération de Prague ainsi qu'à la campagne de Bohême. C'est à Vojtěch Birnbaum que revient le mérite d'avoir reconnu, après avoir étudié les matériaux du pays dans les connexions mondiales, que ces églises avaient toujours été partie intégrante des petits châteaux féodaux, sorte de petits palatinats primitifs. L'église en pierre y touchait au «palatium» d'habitation, qui était plutôt en bois qu'en

[18] Nápadný je i fakt, že dva středočeské emporové kostely — Vrbčany a Žabonosy — vznikly novou výstavbou v místech otonských kostelů; srv. V. Wagner, *Kostel ve Vrbčanech, Cestami umění* (sborník k poctě A. Matějčka), Praha 1949, 48—56, V. Mencl, *Architektura předrománských Čech*, 338.

[19] O libickém knížectví viz zejména V. Vaněček, *Prvních tisíc let ...*, 127—130; na rozdíl od autora se stále domnívám, že základ slavníkovské moci vyšel z východních Čech — vede mne k tomu kulturní příslušnost hradiska, vztah ke Kouřimi a konečně snad i výmluvný název „Charvatská stráň" u libického hradiska Hradeň. Připouštím ovšem i možnost dosazení Slavníkovců Přemyslovci podobně, jako Jindřichem dosedla na bavorské knížectví větev saské dynastie; o příbuzenství Přemyslovců a Slavníkovců ví Kristián (o těchto souvislostech chystá práci prof. J. Ludvíkovský). — O emporových kostelích viz V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1964, str. 99, o slavníkovském knížectví *tamtéž*, str. 50.

pierre, ainsi qu'au donjon, également souvent en bois. Les monuments de ce genre qui nous sont parvenus, peuvent être datés du 12e et du premier tiers du 13e siècle. C'est à la même période que remontent les petites églises à étage dont l'espace supérieur était, en somme, formé par les tribunes élargies. Outre la chapelle impériale palatine de Cheb, on connait des édifices semblables également dans les résidences des petits féodaux tchèques (Záboří-sur-l'Elbe, Blatná en Bohême du Sud). La troisième forme de ces sanctuaires privés de la basse période romane est représentée par les chapelles à tribunes construites à l'intérieur des bâtiments de ces petits châteaux. Jusqu'à présent, on n'a pu les constater que dans la région de Cheb où Mlle Eva Šamánková reconnut ce type à Skalná.

Un problème se pose devant le chercheur étudiant les débuts de la société féodale dans nos pays: à quelle époque et dans quelles conditions ces trois genres d'édifice apparaissent-ils pour la première fois sur notre territoire? Vu l'état fragmentaire de l'architecture romane conservée dans nos pays, on peut supposer que ces bâtiments y aient existé dès le 11e siècle. En s'appuyant sur le renseignement du chroniqueur Kosmas (1045—1125) concernant l'église privée que se fit construire, en 1061, au début du règne de Vratislav II, dans le faubourg de Bilina, Mstiš, intendant du bourgwall princier de cette localité, on peut admettre que ces bâtisses avaient existé sur notre territoire dès le milieu du 11e siècle. Cependant, même parmi les monuments plus anciens, on possède des bâtiments où l'on peut constater le principe des tribunes. C'est l'affaire de considération critique de découvrir l'essence même de ces sanctuaires; il s'agit, dans tous les cas, des reconstitutions d'édifices disparus dans leurs forme et fonction primitives ou rebâtis de manière radicale, reconstitutions effectuées à l'appui des recherches archéologiques et de l'analyse de la maçonnerie, et il s'agit aussi d'examiner à quel point ces bâtiments étaient des églises à tribunes ou à étage dans lesquelles la tribune ou l'étage étaient appelés à séparer, pendant le service religieux, le seigneur féodal de ses sujets. Compte tenu de l'état actuel de nos connaissances, la présente étude ne peut apporter, cela va sans dire, que des matériaux préparatoires.

Dès le début du christianisme sur notre territoire, trois causes peuvent être, en théorie, à l'origine d'une division de l'espace total ou partiel de l'église: la tendance à séparer l'espace réservé au culte de l'espace sépulcral, la nécessité de réserver une partie de l'église au clergé qui ne participait pas à la célébration, enfin la tendance à accentuer la supériorité du seigneur féodal par un espace séparé. Ce n'est qu'à partir de l'époque ottonienne que s'affirme la quatrième cause: la volonté de créer sous le choeur un second espace cultuel, à savoir la crypte. Ce sont surtout les deux premiers mobiles qui paraissent s'être affirmés aux débuts du christianisme en Bohême. L'église de Modrá où l'on suppose deux étages, peut être expliquée par des besoins du clergé; quant à la première phase de l'eglise de la Vierge Marie de Prague, elle présente un spécimen typique de la fonction sépudcrale du rez-de-chaussée et de la fonction cultuelle de l'étage, comme cela apparait, dans le style roman tardif, surtout dans la construction des «karners». Le principe antique consistant à construire un pourtour au rez-de-chaussée et è l'étage de la bâtisse centrale et qui rayonna, depuis, l'église Saint-Vital de Ravenne, dans l'architecture byzantine ainsi que carolingienne pour s'affirmer, en passant par Zadar sur l'Adriatique (et par des chaînons, à retrouver, en Grande-Moravie), dans la rotonde de l'église Saint-Guy de Prague, ce principe donc pouvait répondre tant aux besoins du clergé qu'aux tendances de la cour princière des Přemyslides. C'était, à l'époque carolingienne, le cas de l'octogone de la chapelle palatine d'Aix-la-Chapelle. Sur notre territoire, c'est la chapelle du milieu princier des Slavnikides, construite au bourgwall de Libice-sur-la-Cidlina, qui comportait la première tribune constatée de manière absolument sûre. En fait, il y avait là trois tribunes. Deux reposaient sur des arcades en maçonnerie groupées par deux dans les collatéraux du transept. La tribune sud communiquait par un petit pont avec la résidence princière en bois; quant à la tribune nord, on y accédait par un escalier en vis de bois. La troisième tribune, la plus petite, se trouvait dans la partie ouest de la nef; elle était en bois et ressemblait par son caractère, à l'analogie la plus proche, à savoir la chapelle palatine au château de Henri Ier de Werlaon (Werla actuel). L'église de Libice que l'on peut

dater — en s'appuyant sur les sources archéologiques et les données de la légende de Saint Adalbert de Bruno — du début des années 960—970, n'avait pas de crypte. La raison en était d'ordre purement technique. En effet, le bourgwall est situé sur le sable et l'on n'a pu creuser l'espace indispensable à la crypte. Pour ce qui est de la seconde bâtisse remontant à la période ottonienne, à savoir l'église conventuelle Saint-Georges au château de Prague, elle comportait déjà deux cryptes: au coeur est, sous l'espace réservé au prêtres, et au coeur ouest, sous l'espace réservé aux religieuses. La séparation de ces deux parties élevées était commandée par des raisons ecclésiastiques. La tribune des religieuses a un caractère prononcé d'un oratoire. Si l'on passe à un autre spécimen, on constate que le rôle de l'oratoire destiné au clergé qui ne participait pas à la célébration, était assumé, à ce qu'il semble, à Plzeň - Doubravka, par l'espace de la tribune dans la partie ouest de la chapelle qui est, avec une petite salle à l'ouest et le dortoir au nord, partie intégrante de l'ensemble fermé. M. Václav Mencl est porté à croire qu'il y avait, dans cet ensemble, un petit monastère abritant provisoirement les religieux du futur monastère de Břevnov. Ce petit monastère aurait été fondé en 991, dès le retour de l'évêque Adalbert de son premier exil. Cette opinion de M. Mencl est corroborée tant par le caractère de construction du bâtiment que par le renseignement de la première version de la Chronique de Přibík Pulkava de Radenín. Par contre, Mme A. Merhautová - Livorová estime que ce bâtiment était un petit château de même type que Skalná. Elle attire l'attention sur la maçonnerie du coin de l'ensemble fermé et s'applique, en outre, à opposer à l'opinion de M. Mencl des arguments historiques qui, cependant, n'ont rien de quoi nous persuader. On ne saurait surtout partager l'opinion de Mme Merhautová - Livorová établissant un autre ordre chronologique des différentes versions de la Chronique de Pulkava que celui communément accepté jusqu'ici qui, après les études de J. Emler, ne présente plus de difficulté. Le bâtiment fut construit dans un petit bourgwall dont l'enceinte est encore à reconnaître bien que détruite en partie par le cimetière plus récent.

Il ressort des considérations précédentes que la chapelle palatine princière de Libice est — de façon tout à fait sûre — une église à tribunes remontant à la haute féodalité. Aux futurs chercheurs incombera la tâche de trouver les rapports et les chaînons intermédiaires existant entre cette chapelle et les églises à tribunes de la féodalité à son apogée et de la féodalité en cours de desintégration. On ne saurait exclure que ces futures recherches puissent jeter une lumière nouvelle sur le problème de la situation de la principauté des Slavnikides au sein de l'Etat de la féodalité naissante de la dynastie des Přemyslides, problème qui a déjà plus d'une fois éveillé l'intérêt de M. le professeur Vaněček.

K reformním snahám v českém soudnictví kolem roku 1730

Jiří Klabouch

Jednou z nejvýznamnějších událostí našeho legislativního vývoje v době pobělohorské jsou českomoravské kodifikační práce, které proběhly v letech 1709—1753, přerostly potom do rakouských kodifikačních prací druhé poloviny 18. století a v širší perspektivě zahájily epochu moderních kodifikací ve střední Evropě vůbec. Naše vědomosti o nich jsou dosud stále mlhavé a také zde není dosti místa, zabývat se touto problematikou vcelku. Následující studie se pokusí upozornit aspoň na některé skutečnosti, důležité pro studium jedné části tohoto zákonodárného projektu, která byla nedávno nalezena, jak je lze vyvodit z některých pramenů jiných.

Zatím dostupné údaje shromáždil a rozebral nejlépe Emil Ott.[1] Jeho zásluhou víme, že někdy brzy po ustavení kodifikačních komisí v Praze a v Brně byl vypracován a schválen plán, podle něhož mělo nové zemské zřízení pozůstávat z devíti dílů. Třetí byl vyhrazen pro procesní řízení. Někdy v druhé polovině roku 1723 byl referentem pro tento a zároveň pro 6. díl o dědickém právu ustanoven Václav Neumann z Puchholtze, jemuž byla 14. listopadu přislíbena odměna 6 tisíc zl. Do června 1724 zpracoval první tři tituly procesní části, jež byly poslány k připomínkám brněnské větvi kodifikační komise, v lednu 1725 bylo z Vídně urgováno dokončení celého elaborátu, 7. května bylo z Prahy zažádáno pro Neumanna o vyplacení odměny 3 tisíce zl. a ohlášeno dokončení práce. 30. března 1726 byl pražský elaborát do Vídně odeslán.[2] Jakékoli pochybnosti zda návrh byl opravdu v celém rozsahu vypracován jsou nyní rozptýleny šťastným nálezem Jiřího Pražáka, jemuž se podařilo objevit jeho úplný text v rukopise bývalé knížecí fürstenberské knihovny na Křivoklátě sign. II b 5.[3]

Že autorem tohoto textu byl Neumann, o tom nelze mít vážných pochyb; sám se pro tuto práci nabídl, stál zřejmě o odměnu za její provedení a také v jeho literární tvorbě je patrno, že se v té době zabýval otázkami procesního práva velmi intensivně. Dříve než přikročíme k podrobnějšímu

[1] *Beiträge zur Receptionsgeschichte des römisch- canonischen Processes in den böhmischen Ländern*, Leipzig 1879, zejména str. 278 a násl.

[2] Ott, l. c., str. 282.

[3] Srv. jeho Rukopisy křivoklátské knihovny, č. 176 (NČSAV, v tisku).

studiu dlouho želaného textu nebude proto jistě neužitečné, povšimnout si blíže této Neumannovy literární produkce, protože jen stěží je možno předpokládat, že by nebyla k práci, kterou vykonal jako referent kodifikační komise, v nijakém vztahu. Již sama chronologie disertací, jež skládat nutila Neumanna jeho profesorská povinnost, nasvědčuje tomu, že při nich využíval látky zpracované pro kodifikační návrh, a není také nijak nepravděpodobné, že publikoval své traktáty i proto, že pociťoval potřebu svá stanoviska hlouběji odůvodnit a připravit pro ně půdu v kruzích úředních i odborných v době, kdy se o nich mělo u dvora rozhodnout. Mnohé otázky v jeho návrhu nesporně vyřešeny nebyly; víme, že už např. moravská sekce kodifikační komise měla k prvním třem titulům Neumannova návrhu četné připomínky, a výměna názorů o otázkách úpravy procesního práva pokračovala pak v českých právnických kruzích ještě během třicátých a čtyřicátých let 18. století v souvislosti s přípravou českého konkursního řádu, do něhož práce na kodifikaci procesního práva nakonec vyústily.[4] Můžeme tedy dosti oprávněně předpokládat, že Neumannova osnova III. dílu zemského zřízení došla v jeho procesualistických pracích teoretického zdůvodnění.

V letech následujících ukončení osnovy procesního řádu nacházíme mezi Neumannovými procesualistickými disertacemi *Tractatus de subhastationibus ad usum iuris communis et praxim huius Regni Boemiae accomodatus* (1729), *Actio et exactio ad ius Boemicum adaptata, sive tractatus de specialitatibus iuris Boemici circa actiones et executiones (1729), Iuri et praxi conformis expositio cridae seu dissertatio iuridica de processu concursus creditorum* (1732)[5] a thematika konkursního řízení se pak vrací v dalších Neumannových tištěných i netištěných pojednáních až do konce jeho života[6]; to byl v tehdejší české procesualistice úsek nejaktuálnější. Jsou to vše práce popisné, přísně se přidržující předpisů platného práva, a neobsahují žádných hledisek de lege ferenda. Jen jediná z Neumannových disertací z této doby může přinášet, co hledáme: je to práce *Commune recte sentientium votum: maneat usus, tollatur abusus. Seu dissertatio iuridica de abusibus quibusdam praxeos Boemicae contra mentem legislatoris introductis* obhajovaná pod předsednictvím Neumannovým 19. prosince 1731 Václavem Petrem Dobřenským z Dobřenic,[7] která obzírá procesní právo

[4] Srv. znamenitou práci V. Urfuse, Vznik a počátky konkursního práva v Čechách, Rozpravy ČSAV, Praha 1960, str. 59, pozn. 28.

[5] Srv. podrobněji mou práci *Osvícenské právní nauky v českých zemích* (Praha 1958), str. 155, pozn. 87.

[6] Srv. U r f u s, l. c., str. 68.

[7] Exemplář v knihovně bývalého kláštera Strahovského sign. JA VI 24. Podruhé vyšel tento Neumannův traktát společně s disertací de specialitatibus iuris Boemici roku 1733 v Norimberku u J. F. Rudigera pod názvem *Tractatus iuridico-practici de abusibus quibusdam Praxeos Boemiae et de specialitatibus iuris Boemici circa actiones et executiones*, exemplář v NUK sign. 25 H 473.

u nižších i vyšších instancí vcelku, sleduje soudnictví v jeho praktickém fungování, vytýká vady a snaží se ukázati cestu k nápravě.

•

Disertace má, nehledě k úvodnímu výkladu,[8] který obsahuje všeobecná stanoviska, tři části: první je věnována žalobám v českém šlechtickém zemském právu, druhá exekucím a třetí procesnímu řízení u nižších instancí.[9] Již po zběžném přečtení celého díla je patrno, že nejde o bezduchý kompilát, přestože je na patřičných místech citována běžná obecnoprávní procesualistická literatura,[10] ale že běží o práci původní, která roste z pozorování života u soudů, z bohatých vlastních zkušeností autorových a jeho vyzrálé znalosti českého práva i všech zákrutů soudní praxe. Je to práce v řadě tehdejších disertací mimořádná, která činí Neumannovi jako právnickému spisovateli nejvyšší čest. Kdybychom hledali v českém právnictví feudálního absolutismu dílo pro poměry toho období stejně representativní, jako je Právo zemské české pro českou právní kulturu doby předhusitské nebo Knihy devatery pro období vyspělého stavovského státu, byl by to tento Neumannův spis.

Obsah Neumannovy disertace je dosti různorodý a ne všechny její části mají stejný význam pro otázku, kterou jsme si položili. V jednotlivých kapitolách je zpravidla předeslán stručný výklad platného domácího práva (českého; moravské bývá uváděno jen výjimečně) popřípadě subsidiárně užívaných ustanovení práva obecného, někde i jejich vzájemné srovnání. Nejde při tom o systematický výklad procesního práva užívaného v Čechách při žalobách a exekucích; ten lze nalézt spíše v disertaci Actio et exactio z roku 1729. V Dobřenského disertaci jsou vybrány jen ty instituty, při jejichž aplikaci dochází v praxi k závadám, a výklad norem tvoří tu jen exposici k popisu abusivní praxe, k osvětlení správného postupu a naznačení prostředků k nápravě.

Při výpočtu závad soudní praxe neomezuje se Neumann jen na ty zjevy

[8] *Discursus praeliminaris de distinctione Theoriae et Praxeos jurisprudentiae civilis nec non de praxi forensi bona et mala eiusque effectibus*, l. c., str. 1—14.

[9] Mezi jednotlivé části jsou vloženy historické partie *Synopsis historica vitae Caroli Magni* (str. 65—75), *Caroli IV* (str. 155—160) a *Caroli V.* (str. 258—266), jak bylo v disertacích té doby obvyklé (přetisk v r. 1733 tyto partie vypustil). K vlastnímu obsahu práce nemají tyto historické výklady vztah žádný; jejich thematika podtrhuje jen loyalitu autorovu vůči Karlu VI.

[10] Např. Ludovica Postia *De subhastatione tractatus singularis* (Genevae 1670); Francisca Salgada de Samoza *Labyrinthus creditorum concurrentium* (I. II. Antverpiae 1653); *Thesaurus locorum communium jurisprudentiae Augustini Barbosae cum notis Ottonis Taboris* (později vydané Strykem v Lipsku 1697, 1719); Johanna Jakoba Speidela *Speculum iuridico-politico-philologico-historicarum Observationum* (Norimbergae 1657, 1683) aj. Citací je však, protože převažuje původní výklad domácí látky, mnohem méně než v jiných disertacích této doby.

v soudnictví, které souvisejí s nedostatky samého procesního práva, ale nasazuje, jak odpovídá jeho thematu, šíře. Vypočítává také, ba především, takové případy, kdy jsou to strany samy nebo jejich procesní zástupci, kdo si škodí z nevědomosti nebo neznalosti práva a nevyužívají všech možností, jež jim právo poskytuje. Ukazuje dále s dobrou znalostí poměrů vady, jež prýští z toho, že samy úřady a soudy nedbají právních předpisů, aby si agendu ulehčily, nebo prostě proto, že se chtějí obohatit na úkor strana těžiště celé práce je právě v rozboru závad tohoto drlhu, jejichž náprava nezávisí na právních předpisech, ale na soudcích a stranách samých. Jsou tu cenné údaje, které podávají zajímavý pohled do každodenního života na soudech kolem r. 1730 a představují vděčný pramen poznatků i pro kulturního historika.

Vypreparovat z Dobřenského disertace přímo program legislativní reformy českého procesního práva ovšem jednoduše není možné. Neumann se, kromě jediného případu, nikdy přímo nezmiňuje o tom, že k odstranění nějakého nešvaru by bylo třeba změnit ustanovení procesního práva a nečiní to dokonce ani tam, kde ve skutečnosti sám chce přimět praxi, aby se na ně nevázala a počínala si samostatně. Vycházet otevřeně z předpokladu, že by předpis, vyjadřující vůli panovníka, mohl být vadný, Neumann zřejmě nechce, ať už to přičteme jeho politické opatrnosti nebo ostentativní dynastické loyalitě, těžko dnes říci, zda nezbytné nebo přehnané, a pokud může, všude se vyhýbá tomu, aby vyvolal zdání, že navrhuje nějaké změny nebo uvádí pltané arávo v nevážnost a snaží se důsledně všude vzbuzovat dojem, že mu jde jen o postižení pravého smyslu zákona a očištění jeho aplikace od neporozumění a závad, jak to také odpovídá heslu jeho disertace: *maneat usus, tollatur abusus*.

Případy abusivní aplikace zákona, které Neumann vytýká, je možno rozdělit do několika skupin. Jsou to především takové, které vznikají záměrným překrucováním právních předpisů nebo obyčejů a zneužíváním trhlin v jejich soustavě z iniciativy stran a hlavně jejich procesních zástupců, a vedle toho ty, jež jsou podle Neumannova názoru zapříčiněny tím, že samy soudy nesprávně chápou zákonná ustanovení. Tato kategorie, jak je v Neumannově disertaci vylíčena, je dosti nestejnorodá: Neumann tu vytýká případy, kdy jsou chyby ve výkladu zákona na soudech evidentní, vedle takových, kdy má na smysl příslušných ustanovení prostě jiný názor než soudy, až po případy, kdy se rozchází s praxí proto, že vkládá sám interpretací do zákona smysl nový a případně ji obrací přímo proti jeho výslovným dispositím.

Takováto klasifikace není ovšem provedena v disertaci Neumannem samým; seřadíme-li závady, které vypočítává, logicky, dostaneme do první skupiny následující řadu:

1° Machinace s dilatorními a peremptorními excepcemi. Obnovené zřízení čl. C 9 a násl. na rozdíl od obecného processu povolilo za účelem zkrácení řízení kumulovat v odpovědi na žalobu dilatorní s peremptorními námitkami. Advokáti, aby dosáhli průtahu, však uvádějí nadále jen dilatorní námitky i když mají zřejmé excepce peremptorní, a vedou s nimi spor až do dupliky k interlokutornímu rozsudku, a teprve potom zahájí meritorní argumentaci proti žalobnímu petitu (kap. 1/I. část).

2° Obnovené zřízení (čl. C 2) nařizuje přikládat ke každému podání doklady ve dvou exemplářích a soukromé listiny v originále, aby je mohla protistrana prozkoumat. Advokát, aby dosáhl protažení pře, však k podání přílohu prostě nepodá a protistrana, která ji chce seznat, musí žádat o předložení prostřednictvím soudu a nechat si prodloužit termín k odpovědi, čímž se řízení protáhne o několik měsíců (kap. 2/II. část).

3° Podobné machinace se provádějí se svědky: strana, jež stojí o protažení pře, uvede zbytečně svědky nepřítomné, jen aby je nebylo možno vyslechnout a aby byl povolen odklad (kap. 4/I. část), nebo sice dodá soudu otázky k výslechu svědků, ale nesloží taxu na citaci nutnou k tomu, aby ty otázky byly soudem doručeny protistraně k vyjádření (kap. 3/I. část), takže tato, má-li zájem na ukončení sporu, musí se domáhat dodání interrogatorií trojí admonicí u soudu sama, což opět znamená průtah.

4° V posesorních sporech se zneužívá *actionis ex lege diffamari* (Novela Bb 25—29) k tomu, aby se na protistranu přesunulo důkazní břemeno (kap. 5/II. část).

5° U nižších instancí, kde je v menších sporech připuštěno rychlé ústní řízení, advokáti, aby proces zkomplikovali, snaží se přejít od ústního řízení k písemnému, kdykoli protistrana jejich tvrzení popírá, a to i tehdy, když by její námitku mohli snadno na místě vyvrátit (kap. I/III. část, num. 5).

6° U nižších instancí zneužívají advokáti, aby oddálili exekuci, odvoláním, jednak tím, že se odvolávají z pří které nejsou apelabilní nebo ze zjevně irelevantních důvodů (kap. 2/III. část), jednak tak, že nezaplatí taxu za expedici odvolacího rozsudku od apelačního soudu k soudu první instance, takže rozsudek nemůže být stranám oznámen a nemůže nabýt moci práva (kap. 2/III. část, num. 11).

Náprava abusivní praxe tohoto druhu není podle Neumannova názoru obtížná. Ty závady jsou sice umožněny nejednoznačností konkrétních ustanovení, neznamená to však, že platné právo nemá prostředků, jak takovým úskokům čelit, a k nápravě postačí jen, aby soudcové používali správně svých oprávnění: při nebude možno zlovolně protahovat, když soudce prostě nepřijme od stran žádné podání bez dokladů nebo otázky k výslechu svědků bez taxy na jejich dodání protistraně, když povolí odklad výslechu svědka jen z opravdu vážných důvodů, nepřipustí konversi

ústního řízení v písemné mimo případy, kdy věc skutečně nelze v tomtéž nebo příštím stání vyjasnit nebo nepřizná odkladný účinek odvolání z věci non apelabilní či dochází-li k odvolání z nicotných důvodů. Nezaplatí-li strana taxu za expedici odvolacího rozsudku, může ho při dobré vůli poslat apelační soud soudu první stolice bez ní s příkazem, vymoci taxu dodatečně. Povinnost soudců i účastníků řízení rozšiřuje ovšem Neumann někdy dalekosáhlou analogií: má-li např. soudce podle OZZ čl. B 41 odstraňovat nedostatky podání stran *ex officio*, neví Neumann, proč prý by totéž nebylo i povinností žalovaného, který může hned po obdržení žaloby upozornit krátkým memoriálem soud a protistranu na evidentní vadu žaloby a zabránit tak machinacím s dilatorními a peremptorními excepcemi.

Druhá skupina abusů, kde je ve hře sám obsah práva, zahrnuje v podání Neumannově některé případy jistě nepochybné:

7° Soudy vykládají mylně Nov. Bb 31 a připouštějí s poukazem na ni ještě při inrotulaci spor o pravost listin, zatímco novela má na mysli pouze spor o to, zda jsou inrotulovaná akta totožná s těmi, která byla předtím stranami rekognoskována (kap. 6/I. část).

8° Soudy vyžadují, aby vítězná strana podala do 14 dnů po rozsudku žalobu o náhradu nákladů i v případě, kdy se protistrana proti rozsudku odvolala, neberouce v úvahu, že Městská práva (čl. C 14) nařizují výslovně nelikvidovat proces, dokud není řízení úplně skončeno (kap. 3/III. část, num. 7).

Neumann vytýká dále soudům neporozumění zákonu v případech, kdy o jeho smyslu možno mít už různý názor, jako že

9° v městech promíjejí podle Městských práv čl. D 9 složení účtů a pořízení inventáře poručníkům paternae potestatis, ač Neumann sám má za to, že se to nemá promíjet v žádném případě, jak chce OZZ čl. N 4 (kap. 5/III. část, num. 7) a soudí, že by se soudy měly řídit touto normou a nikoli onou,

10° uznávají poněkud jiné pořadí věřitelů při konkursech, než jaké podle jeho názoru možno získat kombinací norem Městských práv čl. G 27 až 29 a Novely Ee 29—39 (kap. 4/III. část, num. 23), a

11° přisuzují procesní náklady v klasifikatorním rozsudku jen *generice* a nikoli *specifice*, jako vyšší soudy, čímž činí nutným zvláštní likvidatorní proces (kap. 4/III. část, num. 10).

To jsou ovšem případy, kdy vše závisí na interpretaci a kombinaci složitých a nejasných předpisů, a vyloučit subjektivní stanovisko nebylo dost dobře možné. Neumannova aktivita při interpretaci předpisů se však stupňuje u dalších probíraných případů, kdy už nelze jasně rozlišit, kde se ještě pohybuje v mezích zákona a kdy z nich vystupuje, a konečně v některých případech, kdy svou interpretací zákon přímo mění a zavádí předpis objektivně nový. Takové případy nalezneme dva:

12° U nižších soudů se i po zavedení písemného řízení užívá ve sporech z likvidních pohledávek ústní řízení, ale když takovou při nelze vyjasnit bez výpovědi přísežného svědka, odkáže městský soud interlokutorním rozsudkem strany na písemný proces. Neumann to však vytýká jako abusus a proti pravidlu *testi non jurato non creditur* dokazuje, že v nedůležitých sporech (zejména kde náklady vedení přísežného svědka by převýšily částku, o kterou je spor) je možno připustit důkaz svědkem i bez přísahy a není třeba přejít k písemnému řízení (kap. 1/III. část, num. 11). Obšírná argumentace je založena na tvrzení, že v sumárním řízení lze nepodstatné prvky vypustit a že přísaha substanciále svědecké výpovědi není.

13° Přímo proti výslovnému předpisu Městských práv čl. C 14—20 troufá si Neumann tvrdit, že ve sporech menší důležitosti se mají chudým dlužníkům stanovit procesní náklady bez likvidatorního sporu a jen proti bohatým se mají aplikovat zákonná ustanovení. Neumann připouští, že předpis Městských práv nerozlišuje mezi chudým a bohatým dlužníkem, a hledíme-li na slova zákona, není chybou postupovat proti nim stejně. Hledíme-li však na úmysl zákonodárce — a *ratio est anima legis* — je chudým nutno ulevit, protože je protismyslné, aby chudák platil na procesních nákladech dvakrát i třikrát tolik, než o kolik je spor (kap. 1/III. část, num. 11).

V obou těchto případech nejde o chyby ve výkladu zákona na straně soudů, ale Neumann tu vkládá do zákona víc, než v něm je, a přímo i co v něm není, a dosazuje na jeho místo smělou interpretací podněty, jež přijal v obou případech z práce Ondřeje Tiraquella *De iudicio in rebus exiguis ferendo*. Přesto přese všechno i na tomto místě se snaží udržet zdání, že setrvává v mezích zákona nebo aspoň úmyslu zákonodárce, a předpoklad, že zákon je vadný nebo že v právu je mezera nevyslovuje otevřeně ani tam, kde už jeho úvahy musíme pokládat přímo za vlastní legislativní návrh.

A. Je to úsek sumárního řízení ve sporech o držbu, jež je v Čechách upraveno pragmatikou z 29. ledna 1712 a na Moravě reskripty z 16. února 1693 a 7. ledna 1694.[11] Tyto předpisy obsahují jen disposici, která zakládá kompetenci místodržících v těchto sporech. Ti mají, dojde-li k posesornímu sporu, zakázat stranám všechny násilné akty, vyslat na místo komisaře, kteří věc vyšetří a podají místodržícím zprávu, na jejímž základě pak rozhodnou (rozhodnutí ovšem nezabraňuje poražené straně vznést věc později v řádném posesorním sporu na větší zemský soud). Žádný z těchto předpisů však nepodává ani procedurální, ani materiální pravidla, podle nichž sluší postupovat a věc rozhodnout. Za tohoto stavu věcí je třeba

[11] Text pragmatiky z r. 1712 otiskuje sám Neumann, l. c., na str. 131—132.

se uchýlit k subsidiárním pramenům, jednak ke Klementině *Saepe de verborum significatione* (pokud jde o postup sumárního řízení), jednak ke Codexu a Digestům (pokud jde o pravidla materiální). Neužívá-li praxe těchto předpisů, upadá do abusů, a kombinací ustanovení domácích pragmatik, Klementiny a římského práva dospívá pak Neumann k nástinu úplných pravidel sumárního řízení (kap. 6/II. část, num. 7—14) i rozhodování posesorních sporů (num. 15—32), pro která reklamuje pozornost praxe, dokud zákonodárce nevydá předpis jiný.

B. Druhý velký celek, kde se Neumann výslovně dovolává zákonodárcova zásahu, jsou předpisy konkursního řízení. Otázka úpravy konkursního práva byla v Čechách na pořadu již od druhého desetiletí 18. století na okraji pokusů o kodifikaci směnečnou[12] a Neumann sám projevuje o poměry při konkursech velký zájem, maje s nimi zřejmě bohaté zkušenosti.[13] Nejhorší zmatky nachází v konkursním řízení u nižších instancí, kde platí jen zlomkovitá pravidla Městských práv o přípovědích (G 24—34) a prokurátoři i soudci si vypomáhají předpisy platnými pro vyšší stavy, ačkoli se u vyšších soudů od nich už praxe odchýlila a ačkoliv pro to není žádného normativního podkladu. V konkursech u městských soudů není právní jistoty a vše záleží na měnlivém usu praxe. Lékem by mohl být jen nový vladařův předpis a Neumann se snaží vyložit svůj názor, na jakých zásadách by měl být založen, aby se mohly konkursy vyřizovat rychle a správněji, ač ovšem zatím uznává nutnost zachovávat dosavadní normy (kap. 4/II. část, num. 17).

[12] Srv. k tomu U r f u s, l. c., str. 49 a násl.

[13] Dává věřitelům různé dobré rady, jak se uvarovat škod, které by si mohli přivodit vlastní vinou. Ukazuje, že především je v jejich zájmu, aby konkursní řízení skončilo co nejdříve, protože sekvestrační správa, při které jmění vynáší sotva 3 %, je pro ně ztrátová tím spíše, že se zpravidla nepostarají, aby sekvester skládal pololetně účty, a aby je kontroloval přísežný účetní, jak to nabízí pragmatika z 28. listopadu 1724 (kap. 3/II část). Po dobu sekvestrace totiž běží z dluhů dále úroky 6 %, které soud přisuzuje věřitelům v pořadí jejich pohledávek, takže úroky předních věřitelů pohlcují konkursní podstatu na úkor zadnějších (kap. 4/II). Průtahy ve vyřízení konkursu si působí mnohdy věřitelé sami tím, že neustanoví společného mandatáře, který by hájil jejich zájmy, ačkoli to připouští pragmatika z 24. května 1646, a všechna podání musí kolovat od jednoho věřitele k druhému, nejsou informováni o nárocích na prioritu vznášených jinými věřiteli a zaplétají se pak po klasifikatorním rozsudku do nových sporů mezi sebou (kap. 2/II). Ačkoli tím škodí sami sobě, nedomáhají se také věřitelé obvyklé dražby a soudního rozdělení věci jak nejdříve možno (kap. 4/II). Nešvary při konkursech rozmnožuje i postup úřadů, které nespěchají s pořízením inventáře při zajištění konkursní podstaty, nepostarají se o prodej zboží z dlužníkova majetku, které podléhá zkáze, nepřidrží dlužníka k přesné bilanci aktiv a pasiv, nepodchytí výnos domů a polí, prodlužují řízení tím, že neprovádějí rozdělení podstaty mezi věřitele podle jejich priority dokud není vynesen definitivní klasifikatorní rozsudek, ač by prozatímní rozdělení neodporovalo pragmatice z 24. července 1704 (kap. 4/II num. 9) a tím vším se na škodu konkursních věřitelů prodlužuje řízení a zmenšuje konkursní podstata.

Neumannova kritika dosavadního stavu (kap. 4/II. část) směřuje především proti věcným účinkům městských přípovědí.[14] Úprava, která by chtěla odstranit dosavadní neutěšený stav, musila by podle jeho názoru zrušit především je, a stanovit pro uspokojení konkursních věřitelů pořadí: 1. privilegované pohledávky, 2. pohledávky hypotekární, 3. pohledávky ostatních věřitelů, mezi které by se konkursní jmění rozdělilo rovnoměrně s tím, že úroky všem věřitelům budou vyplaceny až po splacení všech kapitálů, bude-li na to konkursní podstata ještě stačit (kap. 4/III. část). Vzorem pro úpravu konkursního řízení je mu saská procesní reforma z 10. ledna 1724 (ad tit. 48—50), kterou doporučuje tím spíše, že předtím platily v Sasku stejné zásady jako v Čechách. Tyto Neumannovy vývody jsou pramenem myšlenek, které se v diskusích o projektech českého konkursního řádu objevovaly ještě v padesátých letech, a dokonce motivace návrhů na úpravu konkursního řízení, podaných v roce 1749, tedy již po Neumannově smrti, činí dojem, že je z této Neumannovy práce jednoduše přejata.[15]

•

C. Počet a rozsah Neumannových připomínek k ustanovením platného českého procesního práva je tedy v Dobřenského disertaci jen nevelký, i když běží o úseky poměrně významné. Kterak nyní srovnat tuto skutečnost s tím, že Neumann na druhé straně četné závady v činnosti českých soudů kritisuje a nezastírá, nýbrž naopak klade důraz na to, že potřebuje důkladné nápravy?

Domnívám se, že vysvětlení může být jen jediné: Neumann prostě reformu českého soudnictví nespojoval s reformou platného procesního práva, jako ani těžiště závad neviděl v jeho předpisech, ale nacházel hlavní příčiny nedostatků mimo ně jinde, jak to skutečně potvrzují a blíže objasňují jeho všeobecné úvahy o struktuře procesního práva, obsažené v úvod-

[14] Jsou to myšlenky, které se pak vracejí a opakují v jednáních o český konkursní řád ve třicátých a čtyřicátých letech, jak jsou sledována Urfusem, l. c., str. 59 a násl. Všechna tato jednání jsou ještě pod vlivem myšlenek, které Neumann vyslovil v této disertaci. Věcné účinky dosavadní arestace městského práva, kde o pořadí nároku rozhoduje pořadí přípovědi, jsou výhodné pro domácí a nevýhodné pro cizí věřitele, kteří, protože konkursy se v městech nevyhlašují ediktálně, dozvědí se o nich opožděně a získají proto nevýhodné pořadí. Dalším předmětem Neumannovy kritiky je zrovnoprávnění kondicentů s hypotekárními věřiteli v konkursu. Ruší se tím výhody hypotéky, kterou si cizinec svoji pohledávku pojistil, a umožňuje to získat přednost i těm věřitelům; kteří, jako např. Židé, nemají vůbec způsobilost klást do zemských desk a městských knih. Konečně se obrací Neumann proti tomu, že se v Čechách vyplácejí přednějším věřitelům s jejich kapitálem i úroky, zatímco zadnější se uspokojují jen z toho, co po přednějších zbude. Výsledek toho všeho je, že dosavadní konkursní právo vede k ruině zadnějších věřitelů, a protože to jsou většinou cizinci, podlamuje to chuť umísťovat kapitál v Čechách na škodu domácího úvěru a zahraničního obchodu.

[15] K jejich obsahu srv. Urfus, l. c., str. 65.

ní části celé disertace, která je podle mého názoru vlastním teoretickým klíčem k pochopení jeho přístupu k legislativní reformě. Význam psaného práva v soudnictví má totiž podle Neumannova názoru své meze. V zákonech nemohou být předvídány všechny možné případy a poněvadž se v životě vynořují stále nové okolnosti, předpis, který byl kdysi míněn a předvídán správně, může se stát v jiných podmínkách neužitečným, ba škodlivým. Skoro celý výkon spravedlnosti závisí proto na soudní praxi, která zákony aplikuje, správná aplikace téhož předpisu vede k dobrým, nesprávná ke špatným výsledkům (disc. prael. num. 4). Na usměrňování praxe na scestí mají podíl především strany samy, které si počínají lehkomyslně a nevyužívají možností, jež jim zákon nabízí, a hlavně jejich procesní zástupci, kteří mají prakticky pře v rukou, ale ovšem i nedbalost soudců je činitel, který umožňuje, že se tyto sklony vžívají a stabilisují jako soudní styl.

Kritérium bonity soudní praxe je podle Neumannova názoru trojí: zda vede ke zkrácení pře, zda se jí snižují náklady řízení a zda se její pomocí soud může lépe dobrati pravdy. A tu zavádí Neumann důležitý předpoklad: lze implikovat vladařův tichý souhlas k takovému počínání soudu, které směřuje k těmto výsledkům, a zvyklosti, vytvářené na soudech při aplikaci zákona, s tímto cílem, nabývají váhy zvláštního druhu obyčejového práva. Naopak zase praxe, která vede k opačným výsledkům, je s vladařovým úmyslem v rozporu, nikdy nemůže nabýt váhy práva a sluší ji pokládat za abusus. Soudce nemusí čekat na vladařův výslovný příkaz, když jde o odstranění abusivního soudního stylu, ale může to učinit sám. Naopak zase může vladařův souhlas předpokládat tam, kde chce zavést *praeter legem* nějakou novotu prospěšnou a soudcům dokonce z podstaty jejich úřadu vyvstává povinnost učinit tak všude, kde je k tomu příležitost (disc. prael. num. 8). Facit Neumannových úvah tedy je: soudy mohou zavádět chvalitebné obyčeje a odstraňovat abusivní zvyklosti i Lez zákonodárce, jen pokud se při tom nedostanou do rozporu s jeho vůlí vyjádřenou v zákonu a pokud jsou kryty jeho předpokládaným úmyslem zkracovat, zlevňovat a zkvalitňovat řízení. To jsou kritéria ovšem značně všeobecná.[16] Prakticky tím dává Neumann soudům v jistých, a to nikoli příliš těsných mezích, pravomoc k vytváření norem obyčejového práva, které s předpokládaným vladařovým souhlasem doplňuje psané právo a připojuje se k němu jako prakticky důležitější část procesního práva a právě v tomto soudcovském právu vidí Neumann těžiště fungování soudnictví a také těžiště jeho nápravy. Reforma soudního řízení je mu proto zcela logicky především re-

[16] S jak širokou licencí počíná si při jejich výkladu sám Neumann, ilustruje místo (disc. prael. num. 8), kde výslovný zákaz deskové instrukce z r. 1721 zavádět nějaký nový stylus interpretuje tak, že to je míněno jen na chybnou, abusivní praxi, nikoli na chvalitebnou, té že jsou dveře otevřeny dál.

formou soudního stylu daleko spíše, než přestavbou ustanovení platného procesního práva.

Nelze popřít, že toto zdůraznění soudcovského práva je v souladu s objektivním stavem soudnictví Neumannovy doby i s názory panující tehdy doktríny. Dobřenského disertace je klasickým teoretickým výrazem této vývojové periody v dějinách českého soudnictví. Nutno však upozornit, že přes všechno zásadní zdůraznění významu soudců a soudní praxe Neumann legislativní zásah nijak nevylučuje, ani ho neoznačuje za nepotřebný nebo nežádoucí. Musí však být do tohoto pojímání práva zasazen, doplňovat se s aktivní úlohou soudní praxe a podporovat ji.

Neumann je totiž přímo pesimistou, pokud jde o iniciativu českých soudců samých při odstraňování abusivní a vytváření žádoucí praxe. Nevěří příliš, že se čeští soudcové odhodlají sami změnit špatný soudní styl, pokud k tomu nedostanou výslovný královský pokyn (kap. 4/II. část, num. 9), vytýká také, že častými změnami přísedících se naopak chvalitebný stylus u soudů ztrácí (disc. prael. num. 8) a nečiní si ilusí ani o účincích svých apelů k jejich svědomitosti, jichž je kniha plna. Avšak mezi mocí vladaře, který zákony dává, a soudce, který je domýšlením jeho vůle doplňuje, není protikladu, a může-li soudce odstranit abusus a zavést prospěšný obyčej v mezích zákona i bez vladaře, může totéž učinit tím spíše vladař sám. To je také, jak se zdá, všeobecná linie Neumannovy legislativní reformy, jak je její teoretický program narýsován v Dobřenského disertaci: shledav, že praxe zavedla soudní řízení jinam, než bylo jeho úmyslem, uvede panovník aplikaci pravidel procesního práva na pravou míru zrušením nesprávného soudního stylu, zlepšením nedostatků a doplněním práva tam, kde je toho nezbytně třeba (disc. prael. num. 9).

Odpovídá to vcelku tomu, co víme o celé koncepci revise zemského zřízení, jak byla fixována v počátcích prací,[17] takovým způsobem, jak se zdá, chápal Neumann svůj úkol referenta sám (disc. prael. num. 9), a takové umírněné stanovisko je v souladu i s tím, jak se staví k platnému českému procesnímu právu vcelku a jak je hodnotí.

Jakkoli totiž Neumann mnohdy velmi ostře pranýřuje různé nešvary, k nimž v české soudní praxi dochází, tak se na druhé straně udržuje při posuzování procesního řízení Obnovených zřízení a Novel v mezích úzkostlivé loyality k panovníkovi: vladařův úmysl nikdy nemohl být jiný než dobrý, a proto i platné právo v podstatě nemůže nebýt zdařilé: český proces vcelku vyhovuje a zaslouží být dokonce preferován procesu sousedních zemí a na příkladech je demonstrováno, jak vyhovuje Neumannovým kritériím bonity procesních zákonů (disc. prael. num. 10). Kdyby se důsledně dbalo jeho ustanovení, končily by spory nejvýše za rok nebo rok a půl, a

[17] Srv. Ott, l. c., str. 276.

jestliže je vidíme vléci se čtyři, pět i více let, je toho příčinou právě jen to, že se v praxi při jeho aplikaci proti vůli zákonodárce zahnízdily abusy.

Hlavní síla, která korumpování procesního práva vyvolává, jsou podle jednoznačné Neumannovy diagnosy advokáti, kteří se cílevědomě snaží dosáhnout protažení a zkomplikování sporů, aby tím získali nárok na vyšší odměnu. Preventivně by bylo proto možno napomoci odstranění abusů tím, že by se přikročilo k takovému způsobu odměňování advokátů, který by odstranil jejich materiální zájem na prodlužování řízení a jeho komplikaci. Kurativním prostředkem by měla být vlastní iniciativa soudců, na kterou ale Neumann nespoléhá, a tu se uvolňuje místo pro legislativní zásah, jehož generální linie zcela logicky se podává asi tak: doplnění procesního práva tam, kde jsou mezery, jež soudce ani při největší licenci nemůže překlenout interpretací, ale hlavně odstranění abusivní praxe autoritativním, jasným výkladem zákonodárcovy vůle tam, kde jsou platné předpisy v praxi překrouceny, dvojznačně chápány nebo soustavně nerespektovány a obcházeny (jak se o to dosud snažily císařské reskripty a deklaratorie jen případ od případu) systematicky a najednou.

Můžeme-li z disertace vysuzovat ještě více, typem reformy, který toto Neumannovo pojetí ovlivnil, byla nejspíše reforma procesu provedená v Sasku 10. ledna 1724, tedy právě ve chvíli, kdy Neumann počal na přípravě svého návrhu pracovat. Ta byla skutečně psána jen ve formě dodatků k titulům staré saské procesní ordinace z r. 1622, kterou nenahrazovala, ale ponechávala v platnosti a připojovala se k ní pouze jako doplněk. Poslední česká reforma procesního práva, procesní pragmatika z 23. ledna 1753, byla pak také skutečně provedena zcela v intencích těchto Neumannových myšlenek, jimž je poplatná — jak prokáže i jen zběžné porovnání jejího obsahu s Neumannovou kritikou české soudní praxe — naveskrz také pokud jde o jednotlivé detaily.[18] Jako při přípravě českého konkursního řádu, žilo české právnictví z Neumannových podnětů i tady už dokonce.

Z vlivů, kterými Neumann v té době procházel a jež by mohly mít význam jako materiální prameny myšlenek jeho osnovy, můžeme na základě Dobřenského disertace usuzovat především právě na tuto saskou procesní reformaci z roku 1724, o které se Neumann na několika místech s pochvalou zmiňuje (kap. 4/III. část, num. 16; kap. 6/III. část, num. 21; kap. 5/II. část, num. 4), která je materiálně pramenem jeho návrhů na úpravu

[18] Srv. F. v. Maasburg, Die Processordnung für Böhmen, Wien, 1886. Maasburgovi zůstal ovšem při jeho výkladu o genesi pragmatiky vlastní myšlenkový zdroj jejích disposic — Neumannova disertace „Commune recte sentiantium votum" — skryt.

[19] *Erleuterung und Verbesserung der bishörigen Process- und Gerichtsordnung, nebst einem Anhang von dem Processu summario cambiali und possessorio*, Drážďany 1724. Exemplář jsem dnes v Praze nenalezl; Neumann však text saské procesní reformace v rukou měl, ve 4. kapitole III. části num. 16 z ní doslovně cituje.

konkursního řízení a pravděpodobně inspirovala i druhý podrobnější návrh, sumární řízení v posesorních sporech.[19] Jen nepatrně se uplatňují vzory soudnictví rakouského (kap. 4/III., num. 9 — sirotčí úřad, likvidační soudní komise při konkursech). Větší význam mělo vzájemné ovlivňování českého zemského a městského práva (moravské právo, jak se zdá, bylo mimo okruh zájmů Neumannových) a práva obecného, jehož subsidiární platnost v zemi v důsledku doktrinárních konstrukcí Neumann nebéře v pochybnost, a příklad praxe různých domácích instancí (akademický magistrát kap. 3/III., num. 6, kap. 1/III., num. 18; novoměstská praxe kap. 4/III., num. 9). Jak se zdá, obecnoprávní proces v Neumannových plánech velkého významu neměl; významnější jsou náměty prostředkované literaturou za pomoci odvážné, po pravdě řečeno trochu násilné konstrukce přirozenoprávní (kap. I/III., num. 11), jež v zájmu upevnění ústního řízení u městských soudů a jeho dalšího zrychlení a zjednodušení Neumann přijímá z doktríny. Z ní je možno uvést dva spisy, které měly zřejmě na Neumanna největší vliv: Francisca Salgada de Samoza Labyrinthus creditorum concurrentium a Andrease Tiraquella De iudicio in rebus exigius ferendo. Jimi ovlivňovaly Neumanna zvyklosti a potřeby neformálního obchodního styku hospodářsky pokročilejších zemí, v jejichž zájmu je také věnována pozornost konkursnímu řízení a jeho reformě. Obrana ústního řízení před městskými soudy a snaha o jeho zrychlení a pružnou aplikaci jsou sociálněpoliticky nejdůležitější partie disertace. V tom se uplatňují zájmy úvěru a lichevního kapitálu, jichž tlumočníkem Neumann po celý život byl.

To jsou hlavní výsledky, jež vyplývají z Dobřenského disertace pro pochopení textu Neumannova legislativního návrhu, jehož studium bude úkolem čs. právní historiografie v příštích letech. Reforma českého soudnictví, jak se to alespoň Neumannovi jevilo, neměla být převratnou změnou platného procesního práva. Měla spíše podepřít jeho správnou aplikaci, aniž by se dotkla jeho podstaty.

Více než sto let po svém zavedení byl proces Obnovených zřízení ještě v podstatě životný a schopný přizpůsobovat se měnícím se společenským potřebám, pokud nauka dodávala praxi dostatečné množství elastických interpretačních prostředků. Byl tento proces opravdu tak cizím a neorganickým tělesem ve vývoji českého soudnictví, jak se většinou zato má?

Známe poměrně dobře vývoj procesního řízení před zemskými soudy do Bílé hory a mnohokrát se při tom uplatnily i výsledky bádání prof. Vaněčka. O pobělohorském vývoji víme dosud málo; objasňovat jej je úkolem pracovníků, kteří v jeho práci pokračují.

Zu den Reformbestrebungen im böhmischen Gerichtswesens um 1730

Jiří Klabouch

(Zusammenfassung)

Ein bedeutendes Ereignis in der legislativen Entwicklung der böhmischen Länder sind die Kodifikationsarbeiten, die in den Jahren 1709—1753 verliefen. Die Handschrift des 3. Teils der damals in Vorbereitung befindlichen Landesordnung, die das Prozeßrecht enthalten sollte, ist soeben in der ehemaligen Fürstenbergischen Bibliothek in Křivoklát entdeckt worden. In der Studie wird auf manche theoretische Ansichten ihres Autors Václav Neumann von Puchholtz hingewiesen, die aus seinen Schriften abgeleitet werden können. Hieraus ergibt sich, daß Neumann das gültige Prozeßrecht der Erneuerten Landesordnung und der Novellen als im wesentlichen nach lebensfähig betrachtete. Das Hauptproblem erblicke er dagegen in der richtigen Anwendung der Prozeßvorschriften in der Gerichtspraxis. Die Aufgabe der Legislative sah er infolgedessen hauptsächlich darin, die richtige Anwendung der Vorschriften durch eine klare Erläuterung des Willens des Gesetzgebers dort zu gewährleisten, wo sie in der Praxis verdreht, doppelsinning aufgefaßt oder nicht respektiert und umgangen wurden. Der Entwurf des dritten, von Neumann verfaßten Tailes der Landesordnung, wurde niemals als geltendes Recht von dem Kaiser genehmigt. Neumanns Konzeption der Prozeßrechtsreform und seine hauptsächlichen Verbesserungsgedanken wurden aber durch die prozeßrechtliche Pragmatik vom 23. Januar 1753 nach seinem Tode verwirklicht.

„Předmerkantilistické“ zákonodárství v Čechách a jeho ráz

Valentin Urfus

Na přechodu od feudalismu ke kapitalismu je v dějinném vývoji několik významných mezníků, k nimž se nutně vrací každé studium této tematiky a jež tvoří zcela přirozeně opěrné pilíře dotčeného časového období. V oblasti hospodářského vývoje náleží takovéto místo především jevu, který je označován jako merkantilismus a s nímž, zejména ve střední Evropě, jsou spojeny přímé počátky kapitalistického způsobu výroby. To jsou skutečnosti obecně známé a netřeba je jistě dále rozvíjet.

Jak to však již nese s sebou zobecňující a synthetisující složka historikovy práce, je málokterý historický pojem neproblematický. Platí to tím spíše, dotýká-li se svým obsahem charakteru celé epochy. Jako u většiny podobných případů je i tady celá řada otevřených problémů a otázek. Není proto divu, že pojem merkantilismu byl v průběhu vývoje společenských věd podroben nejednomu pokusu o nový výklad nebo přehodnocení. Všechny tyto pokusy měly svoje vlastní osobité historické pozadí. Souvisely zvláště s různými proudy uvnitř politické ekonomie, zejména pak se zdůrazňováním úlohy státu v hospodářském životě společnosti. O merkantilismus se z tohoto hlediska zajímala již koncem minulého století německá historická národohospodářská škola;[1] zvláště pak její druhá generace snažila se tyto otázky studovat v souvislosti se svými aspiracemi vyplývajícími z nauk katedrového socialismu. Určitý vztah k této problematice má však i současný západní keynesianismus, který se — možno říci — v něčem inspiroval z podobných myšlenkových východisek.[2]

Výsledky tohoto vědeckého zájmu o merkantilismus byly různé. Je třeba říci, že mezi nimi nechyběly ani hlasy ostře kritisující. Zároveň je však nutno zdůraznit, že pokud se takováto skepse uplatnila, nebyla podnícena tolik konkrétním historickým bádáním, jako daleko spíše teoretickými problémy politické ekonomie. Proto také v ní převládaly argumenty po-

[1] Se jménem jednoho z hlavních jejích představitelů, Gustava Schmollera, je spojena nová vlna zájmu o merkantilismus, jež plodně ovlivnila i historický výzkum tohoto dějinného období.

[2] Srv. T. W. Hutshinson, *Keynes und die Geschichte der klassischen Nationalökonomie, Zeitschrift für Nationalökonomie*, Bd. XVII., Vídeň 1957, str. 395 a násl.

ukazující na to, že v merkantilismu nelze vidět ucelený národohospodářský systém, nýbrž jen soubor účelových a svou podstatou prý i dosti omezených opatření. V něčem byl však tento kritický přístup velmi významný i pro historické bádání: položil totiž hlavní důraz na etatistickou složku merkantilismu a zdůraznil tak nově podíl pozdně feudálního státu na rozvoji kapitalistických výrobních poměrů; zároveň pak upozornil — a to jak uvidíme nelze rovněž přehlížet — na úlohu předmerkantilistických hospodářských a hospodářskopolitických teorií. Zejména v souvislosti s touto druhou stránkou věci vedl historický zájem o dotčené otázky k tomu, že spolu s úlohou státu se v novém světle objevily i soudobé tendence opačného rázu. V hrubé zkratce lze říci, že na jedné straně tu vystoupily počátky předliberalistického národohospodářského myšlení, a to již v poměrně raném údobí; na druhé straně, jak jsme se toho právě dotkli, byla nově zdůrazněna úloha státu a jeho zásahů do hospodářského života, a to zdaleka ne jen v tak úzkém rámci, jakým se vyznačoval klasický příklad francouzského kolbertismu. V obou směrech je tu možno odkázati na anglický vývoj v 16. a 17. stol. a zvláště pak na úlohu alžbětinského státu. Do jisté míry to však platí i o hospodářskopolitických opatřeních a doktrinálním myšlení v ostatních státech Evropy.[3]

Výsledkem dotčených souvislostí je tedy nový pohled na úlohu státu jako jednoho z nejvýznamnějších faktorů, jež od konce středověku spolupodmiňovaly obrovský rozmach hospodářských sil. O tom, jak silnou byla právě tato složka hospodářskoorganisačního působení státu, svědčí nejen vývoj v pokročilých zemích západní Evropy, nýbrž i vývoj ve střední Evropě, zvláště v soudobém Německu, který v této době měl mnoho styčných bodů i s vývojem v našich zemích. Tak např. ač proces rozkladu tzv. německé říše dosáhl již v 16. stol. a počátkem 17. stol. značné hloubky, byla to mimo jiné i hospodářskopolitická linie habsburských panovníků, jež se snažila zdání říšské jednoty důsledně prosazovat.[4] Proto také i když ta-

[3] Pro shora nastíněné závěry je možno ve stručném přehledu odkázat k několika pracem: F. R a f f e l, *Englische Freihändler vor Adam Smith*, Tübungen 1905, Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Ergänzungsheit XVIII., W. C a s p e r, *Charles Davenant — Ein Beitrag zur Kenntnis des englischen Merkantilismus*, Jena 1930 (Beitrge zur Geschichte der Nationalökonomie, VII.), Ch. W. C o l e, *Frensh Mercantilist Doctrines before Colbert*, New York 1931, dále E. L i p s o n, *Economic History of England III., The Age of Mercantilism*, Londýn 1937; pro některé celkové postřehy o vývoji raněmerkant. doktrín v různých zemích, zejm. s ohledem na anglosaský svět srv. i A. V. C a s t i l l o, *Spanish Mercantilism — Gerónimo de Uztáriz, Economist*, New York 1930, nejnověji pak R. d e R o o v e r, *Scholastic Economics: Survival and Lasting Influence from the Sixteenth Century to Adam Smith*, The Quarterly Journal of Economics, Vol. LXIX. (1955), str. 180 a násl. a od téhož autora *Joseph A. Schumpeter and Scholastic Economics*, Kyklos, Vol. X. (1957), str. 141—43.

[4] K tomu, jak z ekon. situace 16. století vyrůstal další vývoj v tomto směru srv. I. B o g, *Der Reichsmerkantilismus, Studien zur Wirtschaftspolitik des Heiligen Römischen Reiches im 17. und 18. Jahr.*, Stuttgart 1959.

kovýmto náběhům chyběly namnoze reálné mocenskopolitické prostředky nezbytné k jejich uskutečnění, není možno přehlížet jejich podíl na určitém zpomalení odstředivého vývoje v Německu.

•

Všechny zmíněné otázky mají ovšem i úzký vztah k českému vývoji a nelze v nejmenším pochybovat, že osvětlení úlohy českého feudálního státu z jejich hledisek, je dluhem, jenž musíme cítit i k naší národní minulosti. Svědčí o tom mimo jiné klíčový význam 16. století pro celou pozdější novověkou historii našich zemí.

Když se před více jak deseti lety počalo u nás soustavněji rozvíjet bádání o počátcích kapitalistického výrobního způsobu, soustředil se zájem zprvu zcela přirozeně k tzv. manufakturnímu období, jinými slovy časově k přelomu 17. a 18. století, jakož i k časovému úseku, který na tento předěl navazoval a jenž vyúsťoval k počátkům parního strojového průmyslu. Stále postupující prohlubování vědeckého zájmu, zvláště pak ve spojení s širšími souvislostmi, počalo původní směr výzkumu v lecčems opravovat. Nové výsledky vedly pak zejména k tomu, že počal být zdůrazňován význam předchozího vývoje, z něhož organicky vyrůstal v prvé řadě tzv. domácký průmysl jako hlavní součást materiálně technické základny manufakturního podnikání v Čechách. Do popředí badatelského zájmu dostalo se tak 16. století se svojí ekonomickou problematikou.[5]

K podobnému výsledku, a to ještě ve větší míře, dospívalo se však i z jiné strany, totiž z hlediska studia agrárního vývoje a zvláště s tím úzce související otázky tzv. druhého nevolnictví. I tady soustředěný badatelský a teoretický výzkum vedl k odkrytí celé řady nových skutečností. Mimo jiné počal v souvislosti s tím být i revidován do nedávna pevně vžitý názor o počátcích režijního vrchnostenského hospodaření. Jako rozhodující pro vznik tohoto jevu ukázala se být ve světle nových poznatků doba daleko pozdější než konec 15. století, jak se dříve všeobecně soudilo.[6]

Konečně i třetí linie naznačila podobné závěry. Je jí studium městské ekonomiky a hospodářského života českých měst v době předbělohorské. I tady nové práce stále jasněji navozují poznání, že 16. století nebylo bez-

[5] Takovéto poznání bylo i jedním z výsledků knihy A. K l í m y, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1956, který pak dále rozvedli někteří její recenzenti zejm. F r. M a j n u š, J. R ů ž i č k a aj.

[6] Kromě prací A. M í k y (*Poddaný lid v Čechách v prvé polovině 16. století*, Praha 1960) je třeba odkázat především k podnětné studii J. P e t r á n ě, *Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v Čechách v době předbělohorské*, ČSČH V. (1957), str. 26; pro moravský vývoj stejné závěry nastínil F r. M a t ě j e k, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska*, Praha 1959, jakož nově i J. V á l k a, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na Moravě před válkou třicetiletou*, Praha 1962.

výjimečně zlatým věkem českých měst, nýbrž že se již tehdy v politickém a hospodářském životě uvnitř měst uplatnila celá řada povážlivých stínů,[7] předznamenávajících nepochybně přímo pozdější úpadek měst, jak jej známe z doby po třicetileté válce.

Všechny tyto úvahy posouvají do popředí zcela přirozeně dotčené století jako uzavřenou periodu, vyznačenou určitými typickými znaky, které z ní činí skutečné východisko dalšího vývoje. K tomu je třeba ještě dodat, že tu jde o východisko opravdu širokých časových perspektiv, jež zahrnují nejen celé závěrečné období feudalismu v českých zemích, nýbrž které sahají až k branám kapitalistické industrialisace.

Tomu odpovídal v 16. století i význam hospodářského života a ekonomicky kvalifikovaných skutečností pro legislativní činnost českého státu. Postačí proto i poměrně zběžný pohled, aby bylo možno konstatovat, že v dotčeném časovém úseku máme co činit — pokud jde o legislativní úpravu hospodářského života — vskutku s historicky osobitým jevem. A skutečně také předpisy, jež se v 16. stol. bezprostředně dotýkaly hospodářské oblasti, měly svůj vyhraněný ráz, odlišující je od podobných opatření staršího feudalismu a naopak přibližující je pozdějším představám o legislativě na tomto poli. Je to patrno již z formálních a technických znaků, jež je charakterisují: jsou koncipovány a formulovány všeobecně a zejména pak jsou prosty obsahového i místního partikularismu příznačného pro starší dobu.

Dotčený ráz hospodářské legislativy českého státu v 16. století ukazuje však zároveň i na hlubší a podstatnější souvislosti, zejména na úzkou spojitost těchto zákonných opatření s náběhy k absolutistickému způsobu vlády, jež jsou pro tuto dobu v našich zemích příznačné. Tuto vzájemnou spojitost velmi dobře ilustrují změny, jež tehdy prodělávalo vnitřní ústrojí feudálního státu a jež spočívaly v nové dělbě práce uvnitř jeho orgánů, jak to vyžadoval program nastupujícího absolutismu. Ztělesněním těchto tendencí v oblasti legislativní i administrativní se stal v nových souvislostech hojně ražený pojem policie.[8] Měly jím být vyjádřeny nové úkoly státu spočívající v systematickém působení na veřejný život. Toto nové zdůraznění úlohy státu v životě feudální společnosti propůjčovalo však zároveň jeho zásahům do společenského života i určitý typický obsah. V něm se odráželo jednak překonávání doznívajícího středověku s jeho teritoriální roztříštěností, jednak se v něm uplatnily i nové formy odpovídajícím podnětům vycházejícím z hospodářského i kulturního rozvoje evropské renesance.

[7] Srv. zejm. J. Janáček, *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*, Praha 1961.

[8] R. Maršan, *Dějiny policejní organisace rakouské, I.*, Praha 1904, zvl. str. 16 a násl.

Vedle bezpečnostních předpisů, jež nesly s sebou likvidaci feudálního opovědnictví a definitivně konsolidovaly život uvnitř jednotlivých státních celků, byla zejména hospodářská tématika v popředí legislativní pozornosti. Po formální stránce to dobře vyjadřují soudobé německé policejní řády, jež měly prostřednictvím dynastických ambicí habsburských i úzký vztah k českému vývoji.

Skutečně také podobného rázu jako většina policejních řádů v Německu byly i předpisy, jež se v 16. století dotkly hospodářské oblasti v Čechách. V hrubém a zkratkovitém obrysu je možno rozdělit je do tří, popř. čtyř skupin: byly to především předpisy o námezdné práci, dále předpisy o cenách, jakož i předpisy o úrokové míře a konečně předpisy měnové.

Chronologicky i věcně zaslouží si v prvé řadě pozornosti předpisy o námezdné práci. Úvodem je třeba ještě předeslat, že svým obsahem zahrnovaly nejen úpravu námezdného poměru vykonávaného čeledí, tj. námezdnými pracovníky najímanými na dlouhou dobu, nýbrž i úpravu námezdné práce, tak říkajíc nádenické, obstarávané pracovníky, jejichž námezdní smlouva byla omezena jen na jeden týden nebo dokonce jen na jeden den.[9] Základním smyslem těchto předpisů byla — možno říci — určitá regulace trhu pracovních sil, a to především v tom směru, aby šlechtičtí velkostatkáři měli dostatek pracovních sil, popř. a patrně ještě přesněji vyjádřeno, aby pracovní síly volně neodcházely z venkova a neunikaly z dosahu patrimoniální pravomoci svých dědičných vrchností.

V tomto směru je třeba zdůraznit zvláště okolnost, že čelední řády 16. století, zejména pak čelední předpisy z let 1547—49, navazovaly na starší normy v prvé řadě na sněmovní legislativu z konce 15. století. Není pochyb, že tato souvislost otevírá celou řadu dalších otázek. Předpisy dotýkající se venkovských poměrů, zejména postavení venkovského lidu v době pohusitské, jsou běžně známy; do nedávna byl s nimi jednoznačně spojován i počátek režijního vrchnostenského hospodaření, neboť právě v nich byl spatřován odraz náhlé potřeby feudálních velkostatkářů disponovat co možná největším počtem pracovních sil. Proti takovéto motivaci, jak již byla o tom učiněna zmínka, ozvaly se v poslední době závažné námitky.[10] Tím se ovšem celá věc dostala do nového a dlužno říci, že v některých ohledech i málo jasného světla: úkolem nového studia bude tudíž odkrýt nejen konkrétní motivaci poddanské legislativy z konce 15. století, nýbrž odpovědět i na otázku, proč v podstatě tatáž formulace pravidel upravujících námezdnou práci poddaných dostačovala i později v rozvinutém režijním podnikání.

Pro naše účely však postačí konstatovat, že čelední řády 16. století a

[9] V. Urfus, *Právní postavení námezdních pracovníků u nás v 16. až 18. století*, PHS II. [1956], str. 198 a násl.

[10] Petráň, l. c., na celé řadě míst.

předpisy na ně navazující odrážely zájem feudálních velkostatkářů, aby na trh pracovních sil bylo působeno ve směru nepříznivém tomu, aby se ve městech vytvořily zárodky svobodného pracovního trhu. V tomto ohledu je třeba také vidět rozdíl — přes jinak značné obsahové a principiální shody — mezi předpisy o námezdné práci z konce 15. století a mezi předpisy vydanými v průběhu následujícího století v měnících se poměrech ekonomických i politických. Zejména na tuto druhou stránku je třeba položit důraz. Skutečnost, že tyto předpisy sankcionoval nyní i panovník svojí autoritou, jež se jinak vědomě a programově obracela k absolutismu, nebyla jen vnější formalitou. Naopak tato okolnost ukazuje na hlubší a podstatnější vztahy: panovnický absolutismus tu otevřeně počíná podporovat určitý směr vývoje feudální ekonomiky, a co je patrně dlužno zvláště doložit — je to takový směr vývoje, který je nepříznivý rozvoji hospodářských vztahů ve městech.

Podobný význam měly i předpisy drahotní a cenové. Jejich ekonomické pozadí je poměrně dobře známo. Tvoří je souhrn jevů, jemuž se v historické literatuře dostalo označení „cenová revoluce" a který v důsledku rozmnožení zásob stříbra na světovém trhu, jakož i v důsledku ještě celé řady jiných příčin vedl asi od šedesátých let 16. století k prudkému stoupání cen životních potřeb. Změnám v indexu cen snažila se čelit soudobá legislativa v podstatě tak, že převalovala jednoduše materiální odpovědnost za rostoucí hladinu cen na bedra řemeslné práce ve městech. Jinými slovy sledovaly i tady dotčené předpisy podobné cíle jako zákonné normy o námezdné práci a dotýkaly se stejně tak nepříznivě ekonomické oblasti městského hospodářského života.[11]

K oběma již zmíněným skupinám hospodářské legislativy je možno po bok přiřadit i předpisy o úrokové míře. I tyto předpisy pocházející zejména z roku 1543, podobně jako právní úprava námezdních poměrů, navazovaly na určité starší tendence. Jejich hlavním cílem bylo prosadit jako nejvyšší přípustnou hranici úrok ve výši 6 %.[12] Z dobového odůvodnění, jež bylo přidáno k vlastní zákonné disposici, vysvitá, že smyslem předpisu bylo vyloučit braní vyšších úroků (výjimkou nebyl prý ani úrok 10 %), které bylo jinak naprosto obvyklé. Do značné míry se tu tedy objevuje tatáž regulační, nebo snad lépe řečeno retardační tendence, jaká charakterisovala ostatní výše uvedené předpisy. I v tomto případě se tedy snažila právní norma působit na hospodářský život ve směru, který tento spontánně nesledoval. Kromě toho je tu třeba se dotknout ještě jedné souvislosti.

[11] J. Janáček, *Rudolfinské drahotní řády*, Praha 1957, Rozpravy ČSAV, řada společ. věd, roč. 67, seš. 4.

[12] Sněmy české, I., str. 565.

Přibližně v téže době, kdy v Čechách došlo k uzákonění právě dotčené usurární normy, počalo se v evropském měřítku definitivně uvolňovat v oblasti právní teorie striktní chápání kanonického zákazu brát úroky a naopak jako ideální výše dovoleného úroku byl uváděn úrok ve výši 6 %. Naskýtá se proto otázka, jak dalece je možno uvažovat o spojitosti mezi českou normou a těmito teoretickými tendencemi evropského právnického humanismu. Starší literatura[13] se snažila v zmíněném předpisu vidět skutečně ztělesnění takovýchto uvolňujících snah. Jak se však zdá, je daleko pravděpodobnější výklad jiný, na který ostatně ukazuje samo odůvodnění zákona. Skutečnost, že před jeho vydáním existoval v Čechách úvěrový styl, jenž měl značně rozvinutou úrokovou škálu, a že se tedy nový předpis držel vlastně minimální hranice tohoto odstupňování, nabude zřejmě zvláštního významu, jakmile si uvědomíme, že poptávka po úvěru se musila v málo rozvinutých poměrech české feudální společnosti soustřeďovat prakticky výhradně do měst. Pak ovšem smysl dotčené normy ukazuje jednoznačně na snahu dotknout se neúměrných zisků těch, kdož půjčují peníze, jinými slovy tedy především měšťanů. Viděno v širších souvislostech postihovalo tak úrokové zákonodárství rovněž města a hospodářský život v nich, i když nelze snad ani vyloučit, že nová regulace úvěrového obchodu mohla dočasně ovlivnit i příznivě vzájemný poměr mezi nabídkou a poptávkou v rámci kreditního styku.

Souhrnně je tedy možno říci, že dosud uvedené předpisy byly všechny předznamenány v podstatě stejným cílem, totiž cílem působit na hospodářský život v souvislosti s ekonomickou situací, v níž se tehdy nalézala města. Podobná tendence není však tolik zřejmou u další skupiny, které jsme se dotkli rovněž již výše — u předpisů o měně.

Tato legislativa byla nepochybně výsledkem velmi zajímavých a rovněž dobově příznačných souvislostí, i když nelze zatím říci, že by její význam byl stejnou měrou do všech podrobností osvětlen. Ať již máme na mysli měnová ustanovení z konce čtyřicátých let 16. století či pak zejména mincovní řád z roku 1561,[14] setkáme se v obou případech s pronikavými změnami, jež tato opatření s sebou přinášela. Jejich obsah je nejen ztělesněním vladařské energie Ferdinanda I. — který ostatně dbal tvrdošíjně o jejich realisaci bez ohledu na přechodné neúspěchy — nýbrž je v nich nepochybně shrnut i objektivní program panovnického absolutismu na tak důležitém úseku hospodářského života, jakým je měnová politika. V tomto směru navazovala tato opatření bezprostředně na dynastickou politiku Ferdinandovu a zejména pak na správní reformy jí vyvolané. Podobně

[13] K. Kadlec v heslu „Lichva" v Ottově Slovníku naučném, díl XVI., Praha 1900.

[14] Přehlednou partii o těchto předpisech má J. Nožička, *Hospodářský a měnový vývoj našich zemí*, Praha 1948, str. 54; min. řád z r. 1561 srv. *Sněmy české, III.*, str. 75—92.

jako tam bylo cílem administrativní sjednocení, bylo i tu cílem měnové sjednocení habsburských držav. Zároveň je však v měnových opatřeních Ferdinandových cítit i nový rys, který je zřetelně odlišuje od měnových reforem středověkých vladařů a který je bezpochyby v úzké spojitosti s absolutistickým pojetím panovnické moci. Tento nový rys spočíval především v určité hospodářskopolitické velkorysosti, kterou Ferdinand vložil do svých měnových opatření a jež ve svých konečných důsledcích nemířila k ničemu menšímu, než k důslednému překonání místních tržních vztahů a jejich sjednocení na širší a vyšší úrovni. Proto také nešlo tu již jen o to, aby byla ražena nová měna dobrého zrna, která by byla oporou panovníkovy moci finanční i politické, jak tomu bylo u nás např. při zavedení grošové měny Václavem II. a jak to bylo ve středověku obvyklé i na jiných místech; naopak cílem bylo vytvoření jednotné měny jako nástroje určité politické a hospodářské koncentrace, která měla vyústit v nový hospodářskopolitický celek zahrnující všechny země Ferdinandem ovládané.

Měnové předpisy Ferdinanda I. měly tedy nepochybně odlišný ráz od ostatních zmíněných skupin české hospodářské legislativy 16. století. V jejich obsahu daleko více pronikal interes panovnického absolutismu na dynastickém sjednocení státoprávně odlišných celků. Při tom je třeba položit důraz zejména na význam, který byl v této souvislosti přisuzován hospodářskopolitickým prostředkům.

Přece však ani měnové předpisy nevybočovaly z řady ostatní hospodářské legislativy: při bližším pohledu nepůsobí obtíže nalézt pro všechny dotčené skupiny určitého společného jmenovatele. Takovýto prostředek dovolující jistý sjednocující a zobecňující pohled je třeba spatřovat především ve formálních znacích, jimiž se tyto předpisy vyznačují a jejichž shoda také v prvé řadě bije do očí. Všechny dotčené předpisy nějakým způsobem pomocí centrální státní moci regulovaly, ba možno říci reglementovaly hospodářský život a zvláště pak tržní vztahy v něm. Tato regulace byla natolik silnou, že na prvý pohled dodává některým z nich vysloveně negativistický ráz.[15]

Svým regulačním a reglementačním rázem připomínají zmíněné předpisy v mnohém merkantilistické zákonodárství doby pozdější. Nebylo by však zajisté správně ulpět při podobném závěru jen na povrchu a spokojit se vnějšími a formálními podobnostmi. A to tím spíše, že tyto analogie odhalují ve skutečnosti jen další daleko podstatnější a hlubší vztahy: regulace a reglementace nebyla hospodářské legislativě 16. století jen sa-

[15] K charakteru podobných předpisů vydávaných v té době v Německu i jednotlivými městkými radami říšských měst srv. H. Mauersberg, *Wirtschafts- und Sozialgeschichte zentraleuropäischer Städte in neuerer Zeit*, Göttingen 1960, zejm. str. 247 a násl.

moúčelem, naopak celkový její ráz napovídá, že prostřednictvím těchto zákonných opatření byly sledovány určité záměrně chtěné cíle a že k jejich dosažení bylo vědomě působeno na hospodářský život cestou, která nebyla totožná s jeho živelnými tendencemi. V tomto smyslu je možno hovořiti o přímém protikladu samovolné regulace tržních vztahů, jejíž principy doznaly ostatně právě tehdy v evropském měřítku i prvého teoretického vyjádření, jak o tom svědčí práce některých raných předchůdců liberalistických národohospodářských teorií.

Naznačené souvislosti nejsou ovšem ničím nahodilým. Jejich jádro tvořil absolutistický stát, popř. k absolutismu spějící ambice jednotlivých vladařů tam, kde panovnický absolutismus ještě plně nezvítězil. Rozsahem těchto podmínek je pak vymezen rozdíl mezi touto „předmerkantilistickou" legislativou a naopak zákonodárstvím inspirovaným na počátku 18. století již hotovými merkantilistickými doktrínami. Především v legislativě 16. století se neobjevuje — a ovšem se také nemůže objevit — ona jednotnost státní raisony a jejích zájmů, jaká je příznačná pro hospodářskopolitická opatření absolutistického státu v jeho rozvinuté podobě, zejména tak, jak je vytvořil klasický příklad francouzského kolbertismu a pruského kameralismu. To vyplývalo u nás v 16. stol. ze soupeření feudálního stavovství a prosazujících se absolutistických principů. Dokud tento boj nebyl skončen, nemohlo tomu také být jinak.

Co však v těchto souvislostech upoutá jistě pozornost, je skutečnost, že většina dotčených opatření byla tak či onak namířena proti městům a jejich zájmům. To nepochybně prozrazuje jistou systematickou motivaci, jež kryla určitou jednotu zájmů. Nastupující feudální absolutismus se tu tedy jeví jako spojenec feudálního velkostatku a jeho bezprostředních hospodářských interesů. Ve spolupráci s těmito silami snaží se — přes jinak hluboké rozpory mezi panovníkem a šlechtickými stavy — likvidovat samostatnou ekonomickou sílu královských měst. Tato skutečnost náleží nepochybně k paradoxům historického vývoje, jež odhalují jeho rozpornost a malou přímočarost, jak to nejlépe ukáže následující dvojí úvaha: feudální absolutismus na jedné straně likvidoval v době svého nástupu hospodářskou a politickou sílu měst, aby na druhé straně v dalším vývoji pomáhal znovu na nohy — i když jaksi oklikou — těmže silám, jejichž působení dříve ochromoval. Co je pak třeba zvláště podtrhnout je významná role, kterou v obojím směru sehrála hospodářskopolitická opatření.

Je ovšem samozřejmé, že všechny tyto otázky nemohou být v příspěvku tak omezeného rozsahu, jako je tento, ani exponovány, natož řešeny. Jde však o to upozornit na tyto souvislosti a ukázat, že hospodářský vývoj 16. století nelze posuzovat nezávisle na feudálním státu, který v té době

představuje sílu ztělesňující určité samostatně uplatňované zájmy a že ve shodě s tím je třeba také veškerá zákonná opatření dotýkající se ekonomické oblasti považovat v této době za určitý souborný celek, vyznačený společnými vlastnostmi. To nepochybně spojuje hospodářskou legislativu 16. století přímo s pozdějším zákonodárstvím inspirovaným merkantilistickými doktrínami a činí ji vpravdě „předmerkantilistickou" v nejvlastnějším slova smyslu.

Die „vormerkantilistische" Gesetzgebung in Böhmen und ihr Charakter

Valentin Urfus

(Zusammenfassung)

Die historische Erforschung der Fragen, die mit der Überwindung der mittelalterlichen Wirtschaft in den böhmischen Ländern zusammenhängen, hat die Aufmerksamkeit auf das 16. Jahrhundert konzertriert. Dieser Zeitabschnitt erscheint als ein gewisser Prolog zur gesamten nachfolgenden Enthaltung bis zum Beginn fabriksmäßiger maschineller Produktion.

Im Wirtschaftsleben des 16. Jahrhunderts muß die Aufgabe des Staates besonders betont werden. Diese Tatsache kam in einer ganzen Reihe legislativer Maßnahmen zum Ausdruck: Es sind dies Vorschriften über Lohnarbeit, Preise, Zinssatz, Währung usw. Besonders kennzeichnend für diese Gesetzgebung ist das Bestreben, auf das Wirtschaftsleben einzuwirken, und zwar in einem solchen Maße, daß man hier von einer Reglementierung sprechen kann, deren Ziel es war, die Entwicklung von der Richtung abzulenken, der sie spontan zustrebte.

Die angedeuteten Zusammenhänge sind jedoch keineswegs zufällig, und ihren Kern bildete der damalige Staat, insbesondere der Herrscher als sein Hauptrepräsentant, der sich gerade zu jener Zeit der zielbewußten Verwirklichung absolutistischer Auffassung seiner Macht zuwandte (in Böhmen war dies namentlich Ferdinand I.).

In der betreffenden Legislative können also die Grundlagen systematischer Durchführung einer Wirtschaftspolitik erblickt werden, die den Interessen des Staates und eines absolutischen Herrschers dienen solten. In dem Bestreben, auf das Wirtschaftsleben einzuwirken und die Aufgabe des Staates als Regulator dieses Wirtschaftslebens durchzusetzen, zeigt sich schon eine tatsächliche „vormerkantilistische" Gesetzgebung. Jedoch, zum Unterschied von der wirtschaftlichen Gesetzgebung des 18. Jahrhunderts, ermangelte sie noch einer vollkommenen Einheit von Staatsraison und ihren Interessen, was unter den böhmischen Verhältnissen des 16. Jahrhunderts auf den damals noch unentschiedenen Kampf zwischen dem absolutistischen Herrscher und den feudalen Ständen zurückzuführen war.

Zahraniční studenti na pražské právnické fakultě v 17. století

Karel Kučera - Miroslav Truc

Každý, kdo bedlivě sleduje současné tendence ve světové historické literatuře, ví dobře, jak velké pozornosti se v posledních letech těší dějiny školských institucí. Zájem o ideologické otázky, projevující se stále silněji ve světových dějinách, spolu se zájmem o dějiny vědy a techniky jen podporují tyto snahy, které sílí i pod dojmem stálého posunu těžiště odborné tématiky do novějších období, v nichž problematika kulturního vývoje nalézá širokou pramennou základnu. Do literatury zasvěcené otázkám vývoje evropských universit zasáhl tento ruch zvlášť čile a speciální komise pro dějiny universit, působící od r. 1960 při Mezinárodní historické asociaci, představuje v tomto směru na světovém fóru důležité koordinační středisko. Trvalé pracovní úspěchy v této oblasti však zároveň vyžadují, aby vedle systematického studia, dnes již klasického, středověkého a renesančního období bylo úsilí zaměřeno i na další časové úseky vývoje evropských universit. Zvláštní pozornosti si zasluhují především ty z nich, jež dávají vyniknout mezinárodnímu významu universit. Objasnění počátečních fází mezinárodních vědeckých styků a zachycení studijních okruhů obklopujících některé university se zvlášť nabízí v období pozdního feudalismu. Jestliže byla dosud převážná většina demografických studií zaměřena na klasickou epochu dosavadního bádání, nebude na škodu prorazit i za hranici vžité „peregrinationis academicae", aby se i dosud nedoceněnému barokním období dostalo pozornosti. Náš článek snažící se o postižení pedagogického záběru pražské právnické fakulty národnostním rozborem jejího studentstva druhé poloviny 17. století chce být drobným příspěvkem k tomuto nesnadnému cíli.[1]

Pražská universita v druhé polovině 17. století přežívá v dosavadní literatuře jako organická součást období „myšlenkového temna", v němž protireformační koncepce jezuitského řádu dokonale ovládla veškerý výchov-

[1] Sven Stelling-Michaud, *L'Histoire des universités au moyen age et à la Renaissance au cours des vingt-cinq deternières années, XIe Congrès International des Sciences Historiques*, Stockholm, 21—28 Août 1960, Rapports I.

ný proces pražské vysoké školy na dlouhé rozmezí skoro dvou století.[2] Universita pobělehorských Čech žije jistě právem v naší představě jako dokonalý typ školy podřizující za cenu hlubokého úpadku vědecké úrovně své působení potřebám náboženské přeměny protestantské země. Že tento názor na úroveň pražské university nelze vztahovat na všechny její fakulty, upozornily některé práce posledních let. Vedle nabádavých studií E. Wintra to byla především práce Klabouchova o právnické literatuře 17. a 18. století, která při výkladu genese osvícenských právních nauk v Čechách poukázala na významnou úlohu pražské právnické fakulty pro politický i kulturní život českého státu.[3]

Universitnímu právnickému studiu obnovenému v rámci jezuitské university krátce po zdolání českého stavovského povstání roku 1622 připadl důležitý úkol výchovy nových byrokratických kádrů, nahrazujících ve správě absolutistického státu ustupující feudální vrstvu. Jak se tohoto úkolu fakulta zhostila, ať již v období samostatné existence v letech 1638—1654, nebo později po roce 1654, kdy došlo k definitivnímu sloučení právnické a medicínské fakulty s jezuitským teologickým a filosofickým učilištěm,[4] bylo v uvedené práci uspokojivě vysvětleno. Fakulta podstatně ovlivňovala nejen právnický život v Čechách a celém habsburském soustátí, ale nabyla proslulosti i v katolickém Německu, takže do jejích přednáškových síní proudili stále houfněji posluchači z nejrůznějších částí Evropy. Pokusme se však dosavadní všeobecné úvahy nahradit rozborem a snažme se v následujících řádcích zodpovědět otázku mezinárodního ohlasu, jak se projevil ve struktuře jejího posluchačstva. Půjde nám v první řadě o zjištění počtu domácích a zahraničních studentů, o určení jejich vzájemného poměru a o poznání regionálního původu zahraničního studentského celku. Ve vytčeném úkolu jsme pochopitelně odkázáni na dochované fakultní matriky. Vyjdeme proto z období samostatné právnické fakulty (1638—1654) a projdeme dalších 50 let po unijním aktu (1654—1704), takže náš pokus obsáhne skoro celé 17. století.[5]

[2] V. Novotný, *Universita Karlova v minulosti*, Praha 1922, st. 59, V. Vojtíšek, *Karolinum ve vývoji pražské university i v dějinách národních* (Karolinum statek národní, Praha 1934) str. 150 a n.

[3] E. Winter, *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvek k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740—1848*, Praha 1945, a J. Klabouch, *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958.

[4] Význam opatření Ferdinanda III. z r. 1638 a 1654 i jejich důsledky pro pokles prestiže obou světských fakult vyložil V. Vaněček, *Kapitoly o právních dějinách Karlovy university*, Praha 1946, str. 47 a n.

[5] Z matrik uložených v archivu University Karlovy nám byla k disposici právnická matrika z let 1638—1685 (sign. M 6); její následující svazek *Matricula nova* z let 1685 — 1762 patří ke zrátám způsobeným archivu r. 1945. Záznamy pro zbytek období lze však čerpat z pozdějšího přepisu, jenž zůstal v archivu uložen. Je to tzv. *Matricula renovata* (sign. M 12), obsahující údaje z let 1638—1770. Počty s menšími chybami podle starších matrik otiskl již r. 1827 G. N. Schnabel, *Geschichte der juridischen Fakultät an der vereinigten Carl-Ferdinandeischen Hochschule zu Prag*, Prag 1827, I, str. 128 a n.

Kniha Klabouchova ukázala nejen jedinečné postavení právnické fakulty v rámci pražské university, nýbrž i její vysokou úroveň v měřítku evropském. V souladu s cílem své práce zaměřené na vývoj jurisprudence u nás se Klabouch ovšem jen zcela okrajově dotkl problémů, jež se snaží řešit náš článek. Uveďme hned, že jeno výsledky dávají nejen plně za pravdu Klabouchovým názorům, nýbrž dovolují je v některých směrech formulovat ještě ostřeji.[6]

Především je třeba konstatovat, že údaje o celkové frekvenci posluchačů právnické fakulty nám brání, abychom na pražskou universitu nadále pohlíželi jako na typické katolické (tj. jezuitské) učiliště 17. století, vyznačující se ve složení studentstva naprostou převahou artistické či filosofické fakulty s minimálním zastoupením (asi 15 %) vyšších fakult.[7] V letech 1638—1704 bylo totiž do matriky pražské právnické fakulty zapsáno celkem 4798 studentů.[8] Toto vysoké číslo zapsaných studentů prokazuje naprosto přesvědčivě, že právnická fakulta pražské university patřila v 17. století k nejhojněji navštěvovaným právnickým učilištím ve střední Evropě. Srovnáním počtu studentů pražské fakulty s těmi několika málo universitami, kde takové srovnání je vůbec možné, zjišťujeme, že pražská právnická fakulta zaujímá první místo.

Toto mimořádně vysoké množství studujících juristů, jehož bylo na německých universitách většinou dosaženo teprve v průběhu 18. století, nás opravňuje k tomu, abychom konstatovali, že pražská právnická fakulta podstatnou měrou předstihla počtem posluchačů i ostatní katolické university Německa a že asi také stála výše nežli většina německých protestantských universit na počátku 18. století. Je ovšem třeba zdůraznit, že zatím lze mluvit v tomto smyslu toliko o fakultě právnické. Celková suma studujících juristů sice nasvědčuje, jak bylo řečeno výše, že také pražská universita jako celek měla do značné míry odlišný charakter od jiných německých katolických universit, ale definitivní závěr bude možno vyslovit teprve tehdy, až bude lze alespoň přibližně stanovit podíl právníků na celkovém počtu posluchačů pražské university v tomto období a zejména jejich číselný poměr ke studentům fakulty filosofické.[9]

Položíme-li si nejdříve otázku, kolik studentů domácího původu se skrý-

[6] Klabouch, l. c., str. 29—31 a pozn. na str. 51—52.

[7] O obou základních typech německých universit v 17. století katolickém i protestantském pojednal z hlediska frekvence — tedy zastoupení jednotlivých oborů nebo fakult — ve své základní práci Fr. Eulenburg (*Die Frequenz der deutschen Universitäten von ihrer Gründung bis zur Gegenwart*. Abhandlungen der König. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften 53. Bd., Philolog.-histor. Klasse Bd. 24, Nr. II., Leipzig 1906, str. 200 a n.).

[8] K tomu viz souhrnnou tabulku otištěnou v příloze na str.

[9] Podrobněji se otázkami frekvence studentů a jejího významu pro charakter university zabýváme v stati, jež bude otištěna v některém z příštích svazků HUCP.

vá ve 4796 zapsaných právníků sledovaného období, obsadí Čechy 38 %, Chebsko 1,45 %, Kladsko 2,21 % a Morava 7,02 %. V číslech podává frekvence domácích studentů následující obraz:

Léta	Čechy	Cheb	Kladsko	Čechy celkem	Morava	Čechy a Morava
1637—1640	16	—	2	18	3	21
1641—1650	45	4	4	53	3	56
1651—1660	176	4	9	189	36	225
1661—1670	193	5	8	206	33	239
1671—1680	247	11	16	274	62	336
1681—1690	499	25	37	561	86	647
1691—1700	424	14	22	460	79	539
1701—1704	232	7	8	247	35	282
1638—1704	1832	70	106	2008	337	2345

Vcelku dodaly české země právnické fakultě 48,9 % imatrikulovaných studentů. Podíl Čech vzrůstal po třicetileté válce s drobnými pausami skoro pravidelně a vrcholu dostoupil v osmdesátých letech. Je však přímo s podivem, jak v celkovém ročním přírůstku všech studentů uržela nejdůležitější země české koruny stále stejné percentuální zastoupení bez větších výkyvů. Vzrůst účasti zahraničních imatrikulací byl provázen i zvýšením imatrikulací domácích.

Vůči ekonomicky silným Čechám poskytujícím právnickému životu široké uplatnění v zeměpanské, stavovské i městské správě se jevil podíl Moravy zcela mizivý. Zatímco regionální původ českých studentů lze rovnoměrně rozložit do všech oblastí české země, zastupovali Moravany vedle drobné rytířské šlechty patricijští synkové jihomoravských měst. Budeme mít ještě příležitost poukázat na tuto malou účast Moravy, již zatím nedovedeme vysvětlit, ve srovnání s početným zastoupením slezských studentů.

Sociální strukturu universitního dorostu českých zemí můžeme nejlépe pozorovat mezi studenty pocházejícími z Čech. Do konce osmdesátých let převládá silná účast šlechtické feudální společnosti, vyplňující mezi imatrikulovanými v některých letech dokonce 50 %. Drobná šlechta rytířská a potomci nobilitovaného měšťanstva jsou hlavními representanty šlechtických juristů mezi něž v nepravidelných cyklech vznikali i příslušníci panstva. Vezmeme-li v úvahu malou početnost a nevelkou rozlohu Kladska překvapí nás podíl jeho studentů. Dost početně byla mezi nimi zastoupena šlechta, zatímco v plynulém, ale menším proudu studentů chebských převažovali synové místního patriciátu.

Vedle studentů domácích, tj. českých a moravských, tvořili nejpočetnější skupinu ve studentstvu pražské právnické fakulty vždy Slezané,

jichž tu během 17. století absolvovalo téměř plných 700.[10] To znamená, že se na celkovém množství zapisovaných juristů podíleli 15 %, tedy takovou částí, jaké ani zdaleka nedosáhly oblasti jiné. Pražská právnická fakulta (a zčásti možná i některé fakulty další) plnila po celé 17. století pro Slezsko funkci „university mateřské". Zastoupení Slezska bylo přirozeným důsledkem vývoje v 16. století i odrazem situace, jak se vytvořila v období pobělohorském. Již v druhé polovině 16. století a na počátku 17. byli totiž Slezané jednou z nejsilnějších regionálních skupin zastoupených na pražské jezuitské akademii.[11] Tyto starší tendence pak ještě zesílily, když se Slezsko roku 1623 stalo součástí nově zřízené samostatné české provincie jezuitského řádu. Odtud se až do zřízení vratislavské university roku 1702 (s právnickou fakultou od roku 1711) přirozenými centry vyššího studia Slezanů staly Praha a Olomouc. Pražská právnická fakulta pak pochopitelně přitahovala i slezské absolventy olomoucké filosofie. Za jedinou nebo snad hlavní příčinu plynulé a silné vlny slezských juristů v karolinských škamnech však asi nelze považovat ani tradiční zaměření pražské jezuitské koleje na Slezsko, ani vytvoření české řádové provincie. Tyto příčiny bude nutno hledat jinde. Vždyť na příkladu Moravy je jasně vidět, že vytvoření české řádové provincie nemělo větší vliv na zvýšení počtu moravských juristů v Praze, jejichž množství nedosáhlo ani poloviny celkového podílu Slezanů. Fakt, že pražská universita, alespoň pokud jde o studium práv, byla pro Slezany, nikoliv však už pro Moravu, universitou mateřskou, jen podtrhuje význam pražské university. Zároveň ovšem na druhé straně srovnání sféry vlivu pražské právnické fakulty a hlavně jeho intensity na Moravě a ve Slezsku ukazuje, že Morava ani zdaleka nebyla tak silně přitahována Prahou jako Slezsko. A bylo-li možno odlišnou kulturní orientaci Moravy v období předbělohorském vysvětlovat příčinami náboženskými a od sklonku 18. století důvody politickými, nasvědčuje zjištění podobné situace pro stol. 17., že jde o zcela odlišnou kulturní sféru a že faktory, jež byly hlavním činitelem při jejím vytváření, bude nutno hledat hlouběji.

[10] O plynulém přílivu Slezanů do Prahy svědčí nejlépe tato tabulka:

Studenti	1638—1640	1641—1650	1651—1660	1661—1670	1671—1680	1681—1690	1691—1700	1701—1704	1638—1704
Neurození	4	15	54	85	59	166	89	52	524
Šlechta	1	2	22	14	19	55	45	12	170
Celkem	5	17	76	99	78	221	134	64	694

[11] Viz M. Truc, Národnostní charakter jesuitské akademie pražské, AUC 1958, Phil. et Hist. II, Vojtíškův Sborník, str. 57 a n.

Máme-li na tomto místě říci alespoň něco bližšího o složení slezských studentů, je nutno zejména poukázat na vysoké procento příslušníků feudality. 170 synků slezské šlechty totiž představuje téměř celou čtvrtinu (24,4 %) slezských juristů, což je jistě podíl značný. Ostatní studentstvo pak v podstatě vytvářeli měšťané z velkých slezských měst, neboť obyvatelstvo vesnické bylo zastoupeno jen zlomkem procenta. Pokud jde o původ regionální, byla v tomto období zcela jasná převaha na straně hospodářsky vyspělejšího Dolního Slezska, zatímco z knížectví hornoslezských přicházelo posluchačů daleko méně. Vždyť Opava dodala jenom 19 posluchačů, Ratiboř a Těšín po 15, Opolí 12, Krnov a Horní Hlohov 10, Grodkov už jen 8 a místa jako Bytom, Pačkov, Otmuchov a Frýdek po 3—4 studentech, většina míst ostatních je obvykle zastoupena jenom 1—2 posluchači. Z dolnoslezských měst stojí v čele Nisa, odkud přišlo 90 studentů, dále Hlohov se 72 a Vratislav se 40 posluchači. Kolem 20 imatrikulovaných bylo ze Svídnice, Javoru a Hiršperku, přibližně 10 posluchačů dodala Boleslav, Kamenec, Frankenštejn a pak následuje řada míst s několika či 1—2 imatrikulovanými. Počtem lokalit byla poměrně nejvíce zastoupena území přiléhající k hranicím Čech, především knížectví niské, minsterberské a svídnické a dále pak Lehnicko a Vratislavsko. Je pochopitelné, že za tohoto stavu byla většina Slezanů neslovanského původu a že jenom z Horního Slezska lze počítat se silnějším zastoupením (bližší určení je těžké) slovanského etnického živlu.

Byl-li překvapující mimořádný podíl Slezanů mezi pražskými posluchači práv, není tomu jinak být z důvodu opačného u donedávna ještě rovněž korunní země, u Lužice[12]. Studentů s označením „Lusatius" bylo totiž během 17. století imatrikulováno jenom 24, z čehož ¾ připadají na léta 1681—1704 a polovina celkového počtu dokonce jen na desetiletí vrcholné frekvence let 1681—1690. Tento nepatrný zlomek pražských studentů pocházel z Horní Lužice a s největší pravděpodobností náležel slovanské složce obyvatelstva. Pravidelně přicházeli do Prahy toliko studenti z Kulova (Witichenau), kteří dávají plnou třetinu všech Lužičanů; jinak stojí za zmínku jen Budyšín se 3 a Ostrovec se 4 imatrikulovanými.[13]

Oblastí slezskou a Lužicí se již dostáváme k studijní účasti zahraničních posluchačů na pražské fakultě. Jestliže Slezsko svým státoprávním svazkem s českou korunou, přirozeným a tradičním studijním spádem do Čech

[12] Logicky by frekvence Lužičanů měla být zařazena níže v souvislosti s ostatními zeměmi severního Německa. Domníváme se však, že spojení Lužice s Českou korunou nemohlo od r. 1635 (alespoň u katolíků) zcela vymizet a z tohoto důvodu probíráme lužické studenty už na tomto místě.

[13] Je pravděpodobné, že tato situace neodpovídá zastoupení Lužičanů na filosofické fakultě a v arcibiskupském semináři. Na jesuitské akademii studovalo totiž zejména těsně před stavovským povstáním tolik Lužičanů, že patřili k hojně zastoupeným národnostním skupinám (viz M. Truc, *Národnostní charakter*, str. 66).

a poměrně silnou sítí jezuitských kolejí a residencí představuje v tomto směru ještě určitý mezistupeň, a do jisté míry podobně i Lužice, můžeme mezi zahraničními studenty oprávněji zahrnout juristy z ostatních zemí habsburského soustátí, především ze zemí alpských. Vyspělá školská síť alpských zemí s vídeňskou universitou v čele poskytovala domácímu právnickému dorostu dostatek studijních možností, aby nemusil ve větší míře navštěvovat cizí university. Můžeme proto s určitostí tvrdit, že pokud přicházeli studenti z alpských zemí na pražskou fakultu, činili tak ze stejných důvodů, pro něž navštěvovaly Prahu četné skupiny studentů z ostatních evropských zemí. Byla to již výše naznačená dobrá úroveň pražského studia, mezi protireformačně orientovanými universitami jistě výjimečná, která činila fakultu tak přitažlivou pro zahraniční studenty.[14]

Vedle tohoto hlavního důvodu nesmíme opominout ani speciální podmínky politické a společenské přeměny českého státu, ochuzeného pobělohorskými událostmi o intelektuální vrstvu. Pověsti o možnostech uplatnění v české zemi byly rozšířeny po celé katolické Evropě ještě hluboko po míru vestfálském, a cizí studenti snad přicházeli do Prahy i s úmyslem úspěšné kariéry. Mnozí z nich jí zde opravdu dosáhli a samo složení profesorského sboru, doplňovaného v této době skoro výhradně cizinci bylo dokonalou vějičkou pro mladší generace jejich krajanů okouzlených i pověstně vysokou ekonomickou úrovní Čech.[15]

Nezdá se ovšem, že by právě tento poslední důvod byl zvlášť výrazný pro studijní proud z alpských zemí, jejichž podíl v celkovém složení pražského posluchačstva představuje 6,09 %. V letech 1638—1704 zde studovalo 292 studentů z Horních i Dolních Rakous, Štýrska, Tyrol, Korutan, Solnohradska i Krajiny. Převážná většina z nich pocházela přitom z obou zemí rakouských, odkud přišlo do Prahy 161 posluchačů. Primát drží ovšem vlastní Vídeň s 87 posluchači, pak následuje Linec s 24 studenty, zatímco regionální původ ostatních je rozstříknut po celé oblasti zvláště Horních Rakous.[16] Sledujeme-li početní sílu studentstva alpských zemí, následují jako další Tyroly, jež s Tridentskem dodaly na pražskou fakultu 71 posluchačů. Z jednotlivých míst uveďme Trident s 15, Bolzano s 9 a Innsbruck s 6 osobami. Není bez zajímavosti, že teprve za těmito zeměmi s vlastními právnickými fakultami (Vídeň, od r. 1672 Innsbruck) násle-

[14] Působily tu ovšem i legendami dokládané dohady o vysoké úrovni pražského právnického studia v období před husitskými válkami. O legendě Bartolova působení v Čechách a o jeho údajném spojení s pražskou právnickou fakultou viz V. Vaněček, *La leggenda di Bartolo in Boemia, Bartolo da Sasso ferrato*, Studi e documenti per il VI centenario I, 1961.

[15] O národnostní rozvrstvení profesorů právnické fakulty se pokusil Klabouch, l. c., str. 60.

[16] Přesné místo původu známe toliko u dalších 29 studentů; zbylých 21 studentů je označeno pouze termínem „Austriacus". Jde vesměs o příslušníky drobné šlechty (19).

	1938—1940	1641—1650	1651—1660	1661—1770	1671—1680	1681—1690	1691—1700	1701—1704	1638—1704
Rakousy	2	—	9	8	23	47	57	15	161
Tyroly	1	1	8	4	14	25	15	3	71
Štýrsko	—	—	—	2	2	9	8	—	21
Korutany	1	—	1	—	1	1	10	—	14
Krajina	—	—	—	—	1	7	5	5	18
Solnohrad	—	—	1	2	—	2	2	1	7
Celkem	4	1	18	16	41	91	97	24	292

dují další. Ze Štýrska nalézáme mezi imatrikulovanými 21 studentů, z toho 15 ze Štýrského Hradce, a Korutany poskytly 14, z nichž 6 pocházelo z Celovce. Z 18 studentů z Krajiny jich polovina přišla z Lublaně a také 7členná skupina ze Solnohradska měla ve svém středu 5 příchozích z hlavního města solnohradského duchovního státečku.

Již nadpoloviční podíl velkých měst v studijním proudu do Čech dává tušit, jaký byl sociální původ většiny tohoto studentstva. Nejpřednější skupinu tvoří vrstvy nobilitované a šlechta, jež dohromady dávají 55 % všech juristů z alpských zemí. Převahu studentů šlechtického původu nevykazuje pouze Tyrolsko a Solnohradsko, kde proniká silnější účast ostatních vrstev městské společnosti.[17] Vcelku lze říci, že ve velké většině přicházeli z alpských zemí příslušníci druhé generace byrokratické šlechty soustředěné v hlavních městech jednotlivých zemí a zemiček.

Rovněž je pozoruhodné, že většina právníků z alpských zemí naplňovala síně pražského Karolina teprve v poslední čtvrtině století. Do roku 1670 navštívilo z celé oblasti Prahu 39 posluchačů, naproti tomu do r. 1654 jich zde nacházíme pouze 5. Kulminaci přílivu alpských studentů na sklonku století dokládá zvlášť přesvědčivě příklad Vídně. Z celkového počtu 87 studentů se jich do r. 1675 dalo na pražskou fakultu zapsat pouze 13; od té doby počet nezvykle roste a roku 1694 je v matrice dokonce 10 vídeňských. Je zajímavé, že v porovnání s přílivem cizinců z ostatních evropských oblastí, jenž kulminuje spíše v osmdesátých letech a na přelomu 17. a 18. století podstatně klesá, drží se proud klíčové části právníků z habsburských zemí ve značné výši (s výjimkou Tyrolska, kde se snad teprve nyní prosazuje právnická fakulta v Innsbrucku). Působila tu bezpochyby již větší společná závislost na politické linii habsburského státu, která vyrovnávala dosavadní odlišnost Čech a habsburských zemí, alespoň ve školské oblasti. Byla to však také stále znatelnější germanisace práv-

[17] Uveďme poměr šlechtických studentů k ostatním: Rakousy 97:64, Štýrsko 13:8 Korutany 6:5, Krajina 10:8; naproti tomu Tyrolsko 33:38, studenti ze Solnohradska nevykazují ve svém středu žádného šlechtice.

nického stavu v Čechách a silný podíl Němců z pohraničních oblastí mezi domácím studentstvem, což činilo právníkům z alpských zemí pobyt v Praze stále přitažlivější.

Bylo-li poměrně snadné postihnout pražské juristy pocházející z vedlejších korunních zemí i z rodových držav habsburských, je pochopitelně úkolem náročnějším zjistit regionální původ ostatních studentů, zejména ze zbývající německé jazykové oblasti. Imatrikulovaní totiž udávali svůj původ různým způsobem. Nejčastěji ohlašovali jméno místa svého původu a politický celek, k němuž toto místo náleželo (např. Heiligenstadinsis, Eichsfeldiacus), někdy název města doplněný udáním diecese (Daselburgensis ex dioecesi Paderbornensi) či názvem kraje nebo oblasti. Tento název však mohl vyjadřovat také nějaký politicky ještě výše a šíře chápaný celek — např. Dingelstadiensis (v Eichsfeldu), Moguntinensis — nebo třeba již politicky neexistující jednotku nebo jazykovou oblast (Boius, Svevus). U mnohých studentů jedno či druhé označení schází; v takových případech jsme postupovali analogicky. Mnohdy pak nelze poznat, měl-li zapisovaný na mysli toliko město či oblast nebo státní celek podle místa nazývaný (Coloniensis, Bambergensis atd.). Konečně je třeba poukázat na nedůslednost, s níž jednotliví studenti pocházející z jednoho místa svůj původ udávali. Tak např. hildesheimští byli zapisováni buď pouze názvem města eventuálně knížectví, nebo bylo toto označení ještě doplněno. A v takovém případě byli tito studenti označováni jednak jako Sasové, jednak jako Brunšvičané. Podobných příkladů by bylo lze uvést více. Tyto okolnosti činí poznání místa původu u tak velkého množství jedinců mimořádně obtížné.

A podobně obtížné je i spojit pestrou a navíc i proměnlivou mosaiku německých států a státečků, jak po míru vestfálském existovaly a k jejichž teritoriálně chápané „národnosti" se imatrikulovaní hlásili, v celistvý, přehledný obraz. Je nasnadě, že jsme se zásadně nemohli držet ani rozdělení církevního, ani jazykového a ani mimořádně proměnlivého rozdělení politického. Naše rozdělení Německa do několika celků je proto ryze pracovní, nedrží se žádného z výše uvedených principů a v podstatě vyrůstá z jediného požadavku: učinit množství německých juristů v Praze přehledné. Jednotlivé oblasti, jež jsme tak uměle vytvořili, tedy do jisté míry odpovídají intensitě působení pražské právnické fakulty na jednotlivá německá území.

První takovou oblastí charakterizovanou mimořádně slabým vlivem Prahy jsou části Německa položené severně od Čech. Jde takřka výlučně o oblast nekatolickou, odkud do Prahy studenti docházeli jen sporadicky. Zahrnuli jsme sem totiž Prusy, Braniborsko, Holštýnsko, Hildesheim s Brunšvickem a Hannoverem, dále Erfurt a Eichsfeld, který je jedinou

oblastí katolickou a jenž se na celkovém počtu 116 studentů z těchto území podílí plnými 40 %. Z připojené tabulky je zřejmé, že jedině pro Eichsfeldské bylo v 17. století studium v Praze pravidlem.

Země	1638—1640	1651—1660	1661—1670	1671—1680	1681—1690	1691—1700	1701—1704	1638—1704	Z toho šlechta
Prusy	—	4	—	1	4	4	1	14	2
Braniborsko a Holštýnsko	1	—	—	3	3	2	—	9	2
Hildesheim, Brunšvicko a Hannover	—	1	4	7	2	3	—	17	1
Sasko	—	3	1	—	4	5	—	13	3
Erfurt	—	3	3	—	6	3	2	17	5
Eichsfeld	—	4	2	7	14	17	2	46	—
Celkem	1	15	10	18	33	34	5	116	13

U Prusů nelze z valné části určit bližší původ, ale že nejde jen o katolickou část země, vyplývá z toho, že Královec je zastoupen celkem třikrát. Z Braniborska bylo celkem 6 imatrikulovaných, z toho po dvou studentech z Kolína a z Hamburku, vlastní Holštýnsko přichází jednou. Poměrně často se objevují hildesheimští, jichž bylo 11, z Brunšvicka bylo celkem 5 studentů (z toho 2 z Helmstedtu) a 1 z Hannoveru. Velmi málo (jen 13) shledáváme i Sasů, z nichž byli 4 z Magdeburku a 3 z Halberstadtu, ostatní místa mají po jediném imatrikulovaném. Častěji bývali zapisováni Erfurťané, kteří s jedním Durynkem dosáhli počtu 16. Z uvedeného vyplývá, že studenti z těchto oblastí se v Praze s výjimkou Hildesheimu a Erfurtu objevovali velmi vzácně, a usilovat o jejich bližší charakteristiku by bylo zbytečné. Je příznačné, že mezi nimi bylo jen velmi málo šlechty; celkem se tu objevuje jen 13 urozených, z toho 5 Erfurťanů.

Více pozornosti zasluhuje tolik Eichsfeld. Z tohoto rozlohou malého knížectví, jež bylo součástí mohučského arcibiskupství, zapsalo se v Praze 46 studentů. Toto číslo lze považovat za důkaz úspěchu heiligenstadské jesuitské koleje, jíž se od r. 1581 podařilo navrátit katolicismu území silně zasažené reformační vlnou. Množství Eichsfeldských i fakt, že se v Praze objevují během celého období, přestože většina jich byla imatrikulována v letech 1681—1700, nasvědčuje tomu, že v druhé polovině 17. století se tu stalo tradicí studovat práva v Praze, a stálo by za zjištění, v jakém počtu byli Eichsfeldští zastoupeni na ostatních pražských fakultách, i konkrétní příčiny, které jejich příliv ovlivňovaly. Největší množství eichsfeldských studentů nepřišlo ze sídla jesuitské koleje, nýbrž z Duderstadtu (16) a na Heiligenstadt připadá jen 11 imatrikulovaných. Ostatní místa měla zpravidla po jediném studentu, jen Dingelstadt a Kirchwobis po 3.

Bez důležitosti není ani to, že mezi eichsfeldskými juristy nebyl ani jediný šlechtic.

Eichsfeldské studenty můžeme považovat za jakýsi předvoj jiného, v Praze mimořádně silně zastoupeného celku — Vestfálců, kteří patří k nejpočetnějším skupinám pražských zahraničních juristů vůbec, neboť za období 1651—1704 jejich počet přestoupil 300. Termín „Vestphalus" byl ovšem chápán značně široce a užívali jej jak příchozí z některých území porýnských (např. Kolína a Düsseldorfu), tak studenti z paderbornského Warburgu i rodáci z Osnabrücku. Pro náš účel jsme pod pojem Vestfálska zahrnuli — v souladu s většinou zapsaných studentů — imatrikulované z Münsterska, ze „Sauerlandu" a dále z Paderbornu a Osnabrücku, což dává celkově takovýto obraz:

Místo	1651—1660	1661—1670	1671—1680	1681—1690	1691—1700	1701—1704	1651—1704	Z toho šlechta
Münster	8	15	21	14	27	2	87	10
Münsterland a Sauerland	2	4	6	20	22	3	57	6
Paderborn	5	5	10	24	23	6	73	9
Osnabrück	—	1	7	7	3	—	18	2
Vestphali"	1	5	18	16	26	2	68	10
Celkem	16	30	62	81	101	13	303	37

Je zřejmé, že pražská fakulta měla v těchto územích velmi dobrý zvuk, neboť během prvních třiceti let se počet Vestfálců imatrikulovaných v jednotlivých desetiletích pravidelně zdvojnásoboval a vrcholil pak až na samém konci století. I když víme, že Vestfálci do Čech v tomto období přicházeli velmi hojně a nejenom na studie[18] (a studovat už v období předbělohorském), je přece více nežli 300 imatrikulovaných až nápadně vysoké množství. Nejvýraznější tu je podíl Münsteru, jenž činil v průměru téměř 29 % vestfálských posluchačů a který je dlužno přičíst především pro prvních 30 let rekatolisačnímu úsilí biskupa Kryštofa Bernarda a dále pak působení münsterské jesuitské koleje.[19] Ta jistě ovlivnila i příchod

[18] Na pronikání Vestfálců (a Bavorů — viz níže str. 67) do českých klášterů upozornil E. Winter, *Tisíc let duchovního zápasu*, Praha 1940, str. 185. — Toto spojení Čech s Vestfálskem by zasloužilo podrobnějšího zpracování a zejména zjištění, zda Vestfálci přicházeli do Prahy před nebo až po absolvování filosofie. Je totiž nápadné, že tu jde rovněž o zesílení tendence období předbělohorského. (Viz Truc, *Národnostní charakter*, str. 59 a 66.)

[19] Jsme si ovšem vědomi, že termín „Monasteriensis" bez bližšího určení se nemusí vztahovat — bylo to už výše řečeno — jenom na město a může mít obsah širší. To se v tomto případě tedy týká i Paderbornu a Osnabrücku. Pro mimořádně vysoký počet jsme studenty uvedené jenom označením Münsteru zařadili zvlášť.

studentů z ostatních míst Vestfálska, kde je zřejmá převaha Münsterska (38 imatrikulovaných) nad „Sauerlandem" (19). V obou oblastech jde většinou o města representovaná v Praze 1—3 juristy. Vyšší počet lze zaznamenat jenom pro Arnsberg — 5 imatrikulovaných, Essen a Warendorf se 4 zapsanými a konečně pro Recklinghausen, odkud jenom v letech 1670—1696 přišlo 11 studentů. Množství studujících přicházelo i z biskupství paderbornského. Významným činitelem tu bezpochyby byla paderbornská dvoufakultní jesuitská universita, která právě v 2. polovině 17. století prožívala, alespoň pokud jde o frekvenci, dobu svého vrcholného rozkvětu. Z diecése v období 1651—1704 v Praze studovalo celkem 73 právníků, z čehož na jednotlivá místa v biskupství připadlo 43 imatrikulovaných. Zbytek (34) má v matrice uvedeno jenom „Paderbornensis" a z valné části snad náležel přímo městu. Mezi paderbornskými juristy měli zcela zvláštní místo pravidelně se objevující studenti z Warburgu, kteří se podíleli plnou čtvrtinou (19) na celkovém množství. Jiná místa měla maximálně 3—4 posluchače (Salzkotten, Nieheim a blízký Herfort) nebo ještě méně. Komplikované náboženské poměry ovlivnily příchod studujících z Osnabrücku. Zánik jesuitské akademie založené už r. 1632 a to, že se tu teprve r. 1656 podařilo jesuitům obnovit alespoň gymnasium, odráží se ve skutečnosti, že první studenti odtud přišli teprve r. 1670 a že jich do r. 1704 bylo všeho všudy 18. Konečně třeba podotknout, že poslední položka výše podané tabulky soustřeďuje jednak studenty s pouhým označením Vestphalus, jednak ty, u nichž se nám až dosud nepodařilo místo původu identifikovat. Podíl šlechtických synků mezi vestfálskými studenty činil zhruba 10 %, což se nevymyká z kvoty pro Německo obvyklé. Můžeme říci, že v této oblasti byla intensita vlivu pražské fakulty přímo mohutná.

Velmi nepravidelně a nerovnoměrně bylo na pražské právnické fakultě zastoupeno Porýní, což bylo způsobeno speciálními náboženskými poměry této oblasti. Nejvýraznější měrou tu přispěl Kolín, odkud pocházelo celkem 49 studentů, kteří se do Prahy nahrnuli v období vrcholné frekvence fakulty. Na léta 1671—1700 jich totiž z celkového počtu připadá 42, z toho pak polovina na poslední desetiletí 17. věku. Ve většině případů se objevující lakonické „Coloniensis" nedovoluje říci nic bližšího o jejich původu. Jenom u 10 imatrikulovaných je jmenováno jiné místo původu (dvakrát Bonn) nebo výslovně uvedeno, že jde o posluchače z kolínské diecése. Pozoruhodné a pro Německo mimořádně vysoké bylo procento šlechty mezi kolínskými juristy, neboť dosahovalo 30 %. K tomu, abychom poznali opravdu přitažlivost právnického studia v Praze — nelze zapomínat na existenci právnické fakulty kolínského vysokého učení — bylo by ovšem třeba sledovat, do které míry se studenti z Kolína zapisovali také na ostatních fakultách. Ve velmi podobné situaci jako v případě právě uváděném

jsme i u Mohuče. Ze 40 posluchačů tu také jen u malé části známe přesně místo původu v diecési; pouhé označení „Moguntinus" nebo „Mogonus" má 33 studentů. Maximum imatrikulovaných (34) rovněž připadá na léta vrcholné návštěvnosti 1681—1700. Na rozdíl od Kolína však mezi mohučskými bylo podstatně méně šlechty (jen 5 zapsaných). Světské fakulty mohučské university byly v 17. století ve stínu filosofie a teologie, jež už od 16. století drželi jesuité, a na samém počátku 18. století bylo třeba vydatné finanční injekce, aby nepřišly o všechny studenty. Z tohoto hlediska působila pražská fakulta jistě velmi silně. Na nižší počet studentů z Trevíru (bylo jich celkem 17) asi působilo i to, že jde o území nábožensky silně smíšené. Studenti odtud přicházeli jednotlivě, největší množství (9) jich přišlo v letech 1691—1700. Z Koblence bylo imatrikulováno 6 studentů, Trevír sám přispěl 4 a Limburk na druhém břehu Rýna 3 zapsanými, ostatní místa byla zastoupena jednotlivci. Šlechtici přišli z Trevíru jen 4.

Z nejsevernější části Porýní v Praze studovalo v letech 1669—1694 celkem 9 studentů z vévodství klevského. Většinou šlo o šlechtice, z nichž 3 byli xantenští. Podobný stav lze vidět i u sousedního vévodství julišského, kde z 8 imatrikulovaných bylo 5 šlechticů. Rovněž Berg měl v Praze jenom 9 studujících; Düsseldorf byl zastoupen 4, z ostatních byli opět 3 urození. Celkem tedy v Praze z porýnské oblasti studovalo 136 juristů, mezi nimi asi 28 % šlechticů. Většina těchto studentů byla imatrikulována během posledních dvou desetiletí, v období předchozím naopak přicházeli jen velmi zřídka. Vezme-li se v úvahu poměrně hustá síť universit v této oblasti i blízkost románského prostředí, jež německé katolíky jistě vábilo, lze konstatovat, že Porýní bylo mezi cizími juristy v Praze zastoupeno poměrně velmi slušným počtem studentů.

Značné pozornosti se pražské studium těšilo v dnešní oblasti bavorské, která se nám ovšem při pohledu do 17. století rozpadá na několik samostatných útvarů. Mimo studenty z vlastních Bavor byl zvlášť živý studijní styk Prahy se sousední Horní Falcí, v té době již stálou součástí bavorského vévodství, i s celým přilehlým územím Frankonie, složeným ze shluku nejrozmanitějších suverenit. Bavorští studenti se vydávali na přednášky pražských profesorů poměrně brzy. Nalézáme je zde již před vzestupem pražské fakulty, avšak teprve v osmdesátých letech 17. století lze pozorovat vzrůst jejich počtu. Ten vcelku nikdy nepřesahoval průměr a z uvedené tabulky vysvítá, že se mnichovské universitě podařilo připoutat domácí právníky více než jinde. Silnější byl zato od počátku příliv studentstva ze staré Horní Falce (Palatinátu), odkud studenti přicházeli již před unií; zdá se nám to pochopitelné, uvážíme-li, že šlo o území mající již polohou předpoklady k navázání těsnějších styků s pražskou fakultou. Hlubším důvodem k tomu mohla být i slabá školská síť Palatinátu a vnitř-

ní napětí bavorsko-falcké. Jisté je však, že od té doby počet studentů neustále stoupal a na přelomu 17. a 18. století se falcká oblast mohla vykázat 120 studenty. V přílivu studentstva z Falce nedošlo k poklesu ani v devadesátých letech, jak se to projevilo ve většině zahraničních spojů pražské university. Naopak pozorujeme, podobně jako ve stycích s rakouskými zeměmi silné zvýšení, jež se zintensivňuje ještě na počátku 18. století. Za pouhá 4 léta (1701—04) byl z Palatinátu zapsán stejný počet studentů jako za celé poslední desetiletí 17. století. Zintensivnění proudu studentů z Horní Falce souviselo nepochybně s růstem počtu domácích studentů z pohraničních německých oblastí. Tento jev lze totiž od této doby pozorovat skoro na všech pražských fakultách zároveň s germanizací universitních kruhů, jak k ní byly vytvořeny předpoklady zvýšeným pronikáním němčiny.

	1638—1640	1641—1650	1651—1660	1661—1670	1671—1680	1681—1690	1691—1700	1701—1704	1638—1704
Bavorsko	—	1	1	4	8	19	6	2	41
Palatinát	1	—	6	6	17	24	33	33	120
Bamberk	—	—	1	2	8	7	14	9	41
Würzburk	—	—	—	—	2	8	12	4	26
Ostatní Frankonie	—	—	2	2	3	6	15	6	34
Pasov	—	1	1	—	—	—	4	—	6
Celkem	1	2	11	14	38	64	84	54	268

Se silným proudem studentů v Palatinátu nemohly ovšem držet krok oba sousední státy, biskupství würzburské a bamberské. Ani jejich podíl na profilu pražského zahraničního studentstva však nebyl malý. Vysílání studentů z obou zemí do Prahy z domácích jezuitských škol — university ve Würzburku a koleje v Bamberku — odpovídalo nejen protireformačnímu programu, nýbrž i mentalitě německých duchovních knížat věnujících orientaci v právních otázkách zvýšenou pozornost.

	1651—1660	1661—1670	1671—1680	1681—1690	1691—1700	1701—1704	1651—1704
Švábsko	3	1	6	7	12	4	33
Bádensko	—	—	2	4	3	—	9
Augšpurk	—	2	1	1	2	—	6
Celkem	3	3	9	12	17	4	48

Při porovnávání účasti se ovšem ukazují výhody bližšího Bamberku, odkud byli studenti do Prahy vysíláni již dříve — celkem tu studovalo 41

lidí, zatímco z Würzburku jich bylo imatrikulováno pouze 26. Oba celky přitom průběžně zvyšovaly počet studentů. Podobně i ostatní státečky zbytku Frankonie nebránily právnickému dorostu v návštěvě Prahy. I odtud se zvyšoval počet právníků, a je zajímavé, že i z Frankonie odešlo do Prahy za poslední desetiletí více studentů než za všechna léta předchozí.

To, co bylo společné těmto jednotlivým celkům a co dodávalo bavorským spojům do Čech rázu jisté spontánnosti, byla silná roztříštěnost geografického původu většiny studentů. Již studenti z vlastních Bavor pocházeli z nejrozmanitějších měst a městeček wittelsbašské země a vyjma Mnichova, odkud studovali v Praze 4 posluchači, lze vlastně uvést jen Ingolstadt se 2, Straubing se 3 a biskupské Řezno rovněž se 3 studenty. Podobná byla situace v Palatinátu, jehož pražští studenti pocházeli ze 49 různých míst, geograficky rozložených spíše na levé straně Dunaje. Pouze z Amberka docházeli do Prahy juristé pravidelněji; další místo vysílající častěji své rodáky na studia byla malá knížecí enkláva neuburská, vykazující za všechna léta v Praze 7 studentů. Z ostatních míst snad uveďme ještě Neustadt s 4, Weydu s 5 a Regenstauf se 3 posluchači. Situace vypadala tak, jakoby většina studentů z velkých bavorských měst zůstala věrna domácímu školství a do Prahy se vydávali pouze ti, pro něž studium znamenalo nutnou změnu prostředí. Nejasný byl geografický původ studentů z würzburského a bamberského biskupského státu; v matrice se objevují se stereotypním označením názvu biskupství. Je ovšem nepravděpodobné, že by pocházeli pouze z hlavních měst biskupských státečků. To lze říci i o biskupství pasovském, odkud na pražské fakultě studovalo 6 právníků.

Sociální rozvrstvení studentstva bavorské oblasti odpovídalo tendencím společenské struktury ostatních německých států, v nichž právnické povolání zůstávalo vyhrazeno převážně příslušníkům městského stavu, takže mezi studenty nalézáme toliko necelých 12 % šlechty; na rozdíl od rakouských poměrů však mezi nimi bylo více kněží a zvláště řeholníků.

Sečteme-li všechny studenty pražské fakulty z této oblasti dojdeme k slušnému číslu 268 posluchačů, což představuje 5,6 % všeho jejího posluchačstva. Pozoruhodná je i okolnost, že polovina tohoto počtu byla v Praze zapsána v posledních deseti letech 17. století. Tento náhlý vpád bavorského studentstva na pražskou universitu při poměrně husté síti universit v Bavorsku a v blízkých částech Německa nelze vysvětlovat jenom důvody, jež jsme již několikrát opakovali. Bude nutno zjistit, zda příchod na pražskou universitu nebyl částečně útěkem z Bavorska, posoudit prosperitu bavorského vysokého školství a pokusit se alespoň odhadnout, kolik bavorských posluchačů se vracelo domů.

Výčet imatrikulovaných studentů z této oblasti by nebyl úplný, kdybychom se nezmínili o 6 právnících z Fuldy, dalšího církevního státečku

středního Německa, přicházejících do Prahy rovněž v letech vylíčeného bavorského náporu, tj. na přelomu století. Od Fuldy na západ se již rozkládá nábožensky smíšené území. Katolické menšiny těchto oblastí spatřovaly v habsburském soustátí — politickém centru rigorosního katolicismu, přirozeného ochránce, a proto i pražská universita byla poměrně často vyhledávána. Pražské právnické studium uvítalo z těchto ostrůvků 3 studenty z Frankfurtu a 9 posluchačů z Nassavska, z nichž 3 z Hadamaru. Ze středního Německa se v osmdesátých letech a na počátku devadesátých let objevilo v Praze 6 právníků ze Špýru a koncem devadesátých let tříčlenná skupina z Wormsu.

Dobrý zvuk pražské právnické školy pronikl i do přímého sousedství Bavor a do okruhu švábského. Z tohoto jižního cípu německé říše zachycujeme v Praze především právníky z Bádenska. Z devítičlenné skupiny se 2 objevili již v sedmdesátých letech, 4 v osmdesátých a 3 na počátku devadesátých let. V letech 1688—1692 přibývá dokonce každým rokem jedna bádenská imatrikulace. Geograficky určit tuto skupinu, v níž byl i jeden šlechtic, je obtížné, neboť skoro u všech nacházíme v matrice stručné označení „Marchio Badensis".

Cestu do Prahy si neodepřeli ani studenti z malých městských celků podél švýcarských hranic a spolu s nimi navštěvovali právnickou fakultu další příslušníci mozaiky miniaturních státečků, vklíněných do úzké prostory mezi Švýcarskem, Bavorskem a Würtemberskem. První z nich se v pražských síních objevují již od padesátých let, ale teprve silnější nápor v devadesátých letech se zasloužil o celkový počet 33 imatrikulovaných representujících v Praze tuto oblast. Toto číslo není tak malé, abychom si je dovolili přejít bez povšimnutí. Studenti odtud přicházeli většinou jednotlivě a pouze na konci století pozorujeme několik skupinek. Šlo většinou o místa s jedním studentem, výjimku tvoří Überlingen s 8, Kostnice s 3 a Wangen, rovněž se 3 juristy. Pro tuto oblast Německa není již nezvyklý 20% a vyšší podíl šlechty. Na východě představuje hranici švábské skupiny dnes již bavorský Augšpurk, odkud bylo v Praze 6 studentů v letech 1665—1695.

Švýcarů bylo mezi pražskými studenty celkem 8, z toho 5 navštěvovalo

	1641—1650	1651—1660	1661—1670	1671—1680	1681—1690	1691—1700	1701—1704	1641—1704
Alsasko	—	2	2	2	7	9	3	25
Švýcarsko	1	5	—	—	1	8	1	16
Burgundsko	—	—	3	2	2	1	—	8
Lotrinsko	—	—	1	—	4	2	2	9
Celkem	1	7	6	4	14	20	6	58

samostatnou fakultu ještě před unií. Tito průkopníci zahraničních styků pražské právnické fakulty nebyli všichni Švýcaři v přesném slova smyslu (dva byli „Rheti" z Feldkirchenu ve Vorarberku, jeden z Rheinfelden), jde však o zajímavou skupinu, jež společně přišla do Prahy. Z ostatních Švýcarů byli 2 z Freiburku.

Z území Alsaska studovalo na pražské fakultě celkem 25 právníků. I když účast alsaských studujících je od osmdesátých let v Praze stále výraznější, vykazují počáteční léta stav neobyčejně nízký. Většina právníků pocházela z jižních oblastí Alsaska a přímo z okruhu švýcarských hranic. Poměrně vysoký počet 11 právníků vykazuje Porrentruy (Bruntrutaum),[20] staré sídlo basilejského biskupa, i Delemond, odkud pocházeli 2 studenti. U množství Alsasanů, mezi nimiž byli jen 2 urození, ovšem chybí bližší udání místa původu.

Vévodství lotrinské poskytlo pražské fakultě jen 9 studentů, z nichž většina přišla na fakultu v době její vrcholné frekvence, v osmdesátých letech. Místo původu je i zde většinou zahaleno v tajemství, protože údaje v matrice jsou neúplné, toliko jednou jsou uvedeny Mety. Chceme-li blíže určit společenský původ dovídáme se, že jeden z Lotrinčanů byl šlechtic, původu a mezi nimi opět jeden kněz.
jeden kněz. Spolu s Lotrinskem tvoří poslední část této oblasti i hrabství burgundské, odkud bylo za léta 1667—1692 zapsáno celkem 8 juristů, z toho bylo imatrikulováno 5 studentů do r. 1675. Všichni byli městského

Do jisté míry podobná politická situace jako v zemích alpských vedla k návštěvě pražské právnické fakulty také studující z habsburských držav nizozemských. Při daleko větší odlehlosti obou zemí je zjištění o 109 v Praze imatrikulovaných studentech překvapující. Ačkoli i oni přicházeli podstatnou většinou v období vrcholné frekvence fakulty, jsou zastoupeni pravidelně po celou druhou polovinu 17. století a percentuálně se jejich počet nesnížil ani v souvislosti s prudkým poklesem frekvence na přelomu obou století.

Plnými 42 % se na celkovém množství studentů ze španělského Nizozemí podíleli Lucemburčané (46 zapsaných), 22 % připadalo na studenty z biskupství lutyšského (tj. 24 imatrikulovaných) a zbytek studujících (39) byli „Belgae", kteří pocházeli z ostatních částí země. Svůj původ největší část Lucemburčanů naznačovala prostým „Luxenburgensis", jinak jen 5 studentů uvedlo Bastogne, dva Arlon, Virton a Houffalize. Ostatní místa byla zastoupena jednotlivě. Z Lutychu — města nebo biskupství — bylo 24 imatrikulovaných, belgický Limburk dosáhl 11 zapsaných studen-

[20] Nelze ovšem vyloučit, že studenti — Bruntrutani — udávají jako svůj původ pouze příslušnost k basilejské diecési. Musíme mít také na paměti, že celé toto území, jehož studenti stále vystupovali pod přežitými názvy římských kolonií (Rauraci), mělo v 17. století ještě dosti pohyblivé hranice.

tů, Brusel měl 6, Verviers 3, Cáchy 5, ostatní místa vyslala do Prahy 1—2 posluchače. Poměrně silně — právě tato skutečnost nizozemskou oblast sbližuje se zeměmi alpskými i se studentstvem z korunních zemí českých — byla zastoupena feudalita, která tvořila téměř čtvrtinu (23,85 %) všech studentů. Habsburské nizozemské poddané vedla ke studiu práv v Praze kromě stejných poměrů náboženských i naděje, že později naleznou v tomto prostředí obživu, k čemuž vskutku docházelo.

Léta	Lucembursko			Lutych			Belgae			Španěl. Nizozemí		
	neurození	šlechta	celkem	neurození	šlechta	celkem	neurození	šlechta	celkem	neurození	šlechta	celkem
1638—1640	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	1
1641—1650	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	—	1
1651—1660	2	—	2	—	—	—	6	2	8	8	2	10
1661—1670	4	—	4	2	—	2	1	2	3	7	2	9
1671—1680	5	4	9	4	—	4	7	2	9	16	6	22
1681—1690	10	2	12	5	5	10	4	1	5	19	8	27
1691—1700	11	1	12	4	3	7	7	2	9	22	6	28
1701—1704	5	1	6	1	—	1	3	1	4	9	2	11
1638—1704	38	8	46	16	8	24	29	10	39	83	26	109

Tato poměrně vydatná účast příchozích ze Španělského Nizozemí zmírňuje poněkud drtivou převahu studentů z Německé říše a mimořišských německých oblastí ve struktuře posluchačstva pražské právnické školy. Na to, aby soustředila mezi svými posluchači i studenty z ostatních evropských katolických zemí, kam nedosahoval bezprostřední politický vliv habsburské dynastie, nepostačovala ani její vysoká teoretická úroveň, nebereme-li již v úvahu odlišný a uzavřený vývoj vyspělého universitního školství v oblasti francouzské i italské. Nacházíme-li proto v matrikách fakulty vedle italských studentů z Tyrol v rámci sledovaného období i dalších 19 Italů, je jasné, že jde o studenty, kteří spoléhali na uplatnění v habsburských službách nebo zavítali do Prahy jen náhodně. Většina z nich pocházela ze severní Itálie a pouze menšina z Itálie střední; 3 přišli z Milána, po 2 dodal Řím a Benátky. Můžeme-li věřit udání společenského původu, polovinu z nich tvořili šlechtici.[21]

Velmi skrovný ve srovnání s jinými cizími studenty byl v Praze podíl Poláků. To je jistě u rozlehlé, katolické země ležící v blízkosti Čech překvapující, hlavně bereme-li v úvahu relativně vysoké množství Poláků na

[21] Nelze ovšem vyloučit, že někteří z těchto Italů, zvl. ti, u nichž nenalézáme přesné určení místa původu, mohli pocházet z italských částí Tyrolska; italské studenty z Tyrol uvádíme pochopitelně v rámci alpských zemí.

jesuitské akademii před Bílou horou.[22] Během 17. století jich v Praze studovalo práva jenom 24. Na rozdíl od jiných oblastí měli mezi nimi většinu šlechtici, jichž se zapsalo celkem 13. Polští studenti přicházeli na fakultu v tomto období jenom náhodně a jen tím, že r. 1672 a 1688 byly imatrikulovány 2 větší skupiny (celkem 10 studentů), jejich počet alespoň poněkud stoupl. Náhodnost jejich výskytu v Praze potvrzuje i různorodost jejich původu, a to jak regionálního, tak sociálního.

K územím zastoupeným jenom nepatrným zlomkem procenta mezi pražskými juristy náležejí Uhry, ačkoliv i zde bychom očekávali účast vyšší. Studentů z Uher bylo imatrikulováno jenom 7, z toho 4 šlechtici. Ačkoli zapsaní přicházeli většinou ze Slovenska, šlo pravděpodobně o Maďary, mezi nimiž nacházíme jediného Jihoslovana. Tento nepatrný počet posluchačů je zarážející zejména proto, že v Praze studovali i lidé ze zemí daleko vzdálenějších. Z nich lze uvést Irsko, odkud přišli 3 imatrikulovaní, dále uveďme 4 zapsané Skoty a 3 studenty z nekatolické části Nizozemí. Národy románské kromě silně zastoupené oblasti Nizozemí a malého množství Italů reprezentovali v Praze jenom 2 Francouzi a 2 Španělé. Jako kuriozitu lze zaznamenat zápis 1 studenta z Kuronska.

Výsledky našeho zkoumání, máme-li stručně shrnout předchozí zjištění, ukazují závažné skutečnosti, jež zpřesňují a konkretizují nedávno vyslovené názory o úrovni a povaze pražské právnické fakulty. Podrobný rozbor regionálního původu imatrikulovaných studentů podle našeho mínění přesvědčivě dokazuje široký mezinárodní ohlas a tím plně podporuje názor o vysoké teoretické úrovni pražské právnické fakulty, jejichž 44 % posluchačů nebylo domácího — tj. českého nebo moravského původu. A i tehdy, když považujeme Slezany za živel domácí, činí podíl cizích studentů necelých 30 %. V každém případě, ať považujeme za domácí studenty jenom Čechy a Moravany nebo ať k nim přičítáme i Slezany, představuje 44 i 30 % cizinců mimořádně silný vliv fakulty v zahraničních územích.[23]

Tato nezvykle velká zahraniční účast ve struktuře posluchačstva pražské právnické fakulty vystupuje především po unii r. 1654. Jestliže do té doby třicetiletá válka s nejasnou situací ve střední Evropě i úroveň teprve nedávno založeného studia širší podíl zahraničního živlu přirozeně vylučovaly, přinášejí mírová léta nezvyklou konjunkturu a mnozí studenti

[22] M. Truc, *Národnostní charakter*, str. 59. — Pokud jde o druhou pol. 17. stol., očekávali bychom vzhledem k poklesu úrovně krakovské university větší účast polských juristů v Praze. Zejména silnější zastoupení nešlechtického živlu. Situace snad souvisí s tím, že objektivní potřeba juristů v Polsku byla nižší nežli v ostatních zemích, hlavně západních.

[23] Tento počet by nepochybně ještě stoupl, neboť lze předpokládat, že mezi 338 studenty neurčeného původu (7,04) byla většina cizinců.

z celého katolického Německa vyhledávají ve stále rostoucím počtu pražské přednáškové síně. Netřeba pochybovat o tom, že hlavním motivem pro první z nich byl přísný katolický charakter habsburského soustátí, v jehož školách nalezly místo katolické menšiny z těch oblastí, kde se úspěšně šířila reformace. Jakmile však odborná úroveň fakulty stoupala, počali Prahu vyhledávat i studenti z ostatních, výhradně katolických zemí a křivka frekvence zahraničních studentů odtud zajímavě stoupá, aby na sklonku století dostoupila svého vrcholu. Tehdy také vyniká účast studentů ze zemí, kde byl dostatek katolických universit jako z Bavorska a alpských držav. V celkové frekvenci fakulty vedou ze zahraničních posluchačů Vestfálci, kteří představují 6,52 % všech posluchačů fakulty, po nich následují Bavoři s 5,58 %, nechceme-li zvlášť vyzdvihnout habsburské země alpské 6,09 %; katolické Porýní se na frekvenci podílí 2,83 %, posluchači ze severního Německa tvoří 2,41 %, oblast švýcarsko-alsaská 1,20 % a švábská 1,00 %. Naprostá převaha zahraničních studentů pocházela z říše a z německé katolické oblasti a z ostatních celků to bylo vlastně jen španělské Nizozemí, podílející se na frekvenci 2,27 %, zatímco účast ostatních katolických zemí a ethnických skupin byla minimální.

Položíme-li si nyní na závěr naší práce otázku, jak dlouho si fakulta udržela tento silný mezinárodní charakter, můžeme jen předběžně naznačit, že jak zřízení právnické fakulty ve Vratislavi r. 1711, tak i silné změny v mocenské konstelaci katolické Evropy v souvislosti s válkami o dědictví španělské a snad i méně výjimečná úroveň pražského studia pro období 1. poloviny 18. století nepochybně omezily dosavadní tradiční příliv cizího studentského živlu ještě dříve, než jej poněkud lokální zaměření osvícenských reforem v polovině 18. století vypudilo z pražské university definitivně.

Země	1638–1640	1641–1650	1651–1660	1661–1670	1671–1680	1681–1690	1691–1700	1701–1704	1638–1704
Čechy a Morava	21	56	225	239	336	647	539	282	2345
Slezsko	5	17	76	99	78	221	134	64	694
Lužice	1	1	1	1	2	12	3	3	24
Alpské země	4	1	18	16	41	91	97	24	292
Sev. Německo	1	—	15	10	18	33	34	5	116
Vestfálsko	—	—	16	30	62	81	101	13	303
Porýní	1	1	4	7	23	32	58	10	136
Bavorsko	1	2	11	14	38	64	84	54	263
Švábsko	—	—	3	3	9	12	17	4	48
Švýc.-Alsasko	—	1	7	6	4	14	20	6	58
Šaň. Nizozemí	1	1	10	9	22	27	28	11	109
Italie	—	—	1	4	2	7	4	1	19
Polsko	—	1	2	2	5	10	3	1	24
Uhry	—	—	2	1	1	1	2	—	7
Ostatní	—	—	—	5	—	3	5	2	15
Součet	35	81	391	446	641	1255	1149	480	4703
Neurčeni									338
Celkem									4796

Ausländischen Studenten an der Prager Rechtsfakultät im 17. Jahrhundert

Karel Kučera - Miroslav Truc

(Zusammenfassung)

Die letzten Arbeiten über die Geschichte der Prager Rechtsfakultät nach der Schlacht auf dem Weissen Berg weisen nicht nur auf das ungewöhnlich hohe fachliche Niveau der Fakultät hin, sondern auch auf die außerordentlich hohe Zahl der Studenten, die über mitteleuropäische Verhältnisse weit hinausgeht. Eine eingehende Analyse der Herkunft der Studenten der Fakultät in den Jahren 1638 bis 1704 auf Grund der Angaben aus den erhalten gebliebenen Fakultätsmatriken präzisiert die bisherigen Kenntnisse. In den angeführten Jahren waren nämlich insgesamt 4.796 Studenten immatrikuliert, von denen nur ein sehr kleiner Teil (140) vor der Union i. J. 1654 studierte. Von dieser Gesamtzahl waren nur 49 % heimischer Herkunft, aus Böhmen und Mähren, während der Rest, also 44 %. Studenten aus anderen Gebieten umfaßte. Auch wenn wir die Schlesier ebenfalls heimische Studenten betrachten, deren Anteil an der Gesamtzahl der in Prag studierenden Juristen 15 % betrug, ist der Prozentsatz der Ausländer — 30 % — noch immer sehr beträchtlich.

Insbesondere die Zeit der Ruhe nach Beendigung des Dreißigjährigen Krieges brachte in diesem Sinne der Fakultät eine Konjunktur, und die Anzahl der immatrikulierten Studenten nahm seither ständig zu, um in den neuenziger Jahren des 17. Jahrhunderts ihren Höhepunkt zu erreichen. Das prozentuelle Verhältnis der heimischen und ausländischen Studenten blieb stets ungefähr, gleich, und der erhöhten Anzahl der Inländer entsprach immer ein stärkerer Zustrom von Fremden, die aus allen katholischen Teilen Deutschlands kamen. Zu Beginn waren es vorwiegend Angehörige katholischer Minoritäten in der Nähe starker protestantischer Zentren, aber schon seit den siebziger Jahren stieg auch der Anteil von Studenten aus anderen traditionellen katholischen Gebieten. In der Gesamtanzahl der fremden Studentenschaft waren die Westfalen mit 6,52 % in der angeführten Zeit an erster Stelle. Hierauf folgten Juristen aus den Alpenländern mit 6,09 % und dann die Bayern mit 5,58 %. Aus dem katholischen Rheinland kamen 2,83 % der Studenten an die Prager Fakultät, und der Rest entfiel auf Juristen aus Norddeutschland, dem Elsaß und Schwaben. Die Gründe, derentwegen fremde Studenten die Prager Fakultät besuchten, sind derzeit noch nicht völlig klar. Sie hängen ohne Zweifel mit dem ganzen Gegenreformationskurs des Habsburgischen Staatengebildes zusammen, in dem die deutschen katholischen Studenten eine vorteilhafte Arbeitsgelegenheit fanden. Jedenfalls beweisen aber alle diese Tatsachen die Bedeutung und das Ansehen der Prager Rechtsfakultät, deren sie sich im Rahmen der europäischen Universitäten während der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts erfreute.

„Rozsudek“

(Příspěvek k historickému vývoji české procesní terminologie.)

Vladimír Růžička

Původně, v době obyčejového práva bylo soudní rozhodnutí označováno výrazem „nález“, protože před kodifikací českého zemského práva soudcové na zemských (šlechtických) soudech právo skutečně svobodně nalézali, tj. stanovili, přihlížejíce jen k dosavadnímu obyčeji a starší judikatuře, co je v konkrétním případě právem, čili, jak má být určitá rozepře soudem rozhodnuta. Je to, jak ukázal V. Vaněček (Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945, Praha 1946, str. 223) „dobrá ukázka toho, jak vůle úředních představitelů šlechty, jakožto vládnoucí třídy, stávala se přímo právem“.

Při zpracování hesla „rozsudek“ bylo zčásti postupováno podle „Pravidel HISPu“, na něž se zároveň odkazuje. Zejména při rozdělení zpracovaného hesla na zvláštní případy heslového slova (substantivní spojení) a část frazeologickou, stejně i při užívání některých grafických znaků (Právněhistorické studie II/1956, str. 73, III/1957, str. 275 a násl. a VIII/1962, str. 282). Některá substantivní spojení (bez výkladu) jsou vyložena u ekvivalentu uvedeného vždy na prvém místě (např. r-ek ob contumaciam, r. kontumační, nebo r-ek hlavní, r. konečný). Jinde je pak význam jasný již z textu. Podobně bylo postupováno i při zpracování části frazeologické.

R o z s u d e k *rozsud,* decisí, konec, nález, nálezek, nalezení, odvět, ortel, ortelování, přísud, přísudek, resolucie, rozdělení, rozeznání, rozhad, rozhod, rozhodnutí, rozkaz, rozkaz právní, rozkázání panské (vladycké), rozsouzení, sentence, úsud, úsudek, výpověď, výpověď právní, vyrčení, výrok, výrok rozhodčí, adinventio, adinventum, adiudicato, arbitratio, arbitrium, arbitrium proborum, cognitio, cognitio dominorum, consultum, decisio, decretum dominorum, diudicamen, edictum baronum, inventio, inventum, iudicatum, iudicium, iurisdicium, pronuntiatio, sententia, Aussage, Ausspruch, richterlicher Ausspruch, Befund, Beiurteil, Bescheid, Decision, Dekret, Entscheid, Entscheidung, Entschliessung, Erkenntniss, Erörterung, Kognition, Ratschlag, Ratschluss, Rechtsspruch (-urteil), Resolution, Sentenz, Schiedsspruch, Spruch, Spruchbrief, Urteil, Urteilsbrief(-spruch), Urteilung, Zuerkennung, Zuspruch 1. a) *v procesu civilním: soudní rozhodnutí o žalobcově nároku vynesené po předchozím řízení,* b) *v procesu trestním: výrok soudu po předchozím řízení o tom, zda obžalovaný je či není vinen trestným činem* OhfIgl II 31: kdež ta pře skrze rozsudek váš konec a miesto vzieti má; RTT I 143 (1456): A též se přihází i po nálezu neb po rozsudku, když kdo z malého dluhu . . . pohání . . ., že . . . vedle nálezu plniti nechce . . .; Vš IX 1 204 414: Podlé pří a spravedlností nebo nespra-

vedlností a právodóv, ne podlé přiezně, nepřátelstvie, hněvu, závisti nebo jiného jakéhož koli nakaženie rozsudkové se dějí; Kold B 86 81; Ortel, nález, rozsudek aneb veypověď nic jiného není, nežli té věci, o kterouž strany před soudem mezi sebou odpor měly, rozdělení, rozsouzení a spravedlivé vedle práva rozeznání; Ib 82: V našem českém jazyku mezi rozsudkem a nálezem tento rozdíl jest, že rozsudek aneb ortel obyčejně slove ten rozsudek, kterýž se na právo psané, na statutum, na obyčejnou zvyklost, aneb na průvod stran od práva děje, a tím a takovým rozsudkem že se strana odsuzuje. Ale kdyžby práva psaného nebylo a žádného k tomu předešle podobného rozsudku na to by se nenacházelo: tehdy, poněvadž ten a takový rozsudek v nově se děje a jím se teprv, co by za právo při tom držáno býti mělo, jako vyměřuje, tak aby lidé právem v nově nařízeným potomně se spravovali, nález slove, totiž jakoby řekl: právo v nově nalezené; OZZM 50 71; Ther 1769 66 1; OŘS 1781 § 248 X 1848: V každém rozsudku mají všickni účastníci . . . tak . . . jmenováni býti, aby budoucně žádná pochybnost nemohla povstati . . . náleží i předmět, o kterýmž pře vedena byla v rozsudku . . . zřetelně . . . vysloviti; ŘZ 25/1850 § 1; ŘZ 113/1895 § 390: Když rozepře podle výsledků provedeného líčení a provedených důkazů jest zralá ke konečnému rozhodnutí, soud vynésti má toto rozhodnutí rozsudkem . . .; Sb 121/1920 § 101: Rozsudky vyhlašují se jménem republiky; Hora II 378: Rozsudkem rozhoduje soud spor ve věci samé, vyslovuje se o samém nároku žalobním; 2. *právo rozhodovati* GCech-Art XXXII(1739): vrchní dohlížení a rozsudek vesměs vrchnosti neb magistrátu přináleží; 3. *soud, soudní rok* SAB rkp 3622 PK Obora 150a (1619): Léta 1619 při rozsudku držaném stalo se porovnání mezi nápadníky . . .; ◆ ∾ a p p e l l a r n í appellatorisches Urteil, r. odvolací AČ XXV 135 (1786): Přítomný cís. král. appellarní stvrzující rozsudek král. komorním prokuratorovi v zástupu panství Litomyských svobodníků k povědomosti tímto se dodržuje; ∾ c í r k e v n í *rozsudek vynesený církevním soudem* Hobza Po 107: Rozsudkem církevním naproti osobám duchovním slibuje se ohledně výkonu pomoc se strany státní; Boh XVII a 11698 (1935); ∾ c i v i l n í Civilurteil, *rozsudek vynesený ve věcech občanskoprávních* ŘZ 25/1850 § 411: Nález soudu trestního v příčině náhrady má jako každý rozsudek civilní ten účinek, že ten, komu náhrada jest přisouzena, . . . žádati může soudce civilního za dopomožení práva; ∾ o b c o n t u m a c i a m r. kontumační VoČP 161(1851); ∾ č á s t e č n ý r. dílčí, Theilurteil, *rozsudek vydaný jen o části sporné věci zralé k rozhodnutí* ŘZ 113/1895 § 391: Jestliže některé z několika v téže žalobě vznesených nároků neb jestliže část nároku výslovným uznáním se strany žalovaného přestaly býti sporné, soud vzhledem k tomuto nároku nebo k této části může ihned přikročiti ku konci jednání a k vynesení rozsudku (rozsudek

částečný) ... Částečný rozsudek může také býti vydán, když při podání žaloby na vzájem toliko žaloba neb žaloba na vzájem je zralá k rozhodnutí; ∞ d e l i b a č n í Delibationsurteil *rozsudek, jímž se vyslovuje přípustnost exekuce na základě rozsudku cizozemského soudu* KaHe Názv 222; ∞ d í l č í r. částečný VeSl IV 133—134: Rozsudek dílčí sluší vynésti: ... namítá-li žalovaný pohledávku, jež hodí se ku kompensaci ..., lze dílčím rozsudkem rozhodnouti jen o nároku žalobním, jakmile je zralým k řešení. Tento dílčí rozsudek vynese se s výhradou rozhodnutí o pohledávce vzájemné ...; ∞ d i s c i p l i n á r n í Disziplinar-entscheidung (-erkenntniss) *rozhodnutí disciplinární rady advokátů o poklesku advokáta* Hora II 47: ... právo odvolati se z discipl. rozsudku přísluší nejenom obviněnému advokátu ..., zástupci komory ..., nýbrž i soukromým osobám, k jichž žádosti bylo discipl. řízení zahájeno ...; ∞ d o p l ň o v a c í Ergänzungsurteil ŘZ 113/1895 § 423: Jestliže v rozsudku opominut byl nárok, o kterém ...mělo býti rozhodnuto ..., rozsudek budiž doplněn dodatečným rozhodnutím (rozsudek doplňovací); ∞ h l a v n í r. konečný, r. jistý, r. místní Kold B 86 82: aneb jsou sententiae definitivae, to jest jistí, místní, hlavní a koneční rozsudkové ...; ∞ o h r d l o r. k smrti Term 1850 185; ∞ i n c i d e n č n í r. mezitímní, Inzidenzurteil Term 1850 106;KaHeNázv 573; ∞ j i s t ý r. hlavní; ∞ k l a s i f i k a č n í r. roztřední, Klassifikationsurteil *rozsudek určující pořadí pohledávek konkursních věřitelů* VoČp 172 (1851); Strany třídy nařknutí se však prokazateli ukazuje k rozsudku klasifikačnímu, jenžto co nejdříve vyjde; KaHeNázv 616; ∞ k o n e č n ý r. hlavní, sententia definitiva, sententia finalis, abschliessendes (endgiltiges) Urteil, definitive Entscheidung, End (Haupt)-entscheidung (-erkenntnnis), Endurteil *rozsudek, jímž se rozhoduje konečně celá sporná záležitost* LC IV 62 (1464): ... páni nalezli: poněvadž se ještě mezi nimi o tu věc konečný rozsudek nestal, že Václav nemá tomu póhonu odpovídati; AČ XI 121(1508); VOČP 195(1851): Ve vazbě vyšetřovací má držán býti Martin Snop až do konečného rozsudku; ŘZ 113/1895 § 390: Když rozepře podle výsledků provedeného líčení a provedených důkazů jest zralá ke konečnému rozhodnutí, soud vynésti má toto rozhodnutí rozsudkem (rozsudek konečný); Hora II 388: Rozsudek je konečný, když soud, jenž jej vydává, jím spornou věc vyřizuje pro sebe konečně, takže se už s ní zabývati nebude; ∞ k o n t u m a č n í právo stané, r. ob contumaciam, r. pro nestání, r. pro zmeškání, r. zameškací, Contumazurteil, Versäumnisurteil, Versäumungsurteil *rozsudek odsuzující stranu, jež zameškala nutný procesní úkon (nedostavila se ke stání, nebo nepodala včas odpověď na žalobu)* Term 1887 53; Nečas Název 37 (1893); VESl IV 132: Rozsudky kontumační, jež vynáší soudce, když jedna nebo druhá strana sporná k stání se nedostavila neb v řízení písemném lhůtu promeškala ...; ∞ k r á l o v s k ý *rozhodnutí krále* RTT I 163 (1490): ... tu páni a vladyky

in pleno judicio nahledše pilně v ten rozsudek královský a v žalobu jeho, ...invenerunt pro jure ...; AČ X 507(1498); ∞ magistrátní *rozsudek vynesený magistrátním senátem* PelTa) 50(1848): ...žádaná přípověď ... počátek sporu jest, jenž ...rozsudkem magistrátním ...rozhodnut jest ...; ∞ quoad materialia *rozsudek meritorní (ve věci samé)* Vo ČP 172(1851); ∞ mezimluvní r. mezitímní Term 1850 108 a 256; ∞ mezirčelný r. mezitímní, předrozhod Ther 1769 37 3: ... proti takovému tak stiženému vyšetřovanci častěj mučení prostředkem předrozhodu aneb mezyrčelného rozsudku uznáno býti musí ...; ∞ mezisporný, r. mezitímní, r. v mezisporu Term 1850 106; ∞ v mezisporu r. mezitímní, r. mezisporný Nečas Názv 89(1893); ∞ mezitímní předrozhod, r. incidenční, r. mezimluvní, r. mezirčelný, r. mezisporný, r. v mezisporu, r. o postranní při, r. vedlejší, Inzidenzurteil, interlocutorisches Urteil, interlocutoria, Zwischenurteil *rozhodnutí o některé vedlejší otázce před vydáním rozsudku konečného* ŘZ 113/1895 § 393: Když v právní rozepři nárok důvodem a obnosem jest sporný a líčení nejprve toliko vzhledem k důvodu jest zralé k rozhodnutí, soud může nejdříve rozsudkem rozhodnouti o důvodu nároku (rozsudek mezitímný); Hora II 164: Rozhodnutí toto může se státi buď ve výroku rozsudku konečného, ...anebo v rozsudku mezitímním, jenž bude vydán před rozsudkem konečným; ∞ místní r. hlavní; ∞ mocný r. rozhodčí, r. ubrmanský, arbitrium, sententia arbitri, schiedsrichterliches Urteil, Schieds-spruch(-urteil) AČ XX 276(1465): poněvadž se ... Jan psaním svým k Hanušovi na mocný rozsudek podává; KapKnop II 230 (1535):... podle zřízení zemského na krále ... sú se odvolali a král ... s vuolí obú stran téj pře na p. hejtmana a pány sůdce markrabství Moravského ... k mocnému rozsudku podati jest ráčil, ...; ∞ napadený r. v odpor vzatý, angefochtenes Urteil *rozsudek, proti němuž byl podán opravný prostředek* KaHeNázv 1321; Váž XXV 83/18435 (1943); ...bylo napadený rozsudek zrušiti ...; ∞ nerovný sententia iniqua, ungleicher Erkenntniss, *rozsudek nesprávný, nespravedlivý* Ther 1769 20 2: ...soudcové skrze to k nerovnému rozsudku by přivedeni byli ...; ∞ pro nestání r. kontumační Term 1850 46; VoČP 128(1851): ...exekuční vklad a vyznamenání rozsudku pro nestání proti Maximiliánu Kozovi ... byly povoleny; ∞ odpírací Aberkennungsurteil *rozhodnutí odpírající nějaký nárok* KaHeNázv 3; ∞ v odpor vzatý r. napadený ŘZ 113/1895 § 483: Změna žaloby, na níž rozsudek v odpor vzatý se zakládá není dopuštěna ani se svolením odpůrcovým; ∞ odsuzující kondemnatorisches Urteil, Verdammungsurteil, *rozsudek, jímž se žalovaný uznává vinným podle žaloby* ŘZ 119/1873 § 281: Stížnosti zmatečné užíti se může proti rozsudku obžaloby zprošťujícímu jen na škodu obviněného, proti rozsudku odsuzujícímu však k jeho prospěchu i na jeho škodu ...; Sb. 102/1922 str. 392 § 8:... a to nehledě k jakémukoli odsuzují-

címu rozsudku, jejž snad vynesl některý kořistní soud bývalého mocnářství . . .; ∾ odvolací r. appellarní, Appellationsurteil, Berufungsentscheidung *rozsudek odvolací instance* Term 1850 13; VoČP III/2 92 (1860): . . . ohlašuji dovolání proti tomuto odvolacímu rozsudku; ∾ osvobozovací r. osvobozující, r. propouštěcí, r. zprošťující, freisprechendes (lossprechendes) Urteil, Lossprechungsurteil ŘZ 25/1850 § 376: Z rozsudku osvobozovacího může se odvolávati jen státní zástupce nebo soukromý žalobce; Ib § 468: Vykonávání rozsudků osvobozovacích nebo propouštěcích; ∾ osvobozující r. osvobozovací ŘZ 119/1873 § 363: . . . nebo byl vynesen rozsudek osvobozující . . . z té příčiny, že žádný účastník neučinil návrhu, jehož dle zákona potřebí: VeSl IV 140: V rozsudku osvobozujícím budiž v důvodech rozhodovacích přesně udáno, z kterého důvodu . . . soud vynesl rozsudek osvobozující; ∾ panský decretum (edictum) baronum *rozsudek zemského (panského) soudu* AČ XXXVII 344(1456): Nicolaus . . . et Katherina . . . protestati sunt, když se rozsudek panský stane o to sbožie . . . jestliže impetrans obdržie královým právem, aby na rovný diel s Kateřinú o to se dělili; LC V 207(1490); ∾ písemný *r. písemně vyhotovený* ŘZ 66/1873 § 79: Byl-li rozsudek vyhlášen ústně a žádá-li strana v osmi dnech za vydání rozsudku písemného . . .; Hora II 382: Odevzdáním písemného rozsudku v soudní kanceláři k vyhotovení je soud na své rozhodnutí vázán . . .; ∾ porotní Urteil des Geschwornengerichtes, *rozsudek porotního soudu (výrok porotců o vině a na jeho základě vydaný vlastní rozsudek)* ŘZ 119/1873 § 343: Proti rozsudkům porotním užíti lze dvojího prostředku opravného, stížnosti zmatečné a odvolání; ∾ o postranní při r. mezitímní OZZČ D XLVI 192: Lečby v některé věci o nějakou postranní při rozsudek se státi měl . . .; ∾ potvrzující r. ztvrzující, bestätigendes Urteil *rozsudek odvolacího soudu potvrzující rozsudek nižší instance* KaHeNázv 1321; ∾ prohlášený das verkündete Urteil, *rozsudek veřejně oznámený* ŘZ 113/1895 § 414: Prohlášený rozsudek budiž doručen každé straně v písemném vyhotovení . . .; ∾ propouštěcí r. osvobozující ŘZ 25/1850 § 468: Vykonávání rozsudků osvobozovacích nebo propouštěcích; Term 1850 200; ∾ prvního soudce erstrichterliches Urteil, *rozsudek první instance* Term 1850 74; ŘZ 113/1895 § 478: Jestliže zrušen byl rozsudek prvního soudce pro zmatečnost. . . . budiž, pokud zmatečnost sahá, vyrčeno odmítnutí žaloby; Ib § 497; ∾ předchodní prejudic, prejudikát, rozhodnutí prejudiciální, Präjudicat, Präjudizialentscheidung, Präjudicirung, Präjudiz, *předchozí soudní výrok (jako směrnice pro obdobné případy)* Term 1850 145; KaHeNázv 900; ∾ rozhodčí r. mocný, *rozsudek rozsudiho (smírčí)* KaHeNázv 1321; ∾ roztřední r. klasifikační, r. rozřaďovací, r. roztřiďovací, Designationsurteil VoČP II 216(1859): Dle rozsudku roztředního . . . byla jistina pr. 4820

zl. str. . . . položena před jistinu 2600 zl. stř.; KaHeNázv 225; ∞ k s m r t i r. o hrdlo, r. smrti, r. na smrt, Todesurteil, *odsouzení k trestu smrti* ŘZ 25/1850 § 349: Rozsudkově k smrti, jak mile vešly v právní moc, musí se se všemi spisy a se zdáním soudu porotního od státního zástupce podati k ministerium práv; Ib § 470; ∞ s p o l e č n ý r. úhrnný, gemeinschaftliches Urteil, Kollektivurteil, *rozhodnutí několika rozepří spojených ke společnému projednávání* ŘZ 113/1895 § 187: Společným rozsudkem však mohou rozhodnuty býti toliko právní rozepře mezi týmiž stranami; KaHeNázv 628; ∞ s p r a v e d l i v ý *rozsudek vynesený v souhlase s platným právem* AČ XX 53(1537): . . . takové nesnáze mezi nimi vyslyšíc, spravedlivý rozsudek a konec jim učinil; ∞ s u b m i s n í r. pro uznání VeSl IV 133: Rozsudky submisní, když žalovaný uzná nárok žalobní a tudíž vzdává se vpuštění se ve spor; ∞ t r e s t n í Strafurteil *rozsudek trestního soudu* ŘZ 25/1850 § 469: Každý rozsudek trestní má se bez prodlení vykonati, jakmile v právní moc vešel; ŘZ 119/1873 § 260: Byl-li obžalovaný vinen nalezen, má se v rozsudku trestním vyříknouti: . . .; Sb 82/1942 § 1; ∞ u b r m a n s k ý r. rozhodčí, r. mocný, Brikcí 39 I: Item, kdyby vinný, nejsa obeslán, . . . přiznal se krom soudu, a kterýž by na ubrmany se poddal: ten již, poněvadž by rozsudek ubrmanský naň předšel, pokutú hlavní nezasloužil trestání; ∞ ú h r n n ý r. společný; ∞ u r č o v a c í Feststellungsurteil *rozhodnutí soudu o mezitímním určovacím návrhu žalobcově (zda právo nebo právní poměr, jež za rozepře se staly spornými, existují)* KaHeNázv 368; Váž 4722VII/1 359(1925):V žalobě se žalující strana výslovně dovolává jen toho, že má zájem na použití určovacího rozsudku ve sporu . . .; ∞ ú t r p n ý peinlicher Ausspruch *rozsudek vynesený v trestní při* Ther 1769 39 3: Při vynešení útrpného rozsudku . . .; ∞ n a z á k l a d ě u z n á n í r. pro uznání, Urteil auf Grund von Anerkenntniss ŘZ 113/1895 § 395: Rozsudek na základě uznání. Když žalovaný zcela neb částečně při prvním roku nebo při ústním přelíčení uzná nárok proti němu vznesený, budiž k návrhu žalobce podle tohoto uznání rozhodnuto rozsudkem; ∞ p r o u z n á n í r. na základě uznání, r. submisní, Anerkenntnisurteil *rozsudek vydaný na základě uznání žalobcova nároku žalovaným* Váž 4524 VII/1 5(1925): nejde . . . o rozsudek pro uznání, poněvadž nárok . . . nebyl uznán; ∞ v e d l e j š í r. mezitímní Term 1850 27, 106, 108 a 256; Borový Úřslcírk 273; ∞ v y k o n a t e l n ý vollstreckbares Urteil *rozsudek, na jehož podkladě možno vést exekuci* KaHeNázv 1321; Hora III 34; ∞ n a z á k l a d ě v z d á n í r. pro zřeknutí se, Urteil auf Grund von Verzicht ŘZ 113/1895 § 394: Rozsudek na základě vzdání. Jestliže žalobce při prvním roku nebo při ústním přelíčení vzdá se vymáhaného nároku, budiž žaloba k návrhu žalovaného rozsudkem zamítnuta na základě vzdání; KaHeNázv 1386; ∞ z a m e š k a c í r. kontumační NečasNázv 191(1893); ∞ z d á n-

l i v ý Hora III 12: . . . rozsudek jen zdánlivý, totiž takový, který se na venek sice za rozsudek vydává, ale ve skutečnosti vlastně ani žádným rozsudkem není . . .; ∾ z m a t e č n ý nichtiges Urteil, Nullitätsurteil *rozsudek vydaný na základě vadného procesního řízení* ŘZ 119/1873 § 292; KaHeNázv 826; ∾ p r o z m e š k á n í r. kontumační ŘZ 113/1895 § 396: Jestliže žalobce nebo žalovaný zmešká první rok . . . budiž . . . k návrhu strany, která se dostavila, o žalobní žádosti nalezeno rozsudkem pro zmeškání; Hora I 70; ∾ z p r o š ť u j í c í r. osvobozovací ŘZ 119/1873 § 281; Sb 108/1933 § 17; ∾ p r o z ř e k n u t í s e r. na základě vzdání ∾ z t v r-
z u j í c í r. potvrzující PelTaj 50 (1848): . . . žádaná přípověď počátek sporu jest, jenž . . . rozsudkem magistrátním . . .a rozsudkem ztvrzujícím vsl. odvolávacího soudu . . . rozhodnut jest . . .; • č i n i t i r-k y n a s v ě d o m í *rozsuzovati svědomitě* Kold A 37 21: . . . konšelé . . . při těch přech . . . kdež by se práva psaného nedostávalo, mají na svá svědomí rozsudky činiti, a tak se chovati, aby vždycky více byli nakloněni k milosti . . .; d o-
p l n ě n í r-k u Ergänzung des Urteiles ŘZ 113/1895 § 424; Hora II 411: Doplnění rozsudku bude potřebí všude tam, kde soud při rozhodování . . . přehlédl jistý nárok, o němž měl rozhodnouti . . .; r-e k j d e p ř e d s e sententia procedit, *rozsudek se vykonává* ZZ 1500 24: . . .a rozsudkové panští a vládyčtí předešlí i potomní, ti také mají jíti před se . . .; n a p r a-
v i t i r-ek reformiren ein Urteil, *změniti rozsudek v řízení před vyšší instancí* Term 1850 154; o b d r ž e t i r-k e m p ř i obdrženi r-ek, durch einen Ausspruch eine Action erhalten, *zvítěziti ve sporu* OZZŠ F XLVIII 244: Obdrží-li původ na témž soudu komorním rozsudkem při . . . může . . . od téhož soudu list zatýkací proti druhé straně vzíti . . .; o b d r ž e t i r-e k obdrželi r-kem při, einen Ausspruch erhalten OZZČ F LXI 250: Kdožby při soudu dvorském rozsudek nebo stané právo obdržel . . .; v o d-
p o r b r á t i r-e k das Urteil anfechten, *podati opravný prostředek proti rozsudku* ŘZ 113/1895 § 506: Dovolací spis musí . . . obsahovati: . . . určité prohlášení, jak dalece rozsudek v odpor se bere . . .; o d v o l a t i s e z r-
k u die Berufung gegen das Urteil ergreifen ŘZ 25/1850 § 386: Rozsudek okresního soudu sborového, když obžalovaný se z něho odvolal, jemu na újmu nikdy se změniti nemůže; o p r a v a r-k u Urteilsberichtigung, *opravení rozsudku vyšší instancí* ŘZ 113/1895 § 420: potřebuje-li skutková povaha rozsudku doplnění nebo vysvětlení . . . každá strana může navrhnouti opravu . . . během osmi dnů po doručení rozsudku; Ib § 422; o s v o b o d i t i r-k e m durch ein Urteil lossprechen ŘZ 25/1850 § 393: Ve všech . . . případech, v kterých obžalovaný . . . konečným rozsudkem byl osvobozen . . . může zástupce státní . . . navrhnouti, by se řízení obnovilo . . .; k m o c n é m u r-k u p o d a t i podati se na mocný rozsudek, *vznésti spornou záležitost na rozhodčího (na základě dohody)* KapKnOp

II 230(1535):.... a potom p. Jan... a p. Bernart ... na krále ... sú se odvolali, a král ... s vuolí obú stran tej pře na p. hejtmana a pány súdce markrabství Moravského JMt k mocnému rozsudku podati jest ráčil...; p o d a t i s e n a m o c n ý r - e k k mocnému r-ku podati AČ XI 276 (1465): poněvadž se zároveň Jan psaním svým k Hanušovi na mocný rozsudek podává...; p o r o v n a t i r - k e m rozeznati r-kem *rozhodnouti spor rozsudkem* Kold S XII 384:... mají je o to... spravedlivým rozsudkem... rozeznati, a co by mu na penězích za pokutu dáti měl a povinen byl ten, kterýž proto u vězení ... držán byl, rozsudkem svým je porovnati...; p o t v r d i t i r - e k das Urteil bestätigen VoČP 176 (1851):... potvrdil c. k. vrchní soud zemský ... na dovolání žalované rozsudek, jejž c. k. soud krajinský vynesl...; p r o h l á š e n í r - k u vyhlášení r-ku, Kundmachung des Urteiles, Urteils-eröffnung (-verkündigung), Verkündung des Urteiles *veřejné oznámení rozsudku v soudní síni* Term 1887 156; ŘZ 113/1895 § 414: Prohlášení rozsudku není závislé na přítomnosti obou stran; ... Hora II 382: K prohlášení rozsudku stačí u nás oznámiti ...rozsudečný nález a ... důvody rozhodovací; p r o n é s t i r - e k vynésti r. VoČP 121(1851): aby ... c. k. vrchní zemský soud rozsudek c. k. krajinského soudu ... zrušiti a proti Františku P... dle konečné prosby žaloby rozsudek pronesti ráčil; p r o v é s t i r - e k vykonati r. Nečas-Název 60(1893); p ř i j m o u t i r - e k *spokojiti se s vyřízením sporu* AČ XVIII 408(1479): A tu jesti tázal stran, přijímají-li rozsudek a nález práva našeho; p ř i s o u d i t i r - k e m a p r á v e m mit Urteil und Recht zuerkennen *soudním výrokem něco někomu přiznati* OZZČ F LXXVI 260: ...aby se jednomu každému k tomu, což mu rozsudkem a právem přisouzeno jest, rychlé dopomožení státi mohlo...; r o z e z n a t i r - k e m porovnati (rozsouditi)r-kem Kold S XII 384: tehdy soudcové, dadouc vinného z vězení na dostatečné rukojmě, mají je o to na své povinnosti spravedlivým rozsudkem ... rozeznati...; r o z s o u d i t i r - k e m porovnati r-kem ZZ 1530 78: Ktož by kterú při prosoudil soudem..., a rozsudkem rozeznán byl, ...; u č i n i t i r - e k vynésti r-ek, *rozsouditi* AČ VII 488 (1475); Ib 423(1501):...že JMt ráčí soudem spravedlivým o to rozsudek učiniti...; ZápŽer I 239(1600): ...že se uteče k J.M.C., kteráž jako vrch a hlava práva mezi námi rozsudek učiní: u č i n i t i r - e k n a h r d l o *odsouditi k trestu smrti* ZZ 1530 189 74: A uznali-li by spravedlivě při tom mordu jakou nešlechetnost, pro kterouž by hoden byl hrdlo ztratiti: budou moci a mají na jeho hrdlo rozsudek učiniti; u k r á t i t i r - k e m *ublížiti straně vyřízením sporu* AČ XVIII 408(1479): I zdálo se Janovi písaři, že by mu bylo rozsudkem naším a vajpovědí ukráceno; i volá se k vyššímu právu...; u v e ř e j n ě n í r - k u öffentliche Bekanntmachung des Urteiles, *veřejné oznámení rozsudku jako vedlejší trest uložený vinníkovi zpravidla k návrhu vítězné strany* Sb 124/1924 § 14: Z rozhodnutí o uveřejnění roz-

sudku ... mohou obě strany podati odvolání; Sb 218/1926 § 55: Odsuzuje-li soud pro přečin podle §u 46, může nařídíti uveřejnění rozsudku na útraty odsouzeného i bez návrhu; u v e ř e j n i t i r-e k *veřejně vyhlásiti odsouzení vinníkovo* Sb 568/1919 § 23: Při odsouzení pro přestupek předražování budiž uznáno, že rozsudek jest uveřejniti, vyžaduje-li toho veřejný zájem; Sb 218/1926 § 55: Poškozenému budiž na jeho návrh, byl-li obviněný uznán vinným přečinem ... přiznáno právo uveřejniti na útraty odsouzeného rozsudek; v y h l á s i t i r-e k den Sentenz kundmachen, das Urteil verkündigen ŘZ 25/1850 § 293: Hned potom, když byl soud nález učinil, má se rozsudek vyhlásiti v sedění veřejném .. Předsední vyhlásí rozsudek a podstatné jeho příčiny ...; v y h l á š e n í r-k u prohlášení r-ku, Urteilsverkündung Term 1850 115 a 200; ŘZ 119/1873 § 269: Nepřišel-li obžalovaný k vyhlášení rozsudku, může ho předsedící k tomu konci dáti postaviti ...; v y k o n a t e l n o s t r-k u Vollstreckbarkeit des Urteiles, *způsobilost k uskutečnění obsahu rozsudku* ŘZ 113/1895 § 466: Odvoláním časně vzneseným staví se právní moc a vykonatelnost rozsudku v odpor vzatého ...; Ib § 547; v y k o n a t i r-e k provésti r-ek, das Urteil exequiren (vollstrecken, vollziehen, in Vollzug setzen) ŘZ 25/1850 § 469: Každý rozsudek trestní má se bez prodlení vykonati, jak mile v právní moc vešel ... Okresní soudcové mají ... předkládati státnímu zástupci při okresním soudu sborovém výkaz, které rozsudky v běhu předešlého měsíce byly vykonány; ŘZ 119/1873 § 397; v y n e s e n í r-k u Urteilsfällung(-schöpfung) ŘZ 25/1850 § 291; ŘZ 66/1873 § 70: Nastane-li potřeba, by před vynešením rozsudku nastoupil soudce jiný, má nový soudce ústní přelíčení znovu předsevzíti ...; ŘZ 113/1895 § 391: Jestliže některé z několika v téže žalobě vznesených nároků neb jestliže část nároku ... přestaly býti sporné, soud ... může ihned přistoupiti ku konci jednání a k vynesení rozsudku ...; v y n é s t i r-k e m r o z h o d n u t í die Entscheidung durch Urteil fällen ŘZ 113/1895 § 390: Když rozepře podle výsledků provedeného líčení a provedených důkazů jest zralá ke konečnému rozhodnutí, soud vynésti má toto rozhodnutí rozsudkem ...; v y n é s t i r-e k pronésti r-ek, učiniti r-ek, vypověděti r-ek, vyřknouti r-ek, das Urteil aussprechen (erlassen, fällen, schöpfen, sprechen) ŘZ 25/1850 § 475; ŘZ 119/1873 § 257: Potom prohlásí předsedící, že přelíčení jest skončeno, načež se odebéře soud do síně poradní, aby vynesl rozsudek; v y p o v ě d ě t i r-e k vynésti r-ek ThSl 45 a 81; v y ř k n o u t i r-e k vynésti r-ek ThSl 45; v y v ě s i t i v e ř e j n ě r-e k *veřejně oznámiti odsouzení vinníkovo v obci jeho bydliště a obci místa trestného činu* Sb 568/1919 § 23: Vedle uveřejnění v časopisech nebo místo něho lze nařídíti, aby rozsudek byl veřejně vyvěšen nebo jinak vyhlášen ...; v z í t i k o n e c a m í s t o s k r z e r-e k *skončiti spor rozsudkem* OhfIgl II 31: ... kdež ta pře skrze rozsudek váš konec a miesto vzieti

má . . .; z d v i h n o u t i r - e k das Urteil aufheben(kassiren), *zrušiti rozsudek nižší instance* VoČP 206(1851): Rozsudek . . . porotního soudu . . . na nějž byla stížnost zrušovací vedena, se zdvihá . . .; ŘZ 119/1873 § 288: Jestli zmatečná stížnost podstatná, má se rozsudek, pokud se naň stížnost vede a příčina neplatnosti se ho dotýká, zdvihnouti . . .; z r u š i t i r - e k zdvihnouti r-ek ŘZ 119/1873 § 289: Směřuje-li stížnost zmatečná jen proti některým opatřením rozsudku . . . může týž soud rozsudek, na nějž se vede stížnost, zrušiti jen z části; ŘZ 113/1895 § 474: Jestliže odvolání . . . shledá se býti důvodné, budiž rozsudek zrušen . . .; ↗ kniha rozsudků, nález rozsudečný, rozsouditi, rozsudce, rozsoudnost, rozsudečné, rozsudí, rozsuditel, rozsudkový, rozsudně, rozsudník, rozsuzovatel, rozsuzovati.

S e z n a m p o u ž i t ý c h z á k o n ů

Císařský patent ze 17. I. 1850 č. 25 ř. z., jímž se vyhlašuje nový prozatímní řád trestní.
Zákon z 27. IV. 1873 č. 66 ř. z. o řízení v nepatrných věcech právních (řízení pagatelní).
Zákon z 1. VIII. 1895 č. 113 ř. z. o soudním řízení v občanských rozepřích právních (civilní řád soudní).
Zákon ze 17. X. 1919 č. 568 Sb. o trestání válečné lichvy.
Mírová smlouva mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Maďarskem ze 4. VI. 1920 č. 102 Sb. z r. 1922.
Zákon z 30. V. 1924 č. 124 Sb. o změně příslušnosti trestních soudů a odpovědnosti za obsah tiskopisu ve věcech křivého obvinění, utrhání a urážek na cti.
Zákon ze 4. XI. 1926 č. 218 Sb. o původském právu k dílům literárním, uměleckým a fotografickým (o právu autorském).
Zákon z 28. VI. 1933 č. 108 Sb. o ochraně cti.
Vyhláška ministra spravedlnosti z⁰ 7. VII. 1933 č. 145 Sb., kterou se vyhlašuje znění zákona 124/1924 Sb.
Vládní nařízení z 18.XII. 1942 č. 82 Sb. o vlivu soudního trestního řízení na služební poměr veřejných zaměstnanců a na veřejnoprávní pensijní zaopatření.

V y s v ě t l e n í z k r a t e k p o u ž i t ý c h p r a m e n ů

Boh	B o h u s l a v J. V., *Sbírka nálezů nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních* (od r. 1927).
Borový Ořslcírk	B o r o v ý K l e m e n t, *Úřední sloh církevní*. Praha 1879.
GCechArt	Generální cechovní artykulové pro pořádky královských dědičných zemí českých léta 1739ho (5. I.).
HobzaPo	H o b z a A n t o n í n, *Poměr mezi státem a církví*. Praha 1931.
Hora	H o r a V á c l a v, *Československé civilní právo procesní* I—III. Praha 1934.
KaHeNázv	K a d l e c K. - H e l l e r K., *Německo-české názvosloví úřední a právnické*. Praha 1923—1926.
KapKnOp	K a p r a s J a n, *Pozůstatky knih zemského práva knížetství Opavského* I—II. Praha 1906—1908.
NečasNázv	N e č a s J a n, *Německo-české názvosloví právnické*. Brno 1893.
OŘS	Obecní řád soudní a řád konkursní Čech, Moravy, Slezska, Rakous . . . (překlad pořídili: Erben, Frič, Strobach, Havlík, Neubauer). Praha 1848.

Ohfigl — Tomaschek J. A., *Oberhof Iglau.* Innsbruck 1868.
PelTaj — Pelikán J. Vl., *Tajemník soudní.* Hradec Králové 1851.
SAB — Rukopisný materiál Státního archivu v Brně.
Term 1850 — Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-böhmische Separat-Ausgabe. Vídeň 1850.
Term 1887 — Německo-česká právnická terminologie (pražská). Praha 1887.
ThSl — Tham K. I., Okus česko-německého právnického a jednatelského slovníku s ouplným německým ukázadlem. Praha 1808.
Váž — Vážný František, *Sbírka rozhodnutí nejvyšších stolic soudních republiky Československé I.* Rozhodnutí nejvyššího soudu ve věcech občanských.
VeSl — Veselý Fr. X., *Všeobecný slovník právní I—V.* Praha 1896—1899.
VoČP — Čadlo Jan, *Český právník I—V.* (8 svazků). Praha 1851—1872.
ZZ 1500 — Zemské zřízení (vladislavské). Archiv český V.

Zkratky ostatních pramenů i další zákony jsou uvedeny v „Právněhistorických studiích" 8/1962, str. 298—299.

„Das Urteil"

(Beitrag zur historischen Entwicklung der tschechischen Prozeßterminologie)

Vladimír Růžička

(Zusammenfassung)

Růžičkas Beitrag ist ein weiteres Beispiel der Arbeit an dem „Historischen Wörterbuch der tschechischen Rechtsterminologie", das im Institut für Staat und Recht der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften zusammengestellt wird. Die vorliegende Arbeit ist ein Versuch der Darstellung der historischen Entwicklung einer wichtigen Prozeßinstitution, nämlich „des Urteils", und bietet einen neuen Beweis der Reichhaltigkeit des exzerpierten terminologischen Materials, obwohl bisher nur ein kleiner Teil hievon verarbeitet worden ist.

O ustálených spojeních v staročeských právních památkách

Emanuel Michálek

Mezi staročeskými právními památkami staršího údobí má v nejednom směru zvláštní postavení Řád práva zemského. Na jedné straně jde o památku nepochybně starobylou, patřící ještě do sklonku století čtrnáctého.[1] Na druhé straně je to text zejména po stránce jazykové značně vyspělý, představující svým způsobem závěr a vyvrcholení staršího vývoje. Těmito rysy se řád práva zemského namnoze podobá jiné významné staročeské památce téhož oboru, právní knize Ondřeje z Dubé. Považujeme proto za vhodné všimnout si z hlediska lingvistického některých složek lexika těchto právních textů[2] na počest badateli, který při své odborné práci právněhistorické přistupuje k jazykovědným problémům se skutečným porozuměním.

K charakteristickým znakům staročeských právních památek patří jistý sklon k užívání formulí a typických ustálených spojení. V této souvislosti se naskýtá řada otázek; např. jaká je povaha takovýchto ustálených spojení, do jaké míry mají terminologický charakter, čím je tento charakter dán apod. Pokusíme se zde stručně osvětlit aspoň část této problematiky závažné pro lingvistiku i právní historii. Budeme uvažovat jen o těch typech ustálených spojení, která jsou ekvivalentem slova, lze je považovat za pojmenovací jednotku, čili o složených lexémech, např. *nad hlas*, ŘádZem 13: *hlasitě ŠtítMus* 91b. Stranou tedy zůstávají jak analytické opisy lexikálních jednotek typu *učiniti póhon* ŘádZem 69 ve významu *pohoniti* ŘádZem 75, „obeslati k soudu, zažalovati“, tak vyšší celky nadslovní platnosti, jako jsou sentence, gnómy, pořekadla (*každému jest zbožie milo* ODub 144) a jiné typy netvořící lexikálně významovou jednotku. Jak vyplývá už z povahy jazykových skutečností, rozdíl mezi spojením ustáleným a jeho protějškem, spojením volným (akcidenčním) ne-

[1] B. Havránek, *Vývoj spisovného jazyka českého*, Čs. vlastivědař. 2, Praha 1936, 30; V. Vaněček, *Ordo iudicii terrae a jeho pořadí v právních památkách českých*, Sborník věd právních a státních 42, 1942, 150n.

[2] Kde to bude účelné, doplníme výklad materiálem i z dalších textů. Zkratek pramenů užíváme ve shodě s rukopisem slovníku staročeského připravovaným v ÚJČ ČSAV. K jejich výkladu srov. J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, 373n.

musí být vždy dost zřetelný.[3] Zejména obtížné bývá často určit ustálené spojení v jazyce starém, dochovaném jen částečně písemnými památkami, kde se nemůžeme zcela bezpečně opírat o dnešní jazykové povědomí. Je proto třeba používat kritérií umožňujících s jistou pravděpodobností objektivní rozhodování.

Takové základní kritérium můžeme vidět v tom, že v ustáleném spojení tvoří jeho složky spolu užší významový celek, významovou jednotu.[4] Tato skutečnost je hlavním diferenčním rysem rozlišujícím spojení ustálená od spojení volných, akcidenčních. Tak je např. zřejmé, že v staročeském pojmenování doby postní *suché dni* ODub 4 má adjektivum *suchý* jiný význam než ve volných spojeních *suchá větev* ŠtítVyš 29a, *suché strniště* GlosKap 180b, *suché léto* CestKab 19, 41 apod. Je příznačné, že tento význam adjektiva *suchý* je omezen právě jen na spojení *suché dni*, jeho rozložením zaniká. Na stejné úrovni jsou také některá spojení jiná, např. *krátko činiti komu* ArchČ 4, 4 (1441), „křivditi někomu", *krátko se děje komu* HilRožmb 25a „křivdí se někomu". I zde je daný význam omezen jen na uvedené spojení, jinak se u slov *krátký, krátko* nevyskytuje (srov. významový rozdíl např. proti *stoj to dlúho neb krátko* Tkač 119 (1495). Jednota a nerozložitelnost ustáleného spojení se může projevovat také tím, že jedna z jeho složek jako samostatné slovo vůbec neexistuje. Tak je tomu třeba u spojení *nedochodčí hřivna* „pokuta placená poddaným, který se ve stanovené lhůtě neusadil na místě, kam si vyžádal propuštění": *(propuštěný poddaný) tu, kdež nedojde, má dáti nedochodčí hřivnu* Drn 93. Přídavné jméno *nedochodčí* jinak než v tomto spojení vůbec není doloženo. Podobně ani slova *přeskáčka, třetice* nejsou jinak doložena než v předložkových pádech *na přeskáčku* ODub 87 „střídavě", *do třetice* ODub 61 „po třikrát".

Dost často se však setkáváme s případy méně jasnými, kdy mohou být pochybnosti o tom, zda jde o spojení volné nebo ustálené. Např. spojení *žena oddaná* ŘádZem 30 *uxor legitima* „zákonitá, řádná, legitimní manželka" bychom byli nakloněni vykládat jako pouhé spojení akcidenční s významem „žena, která byla (svatebním n. zásnubním obřadem) s někým oddána". Kdybychom význam uvedeného spojení mohli skutečně takto vykládat, pak by nepochybně o volné spojení šlo: jeho celkový význam by totiž vyplýval bez nějaké změny nebo posunu ze součtu významů obou složek (žena + oddaná). Ve skutečnosti je však celkový význam našeho spojení přece jen trochu jiný: *žena oddaná* neoznačuje pouze „ženu, která byla s někým oddána", nýbrž vyjadřuje spíše právní důsledky této

[3] Srov. J. Kuchař, *Základní rysy struktur pojmenování*, Slovo a slovesnost 2, 24 (1963) 105n.; k obecným otázkám sem patřícím dále B. Havránek-A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1963, 409n.

[4] J. Filipec, *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*, Praha 1961, 248n.

skutečnosti: znamená „řádnou, právoplatnou manželku“. Tu jde tedy o jistý významový posun. Proto se domníváme, že můžeme typ *žena oddaná* pokládat za spojení ustálené (za složený lexém).

Jistou nesnáz při určování ustálených spojení může působit rovněž skutečnost, že staročeská spojení, a to i taková, která bychom jinak byli ochotni pokládat za ustálená, vykazují nezřídka určitou variabilitu. Tu se přirozeně naskýtá otázka, zda je tento jev vůbec slučitelný s povahou ustálených spojení a je-li, tedy do jaké míry. Je předem jasné, že ve spojeních ustálených může jít jen o variabilitu v jistých mezích. Tak např. „oženit se s někým“ je v staré češtině vyjádřeno spojením *pojieti koho za ženu* ŠtítBarl B 196a. Slovo *žena* v tomto spojení může být nahrazeno substantivy *chot* ModlLeg 74b, *manželka* PasMA 329 čili slovy souznačnými, synonymy, aniž se význam nebo povaha ustáleného spojení nějak změní. Je tedy jedním z druhů variant ustálených spojení takový typ, v němž mohou alternovat některé výrazy synonymní. Jiný typ je dán slovotvornými dubletami, tj. slovy odvozenými od téhož základu různými příponami, popřípadě předponami: např. „kontumační rozsudek“[5] se označoval v staré češtině jako *právo stané* ŘádZem 97, ale jsou doloženy i varianty *právo stalé* ODub 136 var., *právo ustané* ODub 136 (1454), *ustalé právo* ArchČ 15, 372 (1489); podobně vedle *hřivna nedochodčí* „pokuta placená poddaným, který se neusadil v určité lhůtě tam, kam si vyžádal propuštění“ je doloženo *hřivna nedochodní* v témž významu.[6] Je tedy zřejmé, že dublety tohoto typu povahu ustáleného spojení neporušují. Totéž lze říci také o variantách v rovině gramatické, u nichž jde například o střídání různých pádů nebo o střídání přívlastku adjektivního se substantivním apod.: *pojieti koho sobě ženě* LegMar 16 „oženiti se s někým“ má varianty *pojieti koho sobě ženú* LegJid 256, *pojieti koho za ženu* ŠtítBarlB 196 a; „veřejný škůdce“ byl *zemský zhúbce* ODub 107 nebo *zhúbce země* ListářRožmb 2, 31 (1439) apod.

Jistě by bylo možno najít i jiné typy variant ustálených spojení, zmíníme se ještě aspoň o jednom charakteristickém případě: Ustálené spojení se nezřídka vyskytuje v dvojí podobě, širší a užší, přičemž širší znění má o jeden rozvíjející člen víc. Příznačné však je, že tento člen rozvíjející konstrukci syntakticky nevnáší do ní žádný nový prvek po stránce sémantické: např. „postní doba, půst“ se vyjadřovala spojením *suché dni* ODub 1 nebo *postnie suché dni* ArchČ 4, 283 (1474). Přídavné jméno *postní* zde neobohacuje spojení o nový rys sémantický, protože význam „půst“ má už spojení *suché dni*. Podobná situace je u spojení *(slibovati) rukú nedielná* ArchČ 3. 246 (1424) „společně“, kde je doložena i širší varianta

[5] V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1964, 223.

[6] Srov. J. Gebauer, *Slovník staročeský* 2, Praha 1916, 538n.

(slibovati) ruká společní nedielná ListářRožmb 1, 3 (1418). Společným znakem všech různých variant vyskytujících se v ustálených spojeních je okolnost, že variabilita takto vznikající nenarušuje významovou jednotu spojení jako celku. Tím se právě liší od spojení volných, jejichž proměnlivost se pohybuje v širších mezích jistých významových okruhů, např. *dočiniti se čeho* se pojí s předměty označujícími něco nežádoucího, nezákonného *(dočiniti se mužobojstva* DalC 2 „dopustit se vraždy", *dočiniti se hřichu* RokPost 1, 597 var. apod.

Jiným svědectvím o významové jednotě ustáleného spojení může být skutečnost, že ustálené spojení mívá nezřídka protějšek v synonymním (souznačném) pojmenování jednoslovném: tak vedle *králova milost* ODub 114 bylo substantivum *král* ODub 116, vedle *otec poruční* ArchČ 5, 532 (1485) bylo *poručník* ArchČ 6, 27 (1412), vedle *bez práva* ODub 32 bylo *bezprávně* ODub 33 apod. Od skutečných ustálených spojení synonymních s jednoslovným výrazem je tu nutno lišit synonymní opisy nemající platnost pojmenovávací jednotky. V takovém opise funguje obyčejně slovo, jehož oblast spojování s jinými slovy určitých významových okruhů (valence, kompaktibilita) je značně široká, přitom význam takového slova je v podstatě stále týž: např. staročeské *učiniti* se spojovalo se jmény *tanec* Baw 175a, *příjezd* KolAO 10, *sněm* Tovač 3, *modlitbu* KorMan 35a aj. Tyto typy nelze pokládat mechanicky za ustálená spojení, i když existuje jednoslovný protějšek, zejména je-li mezi oběma typy určitý rozdíl významový, jako např. mezi *přisahati* a *přísahu činiti* v dokladech *(pohnaný) má přisahati za svú nevinu* ŘádZem 22; *to my béřem na svú přísahu konšelskú, ježto smy ji činili* ŘádZem 79.

V dosavadních úvahách jsme nechali stranou otázku, jak jsou mezi ustálenými spojeními zastoupena pojmenování pro odborný styl nejpříznačnější — termíny, i když jejich různé typy jsme již uváděli zatím bez zřetele k jejich povaze terminologické. Uvažujeme-li o povaze termínu, ukazuje se, že jeho povaha je dána především vztahem k pojmoslovné soustavě daného oboru.[7] Právě vztah k staročeské právní pojmové soustavě rozhoduje o tom, že např. typ *královo právo* „právní řád platící v oblastech podřízených přímo českému králi" *(měšťané sedlčanští žádají) abychme jim i jich městu . . . královo právo dáti a puojčiti a jich město . . .vysvoboditi ráčili* ListářRožmb 1, 4 (1418) hodnotíme jako ustálené spojení termino-

[7] K terminologii obecně srov. B. Havránek, *Terminologie, Studie o spisovném jazyce*, Praha 1963, 81n. (část hesla Terminologie v OSNND VI/1, Praha 1943, 1074—78). O vztahu termínu k pojmu J. Filipec, *Česká synonyma*, 268; V. Budovičová, *K metodológii sémantického výzkumu, Problémy marxistické jazykovědy*, Praha 1962, zvl. 270n.; K. Hausenblas, *K specifickým rysům odborné terminologie*, tamtéž 248n.; V. Budovičová, *K teórii jazykového významu*, Jazykovedný časopis 13, 1962, zvl. 115n.; táž autorka, Sémantické princípy odbornej terminológie, Čs. terminologický časopis 2, 1963, 193n.

logické povahy, automatizované sousloví.[8] Patrný je tu významový rozdíl proti stejně znějícímu volnému spojení s významem „králův právní nárok“: *(nejvyšší komornik) má práva králova z práva brániti* ODub 118. — Obdobně jen okolnost, že spojení *násobnie léta* vyjadřuje pojem právního oboru („promlčecí lhůta“), rozhoduje o jeho terminologické povaze *některého sirotka držány jsú dědiny, až násobnie léta prošla* (Všeh) Jir 66) a rozlišuje tento typ od běžného spojení neterminologického s významem „vícekrát se opakující, po sobě následující“: *to zbožie jemu tak sstúpené držel jest ot otce šest let násobných bez překažení* ArchČ 1, 345 (1437). Souhrnně můžeme právní termín charakterizovat jako lexikálně významovou jednotku pojmenovávající právní pojem. Z toho vyplývá vymezení terminologických spojení v dvojím směru. Především samozřejmě nelze pokládat za právní termíny taková ustálená spojení, která vyjadřují pojmy a představy jiné než právní, i když se třeba vyskytují v právním textu, srov. např. *lovenie ryb* ŘádZem 55 „rybolov“, *jiesti vieru* AlxBM 91, „uvěřiti“, *nad hlas* ŘádZem 13 „hlasitě“. Na druhé straně nemůžeme považovat za termíny ta spojení, která sice vyjadřují skutečnost právně závažnou, relevantní, ale sama nejsou pojmenovací jednotkou: *ten, jenžto pohoní* ŘádZem 2 *actor; právo ohraditi komu* ŘádZem 4 „vyhraditi právní prostředky“; *jich obce i práva byl odsúzen* ŘádZem 51 „byl prohlášen za psance, postaven mimo zákon, vyobcován“. Souvislost mezi terminologickým pojmenováním a pojmem lze sledovat i dále. Podobně jako u pojmů můžeme také u termínů rozlišovat jednotky nadřazené, podřazené, souřadné; srov. např. pojmenování nejvyšších úředníků *(najvyšší úředníci: purkrabie pražský, komorník najvyšší, písař najvyšší* ODub 3) nebo pojmenování právních okruhů, do nichž patřili příslušníci různých společenských vrstev a stavů *(právo zemské* „šlechtické“, *právo městské, právo duchovnie* „kanonické ODub 10—11, *právo hornie* PrávoHor 269 „horní“ apod. Těchto skutečností lze využít při rozhodování, jde-li v daném konkrétním spojení o termín nebo o lexikální jednotku běžné slovní zásoby. Srovnáme-li např. takový méně doložený typ *starý komorník, ješto komorníky rozdává* ODub 120 s typy souřadnými, nadřazenými a podřazenými *(starosta komornikova* ODub 14, *najvyšší komorník* ODub 3, *komorničí druh* ODub 5 apod.), které mají vesměs terminologickou povahu, budeme i uvedený méně zřetelný případ hodnotit podobně.

Vztah termínu k příslušnému pojmu jím vyjadřovanému vystupuje do popředí natolik, že ostatní významové vztahy jazykové jsou ve srovnání se slovy běžné zásoby značně utlumeny. Sémantické a formální vztahy termínu k jiným pojmenováním, jimiž je dána jeho motivovanost, mohou

[8] Automatizovaným souslovím (skupinou slov) rozumíme spojení několika slov, která mohou mít význam samostatný, ale v daném výkazu tvoří významovou jednotku. Srov. B. Havránek, *Terminologie, Studie o spisovném jazyce,* 81.

být překážkou významové přesnosti a jednoznačnosti termínu. Posuzujeme-li z tohoto hlediska staročeská terminologická ustálená spojení, docházíme k závěru, že jen menší část může být považována za izolovanou v poměru k jiným pojmenováním. Jsou to především spojení kalkovává typu *mrtvá ruka* „název církve jakožto vlastníka nemovitosti“[9] (srov. lat. *manus mortua: ne bona fidelium in manus mortuas transferantur„ .. ustanovujeme, žádnému aby neslušelo . . . dáti, prodati, převesti nebo jiným kterýmž buď odlučovánie zápisem proměniti k osobám, městóm nebo zbóróm nebo v ruce mrtvé neb v jiná miesta všelikého pokolenie osob, kteréžto osoby samy svými životy z toho zbožie nemohly by z práva slúžiti a hotovy býti královskému způsobení* MajCar 32). Že spojení *mrtvá ruka* bylo už v staré češtině málo průhledné, to ukazuje skutečnost, že na paralelním místě volnějšího překladu Maiestas Carolina je nahrazeno jiným typem *(v ruce člověka mrtvého,* ArchČ 3, 116 pod čarou). Do této souvislosti patří dále názvy starobylých institucí, jimž pozdější autoři právních knih již nerozuměli a jejichž motivace se tak postupně ztrácela, popř. přehodnocovala, např. *dávati, vzdávati v ohřeb někoho* ŘádZem 58n. „odevzdávati přistiženého škůdce vlastníkem úřadu, aby mu odňal vše, co má škůdce ze svého jmění s sebou[10]: Dochází ke komolení a matení terminologie *(vzdávati* m. *vdáti),* přičemž sám lexikální význam slova *ohřeb* je už nejasný, jak vyplývá z pokusů o výklad (spojováno s *pohřeb* apod.).[11] To jsou však spíše případy okrajové. Ve svém celku se staročeská právní terminologie motivovaným pojmenováním složeným nijak nevyhýbala, jak ukazují i příklady uvedené v této stati. Jde ovšem o jev vyskytující se v přirozených jazycích vůbec.[12]

Zamyslíme-li se na konec nad syntaktickou (skladební) strukturou ustálených spojení v staročeských právních památkách, zjistíme, že převážnou část jich tvoří přívlastková spojení se substantivem. Nejčastějším typem je tu spojení substantiva s adjektivem denominativním (odvozeným ze jména), např. *zhúbce zemský, druh komorničí,* nebo deverbativním (odvozeným ze slovesa), např. *právo stané, žena oddaná.* Poměrně méně časté je spojení substantiva s adjektivem neodvozeným, původním, např. *suché dni, plný súd.* V souvislosti se značným zastoupením přídavných jmen, která nelze stupňovat (např. *zemský, komorničí, staný),* je řidší uplatnění komparativů a superlativů ve funkci přívlastku: poměrně čas-

[9] *Ottův slovník naučný* 17, Praha 1901, 826. V. Vaněček, *Dějiny* 128.

[10] Srov. V. Vaněček, *Záhada vdání,* Rozpravy ČA tř. 1, č. 95, Praha 1942. 39n.

[11] V. Vaněček, *Záhada vdání* 25n.; 38n. V. Machek spojuje *ohřeb* s *hřebati* „hrabati“. (*Etymologický slovník jazyka českého a slovenského,* Praha 1957, 335n.). Souvislost s *ograbiti* „obrati, oloupiti“ pokládá za nejpravděpodobnější ve shodě s Brandlem i V. Vaněček (o. c. 39).

[12] K. Hausenblas, *K specifickým rysům odborné terminologie* 254.

těji tak bývají označovány různé úřední hodnosti, např. *úředníci větší, úředníci menší, nejvyšší komorník* apod. Méně časté než přívlastkové spojení adjektivní je spojení dvou substantiv, z nichž jedno má funkci neshodného přívlastku (např. *zhúbce země* vedle *zhúbce zemský*). Zvláštním případem jmenných spojení jsou předložkové pády typu *na přeskáčku, do třetice*. Ve skupině se základním členem slovesným bývá závislý člen různé povahy, jeho vztah k členu řídícímu může být těsnější (*ustáti právo, nedržeti stran*) nebo volnější (*krátko činiti komu, pojieti koho za ženu, před se jíti* apod.).

Také po stránce významové vykazují ustálená spojení dosti velkou různorodost. Označují především osoby podle jejich právního nebo úředního postavení (*škódce zemský; žena oddaná; otec poruční, najvyšší komorník*), tituly a zdvořilostní obraty (*králova milost, najosvietenejšie knieže*), různé právní pojmy a instituce (*právo stané, zemský súd*), pojmy časové (*suché dni; léta zemská, čas zemský*), věci peněžní a majetkové a vztahy s nimi související (*hotové peníze, právo podacie*) apod. Je tu tedy poměrně velké bohatství dokladů při dosti značné rozrůzněnosti významové i formální. Všechno to ukazuje, že ustálená spojení byla charakteristickou a frekvenčně výraznou složkou lexika staročeských právních textů již v starším údobí jejich vývoje.

О УСТОЙЧИВЫХ СЛОВОСОЧЕТАНИЯХ В ДРЕВНЕЧЕШСКИХ ПАМЯТНИКАХ

(Резюме)

Э. Михалек

К характерным чертам древних чешских юридических памятников относится старание пользоваться формулами и типичными устойчивыми словосочетаниями. Главным дифференцирующим признаком для различения устойчивых словосочетаний от словосочетаний свободных служит единство по значению элементов устойчивых словосочетаний, невозможность разложить их по значению. Но с другой стороны для устойчивых словосочетаний характерна известная степень вариантности. Затем для них типичен тот факт, что устойчивые словосочетания часто имеют соответствующее синонимическое однословное наименование. В древней чешской юридической терминологии в первую очередь используются составные мотивированные наименования. К немотивированным относятся словосочетания архаические и некоторые типы калькировки.

Církev a stát na slovanském Polabí a Pobaltí

Vladimír Procházka

§ 1 (Význam problému)

Po druhé světové válce věnuje historiografie zvýšený zájem dějinám polabsko-pobaltských Slovanů. Objasnění právněhistorické stránky jejich minulosti je pak dílem vědy především české.[1] Jeden z důležitých úseků netěšil se však zatím pozornosti — problém církevní organizace. A je to otázka, která právě v naší odborné literatuře může navázat na starší práce, věnované ovšem nikoli oblasti polabsko-pobaltské, nýbrž české. Jubilant tohoto sborníku, prof. Vaněček, ve své základní monografii a další ji doplňující práci[2] podal totiž zcela nové pohledy na tyto otázky. Jeho závěry lze jednak aplikovat i na jiné země, jednak zjištěním odchylností lze rozmnožit data pro srovnávací studium otázek, jež jsou povahy celoevropské.

§ 2 (Základní otázky právního režimu církevních institucí)

Po Stutzových a Waasových studiích o vlastnických kostelech a Ratghenových, Didierových a Sennových o různých formách fojství zkonstruoval Vaněček obecnou instituci zakladatelských práv.[3] Všechny tyto typy poměru církevních subjektů ke státu je možno vložit do společného širšího celku. Je to jedna z větví právního jevu celé raněfeudální evropské společnosti, totiž vázanosti vlastnictví omezeními nejrůznějšího druhu, jež nejdříve vyvěrají ze starých pout společnosti rodové, později nemovitosti již vymaněné váží novými pouty na prospěch původního vlastnického sub-

[1] Přehled in Vl. Procházka, *Polit. zřízení polabsko-pobaltských Slovanů v závěrečném údobí rodové společnosti*, Slavia occid. 22 (1962) 249—50.

[2] V. Vaněček, *Základy práv. postavení klášterů a klášt. velkostatku ve starém státě českém*, Praha 1933—39; *Dvě studie k otázce práv. postavení klášterů a klášt. velkostatku ve starém českém státě*, Praha 1938.

[3] Vaněček, *Základy* I 94—100, 106—7.

jektu. Jinou takovou obdobou jsou tu např. proti sobě stojící „bona avita" proti „bona quaesita".

Nejstarší období poměru státu a církve ovládá zásada *dosazování církevních hodnostářů zeměpány,* typicky se uplatnivší v Meklenbursku i Braniborsku.[5] Slovanská knížata, zejména pomořská,[6] využila v tomto směru svých možností minimálně. V druhé fázi určitého osamostatňování vystupuje *ochranné fojtství.* V typicky německé podobě středně silné závislosti a platů, odpovídající patrně i poměrům českým,[7] je běžné v prostorech německé expanze.[8] V Braniborsku podobně jako zakladatelská práva v Čechách[9] ústí v obecnou zeměpanskou advokacii.[10] V obvodech slovanských knížat[11] se projevuje méně výrazně.

Význam církevních úřadů a proces osamostatňování církve proti státu, jakož i vzrůst bohatství klášterů zlepšuje jejich pozici, takže vázanost má tu formy mírnější. To se projevuje zejména *aktivní účasti církve na lenních vztazích,* zejména přijímají-li církevní instituce léna od německých a slovanských zeměpánů a šlechty, především německé, výjimkou slovanské.[12] Na druhé straně však právě lenní poměr je výrazem i zpětného náporu světské společnosti na církev, když církevní instituce jsou nuceny své majetky propůjčovat německým i slovanským zeměpánům a šlechtě.[13] Pokud jde o provinční fary, byla jejich síť od počátku ovládnuta místní feudalitou. Listiny dokládají hojné převody *vlastnických kostelů* na církev německými i slovanskými zeměpány a částečně i šlechtou.[14] Vedle toho nastává rychlý pohyb i mezi církevními institucemi.[15] Vlastnické kostely jen pomalu nahrazuje patronátní právo. V souvislosti s postupným emancipačním procesem, jenž na Polabí a Pobaltí je relativně velmi rychlý, se pak poměrně rychle rozrůstá oblast samostatné církevní jurisdikce a zužuje oblast jurisdikce odvozené od státu.

[4] O. Vitense, *Gesch. von Mecklenburg,* Gotha 1920, 40.

[5] H. Krabbo, *Die Markgrafen Otto I., Otto II. und Albrecht II. von Brandenburg,* Forsch. z. brand. u. preuss. Gesch. 24 (1911) 345.

[6] M. V. Bречkevič, *Vvedenije v soc. istoriju kňažestva Slavijt III zapadnogo Pomorja,* Jurjev 1911.

[7] Vaněček, *Základy* I 56—59 o ochraně proti činitelům kultovním a všem osobám mimo nadaci, potvrzování darů, souhlasu k majetkovým transakcím a zastupování na soudě; I 21 o případu vyloučení dávek, platů, soudu a lovení.

[8] Např. CDBr 3 XIX VI, X, MU 90, 496.

[9] Vaněček, *Základy* I 105, *Dvě studie* 30.

[10] H. E. Feine, *Kirchliche Rechtsgesch.* I, Köln-Graz 1964, 498.

[11] MU 167 (ok. 1200).

[12] Např. MU 482, 1612, 907, 171.

[13] Např. MU 159, 1307, CDBr 8 XXIII, MU 387.

[14] Např. MU 703, 388, 36.

[15] Např. MU 36, 504, 526.

§ 3 (Zakládací akty církevních institucí)

Na rozdíl od francké říše, kde biskupství předcházela státu, v německých a podobně později ve slovanských oblastech je tomu naopak.[16] Proto zde všechny církevní instituce zřizuje stát. Protože slovanské Polabí a Pobaltí je v expanzním a kolonizačním prostoru německého náporu a protože slovanský šlechtický majetek je vázán starými rodovými pouty,[17] přicházejí tu nepanovnické nadace v úvahu až značně pozdě. A tak v době, kdy existovaly ještě samostatné slovanské státy, vyskytují se zde zakládací akty výlučně panovníkovy,[18] vedle nichž paralelně vystupují akty předních církevních představitelů, táhnoucí se k týmž skutečnostem a upravujících tutéž problematiku z hlediska církve.[19] Císař právo zakládací přenášel i na osoby jiné, např. v případě biskupství starhradského, meklenburského a ratibořského na místního zeměpána Jindřicha Lva,[20] ale vedle toho dělení území mezi tyto církevní obvody prováděl sám.[21] Slovanští zeměpáni převzali tuto pravomoc podle německého vzoru[22] a kláštery zakládali ze své moci.[23] Šlechtické založení klášterů je zde, jak řečeno, dvojí výjimkou — v případě Drahuně a Třebetova na Luticku[24] — a není hojné ani u německé šlechty.[25] Výjimku představuje i založení cizím panovníkem.[26] Z pozdější doby přicházejí založení biskupská[27] a nižších církevních činitelů.[28]

Doplňkem zakládacích aktů jsou akty, jež podrobněji nebo dodatečně vymezují hranice obvodů jednotlivých církevních institucí.[29]

§ 4 (Potvrzovací akty církevních institucí)

„Nedostatek právního řádu prakticky účinného" vede k jevu, jakým je „nepřetržité usilování o garancie nejrůznějších mocenských činitelů".[30]

[16] Feine, *Kirchl. RG* 179.
[17] Vl. Procházka, *Vlastnictví půdy u polabsko-pobaltských Slovanů*, VPS 5 (1964) 113—6.
[18] SHL 136, UEM 1, 2, MU 3, CPD 1, 6, 7, 28 atd.
[19] UEM 28, MU 49, 85 atd.
[20] MU 56 (1154).
[21] *Adam* II 14.
[22] MU 308, 1344.
[23] MU 98, 254, 282, 323, 398, 453, 1075, CPD 56, 71, 86, 398, 403.
[24] CPD 34 a 92.
[25] PU 403.
[26] MU 1198 (dáns. královna).
[27] MU 363, 610, 691.
[28] MU 1369, 1527.
[29] MU 469, 556, 921, 1143, CPD 460, 467.
[30] Vaněček, *Dvě studie* 18.

Vedle toho personální zásada práva (v užším smyslu) vyžaduje, aby každý nově nastoupivší hodnostář se zavázal k tomu, že bude dodržovat daný právní stav (analogické jsou opakované sliby věrnosti). Za této situace potvrzovací akty tvoří důležitou část středověkých listin. Specialitou je potvrzení s výlukou budoucí listiny s jinou dispozicí.[31]

Potvrzovací listiny vydával císař[32] i zeměpánové[33] a podle nich pak slovanská knížata.[34] Jen za panování Barnima I. v 13. století dostal na Pomoří hrobský klášter 30 pravých a 9 falešných potvrzení, drahuňský okolo šedesáti a kolbacký nad čtyřicet.[35] Vyskytují se i potvrzení cizích panovníků.[36] Vedle potvrzení od činitelů státních existovala dlouhá řada potvrzení papežských,[37] legátských,[38] biskupských[39] a nižších instancí.[40] O papežských se předpokládá, že jsou vzorem světských; zde však světská časově předcházejí duchovním.

§ 5 (Zvláštní ochrana)

Vedle běžných zajištění církevních ústavů[41] byla některým institucím poskytována zvláštní ochrana jako vrchol záruk. Byla to zřejmě obdoba papežských aktů,[42] napodobovaných i biskupy, např. arcibiskupem magdeburským pro klášter Panny Marie.[43] Na rozdíl od poměrů českých[44] ne-

[31] PU 895 (1269), 1061 (1277).

[32] SHL 74, 85, CDBr 10 XXV V, VI, MU 73, 88, 159, CPD 20, 23, 25, 47, 49.

[33] SHL 115, 116, MU 507, CDBr 3 I III, 10 XXIII VI, VIII, XXV V, PU 58; individuální (na jednotlivé dílčí majetkové kusy): MU 193, 334, 480, 1172, 1555, 1678; osvědčení cizích aktů: MU 751, 1185.

[34] MU 182, 239, 250, 331, 371, 377, 391, 485, 583, 1199, 1215, 1254, 1284, 1292, 1347, 1556, CPD 36, 52, 54, 58, 81, 224, 261, 286, 299, 302, 346, 400; individuální: MU 344, 456, 514, 517, 557, 1183, CPD 50, 83, 162, 177, 225, 240, 244, 266, 283, 289, 294, 296, 303, 319, 326, 346, 384, 450, 459, 502; osvědčení cizích aktů: MU 708, 1202, 1218, 1230, 1485, 1542, 1546.

[35] B r e č k e v i č, *Vvedenije* 189.

[36] MU 177, CPD 108, PV 358 (dánská).

[37] MU 6—9, 11, 12, 24, 25, 30, 66, 191, 431, 584 atd., CDBr 3 XIX VI, 8 XXX, XXXI atd., CPD 3, 15, 16, 27, 44, 45, 59, 62, 63, 69, 70, 73, 112—3, 209—10, 229, 246—7 atd., PU 65, 89, 142, 174; individuální: MU 224, 232, 504, CPD 22.

[38] MU 1072.

[39] SHL 112, 118, MU 78, 81, 84, 111, 113, 115, 131, 169, 170, 175, 203, 255, 320, 368 atd. CDBr 3 I IV, XII I, 8 XXVI, XXVII, 10 XXIII X, 17 XVII XIX, CPD 21, 24, 26, 34, 35, 39, 55, 72, 92, 201, 368—9, 396, 449, PU 122, 285; individuální: MU 160, 233, 237, 300, 533, 685, 692, 823, 859, 1487, CPD 66, 107, 453, PU 194, 268.

[40] MU 1108 (1267).

[41] V a n ě č e k, *Dvě studie* 20.

[42] CPD 62 (1187) Kolbac, 70 (1191) bisk. zvěř., 112 (1217) bisk. kamen. za fert zlata, MU 183 (1208) bisk. ratiboř., 191 (1209) Doberan, 209 (1233) Civ. Dei, 210 (1209) kl. sv. Jakuba, 333 (1226) a 452 (1236) kap. ratiboř., 1387 (1276) sv. Kříž Roztoky.

[43] GPS X 73 (1194).

[44] K. K r o f t a, *Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské*, Čes. čas. hist. 10 (1904) 131 ad.; J. N o v o t n ý, *Čes. dějiny* I/3, Praha 1928, 415 ad.

zračí se tu dost rozdíl papežské ochrany obyčejné a zvláštní, vyjádřené nominálním „vlastnictvím" papeže a spojené s různými exemcemi a naopak platy. Papež mohl také určitou církevní osobu jmenovat pro určitou církevní instituci ochráncem,[45] někdy jen v omezeném rozsahu pravomodu určité církevní instituce;[50] vedle osobního mají pochopitelně aspekt ci;[46] stejně činil i papežský legát[47] a arcibiskup.[48] Zvláštní ochranu dostávaly církevní instituce přímo podléhající papeži; ochrannými akty je vymaňoval z jurisdikce jakéhokoli jiného církevního hodnostáře.[49] Ke speciálnímu cíli táhnou se i *papežské zákazy veškeré zločinnosti* v obvo- i věcný, majetkový.

Ještě dříve než ochrana církevní objevuje se v této oblasti *zvláštní ochrana světská*, nejdříve německých císařů; jí se v lutické oblasti dostalo biskupství braniborskému[51] a více na jih klášteru Arneburgu.[52] Některé instituce — jako např. klášter P. Marie v Magdeburku[53] — o ni císaře žádaly. Světského ochránce z této oblasti, zvěřínského hraběte Guncelína, si r. 1267 vyžádal biskup rižský.[54] Zvláštní ochranu, označovanou různými termíny, udělila i slovanská knížata.[55] Zdá se, že na rozdíl od Čech, kde zvláštní ochrana se dělila na prostou, jež zůstávala celkem frází, a gene-

[45] GPS X 56 (1181) Alexandr III. arcib. magd. a bisk. branib., kl. P. Marie v Magdeburku, CPD 352 (1245) Innocenc IV. arcib. brém. a bisk. zvěř., za konservátory františkánů a minoritů v Dánsku, na Pomoří a v Kašubsku.

[46] MU 627 (1249) Innocenc IV. opata oldenstadtského chránit kapit. zvěřínskou před nadměrnými provisemi.

[47] M U1073 (1266) Guido-Drahuň, 1092 (1266) týž - Zvěřín.

[48] MU 641 (1250) Innocenc IV.-Nienkampf.

[49] CPD 62 (1187) Řehoř VIII.-Kolbac: Sane si episcopi aliqui a vobis vel monasterio vestro preter obedientiam debitam vel principes terre contra libertatem ordinis a predecessoribus nostris et a nobis indultam expetaverint, liberum sit vobis auctoritate apostolica denegare, quod petitur.

[50] CPD 45 (1178) Alexandr III.-Hrob: Paci quoque et tranquilitati vestre paterna sollictudine providere volentes, auctoritate apostolica prohibemus, ut infra clausuram loci vestri seu grangiarum vestrarum nullus violentiam vel rapinam, furtum seu incendium comittere, hominem capere vel interficere audeat. — CPD 62 (1187) Řehoř VIII.--Kolbac.

[51] CDBr 8 X (1010) Jindřich II., XXIV (1179) Bedřich Barbarossa.

[52] CDBr 6 V CCXLVII.

[53] GPS X 19 (1147—9).

[54] MU 1136: tutor et defensor, syndicus et actor.

[55] CPD 33 (1173) Bogislav I.-Kolbac: in nostre recepimus tutelam protectionis, ut dum eos temporalis munimus clipeo defensionis, per ipsos possimus evadere indicium dampnationis. — CPD 41 (1175—6) Kazimír I.-bisk. Kamen: in nostram recipimus protectionem. — CPD 302 (1241) Vratislav III.-Hilda: nostro solutio duximus honorandum. — CPD 303 (1241) Barmin I.-Hilda: nostre porreximus defensionis, ut in tuitione nostra atque omnes possessiones et libertates illarum, videlicet tam secularium quam spiritualium ... perpetuo donationis iure et sigilli nostri impressione, auctoritate que dei omnipotenti et sancte Marie et omnium sanctorum et verorum hominum attestatione corroboramus. — MU 1471 (1278) Valdemar Roztocký-sv. Kříž Roztoky: in nostram protectionem recepimus, volentes, ut nullus eas in bonis earum molestare presumat gravamen aliquid inferendo.

rální, jež zejména v pozdější vývojové fázi vylučovala nepanovnické subjekty a sjednocovala zakladatelská práva na cestě k obecné státní vrchnosti nad církví,[56] se zde vyvinul jediný institut zvláštní světské ochrany *s aspekty vyhraněně státoprávními* a při téměř úplné samostatnosti církevních institucí směřujícími skutečně *jen k jejich ochraně*.

Na druhé straně však zase právě zde v řadě případů zvláštní ochrany vystupuje do popředí *moment ochrany majetku*. Tak je tomu v privilegiu Honoria III. z r. 1226 pro klášter Sloup[57] a Innocence IV. z r. 1250 pro klášter Hildu,[58] ale této koncepci nasvědčují i starší akty církevní i světské. Majetek církve býval totiž zajišťován *zvláštními nerušícími klausulemi*, podle nichž jednak se zvlášť *zakazovalo jakékoli rušení* tohoto církevního majetku, jakož i *znepokojování* představitelů církevních institucí, jednak se *hrozilo nejvyššími církevními tresty*. Tyto stereotypní klausule dostaly téměř všechny církevní instituce polabsko-pobaltské oblasti ode všech papežů[59] a podle papežského vzoru používali těchto stereotypních forem ve svých aktech nejen vyšší hodnostáři církevní,[60] nýbrž i světští, a to jak němečtí,[61] tak i slovanští[62] Vedle těchto obecně formulovaných záruk vyskytují se i některé speciální. Tak lickovský klášter dostal od Albrechta Medvěda *zvláštní záruku míru* a nedotknutelnosti ze strany markraběte.[63] Podobnou zvláštní záruku dostal od Bogislava I. Pomořského v r. 1182 klášter v Brodu, podle níž *trestní odpovědnost za činy, spáchané na klášteru*, byla určena kolektivně.[64] Zákaz nedotčení církevního jmění zejména ze strany knížete pro případ úmrtí biskupa vydal r. 1288 papež Klement III. pro kamenského Siegfrieda a jeho úřad.[65] Po-

[56] V a n ě č e k, *Dvě studie* 23, 25—26, 28—30.

[57] PU 234: Decimas preterea et possessiones ad jus ecclesiarum vestrarum spectantes, que a laicis detinentur, redimendi et legitime liberandi de manibus eorum et ad ecclesias, (ad quas pertinent, revocandi libera sit nob) is de nostra auctoritate facultas.

[58] CPD 433: ne quis ... vobis immeritas irroget molestias aut quecunque bona monasterii vestri absque iuris ordine occupare, vadiare seu quolibet modo detinere presumat.

[59] CDBr 8 XXXI Klement III.-Braniboř, CPD 44 Alexandr III.-Zvěřín, 45 týž-Hrob, 59 Urban III.-Zvěřín, 62 Řehoř VIII.-Kolbac, 63 Klement III.-Kamen, 69 týž-Zvěřín, 70 Celestýn III.-Zvěřín, 73 týž-Usedom.

[60] SHL 75 Adalbero-Neumünster, CDBr 8 XIX Wilmar-Braniboř, XXVII Balderam-kapit. branib., 10 XXIII X týž-Lickov, CPD 34 Berno-Drahuň.

[61] MU 65 (falsum) Jindřich Lev-Ratiboř, CDBr 8 X Jindřich II.-Braniboř, CPD 20 Konrád III.-Havolin, 25 Bedřich I.-Braniboř.

[62] MU 157 Mikuláš Roztocký-Dobřany, CPD 21 bisk. Vojtěch a kníže Ratibor-Stolp, 36 Kazimír-Drahuň, 37 týž-Hrob, 56 Bogislav-Hrob, 71 Jaromar-Hora.

[63] CDBr 10 XXIII VII (1160).

[64] CPD 50: ne ab ullo pestilente quolibet dampno, sive clam seu palam illato, predicti canonici nobis dilecti vexentur, quia non solum reus, si detectus fuerit, gravi sententie subiacebit, verum etiam vicini circummanentes cogentur dampnum eis illatum ad integrum de propriis rebus restituere.

[65] CPD 63.

dobně falsum z počátku 13. století pro ratibořské biskupství, údajně od Jindřicha Lva z r. 1168, normuje nedotknutelnost majetku po zemřelém biskupovi.[66] Zvláštní neruší klauzule, *vyhrožující nadpozemskými tresty*, se ve dvou případech dochovaly z Pomoří a Obodritska.[67] Podobně odlišné klausule vydala pro toto území ovšem i německá světská moc; záležely většinou v trestních sankcích peněžních.[68] Pomořské knížecí záruky z poloviny 13. století obsahují ustanovení předtím neznámá: jednak záruku odčinění škod,[69] jednak kapitální trest pro škůdce.[70]

O majetkových věcech má předpis i statut kardinála Quida pro brémskou arcidiecézi z r. 1266. V čl. 3 nařizuje navrácení odcizených kusů pod trestem zákazu účasti na bohoslužbách.[71]

§ 6 (Osobní poměry duchovních osob)

Výhradní církevní jurisdikce zasahovala — s výjimkou jen některých ustanovení dědických, daných světskými hodnostáři — oblast osobních poměrů duchovenstva.[72] Některé základní z nich upravil zde poměrně pozdě (až r. 1266) papežský legát kardinál Quido, jenž vydal pro brémskou oblast řadu předpisů.[73] Z nich čl. 2 zakázal pod ztrátou úřadu kněžská manželství, děti z nich pošlé zbavil dědických práv a osoby hájící takto nezákonně žijící kněze postihl exkomunikací, čl. 13 doporučil opatrnost jeptiškám, aby je uvaroval sexuálního násilí, a čl. 4 chránil příslušníky duchovního stavu všeobecně hrozbou exkomunikace těm, kdo by je jímali, tloukli nebo jinak na ně vztáhli ruku. Čl. 2 přikazoval obecně řešení sporů kleriků i laiků před soudem, nikoli samovolně. Proti urážkám kněží a loupežím jejich majetku vystoupil r. 1282 brémský arcibiskup Giselbert.[74]

[66] MU 65.

[67] CPD 65 (1188) Anastazie-Hrob: Si quis autem horum aliquid presumptuosa temeritate infing[e]re seu violenter auferre sive qualibet arte diminuere atemptaverit, salvatoris nostri Christi, cuius pie genitricis honori derogat, iudicarie sententie subiacebit. — MU 147 (1189) Mikuláš Orelský-Dobřany: Quisquis igitur aliqua de his, que diximus, infringere temptaverit, ultionis divine sententiam non inmerito subibit.

[68] CDBr 3 I IV (1197) Jindřich VI.-arcib. magd., 8 XXIX (1187) markr. Ota II.-braniboř. kap., 7 XVI I (1197) týž téže kap.

[69] CPD 314 (1242) Vratislav III.-Bělbuk: ut si quis dicti loci abbatem in predicta proprietate temptaverit molestare vel pretextu alicuius domini impedire, nos eum a tali impeditione absque loci sui dampno vel gravamine absolvemus.

[70] CPD 335 (1244) Vratislav III.-Brod: ne ab ullo pestilente quolibet dampno, sive clam sive palam illato, familiariter nobis dilecti huius ecclesie canonici vexentur, quia reus, si detectus fuerit, capitali sententie subiacebit.

[71] MU 1097.

[72] Hojně v předlabské oblasti — např. GPS IV 42, CDBr 5 I III, VI, XIX, XXIV, 8 XII.

[73] MU 1097.

[74] MU 1646.

Z jiných zvláštních ustanovení dostal r. 1187 lickovský klášter od biskupa Berna výhradní právo pochovávat příslušníky diecéze ve své oblasti.[75] Obdobné papežské privilegium, vázané na podmínku neexkomunikovanosti a nevyhlášení interdiktu, měl r. 1178 od Alexandra III. klášter hrobský.[76]

Základním privilegiem byla *příslušnost církevního soudu* pro duchovní osoby (§ 14). Jako speciální doplněk tohoto práva získaly kolbacký klášter a braniborská kapitula od papežů zvláštní oprávnění *svědectví toliko klerikŭ* v civilních i trestních věcech, jež se jich týkaly.[77]

V oblasti právních jednání duchovních osob byl kolbacký klášter vybaven právem svého představeného a většiny konventu *dávat souhlas členům kláštera k různým soukromoprávním aktům.*[78] Že se kněží zabývali i obchodem, jest známo už z cesty Oty Bamberského na Pomoří.[79] Zvláště důležitá jsou ustanovení v oblasti dědického práva. Od církevních hodnostářů dostávaly církevní instituce právo na *roční požívání prebendy zemřelého.*[80] Mimořádný význam mělo *testovací právo* duchovních osob. Papež Inocenc IV. je r. 1246 propůjčil kolbackému klášteru, vyjímaje z něho hmotné substráty v lenním poměru.[81] V brémské arcidiecézi je zajistil čl. 12 statutů papežského legáta kardinála Quida.[82] Od druhé poloviny 13. století dávala je v hojnější míře církevním institucím meklenburská knížata[83] a také neslovanští hodnostáři světští i církevní.[84] Znám je i „annus gratiae".[85] Zápis městské knihy roztocké z r. 1263 ustanovuje o dvou třetinách jmění minoritů, napadajících řádu.[86]

Vydány byly také předpisy týkající se *pravidelného chodu života kláš-*

[75] CDBr 10 XXIII X.

[76] CPD 45.

[77] CPD 62 (1187) Alexandr III.-Kolbac: In causis autem propriis, sive civilem sive criminalem contineant questionem, liceat vobis fratres vestros idoneos ad testificandum adducere atque ipsorum testimonio, sicut rectum fuerit, et propulsare violentiam et justitiam vendicare. — CDBr 8 XXX (1188) Klement III.-braniboř. kap.

[78] CPD 62 (1187) Řeboř VIII.: ne aliquis monachus vel conversus sub professione domus vestre adstrictus sine concessu et licentia abbatis et maioris partis capituli vestri pro aliquo fidelubebat vel ab aliquo pecuniam mutuo accipiet ultra pretium capituli vestri providentia constitutum, nisi propter manifestam domus vestre utilitatem, quod si facere quisquam presumpserit, non teneatur conventus pro his aliquatenus respondere.

[79] A. F. Hilferding, *Ist. baltij. slavjan,* Soč. IV, Peterburg 1874, 133.

[80] SHL 131 (1174) hamb. arcib. Baldwin-lubec. kap., UEM 327 (1168) magdeb. arcib. Wichmann-kost. sv. Michala v Magdeb.

[81] CPD 363: ut possessiones et alia bona, tam mobilia quam immobilia, que personas fratrum vestri monasterii post factam professionem ratione successionis vel quocunque alio iusto titulo, si remansissent in seculo, contigisset, feudalibus rebus exceptis, petere, percipere ac etiam retinere libere valeatis.

[82] MU 1097.

[83] MU 763, 1292, 1411—2, 1438.

[84] Zemĕpán MU 1128, biskup MU 994, 1415, 1594, faktický převod MU 1446.

[85] MU 1128, 1411, 1437, 1594.

[86] MU 978.

terů. Význačným privilegiem bylo právo přijímat kleriky a laiky opouštějící světskou sféru; měl je klášter hrobský od papeže Alexandra III.[87] Mniši směli z některých klášterů odcházet jen se svolením představeného a jen tak mohli být veřejností přijímáni.[88] Osoby, nad nimiž byl vyhlášen interdikt nebo jež byly exkomunikovány kamenským biskupem, nesměl jiný církevní úřad připouštět k církevním funkcím.[89] Z hlediska církevního významným privilegiem bylo i dovolení služeb božích za interdiktu, jež se směly za zavřenými dveřmi konat v hrobském klášteře.[90] Pokud se týče vnějších odznaků, udělil na žádost braniborských markrabat a kastelána Celestýn III. r. 1197 branibořskému proboštovi právo nosit mitru, prsten, rukavice a sandály.[91]

§ 7 (Ostatní správní agenda)

Z ostatní správní agendy jsou v hojném rozsahu doložena potvrzení nejrůznějšího druhu (§ 5), agenda církevního majetku (§ 9) a potom ovšem agenda darovací (§ 8). V této oblasti je mnoho listin právně velmi pochybných — vynikal tu vadnými formulacemi zejména klášter kolbacký.[92]

Z věcí kultovní povahy jsou vedle ojedinělých konkrétních opatření v oblasti exkomunikace, interdiktu a klatby[93] známa jen dvě ustanovení brémských statutů kardinála Quida z r. 1266. Čl. 5 pod trestem exkomunikace pro strany a zbavení úřadu pro kněze zakazuje příbuzenské sňatky a čl. 9 nedovoluje nosit zbraně do kostela.[94] Řehoř IX. povolil r. 1238 pomořskému vévodovi příbuzenský sňatek ve 4. koleně s netí Valdemara II. Dánského.[95] Poněkud častějším předmětem zvláštních formulací byly proti tomu *církevní úkony, jsoucí zároveň zdroji příjmů.* Brémský arcibiskup Hartvík povolil hamburské kapitule o řadě svátečních dnů volně hlásat slovo Boží v celé diecési, navštěvovat nemocné a pochovávat mrtvé.[96] Naproti tomu branibořský biskup Balderam mnichům z Lickova bez zvláštního individuálního svolení zakázal mimo jejich vlastní obvod

[87] CPD 45 (1178): Liceat quoque vobis clericos et laicos e seculo fugientes liberos et absolutos absque alicuius cantradictione ad convenrsionem recipere et eos sine contradictione aliqua retinere.

[88] CDBr 3 XIX VI (1159) Hadrián IV.-Jericho, CPD 45 (1178) Alexandr III.-Hrob.

[89] CPD 63 (1188) Klement III.

[90] CPD 73 (1194) Celestýn III.

[91] CDBr 8 XXV.

[92] F. Salis, *Untersuchungen zum pommerschen Urkundenwesen im 12. u. 13. Jh.*, Balt. Studien 13, Stettin 1909, 149.

[93] MU 182, 434, 1647.

[94] MU 1097.

[95] CPD 262.

péči o duše, ukládání trestů a pochovávání mrtvých.[97] Zvěřínský biskup Berno v jedné listině udělil právo na křtění, návštěvy a pohřby mnichům z Drahuně ve vsi Rokenici.[98]

Z organizačních věcí to byly územní a hraniční úpravy,[99] potvrzení dohod o sporných problémech,[100] úprava sídla kanovníků,[101] úprava poměrů nových řádů.[102] Ve 13. století písemné záznamy různé správní agendy valem rostou.[103] Vyskytuje se také slib věrnosti biskupa arcibiskupovi.[104] Zvláštním biskupským aktem se stanovilo o poměru biskupa ke kapitule.[105] R. 1188 dovolil papež Klement III. kamenskému biskupství zakládat nové kostely jen při dostatečném majetkovém zajištění.[106] Čl. 2 statutů kardinála Quida zakazoval mnohoobročnictví.[107]

Papež zasahoval do věcí nižších složek také v oblasti celkové církevní politiky. Honorius III. předepsal r. 1218 biskupstvím brémské provincie a Pomoří příspěvky na pruskou církev.[108] Ve sféře povinností Innocenc IV. osvobodil r. 1250 hildský klášter od hoštění církevních prelátů.[109] Jinak si papež dával zjistit potřebné informace o různých církevních věcech od hodnostářů sousedících s obvodem jeho zvýšeného zájmu.[110] Základním nástrojem papežské politiky byli *papežští legáti,*[111] kteří s místními hodnostáři prodiskutovali jednotlivé otázky církevní politiky.[112] Nejvýznačněji zde působil kardinál Idzi, jenž r. 1123—25 v Polsku projednával i otázky pomořské,[113] a r. 1147 kardinál Quido v otázce možnosti později však nezřízeného lutického biskupství.[114] Hamburský arcibiskup Ansgar byl stálým papežským legátem pro sever.[115]

Církevní administrativa zasahovala také do *věcí světských.* Zde šlo

[96] SHL 121 (1140—68).
[97] CDBr 10 XXIII (1187).
[98] CPD 35 (1173).
[99] MU 590, 710, 803—4, 857, 1188.
[100] MU 286, 549 (papež).
[101] MU 585.
[102] CPD 95, PU 443, MU 547.
[103] K r a b b o, *Markgrafen* 345.
[104] MU 605, papež. zásahy CPD 166—8.
[105] MU 494 (1239).
[106] CPD 63.
[107] MU 1097.
[108] MU 243.
[109] CPD 434.
[110] MU 259, CPD 124.
[111] H. H e y d e n, *Kirchengeschichte Pommerns,* Stettin 1937, I 132.
[113] MU 682, 687, 735—6, 914, 1061—6, 1072—5, 1092—5, 1097, 1115—6, 1129, 1133, PU 456, z pramenů vyprávěcích např. *Ann. capituli Posnaniensis,* MGH-SS XXIX 443.
[113] M. F r i e d b e r g, *Kultura polska i niemiecka,* Poznań 1946, II 43.
[114] MU 47.
[115] PU 5.

o prostá narovnání sporných stran,[116] odstranění nežádoucích zásahů knížat[117] o zejména účast na jednáních mírových — ze strany papeže[118] i biskupů [119] Naopak kníže zas vykonával řadu správních funkcí vůči církvi.[120] Mnoho církevní agendy se týkalo vztahů k městům.[121]

§ 8 (Církevní velkostatek)

Pozice církevních institucí se velmi podstatně změnila vznikem církevního velkostatku. Růst majektového bohatství způsobuje tu brzy právní osamostatnění a přináší řadu agend s ním spojených. Rozsah těchto nadání je skutečně mimořádný. Proto také se zde nevyskytuje tužší závislost klášterů na zakladatelích, známá např. z Čech.[122] Už při smrti pomořského knížete Bogislava r. 1187 měly církevní ústavy stovku vsí.[123] V dalším církev dostává území stále větší a obydlenější a systematicky tenduje k zaokrouhlování svých statků.[124] Donutila např. i samotná braniborská markrabata, aby jí vrátila odňaté obvody.[125] Na Pomoří až za Barnima I. štědrost slovanských knížat nabývá rozumějších rozměrů — objevují se dary pod podmínkou.[126]

Základem nadání byly dotace ze slovanské půdy, Němci okupované a církvi štědře dávané.[127] Listinný materiál, dochovaný z této doby, svědčí nejvalnější většinou obecně o poskytnutích nemovitostí, jež jsou předmětem téměř všech zachovaných listin. Šlo tu o dotace císařské[128] i zemědanské německé[129] a potom podle jejich vzoru v christianizovaných slovanských státech i slovanské.[130] Dotace klášterů v cizích oblastech, dosti

[116] CPD 332.
[117] CPD 430.
[118] MU 840, 864.
[119] CPD 110.
[120] MU 708, 738, 751, 1039, 1083, 1185, 1202, 1218, 1230, 1385, 1542, 1546.
[121] (Lístek s doklady vyšel během sepisování práce z evidence.)
[122] Vaněček, *Základy* 24 ad., 57 ad., 82 ad.
[123] W. Sommerfeld, *Gesch. d. Germanisierung d. Hzgtums Pommern*, Leipzig 1898. 87—89.
[124] Bręčkevič, *Vvedenije* 88—89, 134.
[125] CDBr 2 XVII 5.
[126] PU 818, 1060.
[127] Např. *Chronicon episcoporum Merseburgensium*, MGH-SS X 175—6.
[128] MGH-Dipl. I 21, II 221, SHL 72, 74, UEM 1, 4, 11, 14, 16, 18, 19, 21, 25, 37, 38, CDBr 1 IX, 11 XXVIII I, MU 36, 133, CPD 6, 7, 14.
[129] Helmold I 57, 77, 88, SHL 88, 133, 195—6, MU 48, 57, 59, 65, 82, 90, 94, 99, 100—1, 119, 506, CDBr 2 XVIII V, VI; 5 I I, XVI; 6 III I; 7 XVI I; 10 XIII V, CPD 3, 31, 32 (falsum). — Dar-koupě MU 340.
[130] Helmold I 14, Saxo XIV 572, MU 137, 241—2, 245, 249, 260, 270 atd., CPD 29, 30, 38, 40, 42, 43, 50—52, 54, 56 atd. Renta v penězích: MU 51, CPD 29, 51, 77, 487, desátek: MU 552, 558, jezero: MU 731, voda: CPD 382, cesta: CPD 337, mlýn: MU 254, 499, 961, 1308, solná pánev: MU 550, dřevo: CPD 181, movitost: MU 845, 1107, za výkon: MU 1193, zřeknutí práv: MU 1460.

hojně v Německu[131] i na slovanských územích[132] praktikované, nejsou z doby samostatné existence slovanských států na Polabí a Pobaltí známy až na dvě výjimky.[133] Stejně není na slovanském území znám západní systém darů koupených, resignovaných a rekompensovaných.[134] Význačným oprávněním církve na slovanské území bylo právo jeho svobodné kolonizace.[135] Z jiných smluv objevují se směny[136] a prodeje, u nichž německé[137] převažují nad slovanskými.[138]

Vedle darů od zeměpánů dostává brzy církev i dary od ostatní německé šlechty.[139] Vzhledem k větší rodové vázanosti majetku slovanské šlechty jsou dary od ní poněkud opožděnější; církev tu významně spolupůsobila k uvolnění staré vázanosti a v 13. století spoluvyvolala vznik šlechtického vlastnictví volného.[140] Jinak význam tu měla jistě i nadání vedlejších větví panujících rodin.[141] I dary slovanských šlechticů se vyznačují svou velkou přízní ve prospěch církve, zvláště neuváděním protihodnot, poskytovaných církví a obvyklých jen u darů neslovanů; německá šlechta — typicky na Pomoří — vystupuje proti církvi víc jako konkurent.[142] Až ve 13. století přistupují i dary měšťanů.[143] Tehdy také vstupují do života

[131] SHL 97, 145, 147, 149, 177, 201.

[132] MU 1257, 1281, 1370, 1513 dáns. král 1251, CPD 183, 204, 238—9, 246, 248, 252—5, PU 280, 481.

[133] MU 126 (1178), 137 (1183).

[134] Koupené: MU 603, 617, 704—5, 733, 788—9, 792, 795—6, 818, 991, 996, 1033, 1046, 1056, 1141, 1260, 1434, 1577, 1593, 1637, 1637, resignované: 689, 742, 940, 1056, 1293, 1345, 1363, 1579, rekompensovaný 667.

[135] Vl. Procházka, *Daňová a jiná břemena u polabsko-pobaltských Slovanů*, PhS 1 (1955) 193.

[136] Německé: MU 303, 340, 965, 1039, slovanské MU 730, 808, 982, CPD 145, 410, 458, 501.

[137] SHL 160, 202, MU 169—70, 234, 246, 302, 340, 382, 460, 970, 1032 (solná pánev), 1213, 1243, 1356, 1416, 1461, 1492, 1526, CDBr 10 XIII V.

[138] MU 517, 714, 1040, 1282, 1322, 1324, 1371, 1429, 1464, 1488, 1514, 1611, CPD 205—6, mlýn: MU 817, servitium: MU 617, renta: MU 1634.

[139] SHL 5, 44, 83, 214, UEM 146, 151, 172, 176, MU 440, 865, 944, 1523, 1637; D. N. Jegorov, *Kolonizacija Meklenburga v 13. v.*, Moskva 1915, II 119—20, 242—3, 562; CDBr 2 XVIII IX, 22 XXIX I, CPD 330. V souvislosti se vstupem do klášterů MU 814, 884, 1099, 1204, 1299.

[140] Procházka, *Vlastnictví* 5 (1964) 117—8; z pozdější doby např. CPD 283 (1240), PU 613 (1255); zřeknutí práv: MU 1234 (1271).

[141] CPD 80 (ok. 1200).

[142] Brečkevič, *Vvedenije* 217, 188—9.

[143] MU 412, 662—3, 666, 793, 852, 1150, 1654. O výjimečnosti měšťanských darů mluví kupodivu O. Fock, *Rügensch-pommersche Geschichten aus sieben Jahrhunderten*, Rügen 1861, II 135.

[144] GPS X 43, 63, 65, UEM 223, 264, 358, 511, 583, 676, MU 385, 1262, 1298, (výlov ryb), CPD 926, kombinace zpětného nápadu a prodeje. CPD 459, měšťané: MU 1202, 1265 (sůl), 1291, 1336, 1515, 1628, 1673, iudex villae: MU 1552, cirk. prodeje: MU 1623, 1657, doživotně: MU 1275. Z literatury např. Brečkevič, *Vvedenije* 176.

[145] GPS IX 17, X 9, 31, 32, 37, MU 1167, CPD 187 (knížecí souhlas), měšťané: MU 576, 975, 1082.

hojné *prodeje a koupě nemovitostí,*[144] *směny*[145] a jiné smlouvy [146] mezi příslušníky světského stavu s církevními institucemi.

K ochraně církevního majetku vedle tzv. „zvláštní ochrany" (§ 5) směřoval zákaz zcizování majetku,[147] resp. jeho vázání na souhlas kapituly.[148]

§ 9 (Agenda církevního majetku)

Dispozice církevním majetkem je v pramenech doložena velmi bohatě. Platí to zejména o pozdějším období, kdy církevní instituce dosáhly více-méně plné právní samostatnosti. Přitom však stejně západní území předlabská vykazují aktivitu daleko větší než vlastní oblast slovanská, zejména ve sféře obligačních smluv.

Vedle hojných dohod o úpravách nemovitostních, v tom zvláště hraničních poměrů[149] a ojedinělého papežského příkazu na získání statků jednoho biskupství od druhého[150] jde tu především o převody majetku *vyšších a původní základní síť tvořících církevních institucí na nižší instituce podřízené.* Na slovanských územích neexistovaly dotace církevních ústavů nižších vyšším, známé z oblasti předlabské.[151] A tak jsou převáděny jisté majetkové komplexy z arcibiskupství na kapituly,[152] především však ale z biskupství na kapituly[153] a pak stejně hojně i na kláštery;[154] kláštery v míře ještě větší pak dostávaly desátky z nemovitostí, jež sice byly jejich majetkem, avšak desátky plynuly původně biskupu.[155] Vyskytují se rovněž dary některých církevních hodnostářů jednotlivým církevním institucím.[156] Je známo také vzdání se nároků.[157]

V pozdější době — zejména v prostorech západnějších — jsou hojné *směny* majetku mezi jednotlivými církevními institucemi[158] a v malé míře

[146] MU 936, 1098.
[147] CDBr 8, str. 20.
[148] Jegorov, *Kolonizacija* II 25.
[149] Např. MU 936, 1168, Jegorov, *Kolonizacija* 149, dále spory o ně s hojnými arbitrážemi — viz § 11.
[150] PU 558 (1252) Innocenc IV., bisk. kamenské a zvěřínské.
[151] UEM 82, 94, 316 (fals.), 317.
[152] MU 75 (1162) hamb. arcib. Hartvík-ratibořská kap.
[153] SHL 78, MU 154, 182, 1825, CDBr 3 XIX str. 1, 8 XXVII, CPD 70, 304.
[154] *Versus de vita Vicelini,* v. 50—65, *Helmold* in us. schol. 226—7, *Arnold* II 5, SHL 82, 86, 89, 187, 197, UEM 244, MU 35, 41, 91, 187, 420, CDBr 8 XXIII, 10 XXIII II, CPD 192, 207, 231, 237.
[155] MU 156 (clo), 358, 365, 389, 411, 438 atd., CPD 55, 62, 200, 226—8, 230, 237 atd., PU 147, 268.
[156] SHL 129, 194, UEM 340, MU 84, 809, 1031 (penize), 1131, 1221, 1338, 1442 (sub modo), 1635, farář: 1605.
[157] MU 1452, 1588.
[158] SHL 83, UEM 45, GPS XIII 2, XXIII 9, 40, 44, 45, NR 5:11, 17 atd., MU 773, 1010, 1091, CDBr 16 XII II, 22 XXVII V.

i *koupě a prodeje* mezi nimi navzájem.[159] Objevují se půjčky[160] a zástavy.[161]

§ 10 (Církevní soudnictví)

Církevní soudnictví má dvě základní součásti. Jednou z nich jest zvláštní forum příslušníků duchovního stavu, tzv. *privilegium fori*, které i v této oblasti bylo zřejmě od počátku v rukou církve. Výslovné potvrzení tohoto fora je ovšem řídké. Tak je dostalo např. r. 1188 kamenské biskupství od papeže Klementa III.[162] Příslušníkům kláštera Hildy potvrdil r. 1250 Inocenc IV., že mimo jeho svolení je nesmí nikdo volat před svůj soud.[163] *Privilegium de non evocando* měla podle listu legáta kardinála Quida z r. 1266 ratibořská kapitula.[164] Nejdále jde tu privilegium Alexandra III. pro klášter kolbacký z r. 1187, jež přislibuje papežskou soudní příslušnost, a to nejen pro osoby, nýbrž i pro majetek kláštera.[165]

Z oblasti věcně vyhrazené církevní jurisdikce čl. 5 statutů legáta Quida stanoví výlučnou církevní soudní pravomoc *v manželských věcech*.[166] Podobná praxe je doložena z Pomoří východního.[167]

Třetí součást soudní jurisdikce církevních ústavů tvoří *soudnictví nad světskými poddanými*, původně patřící knížeti.[168] Nabývá se ho postupně formou soudních imunit, svým obsahem velmi různorodých, jež už byly podrobně objasněny na jiném místě.[169] Vedle knížecích privilegií potvrzují církevním institucím soudnictví nad jejich poddanými i hodnostáři duchovní — tak např. r. 1247 kamenský biskup Vilém klášteru kolbackému[176]

[159] UEM 255, 432, MU 200, 256, 551, 698, 1057, 1154, 1184, 1199, 1547, 1583, 1613 (desátek), CPD 249.

[160] MU 981, 985, 1131, 1229, 1338, 1551.

[161] MU 1296, 1394.

[162] CPD 63 (1188): ut omnes clerici tue iurisdictioni subiecti, tam religiosi quam alii, debitam tibi in omnibus obedientiam exhibeant nisi per apostolice sedis privilegia sint exempti.

[163] CPD 435.

[164] MU 1064.

[165] CPD 62: ut nullus episcopus neque alia quelibet persona ad synodos vel conventus forenses vos ire vel iudcio seculari de propria substantia vel possessionibus subiacere compellat. Sane si episcopi aliqui a vobis vel monasterio vestro propter obedientiam debitam, vel principes terre contra libertatem ordinis a predecessoribus nostris et a nobis indultam expetierint, liberum sit vobis auctoritate apostolica denegare, quod petitur. Quodsi episcopi aliquam propter hoc in personas vel ecclesiam vestram sententiam promulgaverint, eandem sententiam tamquam contra apostolice sedis indulta prolatam statuimus irritandam.

[166] MU 1097.

[167] CPD 263.

[168] J. Pervolf, *Germanizacija baltijskich slavjan*, Peterburg 1876, 94.

[169] Vl. Procházka, *Sněmovnictví a soudnictví polab.-pobalt. Slovanů*, VPS 3 (1962) 111—7.

[170] CPD 368.

nebo ve formulaci poněkud abstraktní v řečeném už privilegiu z r. 1187 kolbackému klášteru Alexandr III., když stanovil příslušnost církevní soudní stolice v majetkových věcech.[171] R. 1250 dostaly papežské potvrzení klášter hildský a bělbucký.[172] Tato církevní potvrzení mají ovšem váhu spíš ideovou než reálnou, rozhodující je výsada světská. Vzhledem k poměrné samostatnosti církevních institucí nehraje zde roli zájem na soudní imunitě při pošlechtičování světského soudnictví, jako tomu bylo např. v Čechách.[173] Církevní imunita je možná a soud šlechty ji neohrožuje.

§ 11 (Rozhodčí jurisdikce)

Vedle řádného soudnictví, jež církev získává od panovníka, má od počátku cele ve svých rukách arbitráž. Z důvodů, na něž bylo právě poukázáno, také ona nemá zde ten rozhodující význam pro posílení soudní pozice v boji se soudnictvím světským, jak se to ukazuje znovu z Čech.[174] I na Polabí a Pobaltí je ovšem arbitrážní agenda rozsáhlá. V předhojných sporech,[175] které zde vznikají, jsou to rozhodnutí mezi dvěma církevními institucemi,[176] mezi institucí církevní a světskou[177] i mezi dvěma institucemi světskými.[178] V některých sporech rozhodoval docela sám papež,[179] nebo jinou duchovní osobu k rozhodnutí pověřil.[180] Vedle církevní arbitráže se ovšem vyskytuje i arbitráž světská, a to jak mezi stranou světskou a církevní[181] — docela i z papežského pověření,[182] tak mezi dvěma církevními institucemi.[183]

§ 12 (Poenitenciární jurisdikce)

Poenitenciární jurisdikce je na Polabí a Pobaltí zmíněna jen výjimkou

[171] CPD 62: quod si quisquam eos retinere forte presumpserit, liceat sibi in ipsos monachos et conversos vestros sententiam regularem ex nostra auctoritate proferre.

[172] CPD 438, 447.

[173] Vaněček, *Základy* II 64.

[174] Tamtéž.

[175] *Helmold* I 84, *Arnold* III 6, MU 820—1, 826, 830, 1642, CPD 66, 142, 143, 151 atd. O majetkových sporech srv. Brečkevič, *Vvedenije* 187—8.

[176] MU 154, 240, 281, 608, 634, 806, 826—7, 837, 1034, 1042, 1573, 1674, CPD 66, 142, 143, 151 atd.

[177] SHL 187, UEM 102, 161—4, 252, 262, 289, GPS V 3, VI/1 26, 29, VII/1 6, X 18, XXIX 212, NR 5: 30, 47, 18: 312, MU 484, 486, 647, 1058, 1063, 1067, 1077, 1109.

[178] MU 753, 787, 946.

[179] SHL 66, CDBr 3 XIX IV, 8 XIII.

[180] MU 180, 520, 597, 639, 1157, CPD 331, PU 342, 462.

[181] MU 875, 1142, 1259, 1396, 1435—6, 1510, CPD 404.

[182] MU 1570.

[183] MU 868, 1358.

— v čl. 10 statutu brémské arcidiecéze papežského legáta Quida z roku 1266.[184]

•

Zkratky: CDBr = Codex diplomaticus Brandenburgensis; CPD = Codex Pomeraniae diplomaticus; GPS = Geschichtsquellen der Provinz Sachsen; MU = Mecklenburgisches Urkundenbuch; PhS = Právněhistorické studie; MGH = Monumenta Germaniae historica; PU = Pommersches Urkundenbuch; SHL = Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden; UEM = Urkundenbuch der Erzstift Magdeburg; VPS = Vznik a počátky Slovanů.

Kirche und Staat im slawischen Elbe- und Ostseegebiet

Vladimír Procházka

(Zusammenfassung)

Die rechtliche Stellung der Kirche ist durch verschiedene Beschränkungen seitens des Staates gegeben. Ihr Ursprung liegt in der seit jeher bestehenden Gebundenheit des Eigentums, die auch aus einem früheren Verband losgelöste Liegenschaften durch gewisse Fesseln an den Nutzen des ursprünglichen Eigentümersubjektes knüpft. Im Elbe- und Ostseegebiet wurden zuerst kirchliche Würdenträger von den Landesherren eingesetzt, hierauf entwickelte sich die Institution der Schutzvogtschaft. Die Stellung der Kirche verbesserte sich durch die Schaffung des kirschlichen Großgrundbesitzes. Durch aktive Beteiligung an den Lehensbeziehungen kam die Kirche seit dem 13. Jahrhundert den anderen Feudalherren in formeller Hinsicht gleich, andererseits aber trat sie eine Reihe ihrer Besitzrechte in Lehensform an den Adel ab. Das provinzielle Pfarrsystem beruhte seit Beginn auf dem Grundsatz der Eigentümerkirchen.

Die kirchlichen Institutionen wurden durch Gründungsakte weltlicher und kirchlicher Faktoren geschaffen und hatten von beiden auch eine unübersehbare Reihe von Bestätigungsakten. Eine Institution eigener Art stellt der „besondere Schutz" vor, der auf diesem Gebiet die Position kirchlicher Einrichtungen sowohl staatsrechtlich als auch besitzrechtlich stabilisiert (päpstliche Verbote der Frevelhaftigkeit im Bereich des Klosters, überirdische Garantien, Friedensgarantie des Markgrafs von Brandenburg, geldliche Strafsanktionen in den deutschen Privilegien, pommersche Garantien des Schadenersatzes und Kapitalsanktionen). Die kirchlichen Vorschriften regeln die persönlichen. Verhältnisse der Geistlichkeit (Gerichtszugehörigkeit, Zeugenschaft, privatrechtliche Akte, Testierfähigkeit. Gang des Klosterlebens), Kultangelegenheiten, insbesondere mit Einnahmen verbundene, und Organisationsfragen. Die kirchliche Administrative greift auch in weltliche Angelegenheiten ein und der Fürst wiederum in kirchliche. Der ausgedehnte Kirchenbesitz erfordert eine umfangreiche Agenda. Auf dem Gebiet des Gerichtswesens besaß die Geistlichkeit das *privilegium fori*. Auf ihren Patrimonien übte die Kirche gegenüber den Untergebenen — insbesondere in Pommern — die laufende obrigkeitliche Jurisdiktion aus. Sehr verbreitet war die Arbitrage (für kirchliche, gemischte und weltliche Stritte). Vereinzelt ist ein Beleg der Pönitenziarjurisdiktion.

[184] MU 1097.

K otázce jednoty Machiavelliho díla

Jaroslav Kudrna

Otázky jednoty Machiavelliho díla je otázkou skutečně problematickou a možno říci, že doposud nebyla uspokojivě vyřešena. Názory jednotlivých interpretů se dvojí. Někteří zdůrazňují vnitřní diskrepanci v Machiavelliho názorech, především jak se projevuje mezi Machiavelliho spisem Il Principe, spisem, který podle nich byl již projevem státní a politické teorie absolutismu, a spisem, v němž se obrážejí Machiavelliho republikánské názory, tj. Discorsi.

Tento rozpor v hodnocení je již staršího data. Vystoupil např. do popředí vlastně už v osvícenském období, kdy byl poprvé s velkou vehemencí položen důraz na Machiavelliho republikánské myšlenky. Pokusy o vysvětlení této diskrepance v Machiavelliho dílech byly a jsou různé.[1] Někdy se např. v Il Principe spatřuje pamflet zaměřený proti absolutistické mu panství, jindy se naopak zdůrazňuje Machiavelliho služebnost k Mediceům. A nechybí případy, kdy se naopak klade důraz na jednotu Machiavelliho názorů, přičemž se ovšem jedním dechem zdůrazňuje, že ji Machiavelli nemohl dodržet, že ji nutně musela zviklat historická nutnost a podobně. Ačkoli Machiavelli sám byl přívrženec republiky a osobním zaměřením byl republikán, podrobil se historické nutnosti a smířil se s myšlenkou, že nezávislost Itálie může být zajištěna jenom absolutní mocí knížete (G. Ritter a Fr. Meinecke.)[2]

Jiní autoři, jako např. Renaudet,[3] kloní se k názoru, že u Machiavelliho šlo v podstatě o dvojí postoj k historické realitě, postoj, který ovšem nebyl stabilní. V obou případech, tj. v Il Principe a v Discorsi, jde prý u Machiavelliho o různé státně politické projekce, které mají za úkol zcela od-

[1] Přehled posledních názorů podává H. Baron, *Machiavelli: the republican citizen and the author of the Prince*, English historical review, 1961, str. 217—222.

[2] Fr. Meinecke, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*, Mnichov, Berlín, 1924, str. 51—52.
G. Ritter, *Die Dämonie der Macht*, Mnichov 1948, str. 186.

[3] A. Renaudet, Machiavelli, Paříž 1942. Renaudet chápe Machiavelliho především jako tvůrce nové politické vědy. Renaudet zkoumá vědecké prvky v Machiavelliho spisech. Proto i „Kníže" se mu jeví jako dílo vědecké, v němž především vidí problém využití násilí v dějinách (str. 218).

lišným způsobem postihnout vládní formy, které samy jsou v diametrální opozici, tj. na jedné straně jde o projekci republikánskou a na druhé straně o projekci tyranidy. Tak se tedy rozdílnost v Machiavelliho názorech vysvětluje vlastně jen změněným noetickým aspektem, který vyplývá buď ze současné politické situace anebo je podmíněn osobním Machiavelliho přístupem k určitým historickým událostem.

Konečně se setkáváme ještě se třetím pokusem vysvětlit základní rozdíly v Machiavelliho díle. Rozborem vnitřní struktury Machiavelliho díla snaží se např. R. König vysvětlit rozpor mezi Il Principe a Discorsi skutečností, že v podstatě Machiavelli sám nikdy nebyl vědcem, nýbrž jen pouhým literátem, který se estetickými prostředky snažil překonat propast mezi renesanční fikcí a skutečností.[4]

Z Machiavelliho, v němž se obyčejně vidí politický realista, se tak stává v této koncepci estét, který vcelku libovolně konstruoval podle svých fikcí různé státní útvary. A takovým produktem estetické produkce jeví se R. Königovi především Machiavelliho spis Il Principe. Jak by jej totiž jinak mohl napsat realista, který úzce spolupracoval se Soderinim a byl vyhraněným stoupencem republiky?

Někteří interpreti se konečně snaží vysvětlit vnitřní rozpory Machiavelliho spisů historicky a hledají jejich zdůvodnění ve vlastní genesi Machiavelliho díla. Jako příklad takovéhoto pokusu možno uvést názory Chabodovy. F. Chabod vychází z téze, že v době, kdy Machiavelli počal s prací na spise Il Principe, nutně již musil dokončit první knihu Discorsi a možná, že napsal i některé pasáže z dalších dvou knih tohoto spisu.[5] O tom např. svědčí podle Chaboda zmínka v Il Principe, v níž Machiavelli výslovně podotýká, že nebude v tomto spise diskutovat o republice, ježto tak již učinil v jiné své knize. Chabod při tom odmítá názor Gilbertův a Baronův, podle nichž se tato zmínka týkala jiného spisu než Discorsi, a tvrdí, že se vztahuje přímo ke konceptu, který se snad stal právě později jejich základem. Chabod zastává dále tézi, že Il Principe mohl vzniknout v letech 1513—1514 a odmítá důvody, které se uvádějí pro jeho pozdější datování, podle nichž spis vznikl až v roce 1515.[6] Názor, který Chabod vyslovuje, je vcelku naprosto přesvědčivý. Tak např. zmínka v 11. kapitole Il Principe o francouzském králi vznikla nepochybně r. 1513, kdy francouzský král byl donucen k jednání s papežem. Též zmínka o Švýcarech v 13. kapitole je slučitelná se situací, jež nastala po bitvě u Novary. Rovněž zmínka o Ludvíku XII. nemohla být koncipována r. 1515, ježto Ludvík již v lednu t. r. umírá. Ovšem nutno říci, že Chabod není

[4] R. König, N. Machiavelli, *Zur Krisenanalyse einer Zeitwende*, 1941.
[5] F. Chabod, *The prince, Myth and reality, Machiavelli and the renaissance*, Londýn 1958, str. 31.
[6] F. Chabod, dílo citované, str. 36.

v anglickém vydání své starší italské práce důsledný a připouští některé možné změny v textu Il Principe po roce 1515.

Chabod se nikterak nesnaží úplně překlenout rozdíly mezi Il Principe a Discorsi, a nejde tudíž tak daleko jako italský historik 19. století Villari, který zastával názor o identitě obou děl.[7]

Pro Chabodovy názory konec konců svědčí i skutečnost, že v 2. knize 1. kap. a v 2. knize 20. kap. Discorsi narážíme nepochybně na místa, která mají bezprostřední vztah k Il Principe. Machiavelli zde podotýká, že Il Principe je spisem, v němž řeší obdobnou problematiku jako v Discorsi, tj. zabývá se pronikáním Římanů do jiných zemí. Konstatuje výslovně: „ale o tom jsem již pojednal obšírně v svém díle Kníže".[8] V 2. knize 20. kap. Discorsi se pak zabývá poměrem knížete a republiky k cizím žoldnéřským vojskům, tedy problémy, které již rozpracoval v Knížeti.[9]

Chabod doplňuje pak tyto argumenty historicky a říká, že se Machiavelli inspiroval příkladem římské republiky, později však poznal neudržitelnost republikánské koncepce, a proto se stal prakticky mluvčím signorie. Machiavelli tak předešel ve svých názorech pozdější teoretiky absolutismu.

Je nepochybné, že Chabodova koncepce má řadu sporných bodů. Nejzávažnější námitka, kterou je možno Chabodovi adresovat, týká se problému, zda v Machiavelliho Discorsi šlo skutečně o teorii absolutismu, a to i v těch kapitolách, v nichž řeší obdobnou problematiku, jako v Il Principe.

Nejzávažnější námitky v tomto směru vyslovil H. Baron.[10] Baron předně popírá, že Machiavelli přerušil svou práci na Discorsi počínaje 18. kapitolou I. knihy a že zde tedy šlo o přímý přechod od této kapitoly k Il Principe. Machiavelli měl v 17., 18. a 55. kapitole první knihy Discorsi na mysli především obnovení právního řádu v Toskáně, tedy v krajině, kde se plně ještě nevyvinuly formy feudálního státu.[11]

K tomu pak přistupuje i ta skutečnost, že se nám o samotných Discorsi uchovala zpráva, že je Machiavelli koncipoval na podnět diskusí v Orti Oricellari. Tomu nemohlo být dříve než v r. 1515.

Kromě toho se Baron kloní k názoru Gilbertovu, podle něhož pouze

[7] F. Chabod, dílo citované, str. 40.

[8] Sarebbe da mostrare a questo proposito il modo tenuto dal popolo romano nello entrare nelle provincie d'altrui, se nel nostro trattato de Principati non ne avessimo parlato a lungo.
N. Machiavelli, *Il Principe e discorsi sopra la prima deca di Tito Livio a cura di S. Bertolli*, Milán 1960 v Discorsi kn. II, kap. 1, str. 278.

[9] Se io non avessi lungamente trattato in altra mia opera quanto sia inutile la milizia mercenaria ... ma avendo altrove parlato a lungo sarò in questa parte briève *tamtéž* str. 338.

[10] H. Baron, dílo citované, str. 232—233.

[11] H. Baron, dílo citované, str. 235.

první kniha Discorsi sloužila jako ucelený traktát politický, kdežto ostatní části Machiavelli koncipoval především jen jako komentář k Liviovi.[12]

K tomuto přistupuje i Baronovo zjištění, že Machiavelli v době, kdy psal Knížete, měl vcelku stejný poměr k antice jako v předcházejícím období, kdy např. podával zprávy z Německa florentské signorii.[13] Vcelku pak dochází Baron k názoru, že Discorsi byly napsány až po Il Principe, a tudíž že zmínka v Discorsi o této knize byla vsunuta do spisů až dodatečně.

Odtud pak Baronův názor na Machiavelliho „Knížete" vcelku. Machiavelli chtěl podle Barona nabídnout medicejskému knížeti syntézu své vlastní zkušenosti z období florentské republiky a z bojů o upevnění florentského panství v severní Itálii. To, čemu se naučil prakticky ve službách florentské republiky, mělo nyní sloužit jako návod pro politická jednání s knížetem. Teprve později Machiavelli zobecnil pod dojmem svých humanistických studií své politické zkušenosti. Tak se tedy opět rozdíly mezi vnitřním obsahem Machiavelliho spisů vysvětlují genetickým aspektem.[14]

S otázkou jednoty Machiavelliho díla je spjat i problém spisu Istorie Fiorentine. Je totiž pravda, že mnohé problémy z florentských dějin byly totiž dříve nadhozeny v Il Principe a v Discorsi. Zde se jich však Machiavelli dotýká v jiné souvislosti, tj. z hlediska aspektu úpadku florentské společnosti, který Machiavelli velmi těžce prožíval právě v době, kdy psal florentské dějiny.

Zároveň je však nutné si položit otázku, zda všechny vytčené etapy Machiavelliho myšlení, tj. období do r. 1512, období děl Discorsi a Il Principe a období Istorie Fiorentine, nemají společné jádro, zda se ve všech třech neskrývá stejné jádro hodnocení, či případně, zda se projevuje změna v hodnocení i v zachycení samotných historických a státních skutečností.

Jeho základní měřítko, které se nabízí při tomto srovnání, možno vytknout Machiavelliho vztah k souboru společenských poměrů, který byl pozdějšími státními teoretiky označován jako „občanská společnost" (civil society); v našem případě jde ovšem o společnost s vyhraněnými měšťanskými rysy.

Tak např. jak v Il Principe, tak v Discorsi vyslovuje Machiavelli názor, že občanská svoboda je základním předpokladem velikosti státu. Jako příklad uvádí osudy Athén po vládě Peisistratově. Základem hospodářského rozmachu, říká, je vždy právní sekurita, „Každý rád zmnoho-

[12] H. Baron, dílo citované, str. 237.
[13] H. Baron, dílo citované, str. 243.
[14] H. Baron, dílo citované, str. 248—253.

násobuje své statky, ví-li, že jich bude moci užívat“.[15] V Il Principe pak Macchiavelli přímo konstatuje, že předpokladem politických úspěchů knížete je, že se nesmí dotknout majetku a žen poddaných, neboť mnohem snáze zapomene člověk na vraždu svého otce než na loupež a ztrátu svého dědičného podílu.[16]

Jako červená nit se táhne Machiavelliho spisy myšlenka o sekuritě a uplatnění zákonů v německých městech. Machiavelli si udělal obraz o německém městě za svého pobytu v Německu a analyzoval vnitřní poměry v německých městech především ve svých dopisech adresovaných florentské signorii.

Machiavelli ve všech svých spisech konstatuje, že bohatství Německa vytvářejí prakticky města. Na prvním místě pak chválí jejich finanční nezávislost. V Il Principe, stejně jako v Discorsi zjišťuje, že společenské instituce německých měst umožňovala prakticky i jejich obranyschopnost.[17]

Další společný rys základních Machiavelliho spisů, obdobné hodnocení jevů, objevuje se na místech, kde zkoumá funkci společenských institucí. Machiavellimu šlo především vždy o zachování těch institucí, jež zajišťují legalitu, a proto vysoce oceňuje funkci francouzského království. Mluví např. o Francii v Il Principe v tom smyslu, že Francie je říší s nejlepší správou. Jako důvod pro toto své tvrzení uvádí, že ve Francii správně fungují instituce,[18] které zajišťují jednak svobodu lidu, jednak bezpečnost panovníkovu.

Z politických institucí pak oceňuje na prvním místě francouzský parlament. Podle Machiavelliho je francouzské království založeno na rovnováze. Francouzskému králi se podařilo udržet na uzdě šlechtu a tím zároveň i zajistit, že nebude nenáviděn lidem. Machiavelli zde vlastně opět shrnuje a analyzuje zkušenosti, které popsal již ve svých zprávách ze své francouzské legace.

Shoda v základních spisech se pak projevuje i na místech, kde se Machiavelli dotýká úlohy pevností v současném válečnictví. Jak v Il Principe, tak i v Discorsi[19] podává Machiavelli negativní charakteristiku pevností z hlediska současného válečného umění. Mezi oběma spisy je ovšem jistý

[15] ... perchè ciascuno procrea volontieri quegli figiuoli che crede potere nutrire, non dubitando che il patrimonio gli sia tolto e chè si conosce non solamente che nascono liberi e no schiavi.
Machiavelli, *Il Principe e discorsi...* v Discorsi kn. II, dílo citované, kap. 2, str. 284.

[16] Machiavelli, *Il Principe*, dílo citované, str. 88. *Discorsi*, kn. II, kap. XXIX, dílo citované, str. 255.

[17] Machiavelli, *Il Principe*, díl. cit. kap. X, str. 49.

[18] Machiavelli, *Il Principe*, kap. IX, dílo citované, str. 77.

[19] Machiavelli, *Il Principe*, dílo citované, str. 88. *Discorsi*, kn. II, kap. XXIX, dílo citované, str. 349—355.

rozdíl. Machiavelli v Il Principe totiž připouští, že pevností může použít kníže, pokud se bojí svých poddaných. Na druhé straně však právě z technického hlediska zjišťuje, že pevnosti, které budoval Sforza v Miláně, nebyly mu nakonec nic platné. Nesmíme ovšem zapomenout, že u Machiavelliho i v Il Principe převládá při hodnocení úlohy pevností ironický tón. Machiavelli konec konců uvádí jako pozitivní příklad ony panovníky, kteří sami strhli pevnosti, např. vévodu Guida z Ubalda nebo vévodu z Urbina.

Shody v hlavních Machiavelliho spisech se projevují i v ocenění úlohy Savonaroly především z hlediska výsledků jeho politické činnosti. Tak např. v Il Principe[20] Machiavelli ukazuje, že Savonarola neuspěl ve své politické činnosti proto, že se mu nedostávalo moci udržet své přívržence ve víře v sebe a že nebyl schopen donutit k této víře ty, kdož o tom pochybovali. V Discorsi mu vytýká totéž, ovšem s tím rozdílem, že klade do popředí Savonarolovy mravní kvality, tj. především kvality morálně politické (stejně jako stupeň vzdělání, jehož dosáhl). V Discorsi se o Savonarolovi říká, že rezignoval prakticky na provedení svých opatření. Machiavelli zde konec konců zaujímá shodné stanovisko s názory, jež vyslovil v Il Principe.[21]

Méně styčných bodů mezi Il Principe a Discorsi lze nalézt, pokud jde o Machiavelliho poměr ke knížeti Valentinskému. Zajímavé ovšem je, že právě v Il Principe Machiavelli především vyzdvihuje jeho protifeudální postoj. Proto zde odsuzuje feudály, kteří podle něho spíše vykořisťují své poddané a stávají se naprosto nemorálními. Za zásluhu knížete Valentinského považuje, že zabránil jejich častým loupežím a jiným násilnostem. Podle Machiavelliho šlo knížeti Valentinskému v podstatě o takovou formu vlády, jež by plně obnovila právní stav.

Právě na osobě knížete Valentinského je možno ukázat, že Machiavelli připisuje království realizaci oněch cílů, jež byly spjaty i s politikou měšťanstva. Vysoce např. zdůrazňuje i instituci občanského soudu, jíž zřídil kníže Valentinský ve středu svého území, soudu s vynikajícím předsedou, na němž bylo postoupeno místo zástupcům měst.[22]

Machiavelli se nepochybně při tomto hodnocení mohl opřít o své zkušenosti v jednání s knížetem Valentinským, které konec konců popsal ve svých dopisech florentské signorii.[23] Je konec konců i dobře známo, že kníže Valentinský zaručil r. 1502 především svobodu a bezpečnost florentským obchodníkům (tj. právo volného průchodu a styku s domácími občany).

[20] Machiavelli, *Il principe*, kap. VI, dílo citované, str. 32.

[21] Machiavelli, *Discorsi*, kniha I, kap. XI, dílo cit., str. 163,
— — kniha I, kap. XLV, dílo cit., str. 233,
— — kniha III, kap. XXX, dílo cit., str. 468.

[22] Machiavelli, *Il Principe*, kap. VII, dílo citované, str. 37.

[23] Machiavelli, Lettere Milán 1961, str. 45 a n.

Příznačné ovšem je, že v Discorsi se Machiavelli dotýká knížete Valentinského neutrálně — jen z hlediska vnější politické akce.[24]

Pokusme se nyní ukázat, v čem spočívají některé nepopiratelné rozdíly mezi oběma díly. První základní rozdíl je možno vidět v tom, že se v Il Principe rozšiřuje pojetí tyranidy za rámec pojetí tyranidy v Discorsi a klade se velký důraz na prosazení nových řádů silou. Machiavelli zde prakticky nezkoumá zavedení nových řádů na základě vnitřní regenerace státu, nýbrž jen z hlediska možného výboje. Při tom využívá některých skutečností, s nimiž se seznámil v životě florentské republiky. Tak např. v 6. kapitole v Il Principe hledá důkaz pro své tvrzení, že ozbrojení proroci obyčejně zvítězili, kdežto neozbrojení podléhali. Ukazuje například, jakou úlohu hrálo násilí nejen v činnosti Mojžíše, Tyra, Hierona ze Syrakus, Thesea, nýbrž i u Romula a Savonaroly.[25] Musíme mít na mysli, že považuje i v Discorsi Mojžíše, Thesea, Romula a Savonarolu za kladné postavy. V dalších kapitolách Il Principe je pak uveden jako příklad kladných historických postav i Cesare Borgia, kníže Valentinský.[26]

Při tom má Machiavelli ovšem stále na mysli takovou formu vlády, kdy jedinovláda — tedy tyranida — vznikla proto, aby zajistila určitá práva měšťanstva (popolo). Nejde tedy zdaleka o vládu šlechty. Machiavelli hledí na absolutní vládu, která by preferovala šlechtu, velmi skepticky a mluví neustále o šlechtě jako o potenciálním nepříteli nového panovníka.[27] Ukazuje se, že vláda jednotlivce je mnohem snazší ve státech, v nichž se kníže může opřít o lid.[28] Tu prakticky stačí jedno: neutiskovat lid a tedy zaručit mu právní bezpečnost. Proto Machiavelli popírá oprávněnost přísloví, že ten, kdo se opírá o lid, staví na písku. Naopak zdůrazňuje pozitivní kvality lidu.[29]

Konečně se nabízí srovnání 18. kapitoly I. knihy Discorsi s Il Principe. Machiavelli si v této kapitole klade závažnou otázku, zda ve zkaženém městě stačí zákony k zamezení mravní zkázy. Je toho názoru, že zákony v tomto případě plně nevyhovují, a navrhuje, aby se postupovalo mocenskými prostředky. Při tom je ovšem podle něho nutné, aby se politické akce chopil vhodný muž, který státu vnutí nové zřízení vnější mocí, přičemž forma vlády, kterou volí, bude spíše formou monarchistickou než republikánskou.[30]

[24] Machiavelli, *Discorsi*, kn. I, kap. XXXVIII, dílo cit., str. 220,
— — kn. II, kap. XXIX, dílo cit., str. 352,
— — kn. III, kap. XXVII, dílo cit., str. 462.
[25] Machiavelli, *Il Principe*, kap. VI, dílo citované, str. 36.
[26] *Tamtéž*, kap. VII, dílo citované, str. 37.
[27] *Tamtéž*, kap. IX, dílo citované, str. 45—46.
[28] Machiavelli, *Il Principe*, kap. IX, dílo citované, str. 47.
[29] E non sia alcuno che repugni a questa mia opinione con quello proverbio trito, che chi fonda in sul populo, fonda in sul fango, *tamtéž* (dílo cit., str. 47).
[30] Machiavelli, *Discorsi*, kn. I, kap. XVIII, dílo cit., str. 182.

Je zřejmé, že v tomto případě jde sice o pojetí moci, které konec konců se hodí i do celkové koncepce Il Principe, ale zdaleka se nekryje s koncepcí státu z Il Principe vcelku. V tomto spise se totiž Machiavelli zabývá — máme-li na mysli italské signorie — spíše signoriemi feudálního typu, než signoriemi městskými, tedy zobecňuje např. zkušenosti takové signorie, jakou byl v jeho době Milán. Při tom jsou republikánské formy přechodu k tyranidě zařazeny do Il Principe pouze okrajově.

Není též bez zajímavosti, že v Il Principe Machiavelli zdaleka nezdůrazňuje republikánské příklady z antiky, nýbrž hledá v antice ony prvky, které jsou paralelní s oněmi vládními formami, jež analyzuje v Il Principe. Jak známo, zabývá se v tomto spise např. říšemi typu Kyra nebo Daria anebo při nejlepším tyranidou Agathoklovou.[31] Z římských dějin pak uvádí pouze ony příklady, z nichž je možno vyvodit poučení pro mocenskou a vojenskou politiku současnosti a nikoliv paralely, které by se mohly stát základem úvah o současném politickém zřízení.

Totéž je možno říci i o využití příkladů z florentských dějin. Při tom je ovšem pochopitelné, že z hlediska Il Principe se přesunuje i důraz na jednotlivé jevy ve společenském životě. Tak např. v Il Principe Machiavelli pojednává na prvním místě o armádě — tedy nikoliv o zákonech — i když ovšem jinak zdůrazňuje, že „nejsilnějším základem starých, nových a smíšených států jsou dobrá armáda a dobré zákony".[32] Zajímavé též je, že o vlastní problematice zákonů mluví Machiavelli v Il Principe mnohem méně než v Discorsi. Machiavelli se např. vyhne otázce zákonů v Il Principe tím, že vyzdvihne skutečnost, že dobré zákony nemohou existovat bez vojska (mluví při této příležitosti o vojenském a zbrojním stavu).[33] Především z vojenského hlediska je používáno v Il Principe i příkladů z Říma a Sparty.

Při tom je podle Machiavelliho typické, že z hlediska účelného politického jednání oceňuje v Il Principe kladně i Caesara;[34] z ostatních římských císařů ovšem jenom ty, kteří si dovedli zachovat alespoň zdání legality vlády. Zřejmě se tedy v Il Principe přesunuje důraz ze zákona na vlastní mocenskou akci.

Je ovšem pravda, že toto není výlučně záležitost pouze Il Principe. Lze se o tom přesvědčit rozborem některých kapitol v druhé a třetí knize Discorsi. Zde Machiavelli jasně vylučuje republikánské tradice, na něž se odvolával v prvních kapitolách 1. knihy Discorsi, a vůbec mnohá řešení

[31] Machiavelli, *Il Principe*, kap. VIII, dílo citované, str. 41—43.
[32] *Tamtéž*, kap. XII, dílo citované, str. 53.
[33] ... perchè non sono buone legge dove non sono buone arme, e dove sono buone arme conviene sieno buone legge, io lascerò indietro al ragionare delle legge e parlerò delle arme (tamtéž).
[34] Machiavelli, *Il Principe*, kap. XI, dílo cit., str. XX.

posunuje do jiné roviny, než na jakou jsme zvyklí z první knihy. Zajímavé ovšem je, že právě v těchto kapitolách druhé a třetí knihy Discorsi Machiavelli propadá značně relativismu. Týká se to např. kapitoly o spiknutích,[35] v níž jednak Machiavelli radí knížatům, jak se mají chránit před spiknutím, jednak varuje soukromé osoby před neuváženými akcemi proti panovníkům. Právě v této kapitole se Machiavelli příznačně odvolává výslovně i na spis Il Principe[36] a ve shodě s ním ukazuje, proč lidé sahají často k takovýmto extrémním prostředkům (hlavně tehdy, zneužije-li kníže své moci a poškodí je na majetku, životu a cti). Skoro doslovné jsou pak shody mezi Discorsi a Il Principe tam, kde se Machiavelli zabývá spiknutími a uvádí buď příklady z pozdního císařství nebo z orientálních monarchií, případně i evropských monarchií. Z dějin Florencie se zmiňuje jen o spiknutí rodu Pazzi proti medicejské diktatuře.

Relativismus, který je pro tuto kapitolu Discorsi příznačný, vyplývá zcela zákonitě z přesunutí hlediska. Je zřejmé, že zde jde o tytéž státní útvary, které stojí v popředí analýz v Il Principe.

Jakmile však Machiavelli přejde k druhé části kapitoly o spiknutích, v níž zkoumá, jaký význam mají různá spiknutí v rámci republiky,[37] pak relativismus mizí a spiknutí se nyní posuzují jak z technického hlediska, tj. zda uspěla či neuspěla, tak i z hlediska mravně-politického. Především se však Machiavelli snaží dokázat, že v řádných republikách jsou spiknutí zbytečná, neboť zde každý může použít při prosazení politických cílů zákonitých prostředků. Mimo to má republika mnohem lepší poměr k zasloužilým občanům než monarchie.

Nabízí se tedy nakonec otázka, zda lze vysvětlit rozdíl mezi Il Principe a Discorsi různým zaměřením obou děl. V Discorsi má Machiavelli před očima především oblast Toskány,[38] tedy vcelku obraz krajiny, v níž se podle něho mohl dobře vyvinout městský život, kde byla oslabena moc feudálů a kde převládala rovnost. Právě v této oblasti by podle Machiavelliho bylo možné obnovit spořádané politické poměry. Jedině zde by bylo možné aplikovat antický republikánský vzor. Ale tento vzor nemůže být rozhodně uplatněn v celé Itálii.

Machiavelli je si příliš dobře vědom, že by bylo v jeho době např. velmi těžké zřídit republiky např. v Miláně anebo v neapolském království.[39]

Zdá se mu (v Il Principe), že Itálii je možné sjednotit pouze jedním způsobem, tj. prostřednictvím monarchie. Podle Machiavelliho je pak potřeba pouze nalézt muže, který by toto sjednocení uskutečnil. Bude-li pak

[35] Machiavelli, *Discorsi*, kn. VII, kap. VI, dílo cit., str. 390 a n.
[36] *Tamtéž*, kn. III, kap. VI, dílo cit., str. 391.
[37] *Tamtéž*, kn. III, kap. VI, dílo cit., str. 408.
[38] *Tamtéž*, kn. I, kap. LV, dílo cit., str. 257.
[39] *Tamtéž*, kn. I, kap. dílo cit., str. 256

takovéto sjednocení uskutečněno, překoná-li se jím současný stav roztříštěnosti, pak je vcelku lhostejné, jaké ideologie se při tom použije. Proto se Machiavelli obrací na Mediceje s výzvou, aby neváhali toto sjednocení prosazovat a zavedli tak pomocí nových institucí v Itálii zákonný stav.[40]

Je tedy možno shrnout. Jak v Il Principe, tak v Discorsi vychází Machiavelli ze stejného zkušenostního jádra. Jeho postoj je určován reálným odhadem-sil současné Itálie. Machiavelli je si vědom skutečnosti, že právě Itálie je zemí, v níž panuje nerovnost, zemí feudální roztříštěnosti. Proto studuje prostředky pro sjednocení především na zkušenostech současných monarchií. Vidí, že nová monarchie, jež by mohla vzniknout v Itálii a jež by tuto zemi sjednotila, nutně musí zaručovat i základní normy, jež by odpovídaly potřebám městského života. Nemůže tedy např. ignorovat prvek právní sekurity občanů. Z toho pak vyplývá, že pokud jde o samotné město a městské zřízení. Je v Il Principe hodnoceno pouze z hlediska monarchie, jako její část, což ovšem nebrání tomu, aby v Il Principe byla většina zásad městského života integrována do celého pojetí státu. Nelze tedy podle našeho mínění vidět rozdíl mezi Il Principe a Discorsi jen v různém přístupu k antické tradici. Rozdíly obou děl tkví především v tom, že skutečná antická tradice není v Il Principe možná vzhledem k úkolům, jež se snaží tento spis řešit. Neboť základní úkol — sjednocení Itálie — který byl vytčen v Il Principe, má být uskutečněn i v poměrech, v nichž převládají feudální vztahy, kde tedy město hraje podřazenou úlohu v rámci feudálního státu. K tomu pak ještě přistupuje skutečnost, že samotné Discorsi nevznikly prakticky jako dílo určené veřejnosti, nýbrž jako spis, v němž se Machiavelli sám vyrovnává s mnoha historicko-politickými problémy, tedy konec konců jako dílo, které bylo určeno především pro jeho osobní potřebu. Odtud i diskrepance mezi jednotlivými částmi Discorsi, zvláště pokud jde o ucelený politicko-teoretický výklad. S ním se vlastně setkáváme jen v prvních kapitolách první knihy, kdežto druhá a třetí kniha Discorsi představuje prakticky pouhou interpretaci Livia. Je to konec konců i pochopitelné, vezmeme-li v úvahu, že Machiavelli řadu kapitol Discorsi formuloval jako diskusní lekce pro Orti Oricellari.[41]

Machiavelli nepochybně navštěvoval Orti Oricellari od r. 1516 a zde se též vyhranilo jeho literární a filosofické vzdělání. Zároveň se však musil i v Orti Oricellari střetnout i s protichůdnými názory. Ovšem je možno říci, že právě vliv prostředí Orti zaručil jednotu názorů, jak se projevuje v Machiavelliho spisech Discorsi a Arte della guerra. Jde o jednotu, která dokonce některé vydavatele Machiavelliho spisů vedla k tomu, že od-

[40] Machiavelli, *Il Principe*, kap. XII, dílo cit., str. 105.
[41] Rudolf von Albertini, *Das florentinische Staatsbewusstsein im Übergang von der Republik zum Prinzipat*, Bern 1955, str. 74 a n.

mîtli vydat Arte della guerra v sebraných spisech, jelikož se všechny názory v tomto spise vyslovené podle nich nacházejí v Discorsi.

Celkem je možno říci, že mezi Discorsi a Arte della guerra jsou základní shody v těchto bodech: a) v důrazu, který se klade na vztah vojenských řádů k politice — tj. na závislost těchto řádů na politice —, na vzájemnou podmíněnost politiky a vojenské organizace,[42] b) v tvrzení, že bez řádného vojenství upadá i politická vůle a naopak, že obnovení antické ctnosti může vésti k obnovení vojenství, přičemž ctnost (virtù) vytlačí osobní zájmy a posílí smysl pro vojenskou disciplínu,[43] c) s tím je pák spjat i Machiavelliho odpor proti žoldnéřům, proti vojenským dobrodruhům, kteří vyvolávají nepořádky,[44] d) v odsouzení diktatury, a to i oné, jež je spjata s feudální signorií; projevuje se to např. při kritice Sforzy,[45] e) v obou spisech se klade velký důraz na republiku, v republice se spatřuje ideál vládní moci, nikdo se nedá tyranizovat, nikdo neohrožuje své přívržence a neusurpuje zbytečně moc,[46] f) v tvrzení, že válečné umění není a nemá být stavem dědičným a že po skončení vojenských operací se má každý navrátit k civilnímu povolání; jako příklad uvádí Machiavelli případ Regula Atilia, který po vyhrané bitvě nad Cartagem vyslovil přání navrátit se domů,[47] g) Machiavelli relativizuje v obou spisech význam království a vysloveně se staví proti neomezené královské moci, připouští, že neomezená moc královská se může projevit pouze tam, kde jde o záležitosti vojenské, přičemž ovšem král má včas dbát, aby rozpustil žoldnéřské vojsko, neboť jinak toto ohrožuje vlastní království,[48] h) v posouzení římského císařství; římské císařství je hodnoceno stejně negativně jako v Discorsi (a to i pokud jde o vojenství),[49] ch) ve srovnání Říma a Benátek, které jasně vyznívá ve prospěch Říma, i) v ocenění milice;[50] v Arte della guerra Machiavelli dokonce upřesňuje třídní charakter milice — zřejmě podle Vegetia — a to tak, že by vedle řemeslníků měli být přijímáni do milice i rolníci.[51] I paralely mezi válečnictvím Švýcarů a antickými vzory jsou v obou spisech zdůrazněny stejně. Konečně Machiavelli nesvaluje vinu za špatný vojenský stav na lid, nýbrž na knížata.

I v Arte della guerra vystupuje do popředí vztah mezi Toskánou, lépe

[42] Srovnej např. *Arte della guerra* v *Arte della guerra e scritti politici minori a cura di Sergio Bertelli*, Milán 1961, str. 325, 339, 348, 357, 352.
[43] *Tamtéž*, str. 332.
[44] *Tamtéž*, str. 335.
[45] *Tamtéž*, str. 338, 342.
[46] *Tamtéž*, str. 337.
[47] *Tamtéž*, str. 338.
[48] *Tamtéž*, str. 337.
[49] *Tamtéž*, str. 337, 340, 357.
[50] Machiavelli říká vzhledem k milici: E per questa cagione i contadini che sono usi a lavorare la terra, sono più utili che niuno. *Tamtéž*, str. 350.
[51] *Tamtéž*, str. 362.

řečeno Florencií, a Machiavelliho republikánskými představami, založenými na rovnosti, představami, které měly být ztělesněny v antických republikánských ideálech (tak např. v samotném způsobu života Švýcarů). Shledáváme tedy, že neexistují nějaké podstatné rozdíly mezi Arte della guerra a Discorsi.

Že se Machiavelliho názor na užitečnost monarchie a republiky řídil prakticky poměrem k Florencii, tedy oblasti, kde panovala podle jeho mínění největší rovnost, o tom konec konců podává svědectví i Machiavelliho spis o reformě florentského státu z r. 1519, spis, který datem svého vzniku koinciduje s Arte della guerra. Machiavelli v něm ukazuje, že pokud jde o vládní formy ve Florencii, není v podstatě správné uvažovat o království, neboť ve státech, v nichž panuje princip rovnosti, lze království zřídit velmi obtížně. Naopak v oblastech, v nichž převažuje silný prvek feudální, lze jen s námahou zřídit republiku, neboť feudálové se nedají zvládnout zákony a k ovládnutí feudálů je především nutná moc.[52]

Machiavelli však v případě Florencie připouští možnost jakési civilní monarchie (principatus civilis), tj. klade důraz na takovou monarchistickou vládní formu, která současně respektuje republikánské instituce, i když ovšem instituce značně deformované. Je vidět, že se zde snaží především vyrovnat s realitou medicejského panství. Zároveň však je zřejmé, že monarchistické prvky připouští v ústavě především tam, kde pojednává o ozbrojené síle, kontrole soudnictví a zákonodárství knížetem.[53]

Fakticky základní koncepce Machiavelliho spisu o reformě florentské ústavy tvoří přesnou paralelu k Machiavelliho pojetí „principatus civilis" ze 17. a 18. kapitoly I. knihy Discorsi.

Machiavelli se kloní k názoru, že je těžké udržet ve zkažených městech republiku. Konstatuje však, že v případě, že bychom se o to chtěli pokusit, bylo by ji nutné přiblížit více monarchistické než republikánské vládní formě, aby lidé, kteří se ve své zpupnosti nedají polepšit zákony, byli drženi na uzdě „skoro mocí královskou".

Je tedy zřejmé, že Machiavelli oslabuje republikánské ideje, pokud jde o současný stav, hledaje momentální řešení vládní formy ve Florencii. Zároveň Machiavelli vyzdvihuje ostřeji i nutnost třídního kompromisu.

Tato skutečnost se pak obráží ještě více i v Machiavelliho florentských dějinách Istorie fiorentine. Zcela oprávněně konstatoval již H. Baron, že Machiavelli hledí na florentské dějiny především z hlediska, jak se v nich „vyčerpal princip svobody".[54] V Istorie fiorentine možno skutečně nalézt řadu ústupků od antické tradice a je zde podáno poněkud jiné hodnocení

[52] *Discorso sopra il riformar lo stato di Fiorenze* v N. Machiavelli, v Arte della guerra e scritti politici minori, díl. cit., str. 267.

[53] *Tamtéž*, str. 268 a n.

[54] H. Baron, dílo citované, str. 250.

historických souvislostí než v Discorsi. Především se klade i mnohem větší důraz na dorozumění ve státě[55] — tj. prakticky mezi měšťanstvem a šlechtou (nobili) — které se uskutečnilo ve Florencii např. v revidovaných Ordinamenta iustitiae.[56] I když ovšem i zde je pravda, že kompromis mezi rozličnými antagonistickými složkami nestojí na prvním místě. Mnohem více však než v Discorsi vyzdvihuje Machiavelli v Istorie fiorentine temné stránky lidovlády, např. tam, kde líčí důsledky Ordinamenta iustitiae nebo skutečnou vládu širokých mas (např. povstání Ciompi).[57]

Ústupky, které činí Machiavelli Mediceům, jej vedou i k odlišnému pojetí třídních bojů. Machiavelli částečně reviduje své pojetí třídních bojů v antice, jak je podal v Discorsi, a někde dokonce třídní boj odsuzuje jako celek. Hledá příčiny nepřátelství mezi lidem a šlechtou v tom, že tito chtějí poroučet a oni nechtějí poslouchat. Jeví se mu však i jako prapříčina různých zel v republice. Na druhé straně ovšem nepopírá, že v Římě se rozpory řešily zákonem a konec konců se právě ve vnitřních bojích mohla projevit statečnost. Jako důvod se ovšem udává, že v Římě chtěl lid vcelku žít ve shodě se šlechtou, kdežto ve Florencii usiloval o výlučnou vládu, a proto prakticky vyloučil šlechtice z účasti na vládě. V Římě byl lid uspokojen a šlechta se nemusila vzdát svých hodností. Zákony, které však byly ve Florencii vydány, nevedly k prospěchu celku, nýbrž výhradně k prospěchu jedné části občanů.[58]

V Discorsi vidí Machiavelli v boji mezi urozenými a lidem první příčinu toho, proč se udržela římská svoboda.[59] V Istorie fiorentine vyzdvihuje především průvodní negativní rysy těchto bojů. Přes tyto rozdíly nelze nevidět ovšem základní shodu mezi Discorsi a Istorie fiorentine. I Istorie fiorentine vyznívají nakonec ve svých hodnoceních ve prospěch lidu.

Lze tedy shrnout. Machiavelli byl od počátku ideologem středního florentského měšťanstva a zdůrazňoval vždy městský prvek ve vztahu k ústavě, a to počínaje svými diplomatickými zprávami z Německa a Francie. V druhé etapě svého vývoje si byl neobyčejně dobře vědom, že existuje souvislost mezi republikánskými ideály a městskou společností, a zdůrazňoval nutnost antické tradice, kde se nabízela možnost její aplikace, tedy na místech, kde podle něho převládal princip rovnosti a kde se neprojevovala výrazně nadvláda feudálů. Tak tomu ovšem nemohlo být v Il Principe, neboť v tomto spise řešil Machiavelli úkol sjednocení Itálie, kte-

[55] N. Machiavelli, *Istorie fiorentine*, testo critico, ed. Plinio Carli, Florencie, 1927, str. 132—133.
[56] *Tamtéž*, str. 82 a n.
[57] *Tamtéž*, str. 173.
[58] *Tamtéž*, str. 132 a n.
[59] Machiavelli, *Discorsi*, kn. I, kap. IV, dílo cit., str. 137.

rá v převážné části svých oblastí byla zemí vysloveně feudální. Machiavelli mohl v Il Principe maximálně garantovat jistá práva měšťanů, ale nemohl připustit, aby se politické představy středního měšťanstva staly závazné pro sjednocení celé Itálie. Je tedy zřejmé, že antické prvky v republikánské podobě vystupují u Machiavelliho především v oněch částech jeho spisů, v nichž se zabývá Florencií a toskánskými městy. K antické republikánské tradici dovedly Machiavelliho nejen diskuse Orti Oricellari, nýbrž přímo i politická realita, již chtěl zobecnit. Antická tradice v republikánské podobě byla pak u Machiavelliho příznačná i v době, kdy došlo k obnovení panství Mediceů. Ovšem je pochopitelné, že principát medicejského vzoru nutně antickou tradici deformoval. Pokud jde o jednotu i případnou rozdílnost Machiavelliho díla, nelze spouštět z očí skutečnost, že tato jednota či rozdílnost se formovala z hlediska úkolů, které chtěl Machiavelli řešit.

Zur Frage der Einheit der Schriften Machiavellis

Jaroslav Kudrna

(Zusammenfassung)

Der Autor sucht das alte Problem der Einheit der Schriften Machiavellis von neuem aufzurollen. Deshalb kann der Aufsatz auch als eine Art Kontroverse mit den Ansichten von Chabod und Baron betrachtet werden. Als Masstab für die Beurteilung der Übereinstimmungen und Gegensätze in den einzelnen Schriften Machiavellis mag das Verhältnis zur bürgerlichen Gesellschaft dienen, wobei die bürgerliche Gesellschaft im Sinne der Marx'schen Frühschriften zu begreifen ist.

Von diesem Gesichtspunkt aus kann dann nachgewiesen werden, dass die Schrift „Il Principe" mit den Discorsi besonders in der Auffassung der Legalität, Rechtsmässigkeit, und in der Einstellung zu den deutschen Städten viel gemainsames hat. Dasselbe gilt dann auch von der Auffassung des französischen Königtums, wobei in beiden Schriften das negative Verhältnis, das das französische Königtum gegen die feudale Anarchie eingenommen hatte, hervorgehoben wird. Eine teilweise Übereinstimmung zwischen den beiden Schriften kann man auch bei der Einschätzung der Festungen und der Rolle Savonarolas finden. Auf der andern Seite sind hier jedoch einige Abweichungen nicht wegzudiskutieren. So neigt Machiavelli im Il Principe zu der Ansicht, dass der Fürst die Festungen auch gegen den inneren Feind mit Nutzen gebrauchten könne. Der Fall Savonarolas wird dann im Il Principe eher nach dem Erfolg seiner politischen Taten beurteilt. In den Discorsi dagegen wird Savonarola hauptsächlich nach seinen moralischen Qualitäten eingeschätzt. Erhebliche Unterschiede zwischen diesen zwei Werken sind bei der Beurteilung des Fürsten von Valentino, Cesara Borgia, zu beachten. Im Il Principe sieht Machiavelli im Fürsten einen Erneuerer der Rechtssicherheit und einen erbitterten Feind der Feudalen, der viel zur Sicherung des inneren Friedens beigetragen hat; in den Discorsi wird er überhaupt nicht beurteilt. Der Hauptunterschied jedoch tritt besonders an jenen Stellen zutage, wo Machiavelli die Rolle der Tyrannis untersucht. Während in den Discorsi die Tyrannis ausgesprochen bürgerlichen Ursprungs ist,

wird im Il Principe besonders die Praxis der feudalen Signorien und der feudalen Monarchien einbezogen. Dies führt Machiavelli auch zu einer unterschiedlichen Einschätzung der antiken Tradition. Im Il Principe werden besonders die Staatspraxis der persischen Monarchie, die Tyrannis des Agathokles und bestimmte Etappen der römischen Kaiserzeit berücksichtigt; die republikanische Tradition wird entweder völlig ignoriert oder nur nach der technischen Seite der politischen Handlung beurteilt.

Der Autor sucht den Hauptunterschied zwischen den Discorsi und dem Principe damit zu klären, dass in den Discorsi die Erfahrungen des Stadtstaates verallgemeinert werden, während im Il Principe der Versuch unternommen wird, ein Rezept für die Einigung von ganz Italien zu liefern. Obgleich also die Erfahrungsbasis in beiden Schriften dieselbe ist, hängen die Differenzen beider Schriften von der unterschiedlichen Einstellung zu den gegenwärtigen Problemen Italiens ab. Was die übrigen Schriften Machiavellis betrifft, ist kein bemerkeswerter Unterschied zwischen den Discorsi und der Arte della guerra zu sehen, während in den Istorie fiorentine eher Relativismus, Verachtung der Volksmassen und eine viel negativere Beurteilung der Klassenkämpfe im Vordergrund stehen.

II. část

Dvacet let nového Československa

Akademik Vladimír Procházka

Dvacet let je v historii národů krátká doba, řekl bych skoro krátká chvíle, méně než život jedné lidské generace. Ale v období, které prožíváme — v období imperialistických válek a proletářských revolucí — znamená dvacet let daleko více v celém světě i u nás, více než sto let v jiných obdobích.

Základní a převratnou změnou, ke které v tomto období došlo, je pád starého společenského zřízení a nastupující budování nového společenského řádu ve velké části světa.

U nás stojí na počátku posledního dvacetiletí národní a demokratická revoluce, úspěšná díky vítězství Sovětského svazu ve Velké vlastenecké válce proti světovému fašismu — revoluce přerůstající v revoluci socialistickou a utvrzená vítězstvím pracujícího lidu nad pokusem reakce o zvrat v únoru 1948. Dalším obsahem tohoto dvacetiletí je budování nového společenského řádu v Československu v celé šíři života naší společnosti i našich pracujících — v oblasti ekonomické, státoprávní, kulturní, sociální i morální.

„Socialismus v naší vlasti zvítězil," mohla prohlásit socialistická ústava z r. 1960, takže bylo možno v jejím čele formulovat ustanovení (čl. 1, odst. 1):

> *„Československá socialistická republika je socialistický stát založený na pevném svazku dělníků, rolníků a inteligence, v jehož čele je dělnická třída."*

„Vstoupili jsme do nového období našich dějin," praví se v úvodním Prohlášení k ústavě, „a jsme odhodláni jít dále k novým, ještě vyšším cílům. Dovršujíce socialistickou výstavbu, přecházíme k budování vyspělé socialistické společnosti a shromažďujeme síly pro přechod ke komunismu."

V těchto slovech je stručně shrnut hlavní obsah posledního dvacetiletí: Osvobození z pout okupace v národní a demokratické revoluci, její postupná přeměna v revoluci socialistickou, odražení posledního pokusu

o zvrat vývoje nazpět, postupné budování socialismu a jeho vítězství s perspektivou na přechod ke komunismu.

Národní a demokratická revoluce měla u nás dvojí pramen, dvojí zřídlo — tak, jak podle postupu sovětské armády měly na ní aktivní účast oba naše národy, nejprve slovenský ve Slovenském národním povstání 1944, pak český v Pražském povstání v květnu 1945. Tak jako se oba naše národy zúčastnily za okupace odboje a pak jeho dvojího vyvrcholení, tak také rovnoprávně vstoupily do dějin posledních dvaceti let. To je také podkladem jedné ze základních formulací obou našich ústav:

„Československá republika je jednotný stát dvou rovnoprávných slovanských národů, Čechů a Slováků"
(čl. II, odst. 1, Ústavy 9. května).

„Československá socialistická republika je jednotný stát dvou rovnoprávných bratrských národů, Čechů a Slováků"
(čl. 1, odst. 2, Ústavy z 11. 7. 1960).

To je druhý základ a jeden z rozhodujících momentů naší nové státnosti, v příkrém protikladu vůči prvnímu dvacetiletí existence novodobého státu Čechů a Slováků, buržoazní republice.

Mezi prvním a druhým dvacetiletím existence novodobého československého státu leží strašných sedm let fašistické okupace českých zemí a loutkového státu na Slovensku. To nám názorně ukázalo, jaké nebezpečí nám hrozilo v období imperialistických válek a že šlo přímo o fyzickou existenci našich národů. Také v tomto směru nastala zásadní změna — změna v mezinárodním postavení obou našich národů.

Konkrétním vyjádřením této změny byla již československo-sovětská smlouva z 12. prosince 1943, která se stala základem veškeré zahraniční politiky osvobozeného Československa. Je třeba si uvědomit, že v tomto případě jde o mnohem víc než o běžnou mezinárodní smlouvu, jakých je tak mnoho. Jde o celý náš poměr k velikému ruskému národu i k ostatním národům Sovětského svazu a v souvislosti s tím i o náš poměr k celému táboru socialismu. Jde o poměr pro nás vpravdě osudový.

Kdybychom chtěli celou naši historii shrnout do nejstručnější formule, mohli bychom říci, že jejím smyslem je obrana proti expansi německých feudálů ve středověku, v novověku pak proti expansi německých imperialistů, proti onomu „Drang nach Osten", který vrcholil ve dvou světových válkách.

Od dob Karla Velikého byla fronta slovanských národů na stálém ústupu před expansí německých feudálů a později německých imperialistů. V této frontě oba naše národy vydržely po celých tisíc let jako předsunutá pozice, a to nikoli jako národ výbojný, nýbrž — jak ukázala husit-

ská revoluce — především jako národ representovaný pracujícím lidem. Již v první světové válce se rýsovalo nebezpečí, že tato předsunutá posice bude likvidována ve prospěch německých imperialistů, a tím více v druhé světové válce, kdy nám hrozila přímo národní smrt.

Z tohoto nebezpečí nás zachránila poprvé r. 1917 vítězná proletářská revoluce v Rusku a nyní opět, po druhé, vítězství Sovětského svazu nad fašismem ve Velké vlastenecké válce. Ale jde ještě o víc! Za našeho života — snad si to ani dobře neuvědomujeme, jak nesmírného významu je to historická událost — došlo k náhlému vržení celé fronty německého imperialismu nazpět. Srovnejme jen, jak to vypadalo na našich hranicích v době Mnichova, jak jsme byli imperialismem obklíčeni skoro ze všech stran. Dnes jsou naše hranice většinou hranicemi s přátelskými a spojeneckými státy stejné třídní povahy, jako je naše. A tato hranice je zaručena československo-sovětskou smlouvou, v jejímž článku 3 se obě strany zavazují, že

> *„v případě, že by jedna z nich byla zavlečena v poválečné době do válečných akcí s Německem, které by obnovilo svou politiku „Drang nach Osten", neb s kterýmkoli ze států, který by se spojil s Německem přímo nebo v jakékoli jiné formě k takové válce, druhá Vysoká smluvní strana neprodleně poskytne Smluvní straně, zavlečené takovým způsobem do válečných akcí, veškerou vojenskou i jinou podporu a pomoc, které jsou jí k dispozici."*

To je základ naší bezpečnosti a základ našeho dnešního i budoucího mezinárodního postavení. Ustanovení čl. 3 má i dnes konkrétní význam vzhledem k stále se obnovujícím revanšistickým snahám v Německé spolkové republice.

Náš vývoj za posledních dvacet let není izolovaným zjevem. Je součástí velkého historického procesu, zahájeného r. 1917 Velkou říjnovou socialistickou revolucí. Nelze jej dostatečně pochopit bez celkového pohledu na celé toto skoro padesátileté období, zejména na roli, kterou v něm sehrála československá dělnická třída a její avantgarda, Komunistická strana Československa. Tato role proběhla ve dvou, přibližně dvacetiletých fázích. V první fázi došlo, v důsledku zklamání pracujících nad třídním charakterem a třídní politikou nového státu, brzo k založení revoluční strany (1921), která pak po celou dobu buržoazní republiky stála v boji proti třídnímu panství buržoazie a za práva pracujících. Za fašistické okupace se komunistická strana dostala do čela všeho pracujícího lidu a vlastně do čela národa vůbec jako jediná politická strana, která již v roce 1938 bojovala důsledně proti kapitulaci a za realizaci spojenectví se Sovětským svazem proti agresi hitlerovského Německa. Tato její role se uplatnila ještě dále a hlouběji v době okupace a byla také hlavní příčinou vítězství KSČ po osvobození.

V druhé fázi — od r. 1945 — se proto komunistická strana stala docela přirozeně vedoucí silou v budování nového socialistického řádu. To platilo od počátku a bylo to pak výslovně vyjádřeno v socialistické ústavě z r. 1960, kde je v čl. 4 psáno:

„Vedoucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence."

Základní momenty, které měly zásadní význam pro náš vývoj v celém posledním dvacetiletí a které budou mít stejně rozhodující význam i nadále, jsou tedy:

— vedoucí role komunistické strany
— dosažení socialismu s perspektivou přechodu ke komunismu
— bratrská spolupráce obou národů
— spojenectví se Sovětským svazem a příslušnost k socialistickému táboru.

Pro státoprávní vývoj osvobozeného Československa je charakteristické, že národní a demokratická revoluce i únorové vítězství lidu byly uskutečněny v podstatě pokojnou, parlamentní cestou. To bylo také konstatováno na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu v únoru 1956 v projevu soudruha A. J. Mikojana, jenž tehdy prohlásil:

„Vlivem příznivé situace, která se v Československu po válce vytvořila, uskutečnila se v Československu socialistická revoluce pokojnou cestou; k moci se dostali komunisté, kteří uzavřeli spojenectví nejen s blízkými jim stranami pracujících, ale i s buržoaznímí stranami, jež podporovaly společnou Národní frontu. Československý lid zvítězil cestou pokojného vývoje revoluce."

Soudruh Mikojan zde shrnul zkušenosti z prvních let našeho vývoje po osvobození jistě také proto, že tato naše cesta měla a dosud má velký mezinárodní význam, poněvadž může být pro mnohé další nesocialistické země příkladem, že je za vhodných podmínek možno přejít k socialismu s pominutím období „válečného komunismu", který byl v Rusku vynucen kontrarevolucí a zahraniční intervencí.

Pokojná cesta k socialismu se projevila v Československu nejen tím, že u nás nedošlo ke krvavým bojům, spojeným s ničením hospodářských a kulturních hodnot. Projevila se také ve vývoji našeho státního zřízení a našeho zákonodárství. Zejména výrazně to bylo vyjádřeno celým obsahem Ústavy 9. května, která podle Budovatelského programu třetí Gottwaldovy vlády měla navázat na vše, co bylo v předchozí československé ústavě z r. 1920 demokratické; především měla ovšem právně zakotvit vše, čeho

si lid vydobyl v osvobozeneckém boji a v prvních letech budování lidově demokratického státu. Tato ústava vycházela z daného stavu vývoje, zejména v tom směru, že ještě zachovávala tři sektory hospodářství. Ve svém úvodním Prohlášení však zdůrazňovala, že

„chceme vybudovat svůj osvobozený stát jako lidovou demokracii, která nám zajistí pokojnou cestu k socialismu..."

V závěru důvodové zprávy k návrhu byla pak dána také programová směrnice k perspektivě dalšího vývoje našeho práva, podle které měla být ústava ohniskem příští legislativy, zároveň kritickým měřítkem dosavadního právního řádu a konečně jedním z mocných prostředků k jeho zlidovění:

„Nová ústava má tedy sehrát důležitou roli i v přeměně samotné role práva ve společnosti. Z prvku konzervativního a retardačního, ba reakčního se v lidové demokracii stává právo prvkem vývoje a pokroku a faktorem budovatelského úsilí."

Po uzákonění Ústavy 9. května prošel náš právní řád několika etapami. Souhrnně lze po dvanáctileté platnosti Ústavy 9. května (1948—1960) říci, že se náš další právní vývoj neřídil vždy a ve všech směrech jejími zásadami. To platí zejména pro první etapu, ve které byly narychlo vydány všechny velké zákoníky (tzv. právnická dvouletka) nejen se stopami chvatu, ale také se stopami starých hledisek (např. v občanském zákoníku) a s dogmatickými úchylkami ve spojitosti s kultem osobnosti (zejména v trestním zákoně a v trestním řádu).

Druhá etapa byla inaugurována konferencí strany v r. 1956. Na podkladě jejích usnesení se začala provádět revize těchto zákoníků (a částečně i ústavy) a jejich hlavní nedostatky v duchu leninských zásad odstraněny.

Zpracováním a vydáním socialistické ústavy v r. 1960 byla zahájena třetí, nynější etapa, ve které velké zákoníky byly nově zpracovány a znovu vydány; nová hlediska byla zejména uplatněna ve zcela nových kodexech: hospodářskému zákoníku a zákoníku práce.

Závěr

Období, které nyní prožíváme, je charakterizováno novými skutečnostmi ohromného dosahu pro celý další vývoj lidstva. Jsou to zejména z jedné strany stále se urychlující a skoro již vrcholící rychlý rozpad koloniální soustavy, ze strany druhé pak stále pronikavější vědecko-technická revoluce, především objev a využití atomové energie a zahájení letů do vesmíru. S tím jsou spojeny problémy, které se týkají přímo již samé

existence lidstva: nebezpečí termonukleární války a naléhavá nutnost obecného odzbrojení a mírového soužití národů. Jde zkrátka v podstatě o nové uspořádání světa.

V tomto světovém zápase a závodění jsme na správné straně barikády a budeme pokračovat na své další cestě podle perspektivy, která je načrtnuta v III. části úvodního Prohlášení k socialistické ústavě z r. 1960, začínající slovy:

> *„Všechno naše usilování směřuje nyní k tomu, abychom vytvářeli materiální a duchovní předpoklady pro přechod naší společnosti ke komunismu."*

Jsme součástí socialistického tábora, který přes všechny překážky a obtíže, přes dočasné komplikace a zastávky s historickou nutností zvítězí.

Přenášení úkolů státních orgánů na společenské organizace ve vývoji československého socialistického státu

Jaroslav Houser

V období budování socialismu sehrály v naší zemi, stejně jako v jiných zemích socialistického tábora, významnou roli společenské organizace. Tyto organizační útvary, které jsou součástí aparátu socialistického státu v širším smyslu, byly s to za vedení komunistické strany velmi účinně podchytit a organizovat tvůrčí iniciativu pracujících. V tom tkvěla jejich síla i politický význam. Dobrovolné společenské organizace buď rozvíjely aktivitu podporující činnost státních orgánů anebo docházelo k přenášení úkolů státních orgánů na společenské organizace.

Kriteriem pro posouzení politického významu tohoto přesunu činnosti na společenské organizace je postupující rozvoj socialistické demokracie. Jejím hlavním znakem je zapojování stále širšího okruhu pracujících do správy a řízení společnosti a státu, tedy ustavičné posilování a rozvíjení tvůrčí aktivity pracujících zdola. Pozitivní význam má tento přesun tehdy, jsou-li splněny některé předpoklady, jež rozvoj socialistické demokracie umožňují.

Základním předpokladem je vyzrání objektivních a subjektivních podmínek v přechodném období anebo již v socialistické společnosti. Politické uvědomení pracujících je jednou podmínkou. Uvědomění spolu s dalšími objektivními skutečnostmi je zárukou, že při přesunu úkolů státní správy na společenskou organizaci, nebude tato prosazovat parciální a odstředivé zájmy, které by byly v rozporu s celospolečenskými zájmy socialistické společnosti.

V nižší fázi komunismu existuje totiž v oblasti ekonomických vztahů možnost, aby materiální zájmy různých skupin a vrstev společnosti byly uspokojovány nejenom v souladu, ale i v rozporu se zájmem celospolečenským. Úkolem společenských organizací je přitom vychovávat masu členů k uplatňování zvláštních zájmů v souladu se zájmem celospolečenským.[1]

Ke splnění tohoto poslání musí struktura společenské organizace poskytovat záruky, že tvůrčí iniciativa zdola bude se moci plně rozvinout.

[1] Mlynář Zd., *K teorii socialistické demokracie*, Praha 1961, str. 63 a násl.

To znamená, že vnitřní život společenské organizace musí být budován na zásadě demokratického centralismu. Jedině tak je možno zapojovat stále širší okruh pracujících do řízení společnosti.

Jsou-li splněny tyto základní předpoklady, je přenášení úkolů státní správy na společenské organizace jedním z projevů rozvoje socialistické demokracie a může obsahovat také již prvky budoucí komunistické samosprávy.

Úkoly, které byly u nás postupně přenášeny na společenské organizace, spadají do hospodářskoorganizátorské a kulturněvýchovné funkce socialistického státu. Charakteristickým znakem těchto funkcí je, že neexistují v izolované, od sebe oddělené podobě, ale že se navzájem prolínají. Proto i úkoly přenesené ze státních orgánů na dobrovolné společenské organizace mají většinou smíšený charakter. Tak např. účast pracujících na řízení výroby prostřednictvím odborové organizace má převážně povahu hospodářskoorganizátorskou. Naproti tomu při úkolech v oboru nemocenského pojištění, sociálního zabezpečení a péče o bezpečnost práce, které byly přeneseny na odbory, jsou silně zastoupeny prvky výchovné.

K přenášení úkolů státní správy na společenské organizace došlo u nás ve větší míře teprve po únoru 1948, v období budování základů socialismu. V předúnorovém období byly však již vytvořeny pro uskutečnění přesunu nutné předpoklady. Jedním z nich bylo probojování nového politického postavení a nové společenské funkce, zejména nejmasovější společenské organizace na závodech, kterou jsou odbory.

V popředí politických otázek předúnorového období byl boj za jednotu odborového hnutí. Ta vyrostla organicky z národně osvobozeneckého boje proti okupantům. V předúnorovém období musili však komunisté odrážet útoky proti jednotě odborů, vedené reakční buržoazií a reformistickými živly v některých orgánech Revolučního odborového hnutí. Útoky reakce byly zjevné i zakryté. Zjevným útokem byl např. pokus slovenských demokratů zakládat rozbíječské odborové organizace a zakrytým využít požadavku 80% většiny, předepsané volebním řádem ke zvolení jednotné kandidátky závodních rad k prosazování poměrného zastoupení a použít stranických machinací k torpedování odborové jednoty. Všechny tyto útoky selhaly a pravicový blok v odborech se ocitl v izolaci.

V boji za jednotu odborů se vytvářela organizační struktura Revolučního odborového hnutí. Rodící se socialistické právo bylo základnou pro činnost odborů. Dekret o závodních a podnikových radách z roku 1945 (č. 104/1945 Sb.) zakotvil právně organizační strukturu a pravomoc závodních a podnikových rad. Rovněž zákon z roku 1946 (č. 144/1946 Sb.) vytvořil právní základnu pro činnost odborových organizací.

Vítězným zakončením boje za jednotu Revolučního odborového hnutí

byl I. všeodborový sjezd, jenž se sešel v dubnu 1946. Znamenal organizační konsolidaci odborů a schválil stanovy Revolučního odborového hnutí a jeho organizační řád.

Souběžně s bojem za jednotu Revolučního odborového hnutí bojovali komunisté za jeho postavení v Národní frontě. Předúnorová reakce se snažila zúžit Národní frontu na pouhé seskupení politických stran a vtisknout jí ráz nechvalně známé koalice z dob buržoazní předmnichovské republiky. Komunisté hájili opačnou koncepci. Bránili masový charakter Národní fronty jako jednotné fronty pracujících v čele s dělnickou třídou. S tím souvisel požadavek plného rovnoprávného postavení masových organizací jako složek Národní fronty. Únorové vítězství roku 1948 potvrdilo pak skutečnost, že Národní fronta nebyla a nebude koalicí politických stran parlamentního typu.[2]

Ačkoli předúnorové období vytvářelo jen přepoklady pro pozdější přenášení úkolů ze státních orgánů na společenské organizace, v jednom směru pokročilo dále. Byla to účast pracujících na řízení výroby prostřednictvím odborů a jejich orgánů. Šlo o instituci za panství kapitalismu v tomto rozsahu neznámou. Činnost odborových orgánů probíhala souběžně s činností státních orgánů a odborové orgány se podílely do značné míry na veřejné správě jako při přímém přesunu správních úkolů ze státních orgánů.

Široká účast pracujících na řízení výroby se zpočátku rozvinula v podnicích, ve kterých byly zřízeny národní správy. Ty neznamenaly ještě vyvlastnění kapitalistů, zbavily však početný okruh kapitalistů vlády nad výrobními prostředky. Proto národní správy byly velmi významným socialistickým prvkem národní a demokratické revoluce.

Národní správy byly dosazovány v závodech a bankách, které patřily Němcům, Maďarům a kolaborujícím kapitalistům. Dosazovaly je národní výbory ve spolupráci se závodními radami, které se ustavily jako revoluční orgán ve zdrcující většině závodů již v květnových dnech roku 1945. Dosazování národních správ bylo prováděno zprvu zcela revoluční cestou, vzápětí však již na novém legálním základě rodícího se socialistického právního řádu (dekret č. 5/1945 Sb.).

Úkolem komunistů bylo zajistit operativní řízení a efektivnost výroby v závodech, kde byly národní správy dosazeny. To mělo dalekosáhlý význam pro celé národní hospodářství, protože koncem srpna 1945 řídily národní správy výrobu v 9045 závodech s 923 486 zaměstnanci.[3]

Politický význam hospodářské prosperity podniků, v nichž byla zřízena národní správa, zdůraznil Kl. Gottwald. Ocenil velkou pravomoc, kte-

[2] *Tamtéž*, str. 65.
[3] *Dějiny KSČ*, Praha 1961, str. 482 a násl.

rou získaly závodní rady a odborové organizace zřízením národních správ a přitom zdůraznil, že dělnická třída převzala velkou odpovědnost před celým národem a že musí dokázat, že závody pod novým vedením budou pracovat lépe, než pracovaly pod vedením dřívějších pánů.[4]

Komunistická strana byla si plně vědoma odpovědnosti za prosperitu podniků, v nichž byly národní správy zřízeny. Orgány, prostřednictvím nichž se uskutečňovalo toto úsilí komunistů, byly odborové organizace a hlavně závodní rady. Ty soustřeďovaly jako mluvčí všeho osazenstva závodu iniciativu pracujících. Schůze závodních rad a shromáždění všech pracujících byly fórem, kde dělníci aktivně vystupovali, učili se hospodařit a řídit výrobu. Ukazovalo se názorně, že odbory jsou školou socialismu a komunismu.

Úkoly odborů v tomto směru se ještě zvýšily po vydání znárodňovacích dekretů první etapy v říjnu 1945. V souvislosti se znárodněním byla postavena na nový právní základ působnost orgánů pracujících na závodech — závodních a podnikových rad (dekret č. 100—104/1945 Sb.). Jejich činnost představovala demokratický prvek při organizační výstavbě národních podniků. Závodní a podnikové rady nepřejímaly sice odpovědnost za řízení podniků, které přislušelo výlučně správě podniků, nicméně však národním a podnikovým radám byla přiznána dalekosáhlá pravomoc poradní a dozorčí.

K přímému přenášení úkolů státních orgánů na dobrovolné společenské organizace došlo až v poúnorovém období. Významným opatřením na tomto poli byl přesun nemocenského pojištění. Zákon č. 102/1951 Sb. stanovil, že pracující, sdružení v Revolučním odborovém hnutí, spravují nemocenské pojištění a rozhodují o něm. Ústřední rada odborů se stala vrcholným orgánem nemocenského pojištění.[5]

Revoluční odborové hnutí připravovalo se ku převzetí těchto úkolů již od II. všeodborového sjezdu roku 1949. Přípravou bylo např. zřizování komisí národního pojištění na závodech.[6] Jakmile k přesunu došlo, bylo třeba školit, doškolovat a instruovat funkcionářské kádry.

Přenesení nemocenského pojištění zesílilo velmi podstatně odpovědnost všech funkcionářů závodního výboru i členstva. Přesun působil příznivě na upevnění pracovní morálky na závodech a zlepšily se přitom i formy kontroly. Místo kontroly byrokratické, často velmi formální, nastoupila kontrola pracujících přímo na závodech. Bezprostřední účast pracujících na správě nemocenského pojištění se stala školou pracujících a význačným prostředkem upevňování socialistické pracovní morálky.

K nové úpravě úkolů odborových organizací na tomto úseku správy

[4] Gottwald Kl., *Spisy XII.*, Praha 1955, str. 63.
[5] Těsn. zpr. NS, sch. 60 z 19. XII. 1951, str. 82 a násl.
[6] Erban E., *Protokol II. všeodborového sjezdu z r. 1949*, str. 149 a násl.

došlo v období dovršení socialistické výstavby. Práva odborů při organizaci a provádění nemocenského pojištění byla zakotvena v zákoně č. 54/1956 Sb. (novela č. 16/1959 Sb. a organizační předpisy ÚRO ve vyhlášce č. 91/1958 Sb.). Správa nemocenského pojištění zůstala nadále v rukou pracujících sdružených v Revolučním odborovém hnutí. Provádět nemocenské pojištění příslušelo závodům a odborovým svazům. Administrativní úkoly spojené s prováděním pojištění byly svěřeny závodům. Úkolem Ústřední rady odborů jako vrcholného orgánu nemocenského pojištění bylo toto pojištění organizovat, upravovat a kontrolovat jeho provádění. Ústřední rada odborů byla odpovědna za provádění nemocenského pojištění vládě. Příslušelo jí spravovat i prostředky určené k provádění pojištění, a to odděleně od vlastního jmění Revolučního odborového hnutí.[7]

Se správou nemocenského pojištění připadl odborům závažný úkol bojovat proti absentismu a zvýšenou pozornost věnovat výchově pracujících ke zdravé a bezpečné práci. V roce 1958 bylo zjištěno, že tato odborářská práce v mnohém směru zaostává. Nebyly všude soustavně prováděny rozbory nemocnosti a úmrtnosti a proto nebyla činěna spolu s vedením závodů nutná opatření k jejich odstranění.[8]

Výchovným odborářským prostředkem v boji s absencí staly se soudružské návštěvy. Jejich počet od roku 1958 vzrůstal, nebyly však organizovány na masové základně. Bylo třeba je provádět v úzké součinnosti se zdravotnickými pracovníky a s vedením závodu. Jejich výsledky bylo třeba pravidelně hodnotit a došlo-li ke zneužívání nemocenského pojištění, měly být takové případy veřejně pranýřovány před celým kolektivem pracujících na závodě.[9]

Přes některé nedostatky vykazovala odborářská uvědomovací práce na tomto poli pozitivní výsledky. Tak např. v roce 1958 poklesla smrtelná úrazovost v porovnání s rokem 1957 o 13,3 %. Také na IV. všeodborovém sjezdu roku 1959 bylo konstatováno, že díky předsvědčovací a uvědomovací práci odborů klesla absence pro nemoc a úraz na 4,13 %. Byl to nejnižší stav absence za posledních 10 let.[10]

V souvislosti s péčí o nemocenské pojištění provedly odbory roku 1958 prověrku rodinných přídavků, které představovaly 45 % celkových nákla-

[7] *K zákonům o nemocenském pojištění zaměstnanců a sociálním zabezpečení*, Informační bulletin ÚRO, č. 1/1957 a P i s c o v á M., *Odborové organizace a vykonávanie niektorých štátnych úloh*. Právny obzor, č. 1/1963.

[8] *Výtah ze zprávy o vývoji absence pro nemoc a úraz na 1. čtvrtletí 1957*. Informační bulletin ÚRO, č. 8/1957.

[9] *Výtah ze zprávy o zkušenosti s novým zákonem o nemocenském pojištění za rok 1957*. Informační bulletin ÚRO, č. 11/1958.

[10] Z u p k a Fr., *Protokol IV. všeodborového sjezdu z r. 1959*, str. 46.

dů na dávky nemocenského pojištění.[11] Změny v územní organizaci státu vedly roku 1960 k vydání řady organizačních opatření při provádění nemocenského pojištění (vyhláška č. 191/1960 Sb.).

Úspěšná péče o pracující v nemoci vyžaduje výstavbu zdravotnických zařízení nejen mimo závody, ale i přímo v závodech. Ačkoli v době V. všeodborového sjezdu roku 1963 byla zdravotnická zařízení v 1900 závodů, bylo konstatováno, že rozvoj těchto zařízení se znatelně zpomalil a že se málo zlepšila jejich úroveň. Odborům připadl úkol usilovat o odstranění nedostatků v organizaci a činnosti zdravotnických zařízení, ambulantních i nemocničních. Závady v činnosti zdravotnických zařízení postupně mizí tam, kde závodní výbory zaměřují iniciativu zdravotnických pracovníků i celého kolektivu pracujících na soustavné zlepšování zdravotnické služby a volí přitom správné formy.[12]

Některá oprávnění a úkoly připadly odborům v souvislosti se sociálním zabezpečením (zákon č. 55/1956 Sb. a novela č. 17/1959 Sb.). Byla to zejména účast v posudkových komisích národních výborů (zákon č. 41/1958 Sb., vyhláška Státního úřadu sociálního zabezpečení č. 92 a 133/1958 Ú. l., jednací řády pro obecní a krajské posudkové komise uveřejněné ve Sbírce instrukcí pro výkonné orgány národních výborů pod č. 56/1958 a vl. vyhláška č. 151/1960 Sb.). Do pravomoci těchto komisí patřilo např. rozhodování o úpravě důchodů odsouzených osob (zákon č. 40/1958 Sb.) a význačných představitelů dřívějšího politického a hospodářského života, o sociálních důchodech, o výchovném k sociálnímu důchodu atd. Odbory byly dále zastoupeny v užších dávkových komisích při národních výborech (vyhláška č. 84/1962 Sb.).

Všechny žádosti o důchod zaměstnanců a pozůstalých po nich mají být napříště podávány závodním výborům, které se mají k nim vyjadřovat, pohovořit se žadatelem a zajistit, aby administrativa závodu vybavila žádost a opatřila ji všemi potřebnými údaji. V závodě se má též rozhodovat o zaměstnávání důchodců. Vedení závodu má jednou za půl roku zkoumat a projednat v součinnosti se závodním výborem další zaměstnávání důchodců.

Ke zvýšení účasti odborů došlo i v invalidním řízení. Vedle odborového zastoupení v posudkových komisích připadlo odborovému orgánu — závodnímu výboru — právo zaujímat stanovisko v invalidních případech.[13]

Důležité úkoly při kontrole provádění sociálního zabezpečení připadly

[11] *Kontrola hospodaření nemocenského pojištění — prověrka výplat rodinných přídavků.* Informační bulletin ÚRO, č. 4/1958.

[12] Zupka Fr., *Protokol V. všeodborového sjezdu z r. 1963*, str. 58.

[13] *Informační zpráva o změnách v sociálním zabezpečení — zvýšení účasti pracujících na jeho provádění a kontrole.* Informační bulletin č. 13/1958 a *Zpráva o prvních zkušenostech s rozšířením účasti pracujících na provádění a kontrole sociálního zabezpečení.* Informační bulletin ÚRO, č. 9/1959.

podle vládního usnesení ze 6. června 1958 (č. 514) krajským odborovým radám. Krajské národní výbory jsou povinny pravidelně projednávat otázky sociálního zabezpečení za součinnosti krajských odborových rad. Ty mohou též v dohodě s předsedou krajského národního výboru svolávat podle potřeby společné porady zástupců odborové organizace a národních výborů a projednávat na nich společná opatření směřující ke zkvalitnění sociálního zabezpečení.[14]

IV. všeodborový sjezd roku 1959 zhodnotil celkem kladně účast odborů při provádění sociálního zabezpečení, kritizoval však i nedostatky odborářské práce na tomto poli. Odbory nevyužívaly vždy plně svých práv, nevycházely vždy z připomínek a podnětů členských schůzí odborových organizací a bylo třeba důsledněji uplatňovat třídní hledisko, aby výhod sociálního zabezpečení nezneužívali bývalí kapitalisté a jejich přisluhovači.[15]

Také v novém zákonu o sociálním zabezpečení z roku 1964 (č. 101/1964 Sb.) byla vytyčena obecná zásada, že orgány sociálního zabezpečení plní své úkoly v úzké součinnosti s orgány Revolučního odborového hnutí. Žádá-li o dávku z důchodového zabezpečení pracovník nebo pozůstalý po něm, podává se žádost v závodě u orgánů základní organizace Revolučního odborového hnutí. Odborům byla zachována jejich účast v užších komisích zřízených u národních výborů při komisi sociálního zabezpečení (tj. v dávkové komisi, v komisi sociální péče a v posudkové komisi). Odbory jsou též zastoupeny v regresivních komisích národních výborů, které rozhodují o náhradách nákladů léčebné péče a důchodového zabezpečení, jež vznikly z důvodu úrazu nebo nemoci z povolání (vyhláška č. 8/1962 Sb.).

Kromě úkolů na úseku nemocenského pojištění a sociálního zabezpečení připadla odborům v poúnorovém období péče o bezpečnost při práci. Stalo se tak zákonem č. 67/1951 Sb., jenž svěřil výkon dozoru nad bezpečnostními opatřeními při práci jednotné odborové organizaci. Ta byla pověřena vykonávat dozor svými orgány inspekce práce. Úkoly dostaly i závodní výbory, při nichž byly zřizovány komise bezpečnosti práce.

Tyto nové formy inspekce práce vyžadovaly širokou základnu aktivistů, kteří by odpovědně a důsledně sledovali otázky bezpečnosti práce a výchovně působili na celý kolektiv pracujících. To byl úkol neobyčejně náročný organizačně i propagačně. Zdařil se jen v části závodů. Odborové orgány mnohdy nevyužily všech svých možností, které jim po právu náležely a neprojednávaly důkladně každý jednotlivý případ, aby byly odstraněny příčiny úrazů a úrazy se napříště nevyskytovaly.

[14] *Směrnice ÚRO o účasti pracujících na provádění a kontrole sociálního zabezpečení.* Informační bulletin ÚRO, č. 19/1958.

[15] Zupka Fr., *Protokol IV. všeodborového sjezdu z r. 1959*, str. 46 a 47.

Nepříznivý vývoj pracovní úrazovosti pomáhal odstranit další zákon č. 58/1956 Sb., jenž nově upravil odpovědnost podniků za škody způsobené pracovními úrazy a za náklady léčebné péče a dávek nemocenského pojištění a důchodového zabezpečení, vynaložené státem v souvislosti s pracovními úrazy. V roce 1958 učinila vláda řadu opatření (vládní usnesení z 25. dubna 1958, č. 382), které zvyšovaly bezpečnost při práci.[16] Rovněž Ústřední rada odborů učinila tehdy opatření, jejichž účelem bylo zvýšit aktivitu odborových orgánů při projednávání smrtelných úrazů. Ty měly být projednávány na členských schůzích, jež byly nejvyšším odborovým orgánem na závodech. V roce 1958 byl zorganizován na závodech měsíc bezpečnosti práce, který byl prověrkou toho, jak odborové orgány plní své uvědomovací úkoly.[17]

Bilanci péče o bezpečnost práce provedl roku 1959 IV. všeodborový sjezd. V období od III. všeodborového sjezdu snížila se nemocnost, došlo k trvalému poklesu úmrtnosti a byly stanoveny zásady hmotné odpovědnosti hospodářských orgánů. Péče o bezpečnost práce nepostupovala však tak rychle, jak pro ni vytvářel příznivé podmínky rozvoj socialistického hospodářství. Především bylo třeba, aby odbory zvýšily svou kontrolní dozorčí činnost a účinněji výchovně působily na pracující. Nestačilo již svěřit právo dozoru jednotlivcům, ale bylo třeba zvýšit pravomoc kolektivních orgánů (členské schůze základní odborové organizace, odborového úseku, dílenských výborů a ovšem též orgánů vyšších, krajských výborů a ústředních výborů svazů).[18]

Provedením sjezdových usnesení byla vyhláška Ústřední rady odborů z roku 1959 (č. 105/1959 Ú. l.). Ta vymezila činnost na úseku bezpečnosti práce závodních a dílenských výborů i jejich pomocných orgánů (úsekových důvěrníků, důvěrníků bezpečnosti práce volených v úsecích a komise bezpečnosti práce, jejíž předseda, člen národního výboru, zastával funkci závodního inspektora práce). Z vyšších orgánů upravovala vyhláška činnost svazových inspektorů práce. Výchovné a uvědomovací poslání odborových orgánů při výkonu jejich činnosti dozorčí a kontrolní je patrno z výčtu úkolů národních a dílenských výborů. Jim bylo mimo jiné uloženo pečovat a školit pracující v zásadách bezpečné a zdravotně nezávadné práce, zvláště pak zaměstnance mladistvé, dosud nezapracované nebo převedené k jiné práci a pracovníky vedení závodu odpovědné za bezpečnost a ochranu zdraví při práci.[19]

[16] *O některých opatřeních ke zvýšení péče o bezpečnost a hygienu při práci.* Informační bulletin ÚRO, č. 9/1958.

[17] *Výtah z usnesení předsednictva ÚRO ze 30. I. 1958 o vyhlášení měsíce května 1958 měsícem bezpečnosti.* Informační bulletin ÚRO, č. 3/1958.

[18] Zupka Fr., *Protokol IV. všeodborového sjezdu z r. 1959*, str. 44 a násl.

[19] *Vyhláška ÚRO č. 105/1959 Ú. l. z 29. V. 1959 o úkolech orgánů ROH při výkonu dozoru nad bezpečností při práci.* Informační bulletin ÚRO, č. 12/1959.

Také v socialistickém soutěžení a při zlepšovatelském hnutí se projevilo úsilí pracujících zvýšit bezpečnost práce. Závazky na počest 40. výročí založení KSČ byly např. zaměřovány na snížení úrazovosti na pracovištích.[20]

Roku 1961 byl vydán nový zákon o bezpečnosti při práci (č. 65/1961 Sb.), jenž zdůraznil, že předpokladem pro stálé a účinné zlepšování bezpečnosti a ochrany zdraví při práci a ostatních pracovních podmínek, zejména pracovního prostředí, je nejširší účast a tvůrčí iniciativa pracujících, Revolučního odborového hnutí a ostatních společenských organizací. Dozor nad opatřeními v závodě, zajišťujícími ochranu života a zdraví pracujících, byl znovu přiznán Revolučnímu odborovému hnutí. Dozor vykonávaly odbory svými volenými orgány a organizací dozoru byla pověřena Ústřední rada odborů. Aktivní účast pracujících při řešení všech otázek souvisících s prováděním a kontrolou péče o bezpečnost při práci měla zabezpečovat organizátorská a výchovná činnost Revolučního odborového hnutí.

Zásady zákona byly rozvedeny v dopise vlády a Ústřední rady odborů z 15. srpna 1961 (část. 39/1961 Sb.), v němž se uvádí: Předním úkolem Revolučního odborového hnutí je organizovat účast pracujících na řešení otázek souvisících s prováděním a kontrolou péče o bezpečnost a ochranu zdraví při práci. Za jejich bezprostřední účasti a aktivní pomoci je třeba pak usilovat o trvalé zlepšení pracovních podmínek a prosazovat důsledné plnění všech zákonných opatření. Vysoce politickým úkolem závodních výborů, dílenských výborů, úsekových důvěrníků, i ostatních odborových funkcionářů je, aby svou organizátorskou činností vedli pracující k udržování pracovní kázně, k přímé kritice a účasti na řešení dosavadních nedostatků."

Práva a povinnosti orgánů při výkonu dozoru a při péči o ochranu zdraví při práci byly blíže aplikovány ve vyhlášce Ústřední rady odborů z roku 1961 (č. 83/1961 Sb.). Začátkem roku 1963 přijal sekretariát Ústřední rady odborů usnesení o školení funkcionářského aktivu a hospodářských pracovníků o otázkách bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, jež mělo zajistit jednotný a účinný postup odborových orgánů při provádění dozoru a kontroly.[21]

Roku 1963 byla znovu zhodnocena činnost odborových orgánů na úseku péče o bezpečnost práce, z něhož vyplynuly některé závěry. Rozhodujícím úkolem v činnosti odborových orgánů bylo nahradit pouhé projednávání pracovní úrazovosti cílevědomým řešením příčin úrazovosti a dů-

[20] Zupka Fr., těsn. zpr. NS, sch. 8 z 26. VI. 1961, str. 85 a 88.

[21] *Usnesení sekretariátu ÚRO ke školení funkcionářského aktivu a hospodářských pracovníků v otázkách bezpečnosti a ochrany zdraví při práci.* Informační bulletin ÚRO, č. 1/1963.

sledným uplatňováním prevence. To vyžadovalo věnovat co největší pozornost masové výchově pracujících k bezpečné práci.[22]

Výrazem zainteresovanosti a tvůrčí iniciativy pracujících na úseku ochrany a bezpečnosti při práci bylo hnutí hlídek bezpečnosti práce. Členové hlídek svou každodenní činností, soudružskou pomocí a osobním příkladem účinně napomáhali tomu, aby na pracovištích se dodržovala bezpečnostní pravidla. Hnutí hlídek velmi kladně zhodnotil V. všeodborový sjezd roku 1963, jenž uložil odborovým organizacím na závodech poskytovat rozvoji hlídek všestrannou podporu.[23]

S rozvíjením socialistické demokracie a s postupem socialistické kulturní revoluce připadla společenským organizacím řada úkolů v souvislosti s bojem proti porušování zásad socialistického soužití a socialistické morálky. Souhrně lze tyto úkoly označit jako boj proti sociální patologii, tj. proti jednání a chování jednotlivců nebo celých skupin, která jsou v rozporu se zásadami socialistické morálky. Pracující se podíleli na tomto boji za vedení komunistické strany prostřednictvím společenských organizací, zejména odborů, jež plnily tyto úkoly na podkladě a v rámci svých stanovami určených úkolů.

Od roku 1957 byla pro tuto jejich činnost vytvářena nová legální základna. Prvním krokem v tomto směru byl zákon č. 24/1957 Sb. o kárném (disciplinárním) stíhání rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví.

Význam nové úpravy spočívá především v tom, že rozhodování o drobných případech rozkrádání a úmyslného poškozování socialistického vlastnictví je přeneseno přímo na pracoviště, kde má o kárném provinění rozhodovat vedoucí pracovník nebo zaměstnanec jím zmocněný anebo disciplinární orgán. Všem těmto činitelům je možno při znalosti osoby provinělého i situace na pracovišti zasahovati cílevědomě výchovně. Součinnost a bezprostřední zainteresovanost odborové organizace příslušného závodu je samozřejmým předpokladem řádného rozhodnutí případu. Jen při bezprostřední a stálé spolupráci s odborovou organizací je možno při rozhodování drobných případů rozkrádání a úmyslného poškozování majetku úspěšně bojovat proti příčinám těchto zjevů. Takovým způsobem je možno zajistit bezprostřední mravní působení celého kolektivu na provinivšího se jednotlivce.[24]

Tato stěžejní zásada je blíže v zákoně rozvedena. Stíhání kárných provinění má vysloveně výchovný ráz. To je patrno již z výčtu kárných (dis-

[22] *Závěr ke zprávě o uplatňování práv orgánů ROH při výkonu dozoru nad bezpečností a ochranou zdraví při práci.* Informační bulletin ÚRO, č. 4/1963.

[23] Zupka Fr., *Protokol V. všeodborového sjezdu z r. 1963*, str. 22, a jeho usnesení str. 8.

[24] Řeč zpravodaje posl. Mlkvy z 18. IV. 1957, těsn. zpr. NS, sch. 18, str. 243.

ciplinárních) opatření, jimiž je důtka, veřejná důtka anebo důtka s pokutou. Výchovná stránka trestu je v zákoně výslovně zdůrazněna již tím, že kárná provinění nelze stíhati touto cestou, kdyby kárné opatření nestačilo k výchově zaměstnance.

O kárném provinění rozhoduje, jak shora uvedeno, vedoucí podniku nebo jiné organizace socialistického sektoru, po případě zaměstnanec jím zmocněný nebo kárný orgán. K zákonu vydal ministr spravedlnosti směrnice. Kárným orgánem je ředitel podniku a ten může zmocnit po předchozím projednání věci se závodním výborem některého ze zaměstnanců podniku nebo zřídit kárnou (disciplinární) komisi. Po provedeném šetření a zjištění, že jde o drobné rozkrádání, má kárný orgán projednat věc se závodním výborem.[25]

Závodní organizace Revolučního odborového hnutí na závodě i závodní výbor podílejí se tak velmi aktivně při provádění zákona a to nejen při vytváření kárných orgánů, ale i přímo při provádění řízení.

Kromě této bezprostřední účasti plní Revoluční odborové hnutí řadu dalších výchovných úkolů při provádění akce na ochranu socialistického vlastnictví. Závodní výbory odborových organizací mají rozvíjet za pomoci celého funkcionářského aktivu soustavnou politickovýchovnou práci zaměřenou na ochranu socialistického vlastnictví. Za tím účelem mají odborové organizace na závodech využívat všech prostředků jako tisku, závodních časopisů, rozhlasu, kabinetů odborářské výchovy, školení, závodních klubů, rudých koutků i organizačních schůzí. Na závodech byly zřizovány komise na ochranu socialistického vlastnictví.[26] Při hodnocení této akce roku 1958 byly zjištěny úspěchy v některých odborových svazech, kde národní výbory vystupovaly iniciativně a zjištěné poklesky pracovníků veřejně projednávaly a spojovaly s výchovnou prací.[27]

Velmi blízko k dobrovolným společenským organizacím mají kolektivy soudců z lidu, a to již z toho důvodu, že v místě bydliště úzce spolupracují s občanskými výbory a na závodech s odborovou organizací a jejími orgány. Soudci z lidu byli i aktivními členy komisí, zřízených podle zákona č. 24/1957 Sb. o kárném (disciplinárním) stíhání rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví.

Činnost soudců z lidu v jejich kolektivech na pracovišti i v místě bydliště lze hodnotit kladně. V mnohých případech získali si při preventivní činnosti i radami spoluobčanům značnou autoritu.

[25] *Informace o směrnicích k provedení zákona o kárném (disciplinárním) stíhání rozkrádání a poškození majetku v socialistickém vlastnictví.* Informační bulletin ÚRO, č. 18/1958.

[26] *Hlavní zásady činnosti ROH na ochranu socialistického vlastnictví.* Informační bulletin ÚRO, č. 15/1957.

[27] *Plnění usnesení předsednictva ÚRO z 26. IX. 1957 o zásadách činnosti ROH na ochranu socialistického vlastnictví.* Informační bulletin ÚRO, č. 14/1958.

Také rozhodování pracovních sporů, které příslušelo za buržoazní republiky soudům, přešlo na závodní výbory Revolučního odborového hnutí. Nový zákon o postavení závodních výborů základních organizací Revolučního odborového hnutí z roku 1959 (č. 37/1959 Sb.),[28] převzal vymezení působnosti závodních výborů při rozhodování pracovních sporů z usnesení IV. všeodborového sjezdu z roku 1959. Závodní výbor nebo orgán, jejž závodní výbor rozhodováním pověřil, řeší spory mezi zaměstnanci a vedením závodu, týkající se vzniku a skončení pracovního poměru i všechny ostatní spory o nárocích vyplývajících z pracovního poměru a spory o nárocích na odměnu za vynález nebo zlepšovací návrh. Při rozhodování pracovních sporů řídí se závodní výbor platnými předpisy a postupuje podle směrnic Ústřední rady odborů. Tyto předpisy stanovily, ve kterých případech je možno uvedené návrhy uplatnit u soudu, zejména, zůstalo-li řízení bezvýsledné.

Usnesení IV. všeodborového sjezdu z roku 1959 blíže rozvedla vyhláška Ústřední rady odborů z 8. září 1959, kterou byly vydány směrnice pro rozhodování pracovních sporů na závodech. Rozhodčí řízení bylo zaváděno na závodech, kde byl volen závodní nebo místní výbor základní organizace Revolučního odborového hnutí, postupně. O jeho zavedení rozhodovaly krajské odborové rady na návrh krajských výborů odborových svazů.

Orgány provádějící rozhodčí řízení na závodech se staly závodní výbory, popřípadě dílenské výbory. Rozhodčí řízení se zahajuje na návrh zaměstnance nebo vedoucího závodu, jestliže se nepodařilo dosáhnout urovnání sporu jednáním mezi účastníky sporu. Je-li toho zapotřebí, může závodní výbor pověřit některou ze svých komisí přípravou materiálu. Posláním rozhodčího orgánu je usilovat o dosažení smíru. Nedošlo-li k němu, může rozhodčí orgán rozhodovat o věci nadpoloviční většinou svých členů. Proti rozhodnutí rozhodčího orgánu může účastník podat do 15 dnů od doručení písemného rozhodnutí sporu námitky. Na podkladě námitek může národní výbor spor přezkoumat a vydat do 15 dnů od podání námitek nové rozhodnutí. Pokládá-li národní výbor námitky za neodůvodněné, je povinen oznámit to účastníkům sporu a postoupit spisový materiál bezodkladně lidovému soudu. Rozhodčí řízení je v tomto případě bezvýsledné a úkolem lidového soudu je projednat spor na základě spisového materiálu, který mu postoupil závodní výbor.[29]

Účast odborů při rozhodování pracovních sporů a provádění kárného řízení ve státních orgánech a zařízeních státní správy byla zakotvena ve

[28] Tisk NS z 3. VII. 1959 č. 342.

[29] *Vyhláška ÚRO z 8. IX. 1959, kterou se vydávají směrnice pro rozhodování pracovních sporů v závodech.* Informační bulletin ÚRO, č. 19/1959.

vládním nařízení z roku 1961 (č. 12/1961 Sb.). Ústřední rada odborů vydala o tom bližší směrnice (vyhláška č. 13/1961 Sb.).[30]

Široké pole působnosti se otevřelo společenským organizacím při zajišťování socialistického pořádku. Zákon č. 60/1961 Sb. uložil národním výborům úzce spolupracovat při zajišťování socialistického pořádku s dobrovolnými společenskými organizacemi, zejména s Revolučním odborovým hnutím, s Československým svazem mládeže, s družstvy atd. Mají s nimi projednávat závažnější případy porušení socialistického pořádku a radit se s nimi o nejvýhodnější formě nápravy. Pomáhají společenským a jiným organizacím a orgánům, aby se v jejich činnosti stále více uplatňovalo výchovné působení.

Ukládání trestu národním výborem má subsidiární význam. Dochází k němu teprve tehdy, když výchovné působení aktivu národního výboru nebo společenské organizace nestačí k nápravě.

Zákon vytvářel tak podmínky, aby na boji proti drobné trestní činnosti se podílely co nejširší vrstvy občanstva. Zajišťování nejširší účasti pracujících je prováděno za pomoci aktivů národních výborů, zejména občanských výborů a za spolupráce se společenskými organizacemi. Národní výbory jsou oprávněny jednotlivé případy postupovat společenským organizacím, vedení závodu atd. všude tam, kde je možno očekávat, že se tím zvýší výchovné působení.[31]

Forma morálního působení společenských organizací je různá. Mohou protispolečenské jednání projednat a odsoudit a různými cestami zajišťovat převýchovu rušitele. Někdy mohou zasáhnout sankcemi podle svých stanov a doporučeními předloženými vedení závodu.

Z podnětu odborových organizací byly zřizovány v četných závodech soudružské soudy. Jejich posláním bylo využít působení kolektivu na převýchovu rušitelů socialistické pracovní kázně a zásad socialistického soužití. Soudružské soudy mohly v tomto směru často vykonat mnohem více než prokurátor nebo normální soud a mohly mnohem účinněji morálně působit na provinilce. Případy narušování socialistické morálky a soužití byly projednávány za přímé účasti pracujících, takže spolupracovníci provinilce mohli přispívat k objasnění věci a účastnit se i na hodnocení jeho činu.[32] Veřejné projednávání případů na závodech za účasti pracujících se tak stalo významným výchovným prostředkem.

Soudružské soudy vznikaly z iniciativy pracujících a již z toho důvodu získaly záhy značnou autoritu na závodech. V letech 1959—1960 pracovalo na závodech a při národních výborech na 800 soudružských soudů.[33]

[30] *Usnesení předsednictva ÚRO z 21. 11. 1961 k politickoorganizačnímu zajištění nové úpravy rozhodování pracovních sporů a provádění kárného řízení ve státních orgánech a zařízeních státní správy.* Informační bulletin ÚRO, příl. č. 2/1961.

[31] Řeč zpravodaje posl. Červinky z 26. VI. 1961, těsn. zpr. NS, sch. 8, str. 15 a 16.

Značný jich počet byl v Severočeském kraji (167, z toho 135 na závodech a 32 při národních výborech).[34]

Také instituce místních lidových soudů, která navazovala na tradici soudružských soudů, je spjata s činností, resp. s výchovným působením dobrovolných společenských organizací. Místní lidové soudy nebyly zřizovány proto (zákon č. 38/1961 Sb.), aby výchovnou funkci masových organizací nahrazovaly, ale aby ji doplnily, zkrátka aby pomohly tam, kde vliv společenských organizací nestačil.

Odborové organizace na závodech se podílely značnou měrou při zřizování místních lidových soudů. Zákon stanovil, že o ustavení místního lidového soudu rozhoduje okresní národní výbor. Návrh na jeho ustavení může podat místní národní výbor nebo základní organizace Revolučního odborového hnutí. Počet soudců stanoví rovněž okresní národní výbor po projednání s místním výborem nebo se základní organizací Revolučního odborového hnutí. Soudci jsou voleni veřejným hlasováním na shromáždění občanů na návrh místního národního výboru nebo základní organizace Revolučního odborového hnutí.

Předsednictvo Ústřední rady odborů vymezilo úkoly odborových organizací a odborových orgánů v souvislosti se zřizováním místních lidových soudů. Tak např. okresním odborovým radám bylo mimo jiné uloženo hodnotit činnost dosavadních soudružských soudů v okresech, seznamovat funkcionářský aktiv s obsahem a cílem zákona o místních lidových soudech a pomáhat základním organizacím Revolučního odborového hnutí při ustavování místních lidových soudů. Také krajským odborovým radám připadla řada úkolů (seznamovat funkcionáře se zákonem o místních lidových soudech, pomoc okresním odborovým radám atd.) Ústřednímu výboru odborového svazu zaměstnanců státních orgánů ukládaly směrnice mimo jiné vést základní organizace Revolučního odborového hnutí na soudech, prokuraturách a národních výborech k pomoci místním lidovým soudům.[35]

Společenské organizace, zejména odbory, soustavně pečovaly o přípravu případů projednávaných místními lidovými soudy a zajišťovaly účast pracujících na řízení, což mělo výchovný význam.

Spolupráce společenských organizací s místními lidovými soudy se opírá o ustanovení zákona, jenž uvádí, že místní lidové soudy spolupracují se všemi orgány a organizacemi, které pečují o výchovu občanů k dodržování socialistického právního řádu, zejména s národními výbory, Re-

[32] Zupka Fr., *Protokol IV. všeodborového sjezdu z r. 1959*, str. 54 a 55.
[33] Řeč min. spravedlnosti dr. Neumanna z 18. IV. 1961, těsn. zpr. NS, sch. 7, str. 140.
[34] Řeč posl. Matějíčka z 18. IV. 1961, těsn. zpr. NS, sch. 7, str. 149.
[35] *Usnesení předsednictva ÚRO k úkolům ROH při ustavování a činnosti místních lidových soudů v závodech.* Informační bulletin ÚRO, č. 10/1961.

volučním odborovým hnutím, Československým svazem mládeže atd., nenahrazují však jejich výchovné působení. Důvodová zpráva k tomu uváděla, že místní lidové soudy mají před projednáváním jednotlivých případů zjistit, zda osoba provinilého občana a závažnost jeho činu poskytuje předpoklady pro jeho nápravu působením společenských organizací. Zjistí-li, že tento předpoklad je splněn, mají věc postoupit tomu orgánu nebo té společenské organizaci, které s přihlédnutím k danému případu mohou v rámci svého výchovného působení věc vyřídit.[36]

Společenské organizace mají poskytovat místním lidovým soudům všestrannou pomoc. Řízení před místními lidovými soudy může být zahájeno na návrh společenských organizací. Rovněž odvolání proti rozhodnutí mohou podat společenské organizace.

Z těchto předpisů je zjevno, že v souvislosti s institucí místních lidových soudů dostaly společenské organizace, zejména pak organizace Revolučního odborového hnutí řadu úkolů. Zásah místních lidových soudů má organicky navazovat na výchovné působení dobrovolných společenských organizací a toto působení doplňovat. Při poskytování pomoci místním lidovým soudům byly uloženy stejné povinnosti dobrovolným společenským organizacím jako státním orgánům.

Instituce místních lidových soudů je budována na spolupráci se společenskými organizacemi a znamená tak krok vpřed v procesu rozšiřování socialistické demokracie. Dochází přitom k posílení bezprostředního morálního působení kolektivu pracujících na jednotlivce porušující zásady socialistického soužití a morálky.

Také v novém trestním řádu (č. 141/1961 Sb.) je společenským organizacím uložena řada úkolů, které by jinak příslušely státním orgánům. Především bylo uloženo všem orgánům vystupujícím v trestním řízení povinnost spolupracovat co v nejširší míře se společenskými organizacemi a využívat jejich výchovného působení.

Kromě toho základním organizacím Revolučního odborového hnutí a Československého svazu mládeže na závodě, i když obviněný pracující na závodě není jejich členem, a jednotnému zemědělskému družstvu, je-li obviněný jeho členem, přísluší další oprávnění v trestním řízení. Tyto organizace mohou přímo navrhnout, aby se projednávání při hlavním přelíčení zúčastnil jejich zvolený zástupce a podle stanoviska, jež společenská organizace k spáchanému trestnímu činu a k osobě pachatele zaujala, jménem společenské organizace vykonával společenskou obžalobu nebo společenskou obhajobu. Předseda senátu a v přípravném řízení prokurátor jsou povinni poskytnout společenské organizaci na podkladě spi-

[36] Tisk NS, č. 36 ze 17. III. 1961.

sů informace potřebné pro rozhodnutí o vyslání společenského žalobce nebo společenského obhájce.

Společenskému žalobci, resp. obhájci přísluší v řízení řada oprávnění jako nahlížet do spisů, činit důkazní a jiné návrhy, účastnit se hlavního přelíčení, klást tam vyslýchaným osobám otázky a podílet se na závěrečných řečech. Společenský žalobce, popřípadě obhájce tlumočí při soudním jednání stanovisko společenské organizace, která ho vyslala. Vychází přitom z bezprostřední znalosti osoby obviněného, jeho poměru k socialistickému státnímu zřízení a jeho poměru k práci, rodině a spoluobčanům. Dalším neméně významným úkolem zástupce společenské organizace je zejména pomáhat při soudním jednání ke zjištění všech okolností případu, k odhalení příčin, které k trestní činnosti vedly a na podkladě těchto zjištění rozhodnout o vině a trestu. Společenský žalobce, popřípadě obhájce zúčastní se tak trestního řízení jako samostatná procesní strana nezávislá na prokurátorovi, popřípadě obhájci, s nimiž ovšem může spolupracovat.

Pro významnost funkce společenského žalobce a obhájce vydala Ústřední rada odborů pro základní organizace podrobné směrnice, ve kterých se stanoví jednotný postup při volbě a vyslání společenského žalobce a obhájce. Přitom bylo třeba přihlédnout k velikosti způsobené škody i k následkům trestního činu. Společenskému žalobci nebo obhájci bylo dále uloženo, aby pro provedení svého úkolu neprodleně informoval závodní výbor Revolučního odborového hnutí, jenž měl zařadit zprávu o výsledku zastupování na pořad členské schůze.[37]

Ještě pronikavěji se projevuje účast společenských organizací v trestním řízení při převzetí záruky za obviněného. Základní organizace Revolučního odborového hnutí a Československého svazu mládeže, působící na pracovišti obviněného a jednotné zemědělské družstvo, jehož je obviněný členem, mohou na podkladě rozhodnutí členské schůze nabídnout převzetí záruky za nápravu obviněného, který se dopustil trestného činu menší nebezpečnosti pro společnost, jeho spáchání lituje a projevuje účinnou snahu po nápravě, zejména tím, že nahradil způsobenou škodu nebo jinak se přičinil o odstranění škodlivých následků.

Nabídku převzetí záruky společenskou organizací může převzít již prokurátor v přípravném řízení nebo soud ve stadiu předběžného projednávání žaloby. Prokurátor odevzdá v tomto případě věc místnímu lidovému soudu a sdělí své rozhodnutí společenské organizaci, která záruku převzala a požádá ji, aby ve smyslu záruky vzala na sebe péči o nápravu pachatele a dbala, aby nahradil škodu, kterou svým činem způsobil, jest-

[37] *Směrnice ÚRO o úkolech základních organizací ROH při ustanovení společenských žalobců a společenských obhájců a při přijímání záruk za nápravu provinilých osob.* Informační bulletin ÚRO, příl. č. 1/1962.

liže se tak již nestalo. Také soud po předběžném projednání obžaloby může přijmout záruku společenské organizace, ve stíhání pak již nepokračuje a postoupí věc k projednání místnímu lidovému soudu. Společenská organizace může také navrhnout podmíněné propuštění z trestu odnětí svobody, nabídne-li převzetí záruky za dovršení nápravy odsouzeného.

Základní organizace Revolučního odborového hnutí, která převzala záruku za obviněného nebo odsouzeného, pečuje o jeho převýchovu např. tím, že se postará o jeho zařazení do dobrého pracovního kolektivu. Závodní výbor sleduje stav převýchovy obviněného nebo odsouzeného a informuje o dosažených výsledcích členskou schůzi. Minuly-li se všechny snahy závodní organizace Revolučního odborového hnutí účinkem a provinilý dále setrvává na svých nedostatcích, může členská schůze záruku odvolat.

Závodní odborová organizace je povinna výchovně působit i na provinilce, za něhož záruku nepřevzala. Také takovému provinilci má být věnována všestranná péče a jeho činnost má být soustavně sledována. Zvláštní pozornost je přitom třeba věnovat mladistvým provinilcům.[38]

V žádném případě nesmí se však základní organizace Revolučního odborového hnutí na závodě připustit izolaci proviněného mimo kolektiv. V tomto směru docházelo k častým závadám. Závody totiž odmítaly přijímat trestané osoby do zaměstnání, což ohrožovalo převýchovu osob propuštěných z výkonu trestu. Zásahy odborů napravovaly tuto situaci a umožňovaly tak zejména převýchovu mládeže, pokud se dopustila trestných činů.[39]

Poskytnutí záruky společenskou organizací za obviněného je jasným případem přesunu úkolů socialistického soudu na dobrovolnou společenskou organizaci. Je dokladem postupu a rozšiřování socialistické demokracie a znamená zesílení výchovného působení a výchovných úkolů společenských organizací. Bez tohoto výchovného působení se činnost socialistického soudu neobejde. Je to patrno z oprávnění soudu požádat společenskou organizaci o výchovné spolupůsobení, i když trest nápravného opatření je uložen bez její záruky.

•

Retrospektivní pohled na vývoj právních úprav a všeobecné hodnocení odborových sjezdů i ústředních orgánů odborového hnutí je nepochybně

[38] *Směrnice ÚRO o úkolech základních organizací ROH při ustavování společenských žalobců a společenských obhájců a při přijímání záruk za nápravu provinilých osob.* Informační bulletin ÚRO, č. 1/1962 a Břešanský J. a Telk V., *Účast společenských organizací v trestnom konaní.* Právny obzor, č. 1/1963.

[39] *Pomoc odborových orgánů při umisťování osob propuštěných z výkonu trestu a další péče o tyto osoby.* Informační bulletin ÚRO, č. 14/1958.

jen prvním krokem studia tak závažné otázky, jakým je přenášení úkolů státních orgánů na společenské organizace. Podrobné zhodnocení dosavadních zkušeností si vyžádá další hlubší průzkum kladných i záporných rysů dosadavní praxe. Také zde jako na jiných společenskovědních úsecích neobejdeme se bez šetření prováděnými sociologickými metodami. (Např. representativní šetření o práci odborových organizací a jejich orgánů na úseku přenesených úkolů v určitém okruhu závodů.)

Již sama retrospektiva právních úprav ukazuje velmi jasně význam přesunů pro život socialistické společnosti. Přenášení úkolů státní správy a soudnictví na dobrovolné organizace znamená nepochybně, jsou-li splněny základní politické předpoklady přesunu, rozšiřování socialistické demokracie. Také při provádění úkolů orgány socialistického státu rozšiřuje se a sílí aktivní účast pracujících a tím i demokratický charakter socialistického zřízení. Socialistická demokracie se rozvíjí po obou kolejích, a to státního aparátu v užším slova smyslu i dobrovolných společenských organizací; chápat přesun jako výlučný projev demokratizace anebo za vyšší její formu bylo by nesprávné. Kromě toho je třeba zdůraznit, že i při přesunu donucovací moc státního aparátu nemizí. Činnost společenských organizací je upravena právem a socialistické právo poskytuje také společenským organizacím při výkonu jejich funkcí účinnou pomoc a podporu.

Tím vším není snižován význam přesunu. Je nesporně jedním z ukazatelů narůstání socialistické demokracie a prohlubování základů socialistické společnosti bude doprovázeno nepochybně vzrůstajícím významem společenských organizací a rozšiřováním jejich pravomocí v oblasti, která byla dříve vyhrazena státním orgánům.

ПЕРЕНОС ЗАДАЧ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ НА ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИ В РАЗВИТИИ ЧЕХОСЛОВАЦКОГО СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА

Яр. Гоусер

(Резюме)

Общественные организации, особенно профсоюзы сыграли важную роль при строительстве социализма в ЧССР. Одной из форм расширения социалистической демократии является передача задач государственных органов этим организациям. Такая передача обусловлена демократической структурой общественных организаций и политической

сознательностью трудящихся, которые содействуют развитию творческой инициативы снизу и соблюдению интересов общества в целом.

В период, предшествовавший февралю были созданы политические и организационные предпосылки передачи задач управления и суда общественным организациям, в первую очередь профсоюзам. Единое профсоюзное движение к этому времени отразило атаки реакции, имевшие целью разбить его единство, и организационно консолидировалось. Вместе с тем коммунисты отстояли самостоятельное представительство Революционного профсоюзного движения в Национальном Фронте. Профсоюзы уже в дофевральский период участвовали в управлении предприятий (национальная администрация на предприятиях и деятельность заводских советов).

Сама передача осуществилась лишь после Февраля. Первым шагом на этом пути была передача профсоюзам страхования на случай болезни, которую подготовил II Общегосударственный съезд профсоюзов в 1949 г. Она была осуществлена в 1951 г. и реформирована в 1956 г. Вместе с передачей страхования на случай болезни профсоюзам были предоставлены широкие правомочия в области социального обеспечения на случай инвалидности и в старости. Права профсоюзов были закреплены законами 1956, 1959 и 1964 гг. В 1951 г. на профсоюзы была возложена забота о технике безопасности и об охране здоровья трудящихся при работе. Эта деятельность была урегулирована по-новому в 1961 г.

С развитием социалистической демократии и с поступательным движением социалистической культурной революции на общественные организации перешел ряд задач по борьбе с нарушением начал социалистического общежития и социалистической морали. С 1957 г. под эту деятельность была подведена легальная база и был издан закон о рассмотрении дел по расхищению социалистической собственности и нанесению ущерба имуществу, находящемуся в социалистической собственности. Заводские организации Революционного профсоюзного движения весьма активно участвовали в проведении этого закона в жизнь, и не только при конструировании дисциплинарных органов, но и непосредственно в самом производстве по рассмотрению таких дел.

Деятельность судей из народа в выдвинувших их коллективах и по месту жительства дала весьма положительные результаты. Они приобрели большой авторитет, участию в работе по предупреждению преступлений и обслуживая сограждан в порядке консультаций.

Равно и рассмотрение трудовых споров, входившее при буржуазной республике в компетенцию судов или же административных органов, с 1959 г. перешло к заводским комитетам Революционного профсоюзного движения. Широкое поле деятельности открылось перед общественными организациями при обеспечении социалистического порядка (закон 1961 г.).

По инициативе профсоюзных организаций на предприятиях были созданы товарищеские суды. По их образцу затем были образованы на предприятиях и вне их местные народные суды, правовая база которых была создана в 1961 г.

В уголовно-процессуальном кодексе 1961 г. на общественные организации возложен ряд задач, которые в противном случае осуществляли бы соответствующие государственные органы (делегирование общественного обвинителя и общественного защитника в уголовном производстве, взятие обвиняемого на поруки и т. д.)

Ретроспективный обзор развития передачи некоторых задач общественным организациям свидетельствует о ее значении. Это один из показателей нарастания социалистического демократизма и углубления основ социалистического общества и этот процесс несомненно будет сопровождаться возрастающим значением общественных организаций и расширением их правомочий на области, которые ранее были исключительной доменой государственных органов.

K vývoji civilněprocesní ochrany socialistického vlastnictví před vydáním občanského soudního řádu z roku 1950

Vilém Steiner

Slovenským národním povstáním dne 29. srpna 1944 a revolucí v květnových dnech r. 1945 otevřely se našemu lidu nové obzory.

Cíle revoluce vyjadřoval Košický vládní program z 5. 4. 1945, který za jeden z jejích cílů proklamoval vedle dosažení svobody politické také dosažení svobody hospodářské. K tomu přistoupilo prohlášení vlády z 5. 4. 1945, podle něhož úspěšné splnění všech nesmírně těžkých úkolů hospodářské obnovy předpokládá, aby celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje byly postaveny pod všeobecné státní vedení a do služeb výstavby národního hospodářství, oživení výroby a obchodu.

Tak byl již do programu tehdejší československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků zařazen také požadavek pozdějšího znárodnění základních výrobních prostředků a přírodních zdrojů.

Znárodnění velkokapitalistických podniků se však neuskutečnilo ihned; bylo uzákoněno a provedeno teprve za šest měsíců po osvobození naší vlasti, kdy znárodněním výrobních prostředků klíčových odvětví našeho průmyslu došlo k první etapě procesu znárodnění.

K druhé etapě znárodnění došlo až po únoru 1948. Tato druhá etapa představovala další a ještě širší proces znárodnění, neboť znárodnění tehdy zasáhlo asi 95 % celé průmyslové výroby a po jeho provedení pracovala ve znárodněných podnicích převážná většina pracujících zaměstnaných v průmyslu.

Dnes při odstupu 20 let je možné proces znárodnění, k jehož realizaci došlo takto ve dvou etapách, hodnotit již jako jev historický. Současně je možné zhodnotit i bohaté právní formy, v nichž tento proces probíhal a zvláště přitom podrobit analýze také historický vývoj právní ochrany znárodněním vznikajícího státního společenského vlastnictví — vlastnictví socialistického. Zvláštní pozornost přitom beze sporu náleží zejména vývoji procesněprávní úpravy ochrany socialistického vlastnictví se zřetelem k tomu, že ono samo se stalo již svou povahou jedním z neodmyslitelných a základních předpokladů přechodu k novému socialistickému hospodářskému řádu.

Vybudování účinné procesněprávní ochrany socialistického vlastnictví se jevilo zcela nezbytným hned od samého jeho vzniku. To souviselo s tím, že procesněprávní ochranu socialistického vlastnictví nebylo možno opírat o tehdy platné právní předpisy, ale že ji bylo nutno postupně teprve vytvářet.

Starý právní řád recipovaný vyhláškou ministra vnitra z 27. 8. 1945 č. 30 Sb. o platnosti ústavního dekretu presidenta republiky z 3. 8. 1944 žádoucí ochranu socialistickému vlastnictví ani poskytnout nemohl, neboť byl vyvolán v život kapitalistickou hospodářskou soustavou. Tento právní řád včetně svých procesních řádů proto chránil jako posvátné a nedotknutelné především soukromé kapitalistické vlastnictví a přivlastňování. Nemohl tedy poskytnout procesněprávní ochranu vyšší intenzity, jak bylo žádoucí, vlastnictví socialistickému, které mu bylo nejen něčím zcela neznámým, ale dokonce protismyslným.

Bylo proto nutné poskytnout socialistickému vlastnictví právní a počáteční formu této ochrany jinak. Stalo se tak především přímo všemi již jmenovanými předpisy o znárodnění, jimiž se samo právně zrodilo. Právní ochrana byla tak pro ně vytvořena ihned, aniž se čekalo na vznik nového právního řádu, který by nahradil právní řád starý, neznající a proto také nechránící zvýšenou měrou nové výrobní poměry — novou ekonomickou skutečnost. Jejich právní ochrana byla budována tímto způsobem také proto, že dosavadní soukromí vlastníci zespolečenštěného, zestátněného majetku zůstali i po znárodnění se svými majetky nadále spjati ticícerými pouty různých dřívějších právních jednání a smluv, kterých by mohli využívat i nadále ve svůj prospěch a v neprospěch zestátněného majetku. Bylo konečně nutné chránit tento majetek proti jakémukoli poškození rovněž z jiné strany. Socialistické vlastnictví mohlo být totiž poškozeno při svém vzniku různým způsobem vědomě i nevědomě, neboť revoluční změny politické, hospodářské a sociální, které nalezly v tomto vlastnictví svůj efektní projev, nebyly spojeny s revolucí ve vědomí všech členů společnosti.

Vývoj nezbytné a zcela nově vytvářené právní ochrany socialistického vlastnictví stejně jako jeho vlastní vznik a vývoj je přitom prostoupen objektivní zákonitostí, k jejímuž poznání budou především zaměřeny další naše úvahy.

Základ i vzor této ochrany představuje první dekret o znárodnění — dekret č. 100/45 Sb. o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků.

Tento dekret upravil totiž zvláštními procesními ustanoveními postup soudů, pokud se předmětem příslušného řízení měly stát právě právní poměry vztahující se k převodu znárodněného majetku a závazků s ním

spojených. Vedle toho ustanovil a povolal ještě také další státní orgány (rozhodčí soudy, okresní národní výbory) v některých výslovně vytčených případech k ochraně nových právních poměrů i socialistického vlastnictví a upravil blíže rovněž řízení před nimi.

Postup těchto orgánů představuje tak zvýšenou procesněprávní ochranu, která tvoří záruku života ostatních ustanovení dekretu, jež jsou ustanoveními práva hmotného.

Dekret zajistil tímto způsobem novým společenským poměrům a společenskému majetku, jež je jejich základem, výjimečnou právní ochranu, a to jak občanskoprávní, tak trestněprávní, hmotněprávní i procesněprávní povahy.

Tato ochrana procházela ovšem od prvních jejích projevů v dekretu č. 100/45 Sb. dalším vývojem a postupně se zdokonalovala, doplňovala a prohlubovala.

Křivka jejího vývoje nalézá své vyvrcholení v nových právních kodexech z r. 1950, které se staly výrazem zásadních změn celého našeho právního řádu. Pokračovala ovšem opřena o tyto kodexy i nadále, reagujíc na všechny vývojové změny v ekonomické základně, v důsledku nichž se objevuje potřeba poskytnout socialistickému vlastnictví těmto změnám odpovídající nové formy ochrany.

Povšimněme si nyní jakým dílem přispělo k této ochraně socialistického vlastnictví, poskytované postupně celým právním řádem, také právo procesní a jakým vývojem prošla ochrana socialistického vlastnictví jím poskytovaná až do účinnosti socialistického občanského procesního práva — zák. č. 142/1950 Sb. o řízení ve věcech občanskoprávních — občanského soudního řádu, který již představuje další období ochrany socialistického vlastnictví kvalitativně odlišné od období předchozího.

•

V dekretu č. 100/1945 Sb. je zajištěna socialistickému vlastnictví ihned při jeho zrodu zvláštní procesněprávní ochrana v několika jeho ustanoveních. Z nich nejdůležitějším bylo ustanovení § 5, odst. 2, které umožnilo národním podnikům, aby se domáhaly zrušení nebo jiné přiměřené úpravy závazků, které pro ně byly hospodářsky neodůvodněné. O trvání takových závazků včetně závazků ze smluv, které zaručovaly zaměstnancům nepřiměřené platy, odbytné apod., měl podle dekretu rozhodovat, nedošlo-li dříve mezi stranami k dohodě, rozhodčí soud. Tento rozhodčí soud měl být zřízen zvláštním zákonem.

Které závazky se mohly stát podle § 5, odst. 2 předmětem řízení před rozhodčím soudem, vyplývá z ostatních ustanovení dekretu.

Zkoumáme-li, do kterých závazků národní podnik dnem převzetí svě-

řeného majetku vstoupil, zjistíme, že jde o závazky dvojího druhu. Jsou to především závazky, které vznikly přede dnem 27. X. 1945, jimiž nabyl dekret účinnosti. Dále jsou to závazky, které vznikly z hospodářského provozu znárodněného podniku ode dne nabytí účinnosti dekretu až do dne převzetí. Práva a závazky vzniklé provozováním znárodněného podniku v této době patří podle dekretu k jeho majetkové podstatě (§ 28). Tato úprava byla nutná vzhledem k § 5, odst. 4., podle něhož nepřecházejí žádné závazky znárodněného podniku na československý stát. Musela tedy být, pokud jde o závazky a práva vzniklá hospodářským provozem znárodněného podniku, přiznána pro tuto přechodnou dobu až do vzniku národního podniku právní subjektivita přímo jeho majetkové podstatě.[1]

Podle vzoru dekretu č. 100/45 Sb. poskytly pak socialistickému vlastnictví procesní ochranu také ostatní zákonné předpisy, jimiž bylo současně uskutečněno znárodnění dalších odvětví z oblasti průmyslové výroby nebo směny.

[1] Tato ustanovení o vstupu do závazků nebyla vykládána v teorii ani v praxi jednoznačně. Podle názoru, jenž nejvíce odpovídal ustanovením dekretu, bylo nutno jako východisko řešení odlišit *podnik znárodněním zasažený* od podniku znárodněného, který vzniká znárodněním jako nová hospodářská jednotka a který jako majetková podstata, jež je samostatným subjektem práv a závazků, dále hospodaří až do svého začlenění do národního podniku (§ 28).

Taková personifikace majetku byla ve shodě s § 1409 o. z. o. a § 5, odst. 1, bod 3 dekr. č. 108/45 Sb.

Zmíněná ustanovení bylo nutno pak vykládat tak, že dnem účinnosti dekretů o znárodnění stal se právním nástupcem (sukcesorem) závazků vlastního podniku znárodněním dotčeného *podnik znárodněný* (majetková podstata ve smyslu § 28) ovšem jen pokud šlo o závazky podniku, nikoli o osobní dluhy bývalého vlastníka, vzniklé bez souvislosti s provozem podniku. Šlo o singulární sukcesi do závazků podniku znárodněním dotčeného, jež v podstatě měla povahu zákonné privativní intercesse. Bývalý dlužník byl tím, pokud jde o závazky podniku, deliberován. Znárodněný podnik, jenž vstoupil v závazky podniku znárodněním dotčeného, dal vzniknout jako způsobilý subjekt práv a závazků vzniklých jeho provozem ještě dalším závazkům. Stal se tak mezičlánkem mezi podnikem znárodněním dotčeným a podnikem národním. Vstupoval tedy *národní podnik* dnem převzetí svěřeného majetku do závazků znárodněného podniku jako jeho univerzální sukcesor ve všechny jeho závazky. Nevstupoval tedy národní podnik přímo do závazků podniku znárodněním dotčeného.

Otázkou se podrobně zabýval a zmíněný názor obšírně odůvodnil dr. Zdeněk Nešpor: *Znárodnění dolů a průmyslu 1948*, str. 21, 134 a násl.

Jiný názor byl vysloven Nejvyšším soudem v rozhodnutí RV-I-357/47-1, podle něhož nebyl vlastník svých závazků znárodněním zproštěn a národní podnik k nim pouze přistoupil formou kumulativní intercese.

Zmíněné rozdíly v názorech teorie i praxe neuvádíme z důvodů pouhé fakticity či popisnosti: na jejich příkladech chceme zde ukázat, jak právní nauka i praxe hledala v souvislosti se znárodněním a jeho právní úpravou cestu k tomu, aby prostřednictvím složitých právních konstrukcí vyjádřila co nejlépe konfličnost situací, k nimž se vztahovala ustanovení jednotlivých zákonů i třídnost příslušných řešení spojených s jejich aplikací.

•

I I.

Rozhodčí soudy, u nichž podle dekretů č. 100, 101, 102 a 103 měly národní podniky možnost domáhat se úpravy nebo zrušení neodůvodněných hospodářských závazků, byly pak zřízeny zákonem č. 228/46 Sb. o rozhodčích soudech pro úpravu některých závazků národních podniků. Zmíněný zákon upravil jejich organizaci, složení a řízení před nimi. Tyto rozhodčí soudy byly zřízeny u krajských soudů vykonávajících pravomoc ve věcech civilních a jejich působnost se vztahovala na celý obvod tehdejšího zemského soudu, v jehož sídlech byly zřízeny. Den zahájení jejich činnosti publikoval president zemského soudu v Úředním listě nebo v Uradnom vestníku (§ 1, odst. 2), když před tím zajistil pro soud potřebné místnosti a kancelář (§ 8, odst. 2); vykonával rovněž dozor nad rozhodčími soudy svého obvodu. Nejvyšší dohled nad těmito soudy příslušel pak ministru spravedlnosti (§ 10). Náklady nutné k jejich zřízení a činnosti hradil stát (§ 8).

Vzhledem k tomu, že zákon svěřoval jednání a rozhodování rozhodčího soudu o závazcích týkajících se znárodněného hospodářství a socialistického vlastnictví do rukou senátu, skládajícího se vždy z jednoho soudce z povolání a ze dvou laických přísedících (§ 12), upravil řadou ustanovení otázky důležité pro zajištění činnosti těchto soudů také po personální stránce. Rozhodčí soudy se skládaly z předsedy, jeho náměstka, kteří vykonávali současně funkce předsedy senátu a z potřebného množství soudců z povolání a z přísedících (§ 2).

Přísedící byli k žádosti předsedy jednotlivých soudů vybíráni a navrhováni jednotnou odborovou organizací a příslušnými hospodářskými organizacemi z vhodných osob, které splňovaly podmínky zákonem pro tuto funkci stanovené. Podle § 3 cit. zák. mohl být přísedícím pouze čs. občan mravně a národně spolehlivý, mající potřebné znalosti a zkušenosti, dosáhl-li věku 30 let. Předseda soudu měl pak dbát, aby byl navržen dostatečný počet přísedících obeznámených s poměry v jednotlivých odvětvích znárodněného průmyslu.

Osoby, jež byly z navržených předsedou soudu v dostatečném počtu ustanoveny, měly být o volbě zpraveny a zapsány do zvláštního seznamu vedeného u soudu (§ 2, odst. 3, § 4, odst. 2 a 3).

Z těchto seznamů byli pak přísedící jmenováni vždy po jednom, a to žalobcem již v žalobě a žalovaným do 8 dnů poté, co mu byla doručena žaloba s výzvou, aby tak učinil. Účastníci měli tak učinit také do 8 dnů poté, co bylo nutno jmenovat náhradníka za dříve určeného přísedícího, který zemřel, byl funkce zbaven, funkce se vzdal nebo byl odmítnut, (§ 12, odst. 2). Teprve nejmenovala-li některá ze stran přísedícího, jme-

noval náhradního přísedícího předseda senátu z osob v seznamu zapsaných sám (§ 12, odst. 2 a 3).

Odepřít přijetí této funkce nebo se jí vzdát mohl přísedící pouze z důležitých důvodů. Posoudit přednesené důvody náleželo předsedovi soudu, proti jehož rozhodnutí nebyly připuštěny opravné prostředky. Zbavit přísedícího funkce mohl rovněž předseda rozhodčího soudu, avšak jen tehdy, jestliže se dostatečně ukázalo, že není splněna některá z podmínek pro jeho ustanovení ve smyslu § 3 nebo zanedbal-li přísedící trvale své povinnosti. Kontrola těchto rozhodnutí byla dána tím, že byla vázána na předchozí souhlas presidenta zemského soudu (§ 5, odst. 1 a 2).

Funkce přísedících, kteří teprve před zahájením jednání skládali jednou provždy slib do rukou předsedy soudu (§ 7, odst. 1) byla čestná (§ 9, odst. 2). Zákon s ní spojoval určitá práva a povinnosti. Tak přísedícím musel být poskytnut zaměstnavatelem čas potřebný k výkonu funkce a neměla je pro výkon funkce stihnout žádná újma (§ 6). Příslušel jim také nárok na náhradu hotových výloh a případně na náhradu ztráty výdělku. Nárok bylo však nutno uplatnit do 15 dnů po skončení jednání rozhodčího soudu u předsedy senátu, který určoval výši náhrady (§ 9, odst. 2). Pozdější uplatnění nebylo však ztíženo podobnou sankcí jako opožděné uplatnění svědečného podle § 346, odst. 3 c. ř. s.

Naproti tomu neomluvené nedostavení se k jednání mohl potrestat předseda rozhodčího soudu pořádkovou pokutou až do 5000,— Kčs staré měny (1000 Kčs nové měny) a uložením náhrady nákladů zmařeného jednání. Tyto výroky mohl však předseda soudu odvolat, jestliže dostatečnou omluvu uznal důvodnou. Pokuty plynuly do státní pokladny (§ 7, odst. 2).

Rozbor těchto detailů týkajících se složení rozhodčích soudů, který jsme právě provedli, není ani samoúčelný ani nadbytečný. Odpovídající podrobná úprava obsažená v zákoně měla totiž z hlediska vývoje rozhodčích soudů a třídnosti jejich obsazení zásadní význam, neboť vytvářela z rozhodčích soudů důležitý nástroj a prostředek jak ochrany obecného zájmu tak i ochrany práv a oprávněných zájmů jednotlivých občanů.

Pokud z ustanovení zákona o rozhodčích soudech nevyplývalo něco jiného, platily obdobně pro řízení před ním ustanovení daná pro občanské rozepře před soudy okresními vyjímajíc řízení ve věcech nepatrných (§ 17, odst. 4).

Řízení se zahajovalo podáním žaloby se žádostí na přiměřenou úpravu nebo zrušení neodůvodněných závazků. Žaloba mohla být podána nejpozději jeden rok poté, kdy rozhodčí soud zahájil činnost, anebo poté, co národní podnik vstoupil do závazku znárodněného majetku, jestliže k tomu došlo až potom, kdy rozhodčí soud již činnost zahájil (§ 16). Míst-

ně příslušný byl rozhodčí soud, v jehož obvodu bylo sídlo národního podniku.

Vzhledem k tomu, že rozhodčím soudům příslušelo výlučně rozhodovat o nárocích ze závazků znárodněných podniků hospodářsky neodůvodněných (§ 14), byla nutná také speciální úprava o postupu v řízeních o takových nárocích, zahájených již u řádných soudů. V těchto případech řádný soud zahájené řízení podle zákona přerušil, namítnul-li národní podnik, že jde o závazek hospodářsky neodůvodněný. Vznést námitku byl oprávněn pouze národní podnik nikoli národní správa.

Vznesení této námitky u řádného soudu zabránilo tomuto, aby vynesl ve věci rozhodnutí, jež by národní majetek mohlo postihnout plněním hospodářsky nepřiměřených závazků. Národní podnik mohl se tak ohledně závazku, který jinak uznával, domáhat žalobou u rozhodčího soudu jeho zrušení nebo úpravy. Musel však tuto žalobu pro hospodářskou neodůvodněnost závazku podat nejpozději do 3 měsíců poté, co zahájil činnost příslušný rozhodčí soud. Učinil-li tak, řádný soud své řízení zastavil a náklady vzájemně zrušil. Rozhodčí soud k nim pak mohl ve svém rozhodnutí přihlédnout. Nepodal-li národní podnik žalobu v této zákonné lhůtě, bylo možné v přerušeném řízení u řádného soudu dále pokračovat. Stejně tak bylo možné pokračovat v zastaveném řízení, jestliže národní podnik v řízení zahájeném před rozhodčím soudem vzal svůj návrh zpět nebo byla-li jeho žaloba odmítnuta nebo zamítnuta. Zahájení řízení u rozhodčího soudu nebo jeho zamítavé rozhodnutí nebylo překážkou litispendence nebo rei iudicatae pro řádný soud, u něhož se v řízení ve věci pokračovalo. Šlo o zvláštní úpravu, která vedle ochrany znárodněného majetku současně zabraňovala, aby národní podnik neznemožnil vznesením námitky hospodářské neodůvodněnosti závazků, projednání jiných oprávněných nároků u řádných soudů.[2]

Vznik všech těchto předpisů i samotný jejich obsah jeví se nám dnes jako významné a důležité svědectví celé tehdejší tvorby práva. Tvorba práva v letech 1946—1948 byla totiž zřetelně empirická a odrážela v sobě všechny rozpory, které existovaly pod vlivem tehdejšího složení Národní fronty a rozložení mocenských sil v ní. Právní předpisy, které takto vznikaly, mají krystalicky čistý třídní ráz, neboť jsou výsledkem projednání jejich obsahu v Národní frontě a zračí se v nich konflikty mezi dělnickou třídou a buržoazií, která se bránila znárodňovacímu procesu.

Zákon přinesl vedle předchozí úpravy a v stejném duchu ještě také doplňující úpravu některých otázek řízení. Tato úprava se sice zásadně neodlišovala od tehdy platných ustanovení upravujících občanské právní

[2] Prof. dr. František Štajgr: *Komentář občanského soudního řádu*, Orbis, Praha 1959, výklad § 58.

rozepře, bylo jí však zapotřebí s ohledem na organizaci rozhodčích soudů a předmět řízení.

Takové doplňující ustanovení se týká např. úpravy otázky odmítnutí členů rozhodčího soudu, o němž měl rozhodovat předseda senátu, šlo-li o přísedícího, předseda soudu, šlo-li o předsedu senátu a president zemského soudu, šlo-li o předsedu rozhodčího soudu (§ 13).

Možnost vyloučení veřejnosti bylo pak nutné rozšířit o případy, kdy při jednání před soudem mohly být jinak ohroženy zájmy nebo ochrana státu (§ 15).

K projednání věci nařizoval soud rok k ústnímu jednání, k němuž obeslal obě strany, jež mohly jednat také prostřednictvím zástupce a mohly tak uplatnit svoje přednesy a stanoviska. V řízení byl připuštěn klid řízení. Soud se měl pokusit vyřídit věc smírem, který měl stejné právní účinky jako smír uzavřený před řádnými soudy.

Nedošlo-li k dohodě a bylo-li řízení zakončeno výrokem soudu (nálezem) bylo nutno ho stranám doručovat v písemném vyhotovení, jež muselo být odůvodněno. O jednání bylo vždy nutno sepsat protokol (§ 17).

Proti výroku rozhodčího soudu, jímž bylo jeho řízení zakončeno, nebyl připuštěn žádný opravný prostředek. Nápravy bylo však možno docílit žalobou o bezúčinnost rozhodčího nálezu, a to z důvodů, z nichž se podle civilních řádů soudních žalovalo o bezúčinnost výroku, k němuž došlo v řízení před rozhodci.

Z rozboru posléze zmíněných ustanovení je zřejmé, že k právní úpravě některých procesních situací se zde přistupovalo také podle starších zásad platných jinak pro postup soudů při rozhodování stejného druhu; také v tom byla tato úprava poplatna své době a politické situaci, ve které vznikala.

Všechna dosud zmíněná ustanovení zákona o rozhodčích soudech byla povahy ryze procesní.

Jediné ustanovení § 18 tohoto zákona bylo hmotněprávní povahy; bylo totiž nutné, aby byl v tomto zákoně vysvětlen také zcela všeobecný a nekonkrétní obsah výrazu „hospodářsky neodůvodněných závazků", o jejichž úpravu mělo ve smyslu dekretů o znárodnění před rozhodčími soudy jít. Soudu se tímto ustanovením proto ukládalo při zkoumání neodůvodněnosti závazků přihlédnout také k poměru mezi vzájemnými právy a povinnostmi smluvních stran, zhodnotit význam smluveného plnění pro národní podnik — a konečně přihlížet u závazků ze služebních smluv ke smlouvám tohoto druhu v jiných podnicích stejného nebo blízkého odvětví.[3] Pro určení, že jde o hospodářsky neodůvodněný závazek byla

[3] Přesto byl zpočátku pojímán výraz hospodářsky neodůvodněných závazků příliš široce a zařazoval se pod tento pojem každý závazek, o jehož anulování národní podnik usiloval.

tedy rozhodnou skutečnost, že hodnotě plnění národního podniku neodpovídá nebo neodpovídala hodnota protiplnění anebo že při plnění národního podniku by šlo o hospodářskou výhodu bez jakéhokoli protiplnění, anebo že plnění ze služebních smluv národním podnikem představuje výhody, které nebyly v souladu se zásluhami zaměstnance z doby jeho bývalé nebo současné služby.

Podle výslovného znění ustanovení § 18 nebyl soud vázán návrhem a mohl i tam, kde se navrhovalo zrušení závazku tento snížit nebo přiměřeně upravit apod. Zásady slušnosti a účelnosti měly být vodítkem a současně omezujícím rámcem této možnosti pružného rozhodování.

Odchylná úprava závazku vyslovená soudním rozhodnutím nemohla v žádném případě znamenat zhoršení postavení národního podniku vzhledem k závazku původnímu, neboť smyslem řízení bylo naopak chránit znárodněný majetek.

Upravil-li soud odchylným způsobem povinnosti národního podniku nebo zrušil-li závazek, mohl současně uložit národnímu podniku, aby straně žalované poskytl přiměřenou náhradu.

Při výkladu ustanovení zákona č. 228/46 Sb. vznikla otázka, zda rozhodčí soud může rozhodnout o zrušení nebo úpravě neodůvodněných závazků také za dobu před svým výrokem a tudíž zpětně ke dni uzavření smluv vzhledem k tomu, že jeho rozhodnutí má povahu rozhodnutí pravotvorného (konstitutivního) a nikoli pouze deklaratorního. Zákon sice

Z rozhodnutí rozhodčích soudů v tomto směru lze uvést tyto nálezy:

1. Zaměstnanec, s nímž byl zrušený pracovní poměr podle nař. č. 69/45 Sb. nař. SNR se domáhal před řádnými soudy žalobou peněžité náhrady za bezdůvodné zrušení pracovního poměru. Řádným soudem přiznaný nárok prohlásil národní podnik za hospodářsky neodůvodněný a žádal o jeho zrušení podle § 5, odst. 2, dekretu č. 100/45 Sb.

Rozhodčí soud žalobu zamítl a své rozhodnutí odůvodnil tím, že o hospodářskou neodůvodněnost u nároku platového (mzdového) by mohlo jít jen tehdy, kdyby plat přiznaný na pdkladě smluvního ujednání převyšoval hospodářsky odůvodněnou míru. Plat žalovaného se však rovnal obvyklému platu podřízeného zaměstnance podniku a jeho nárok byl řádným soudem uznán po právu na základě kogentních předpisů zákona o pracovním právu.

2. Rozhodčí soud odmítl žalobu národního podniku, jíž se tento domáhal z důvodů hospodářské neodůvodněnosti zrušení závazku na náhrady škody, vzniklé zaměstnanci, který byl v pracovním poměru již u právního předchůdce národního podniku a nebyl 10 let pensijně pojištěn, ač tomuto pojištění podléhal.

Rozhodčí soud poukázal v odůvodnění svého nálezu na to, že rozhodčí soudy ve smyslu § 18 zák. č. 228/46 Sb. při posuzování otázky hospodářské neodůvodněnosti mají přihlížet k poměru mezi vzájemnými právy a povinnostmi smluvních stran a k významu smluveného plnění pro národní podnik. Z toho pak vyplývá, že při posuzování hospodářské neodůvodněnosti může jít pouze o závazky pocházející ze smluv směnných, kupních, dodacích, nájemních, služebních apod. uzavřených před zřízením národního podniku. Hospodářsky neodůvodněný nemůže být nárok na náhradu škody způsobené protiprávním činem a příslušející poškozenému i ze zákona a nikoli ze smlouvy, jak je tomu v souzené věci. Takový nárok ze zákona se vymyká již svou povahou a obsahem úvaze, zda je odůvodněný z hosp. hlediska či nikoli.

otázku možnosti rozhodovat s účinnosti nazpět (ex tunc) výslovně neupravil, ale tím, že ji nevyloučil, ji připouštěl. Účel ustanovení, o něž se opírala činnost rozhodčích soudů, skutečnost, že jejich zřízení si vyžádalo určitého času a nutnost chránit národní podnik před snahou odpůrců oddalovat rozhodnutí úmyslným protahováním řízení, mluvilo naopak pro to, aby soudy vyhověly návrhům národních podniků o úpravu nebo zrušení zmíněných závazků také pro dobu před výrokem rozhodčího soudu.

Závazky, u nichž namítal národní podnik jejich hospodářskou neodůvodněnost, mohly být jednak závazky vzniklé před účinností dekretů o znárodnění, jednak závazky z doby od účinnosti dekretů až do zřízení národního podniku. Šlo o závazky, jež vznikly z dvoustranných právních jednání, z nichž jednou zavázanou stranou se stal národní podnik tím, že do nich dnem převzetí znárodněného majetku vstoupil.

Pokud národní podnik sám, nebo příslušná majetková podstata před jeho vznikem dosud neplnila, mohl pak národní podnik žádat zrušení smluvních závazků, ať již druhá strana plnila či nikoliv. Na těchto skutečnostech závisel pak obsah rozhodnutí rozhodčího soudu, který přitom postupoval ve smyslu § 18, jenž mu dával možnost pružného rozhodnutí.

Tak např. žaloval-li národní podnik o zrušení smlouvy uzavřené před jeho zřízením, podle kterého mu mělo být dodáno zboží, jež nepotřeboval a které mu ještě dodáno nebylo, a vyhověl-li soud takové žalobě, zrušil závazek a prohlásil smlouvu za neúčinnou. Rozhodnutí soudu mělo zde účinky ex tunc.

Stejně tak mohl se národní podnik domáhat zrušení svého závazku ze smlouvy, podle níž již plněno bylo.

V těchto případech bylo nutno rozlišovat, zda předmět plnění národní podnik svému dodavateli vracel či nikoliv. Jestliže národní podnik chtěl a mohl předmět plnění dodavateli vrátit nebo dokonce vrátil, musel rozhodčí soud, vyhověl-li žalobě, smlouvu zrušit a současně odsoudit žalující národní podnik k zaplacení přiměřené náhrady škody, která vrácením zboží dodavateli vznikla. Takové rozhodnutí o odškodnění odpovídalo zásadám slušnosti ve smyslu § 18. Jestliže však národní podnik předmět plnění vrátit již nemohl, protože jej již zpracoval anebo, protože šlo o věci, o něž měl zájem, mohl rozhodčí soud vyhovět žalobě jedině tak, že provedl úpravu přemrštěných cen dodaného zboží anebo úpravu podmínek smlouvy pro národní podnik nepříznivých a neodůvodněných.

Posléze uvedeným způsobem mohl rozhodčí soud vyhovět žalobě také v případě, že národní podnik měl zájem o předmět budoucího plnění ze smlouvy, podle níž plněno ještě nebylo.

Předmětem řízení před rozhodčími soudy byly velmi často žaloby národních podniků o úpravu nebo zrušení neodůvodněných závazků ze slu-

žebních smluv.[4] Podle nich mohly být zaručeny vlastníkem znárodněného podniku některům zaměstnancem nepřiměřené platy. Tyto platy národní podnik upravil obvykle sám a žalobou se domáhal, aby částka, o niž zaměstnanci plat snížil, byla soudem prohlášena za hospodářsky neodůvodněnou, a to od onoho data, od kdy plat snížil. Žalobou mohl se národní podnik domáhat také ze stejného důvodu vrácení přeplatku, úpravy odbytného, zrušení povinnosti vyplácet zaměstnancům nadlepšovací pense, poskytovat naturální byty apod.[5] Vyhověl-li soud žalobě, rozhodoval o neodůvodněných závazcích i za dobu před podáním žaloby.

Žalobou pro hospodářskou neodůvodněnost závazků bylo také žádáno národními podniky např. zrušení požívacího práva v knihovní vložce na

[4] Pokud pak byla předmětem řízení před rozhodčími soudy úprava nebo zrušení nepřiměřených nároků ze služebních smluv, musel rozhodčí soud pečlivě přezkoumat, zda nejde o předmět řízení, o němž náleželo rozhodovat rozhodčímu soudu zřízenému podle zák. č. 143/46 Sb. o úpravě pracovních poměrů dotčených důsledky národní revoluce (§§ 2 a násl. cit. zák.).

[5] K rozhodování v tomto poměru lze uvést tyto nálezy:

1. národní podnik žaloval před rozhodčím soudem na zrušení závazků ze služební smlouvy mezi jeho právním předchůdcem a jeho zaměstnancem na poskytování podílu na zisku, na placení pense po skončení služebního poměru a vdovské pense pro jeho ženu, jako závazků hospodářsky neodůvodněných.

Rozhodčí soud žalobě vyhověl a uvedené závady zrušil jako hospodářsky neodůvodněné, neboť zjistil, že závazky podle této smlouvy přesahovaly obvyklý ráz závazků ze smlouvy pracovní, hospodářsky značně převyšovaly význam společenské práce žalovaného a byly typicky kapitalistickou smlouvou, kterou měla být zakryta účast žalovaného na podniku. Nehledě k tomu bylo vůči ostatním zaměstnancům postavení žalovaného v důsledku smlouvy výsadní a hodnotě smluveného plnění neodpovídalo poskytování protihodnoty práce anebo jiného plnění ze strany žalovaného;

2. k žalobě národního podniku byl zrušen nálezem rozhodčího soudu jako hospodářsky neodůvodněný závazek žalujícího národního podniku, vyplývající ze smlouvy mezi jeho právním předchůdcem a zaměstnancem, podle níž měl tento zaměstnanec nárok na značně vysoký příplatek k pensi.

Rozhodčí soud totiž zjistil, že k tomuto závazku došlo proto, že zaměstnanec věděl o nesprávné manipulaci, k níž docházelo v letech před druhou světovou válkou při obchodním styku se zahraničními firmami a že právní předchůdce si ho zmíněným závazkem zavázal k mlčenlivosti.

Soud přitom přihlédl také k tomu, že takové příplatky poskytovala firma jen výjimečně zaměstnancům dlouholetým, kteří se zasloužili svou prací a výkony o rozkvět firmy, a že práce žalovaného v podniku takový příplatek neodůvodňovala;

3. rozhodčí soud zrušil k žalobě národního podniku závazek, že je povinen platit svému zaměstnanci peněžní částku jako nadlepšení pensijních požitků a další částku jako úhradu za bezplatný naturální byt a otop.

Rozhodčí soud zjistil, že žalovaný je účasten veřejnoprávního pojištění náležejícího mu podle zákona, že pobírá dostatečný měsíční důchod a že je tudíž hospodářsky zabezpečen.

Soud své rozhodnutí odůvodnil pak tím, že ve sporu šlo o nadlepšení pensijních požitků, jehož ostatní zaměstnanci nebyli účastni, ani je nemohli normálně dosáhnout. Bylo tedy toto nadlepšení výjimečné povahy a nemělo opory v zákoně. Žalovaný byl tím favorizován proti ostatním zaměstnancům a jeho nadlepšení se jevilo jako bezpracný důchod.

pozemcích začleněných do národního podniku, zrušení povinnosti dodávat pro pohon a osvětlení mlýna elektrický proud za neúměrně nízkou cenu apod.

Obsah takových žalob i jejich vyřízení rozhodčími soudy tvoří důležitý příspěvek pro poznání třídnosti rozhodování rozhodčích soudů: bez jejich dokumentárního podchycení by nebylo možné ani posuzovat vývoj třídnosti v rozhodování rozhodčích soudů.

Podle toho, co bylo dosud uvedeno, by se mohlo zdát, že zmíněnými ustanoveními byla poskytnuta socialistickému vlastnictví civilně procesní ochrana v nejširším měřítku.

Praktická činnost rozhodčích soudů však brzy ukázala, že ochrana poskytnutá takto socialistickému vlastnictví nevyhovuje ve všech směrech.

Nedostatky se ukázaly zejména v tom směru, že národním podnikům hrozilo nebezpečí zmeškání jednoroční lhůty uvedené v § 16 odst. 2, či tříměsíční lhůty podle § 20 cit. zák., jestliže závazky, ohledně nichž národní podnik uplatnil hospodářskou neodůvodněnost, byly spornými i co do své existence.

Praxe tak ukázala, že úprava řízení před rozhodčími soudy neposkytovala v plné míře národním podnikům možnost chránit národní majetek ve smyslu dekretů o znárodnění.

Bylo proto nutné některá ustanovení upravující toto řízení novelizovat a to tím spíše, že mezitím dochází k druhé etapě procesu znárodnění, v níž byly zestátněny další podniky různých odvětví našeho národního hospodářství.

Novelizace byla provedena zákonem č. 272/48 Sb., kterým se mění a doplňují předpisy o rozhodčích soudech pro úpravu některých závazků národních podniků.

Zjištěné nedostatky byly odstraněny především tím, že byly změněny v čl. I cit. zák. v praxi nevyhovující §§ 16 a 20 zák. o rozhodčích soudech.

Zkušenosti získané v souvislosti s I. etapou znárodnění jakož i nová situace po únoru 1948 — po vítězství dělnické třídy — zobrazila se takto také v příslušné právní úpravě, která mohla již jednostranněji vyjádřit třídní zájmy proletariátu.

•

III.

Socializací základních výrobních prostředků provedenou v r. 1945 v tzv. první etapě znárodnění byly zestátněny také podniky, které byly předluženy. Dekret č. 100/45 Sb. pamatoval na tyto případy ve svém § 5 odst. 3, který byl převzat také dalšími dekrety, jimiž v této etapě bylo

znárodnění provedeno. Aplikace ustanovení upravujícího uspokojení věřitelů předlužené majetkové podstaty ukázala však, že v praxi nevyhovovala cílům sledovaným zákonem.

Musela být proto v druhé etapě znárodnění v r. 1948 volena vhodnější forma úpravy této otázky. To se stalo zák. č. 114/48 Sb. o znárodnění některých dalších průmyslových podniků a závodů a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků. Tento zákon změnil a doplnil dekret č.100/45 Sb. tak, že ve svém čl. II zrušil ustanovení § 5 odst. 3 dekretu č. 100 a nahradil ho novým ustanovením § 5 písm. a).

Ve smyslu § 5 písm. a) dekretu č. 100/45 Sb. ve znění čl. II zák. č. 114/48 Sb. byla otázka uspokojení věřitelů znárodněného podniku předluženého ke dni převzetí národním podnikem řešena nově tak, že národní podnik mohl požádat soud, aby upravil uspokojení těchto závazků a současně určil jejich splatnost. Uspokojení závazků bylo připuštěno co do výše obecné ceny aktiv ke dni převzetí. Při určení splatnosti závazků měl soud přihlížet k hospodářským možnostem národního podniku.

Uspokojení věřitelů, kteří pod sankcí zániku svých pohledávek proti národnímu podniku, museli na vyzvání soudu a ve stanovené lhůtě své nároky přihlásit k řízení o návrhu, provedlo se podle pořadí stanoveného v odst. 3 cit. ustanovení. Nedotčeny zůstaly přitom vždy nároky věřitelů na vyloučení věcí z podstaty znárodněného podniku, pokud ovšem znárodněním nezanikly, a dále nároky na oddělené uspokojení z určité věci, pokud tím byly kryty. Za závazky neuspokojené ani po provedeném řízení, národní podnik více neodpovídal.

Podrobnější předpisy o řízení a o právních otázkách s ním spojených § 5, písm. a) sám neuváděl, ale odkazoval na zvláštní zákon. Tímto je zák. č. 273/48 Sb. o úpravě uspokojení a určení splatnosti některých závazků dotčených znárodňovacími a jinými předpisy. Řízení podle tohoto zákona je podobné řízení vyrovnacímu a platily o něm předpisy o soudním řízení nesporném.

Ze stejných důvodů, pro něž došlo ke změnám §5 dekr. č. 100, a obdobným způsobem, provedl změnu a doplnění dekretu č. 101/45 Sb. zákon č. 115/48 Sb. o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto druhu. Zrušil totiž § 5 odst. 3 dekr. č. 101/45 Sb. a nahradil jej ustanovením § 5 a) ve znění čl. II č. 9 cit. zák.

Zákonné předpisy, jimiž byla provedena druhá etapa znárodnění pak opět přejímaly podle vhodnosti s ohledem na předmět znárodnění ustanovení dekretu č. 100/45 ve znění zák. č. 114/48 Sb. S přihlédnutím k získaným zkušenostem byla tak zajišťována civilněprocesní ochrana nově zestátněnému majetku dokonalejším způsobem než dříve.

IV.

Druhá etapa znárodnění a vznik komunálních podniků posílily značně socialistický sektor výroby.

Tento znárodňovací proces vyvolal však nejen nutnost nového řešení otázek ryze organizačních spojených s provedením přestavby národních podniků, ale také otázek právních, majetkových a hospodářských.

Tato zákonodárná úprava se děje odděleně od znárodňovacích předpisů, a to zákonem č. 106/50 Sb., kterým se mění a doplňují předpisy o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků. Jeho prostřednictvím byla pak revidována zejména některá ustanovení dekretu čís. 100/45 Sb. ve znění čl. 1 zák. č. 114/48 Sb.

Bylo totiž nutné upravit nově celou řadu otázek, z nichž nás z hlediska procesněprávní ochrany zajímá úprava závazků vyplývajících z práv, váznoucích na znárodněném majetku, který náležel někomu jinému, než vlastníku znárodněného podniku. Takovéto ustanovení praxe do té doby totiž postrádala. Zákon však bližší rozvedení rozsahu a podmínek převzetí těchto závazků neupravil sám, ale zmocnil vládu upravit je nařízením.

K tomu pak došlo vládním nařízením č. 62/51 Sb. o závazcích váznoucích na některém znárodněném majetku. Podle tohoto vládního nařízení se pak takovými závazky vyplývajícími z práv váznoucích na majetku, který sloužil nebo byl určen jeho provozu a byl proto spolu s podnikem znárodněn, ačkoliv patřil někomu jinému než vlastníku podniku, rozuměly zástavní práva, věcná břemena, a jiné závady váznoucí na znárodněném majetku v den znárodnění.

Vládní nařízení vyloučilo taxativním výpočtem z těchto závazků ony, do nichž národní podnik dnem převzetí začleněného majetku nevstupoval. Do ostatních závazků mohl národní podnik vstoupit pouze v rozsahu určeném hodnotou majetku do něho začleněného, jež byla určena jeho obecnou cenou ke dni znárodnění.

V případě, že závazek byl zajištěn také na jiném majetku, omezilo se ručení národního podniku pouze na část závazku, určeného poměrem hodnot majetku začleněného a ostatního. Jinak o vypořádání závazků předluženého majetku platilo přiměřeně ustanovení § 5 písm. a) dekretu č. 100/45 Sb. a č. 101/45 Sb. a § 6 zák. č. 121/48 Sb. ve znění předpisů je měnících a doplňujících.

•

V.

Všechny uvedené dekrety a zákony, jež jsme dosud vyložili, ať již spa-

dají do doby první či druhé etapy znárodnění, poskytovaly socialistickému vlastnictví zvláštní zvýšenou ochranu. Svými ustanoveními procesní povahy upravily řízení před řádnými a rozhodčími soudy tak, že tuto ochranu zajišťovaly rychle a bez zbytečných nákladů.

Pokud však soudy řádné a rozhodčí měly v řízení, jehož předmětem se staly právní poměry týkající se socialistického vlastnictví postupovat podle dosavadních předpisů, ukazovalo se stále jasněji, že tyto dosavadní procesní předpisy upravující postup soudů a řízení před nimi, nevyhovují. Nedávaly ani obsahem svých ustanovení, ani duchem svých zásad dostatečnou záruku k zajištění ochrany socialistického vlastnictví způsobem a rozsahem, v jakém by to bylo žádoucí. Bylo jasné, že bude nutné v důsledku změn hospodářských a politických nahradit dosavadní procesní předpisy takovými, které by těmto změnám plně odpovídaly a zajistily by také socialistickému vlastnictví jako základu socialistické výstavby naší země odpovídající ochranu.

Nebylo však možné provést ihned základní změnu celého procesního práva. Taková změna důležitého odvětví právního řádu musela být nejdříve postupně připravována a vyžádala si delší dobu.

Změny procesních předpisů, které byly uskutečněny zák. č. 105/47 Sb., kterým se mění a doplňují některá ustanovení o soudní organizaci a o příslušnosti a řízení v občanských věcech právních, nebyly však ještě tím žádoucím krokem kupředu, ale v podstatě pouhou úpravou starých procesních předpisů při zachování jejich ducha i obsahu.

Prvním krokem vpřed se stala v tomto směru teprve Ústava 9. května, jež se stala základem nového právního řádu lidově demokratické republiky spějící k socialismu.

Ani tato ovšem nemohla zrušit a sama nahradit obsáhlé a roztříštěné staré procesní předpisy a nebylo to také jejím účelem. Učinila to jinak. Zakotvila jako základní zákon státu nejvyšší ochranu socialistickému vlastnictví, které se podle ní současně stává základním článkem hospodářského zřízení (§§ 146—157), a to tím, že ukládala všem občanům jako vlasteneckou povinnost (§ 30) a národním výborům jako úkol, aby pečovali o udržování a zvelebování národního majetku a o to, aby nebyl zkracován a poškozován.

Kromě toho, že Ústava poskytla takto přímou ochranu socialistickému vlastnictví, měla ještě pro tuto ochranu jeden důležitý význam.

Nalila totiž, abychom tak řekli, do starých nádob nové víno.

Staré předpisy, které do doby prohlášení Ústavy 9. května nebylo možno ještě zrušit a nahradit novými, měly se totiž napříště vykládat a používat jen v souhlasu s Ústavou (§ 171 odst. 3). Ústava tak naplňuje celý právní řád, sestávající v té době převážnou měrou ještě ze starých předpisů, novou vůlí a novým duchem. Tyto staré předpisy, pokud odporují

Ústavě a zásadám lidově demokratického zřízení a upravují věci způsobem od ústavních ustanovení odchylným, byly nadto Ústavou zrušeny (§ 173 odst. 2), Aby byly vyloučeny jakékoliv pochybnosti, dala ještě Ústava předsednictvu Národního shromáždění právo, aby v případech sporných, podalo závazný výklad zákonů a rozhodlo výlučně o tom, zda zákon nebo zákon SNR odporuje Ústavě, nebo zda nařízení odporuje zákonu (§ 65).

Tím bylo také zajištěno, že ani předpisů procesních nebylo možné použít a vykládat v neprospěch nového hospodářského řádu a socialistického vlastnictví, ale právě naopak.

Představovala tedy tato ustanovení Ústavy, i když sama výslovně nezměnila ani nenahradila staré předpisy, další prohloubení ochrany socialistického vlastnictví i ve směru ochrany procesní.

Avšak staré předpisy Ústavou nezrušené, i když byly vykládány v novém duchu, neztrácely tím nikterak ještě na své komplikovanosti, nesrozumitelnosti, formálnosti, nezajišťovaly důkladné zjištění materiální pravdy a jejich použití bylo i nadále spojeno s velkými náklady pro účastníky řízení.

Ukazovalo se, že je již nutné odstranit nejzávažnější vady starého procesního práva a současně provést zásadu demokratizace celého našeho soudnictví vyjádřenou ustanovením § 140 Ústavy, podle něhož soudy mají vykonávat svou moc v senátech, jež se skládají ze soudců z povolání a soudců z lidu.

Stalo se tak zák. č. 319/48 Sb. o zlidovění soudnictví. Tento zákon znamenal zavedením dvou stolic zjednodušení celé soudní organizace a její přizpůsobení krajskému zřízení, odstranění monokratického systému samosoudce v řízení a demokratizaci soudnictví ve smyslu § 140 Ústavy, zlevnění řízení odstraněním povinného zastoupení advokátem pro spory v I. stolici, zdůraznění zásady ústnosti omezením přípravných spisů a značné uplatnění zásady materiální pravdy, abychom vyjmenovali ty nejdůležitější *změny*, které přinesl.[6]

Důsledky této dalekosáhlé úpravy soudní organizace a změn týkajících se všech druhů soudních zřízení se projevily samozřejmě také v řízení civilně procesním a tím i ve zvýšené a prohloubené ochraně socialistického vlastnictví.[7]

[6] Ponechal mimoto rovněž výslovně nedotčeno ustanovení § 1, zák. č. 273/48 Sb., takže pro řízení podle cit. zákona zůstal nadále věcně příslušným krajský soud a vzhledem k tomu, že šlo o řízení nesporné rozhodoval nadále samosoudce (§ 140, odst. 2, zák. č. 319/48 Sb.).

[7] Projevem této ochrany byla také možnost poskytnutá zákonem generálnímu prokurátorovi, aby podal do pravomocného rozhodnutí soudu řádného, zvláštního nebo rozhodčího stížnost pro porušení zákona, měl-li za to, že zákon byl při rozhodování porušen (§ 55 cit. zák.).

O občanských právních poměrech týkajících se tohoto vlastnictví mohlo být rozhodováno před soudy nejen pružněji a dokonaleji, ale zlidovělé soudy mohly zajistit lépe než dřívější, aby i starých ještě platných předpisů bylo používáno k ochraně socialistického vlastnictví v souladu se zájmy pracujícího lidu. Lidovým soudem totiž pracující lid sám promlouval a projevoval svou vůli.

Avšak ani tato skutečně pronikavá zákonná změna, jež vyjadřovala současně také stále dokonalejší provedení ochrany socialistického vlastenectví, nemohla být konečnou.

Všechny ty revoluční změny ekonomické, v nichž byla vyjádřena přeměna našeho hospodářského zřízení, musely nevyhnutelně přivodit nakonec zásadní změnu celého právního řádu. Vznikl naléhavý úkol zkodifikovat nejen předpisy práva občanského, v nichž by se bezprostředně zrcadlily všechny tyto ekonomické změny a zejména změny vlastnického poměru k základním výrobním poměrům, ale také právo procesní, jež zaručuje život právu občanskému, nejsou-li povinnosti vyplývající z poměrů občanskoprávních dobrovolně plněny.

Tento úkol byl proveden právnickou dvouletkou, jejímž výsledkem byl také zák. č. 142/50 Sb. o řízení ve věcech občanskoprávních, občanský soudní řád.[8]

Jakým způsobem zajistil tento kodex socialistického procesního práva ochranu socialistického vlastnictví, tvoří již historickou kapitolu samostatnou.

[8] Občanský soudní řád z r. 1950 se dotkl svými ustanoveními také úpravy příslušnosti rozhodčích soudů zřízených podle zák. č. 228/46 Sb.

Dnem nabytí účinnosti nového občanského soudního řádu, tj. dnem 1. I. 1951 ztratilo platnost ustanovení § 19, odst. 2, zák. č. 228/46 Sb., podle něhož k řízení o žalobě o bezúčinnost rozhodčího výroku byl příslušný jako soud první stolice krajský soud v sídle rozhodčího soudu (§ 675 o. s. ř.). Od tohoto dne je příslušným v první stolici lidový soud v sídle rozhodčího soudu (§§ 3, 653 a 654 o. s. ř. ve znění zák. č. 68/52 Sb.).

Nejvyšší soud však vzhledem k závažnosti rozhodnutí přikazoval ovšem nadále tyto věci k rozhodnutí ve smyslu § 20 zák. č. 66/52 Sb. krajským soudům (k tomu srov. rozhodnutí Nejvyššího soudu Nc 31/1954).

Zur Entwicklung de Zivilprozeßschutzes des sozialistischen Eigentums vor Herausgabe der bürgerlichen Gerichtsordnung aus d. J. 1950

Vilém Steiner

(Zusammenfassung)

Im Abstrand von 20 Jahren kann der Prozeß der Nationalisierung bereits als historische Erscheinung gewertet werden. Gleichzeitig ist es möglich, auch die reichen Rechtsformen zu beurteilen, in denen dieser Prozeß verlief, und hierbei insbesondere auch die historische Entwicklung des Rechtsschutzes des durch die Nationalisierung entstandenen Eigentums der Gesellschaft zu analysieren.

Die Arbeit verfolgt neben dem dynamischen Anwachsen des sozialistischen Eigentums auch die Methoden, mittels deren die Gesellschaft ihren Reichtum und seine Entfaltung durch eine Rechtsordnung und auch durch die in ihr enthaltenen Zivilprozeßvorschriften schützte. Die Schaffung eines solchen wirksamen Prozeßschutzes zeigte sich als durchaus unerläßlich schon seit den ersten Anfängen des Bestandes des sozialistischen Eigentums. Dies hing damit zusammen, daß sein Rechtsschutz sich nicht auf die damals gültigen Vorschriften stützen konnte, sondern erst allmählich geschaffen werden mußte.

Der Autor wendet seine Aufmerksamkeit ferner der Frage zu, wie dieser Schutz auf die Erfordernisse der Entwicklung reagierte, wie er aus den gewonnenen Erfahrungen schöpfte und sich ständig vervollkommnete und vertiefte. Hierbei wird gezeigt, daß die Legislatur in den Jahren 1946—1948 zum Teil empirisch war und alle Gegensätze widerspiegelte, die damals existierten; gleichzeitig enthält die Arbeit eine politische Begründung und Bewertung der betreffenden Normen und bildet so einen Beitrag zur Geschichte des Prozeßrechtes der Tschechoslowakischen Republik in der Zeit vom Jahre 1945 bis zur Herausgabe des bereits sozialistischen Prozeßkodex aus d. J. 1950.

Organizácia a činnosť pracovných skupín Povereníctva podohospodárstva a pozemkovej reformy v západoslovenskom kraji v r. 1945-50

J. Čarvaga

Praktické skúsenosti z revolučných bojov dedinskej chudoby a roľníctva za prvej republiky, vedených a organizovaných stranou, mali mnohostranné ponaučenie. Pre KSČ, naväzujúcu na revolučné tradície nášho ľudu a stojacu na čele národnooslobodzovacieho hnutia, prinášajúcu najväčšie obete v boji proti fašizmu, spočíva ono v tom, že si plne uvedomovala nutnosť budovať zväzok robotníkov a roľníkov, tento rozvíjať a ďalej dotvárať. Pre dedinskú chudobu a roľníctvo, ktoré už v Slovenskom národnom povstaní dokázalo, že sa chce podieľať na tvorení nového spoločenského poriadku a rozhodovaní o svojich životných otázkach, prejavovalo sa v triednom uvedomovaní a poznávaní, že jeho opravdivým, dôsledným a nekompromisným zástancom je strana.

Rozvíjať toto triedne uvedomovanie, získať a získavať si priazeň roľníkov, ktorí poväčšine stáli ešte pod vplyvom klerikálov a bývalej agrárnej buržoázie, mohla strana jedine tak, keď vytýčila a pojala do svojho programu i riešenie takých otázok, ktoré sa bezprostredne dotýkajú ich vlastných záujmov. Už tým, že ako vedúca sila spoločnosti presadila novú konšteláciu spoločenského a štátneho zriadenia, naznačila perspektivy ďalšieho vývoja, urobila opäť a tento raz väčší krok k realizácii zväzku robotníkov a roľníkov.

Stranou vypracovaný Košický vládny program bol zosobnením túžob pracujúceho ľudu, naznačoval ďalší vývoj a konkrétne jeho 11. kapitola spĺňala i tie najvlastnejšie túžby malých a stredných roľníkov a dedinskej chudoby, túžbu po pôde. Znamenal riešenie roľníckej otázky. Ustanovenie 11. bodu Košického vládneho programu o konfiškácii majetku Nemcov, Maďarov a domácich zradcov má takto protifašisticky národne demokratický charakter. Nešlo a nemohlo ísť o vyvlastnenie domácej, na oslobodení sa podieľajúcej slovenskej agrárnej buržoázie. Bola ešte dosť silná a mala ešte dosť veľký vplyv na roľnícke masy. Preto strana tiež nevystúpila s požiadavkou znárodnenia konfiškovanej pôdy, čo by agrárna buržoázia využila proti strane i na upevnenie svojich otrasených hospodárskych pozícií a na upevnenie vplyvu nad roľníctvom. Program vy-

vlastnenia agrárnej buržoázie musel byť zo strategických dôvodov odsunutý na pozdejšiu vhodnú dobu.

Strana presadzovaním riešenia roľníckej otázky a odstraňovaním prekážok tomuto riešeniu úmyselne robených buržoáziou, dokazovala, že je vedúcou silou spoločnosti a získavala stále väčší vplyv medzi roľníctvom.

Agrárna buržoázia sa už prv usilovala o to, aby pôdu nedostali bezzemkovia, drobní roľníci, o zriadenie 20—30 h hospodárstiev, o vysoké odstupné za prídel. Tieto plány sa jej nepodarili. V boji o roľnícky ľud, dedinskú chudobu prinútila strana buržoáziu a jej ochrancov hrať s otvorenými kartami. Poukázala na jej zákulisné sabotovanie pozemkovej reformy, odhaľovala jej protiľudový postoj a takto urýchľovala proces triedneho uvedomovania roľníctva. Ak bola nedôvera u niektorých roľníkov voči KSS, táto sa postupne rozplývala. Menovite r. 1947 v lete dochádzalo k politickým presunom. Puto roľníkov s buržoáziou sa stále viac a viac rozväzovalo a zväzok robotníkov a roľníkov sa ďalej upevňoval. Vďaka tomuto zväzku a reálnosti zásady „ľud je zdrojom všetkej moci", ktorý presadila strana, mohla sa uskutočniť prvá etapa pozemkovej reformy — konfiškácia majetku nepriateľov a domácích zradcov a pristúpiť i k druhej etape povojnovej pozemkovej reformy — revízii prvej zbabranej čsl. pozemkovej reformy už v r. 1947. Vďaka tomuto zväzku podarilo sa zvíťaziť vo februári 1948 po vyhnaní reakcie z NF, uskutočniť i tretiu etapu pozemkovej reformy — novú pozemkovú reformu.

Vedľa úloh, ktoré boli zakotvené v Košickom vládnom programe, bojovala strana i za menej dôležitejšie, ako bola racionalizácia poľnohospodárskej výroby a jej zvýšenie. Nie je cieľom tohto článku zaoberať sa všetkými úlohami, respektíve ťažkosťami, ktoré sa pri ich realizácii vyskytovali. Ide o úlohy, ktoré sú ešte predmetom štúdia a bádania historikov. Úlohou tohto kritického pohľadu do dejín boja strany o nové ľudovodemokratické, ľudu najvlastnejšie zriadenie je poukázať na jednu z možných praktík spomaľovania pozemkovej reformy prostredníctvom pracovných skupín Poverenníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy ako výkonných orgánov tohto poverenníctva, ovládaného Demokratickou stranou, ktorá chránila predovšetkým záujmy veľkej agrárnej buržoázie a kulakov, niekdajších argalášov. Pracovné skupiny poverenníctva, ktoré mali napomáhať urýchlovanie uskutočňovania konfiškácie a parcelácie, stali sa práve brzdou. Zasahovali do právomoci, menovite roľníckych komisií, ktoré spolu s NV mali uskutočňovať revolučnú pozemkovú reformu zdola. Upierali im toto právo ináč i zákonom priznané.

V súvislosti s rozoberaním činnosti a organizácie pracovných skupín Poverenníctva pôdohospodárstva zaoberáme sa aj činnosťou týchto pracovných skupín a inými poverenníctvom riadenými a na pozemkovej reforme podieľajúcimi sa orgánmi poverenníctva, ako štátnymi obvodnými

úradovňami, Správou majetku pre pozemkovú reformu a inými. Hlavnou úlohou tohto článku je poukázať na hlavného sabotéra pozemkovej reformy — Poverenníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, ktoré bolo za tieto orgány zodpovedné a ich organizovalo.[1]

Pre uskutočnenie pozemkovej reformy neplatili aspoň v prvej etape povojnovej pozemkovej reformy — konfiškácii — jednotné celoštátne právne normy. V Čechách a na Morave konfiškačným právnym predpisom bol dekrét prezidenta republiky č. 12/45 Sb., na Slovensku nariadenie Slovenskej národnej rady č. 4/45 Zb. n. SNR, neskôr zrušené nariadením č. 104/45 Zb. n. SNR, ktoré bolo novelizované nariadením 64/46 Zb. n. SNR a nariadením č. 89/47 Zb. n. SNR. Treba sa zmieniť o ustanovení § 8 o verejnom záujme a národnom cieli konfiškačnej normy č. 4/45 Zb. n. SNR z februára 1945 o rýchlom rozdelení majetku Nemcov, Maďarov ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa. Oprávnená bola obava roľníkov a poľnohospodárskych robotníkov z tejto formulácie verejného záujmu po trpkých skúsenostiach z prvej predvojnovej pozemkovej reformy, keď práve z tohto titulu, a to či už jeho neuplatnením vykonávacím nariadením, alebo i bez tohto nariadenia, kde verejný záujem bol zrejmý, bolo ponechané feudálnej nemeckej a maďarskej šľachte viac ako 2 milióny ha pôdy.[1a]

Poverenníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, mocensky ovládané Demokratickou stranou Slovenska a chrániace záujmy agrárnej slovenskej buržoázie, dovolávalo sa tohto kaučukového ustanovenia o verejnom záujme a z tohto titulu bojkotovalo a spomaľovalo pozemkovú reformu. Na potvrdenie tohto nášho tvrdenia poslúži nám obežník Poverenníctva pôdohospodárstva z 21. 10. 1947, ktorý vyznieva demagogicky, pretože v záhlaví hovorí o urýchlenom predkladaní prídelových plánov, zatiaľ čo text obežníka hovorí niečo iné. „Bolo zistené, že 146 prídelových plánov, ktoré boli predložené ústrediu sekcie „B" na schválenie, bolo vrátených príslušným pracovným skupinám z následujúcich dôvodov: navrhnutí prídelcovia neboli kvalifikovaní, bývalí deputátnici zamestnaní na prídelovom majetku nedostali prídel alebo len v nepatrnej výmere, uprednostňovaní uchádzači boli opomenutí."[2] Nechce sa nám nijako ve-

[1] Pozemkovou reformou zaoberá sa všeobecne ešte: V. Plevza, L. Vebr, S. Cambel: *KSČ a roľnícka otázka na Slovensku*, Bratislava 1961, S. Cambel: *Agrárna otázka na Slovensku a naša revolúcia* (1945—1948), Bratislava 1958, J. Inovecký: *Slovenská dedina včera a dnes*, Bratislava 1956, K. Jech: *Probuzená vesnice*, Praha 1963, Andrzej Ajnenkiel: *Oreformie rolnej w Polsce i innych europejskich krajach demokracii ludowej*, Waršava 1963, A. Nedorezov: *Zemeľnaja rejorma v narodnodemokratičeskoj Čechoslovakij* (1945—48) Voprosy istorii, č. 11, r. 1950 a ten istý autor: *Agrarnyje preobrazovania v narodnodemokratičeskoj Čechoslovakii*, Moskva 1954.

[1a] Pozri J. Kotátko: *Pozemková reforma*, Praha r. 1949, tiež 104/45 Zb. n. SNR.

[2] Obežník č. 105, r. 1947, obežníky Poverenníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, škatuľa č. 42, skupina 17, Štátny archív v Bratislave.

riť, že roľnícke komisie, ktoré tieto plány vypracovávali, neboli by prideľovali pôdu tzv. „neopomenutým" uchádzačom, a to tým viac, že to boli práve títo neopomenutí uchádzači, respektíve ich zástupcovia v roľníckych komisiách, ktorí o prídele rozhodovali. Pod verejným záujmom sa rozumelo, aby skonfiškovanú pôdu dostali tí, čo na nej budú pracovať, t. j. poľnohospodárski robotníci, bezzemkovia a roľníci, a tiež by sa mal sledovať predovšetkým faktor sociálny a nijako nie prideľovanie pôdy kulakom a veľkostatkárom, prípadne im umožniť získať túto pôdu tiež tým, že žiadajú od prídelcov zaplatenie prídelovej sumy, keď v nariadení o pozemkovej reforme sa hovorilo o splátkach, čím sa tak dávala možnosť statkárom, ktorí kefasili a predávali obilie i fašistom, zpod nosa roľníkom odkúpiť pôdu.[3]

Z ďalších opatrení nariadenia č. 4/45 Zb. n. SNR poukazujeme na roľnícke komisie zriaďované pri MNV a ONV ako miestne roľnícke komisie a okresné roľnícke komisie, pracovné skupiny Poverenníctva pôdohospodárstva. Osobitne si treba ešte všimnúť ustanovenie § 13 konfiškačnej normy č. 104/45 Zb. n. SNR. Hovorí medzi iným o tom, že prídelový okresný plán a rozvrh cien treba pokladať za konečný, ak zodpovedá ustanoveniam tohto nariadenia. Myslelo sa tým hlavne na ustanovenie miestnej roľníckej komisie podľa tohto nariadenia. V tomto prípade prídelový plán sa mal považovať za konečný a nemohlo ho meniť ani Poverenníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, čo ostatne sa dosť stávalo.[4]

Táto konfiškačná norma dostáva nový obsah. Konfiškácii bez náhrady podliehajú účastinné spoločnosti a iné spoločnosti, ako aj právnické osoby, ktorých kapitálovú alebo majetkovú časť k 1. 3. 1945 prevažne vlastnili alebo mali v držbe osoby nemeckej alebo maďarskej národnosti, ak nepreukážu svoju protifašistickú činnosť, alebo slúžili tieto prevažne nemeckému vedeniu vojny. Možno konfiškovať poľnohospodárske zásoby pochádzajúce z poľnohospodárskej prevádzky, peňažnú hotovosť, cenné papiere, obytné domy a budovy, pokiaľ môžu byť používané na poľnohospodárske ciele. Norma umožňovala špekulácie s nepriateľskou a zradcovskou pôdou. Manžel (manželka) prípadne deti nemeckého alebo maďarského vlastníka poľnohospodárskeho majetku, ak boli slovenskej národnosti a sami neboli fašistami, mohli žiadať, aby sa majetok do výmery 50 ha nekonfiškoval. O žiadosti rozhodovalo predsedníctvo Slovenskej národnej rady. Reakcia toto ustanovenie často zneužívala. Boli prípady, keď veľkostatkári, aby si zachránili majetok, zaobstarávali si cudzie štát-

[3] Pravda č. 138, r. 1945.

[4] Pozri nariadenie Slovenskej národnej rady č. 104/45 Zb. nar. SNR.

ne občianstva, alebo nechali prepisovať svoje majetky na manželky, prípadne najbližších rodinných príslušníkov.

Jednak toto a aj doterajší stav uskutočňovania pozemkovej reformy nebol nijako uspokojivý. Nekonfiškovala sa všetka pôda nemeckých a maďarských statkárov ako aj domácich zradcov, na pomalosť a byrokratické vykonávanie reformy dochádzalo veľa sťažností. Novela č. 104/45 Zb. n. SNR mala urýchliť konfiškačné pokračovanie. Boj o jej presadenie začala KSS. Demokratická strana, ak sa nechcela kompromitovať pred roľníkmi, musela hlasovať ešte pred voľbami v máji r. 1946 za jej prijatie pod č. 64/46 Zb. n. SNR. Dôležitá úloha pripadla podľa novely konfiškačným komisiám zriaďovaným pri ONV,[5] ktoré rozhodovali o tom, koho treba pokladať za osobu nemeckej a maďarskej národnosti, kto je zradcom a nepriateľom slovenského národa. Komisie rozhodovali o tom, či sa pripustí výnimka spod konfiškácie podľa nariadenia SNR č. 26/45 Zb. nar. SNR. Komisie boli kompetentné pre prejednanie konfiškačných návrhov podľa 104/45 Zb. nar. SNR v znení nar. č. 64/46 Zb. nar. SNR, ako aj pre tie prípady, ktoré pri prvom turnuse boli konfiškačnou komisiou vrátené na vyšetrenie alebo doplnenie. Pochopiteľne, že majetok spomínaných osôb nepodliehal konfiškácii, ak sa tieto zúčastnili protifašistického odboja. Niektorí, spravidla vedúci niektorých pracovných skupín boli členmi konfiškovaných komisií vymenovaných Povereníctvom pôdohospodárskej a pozemkovej reformy pre celé územie Slovenska. Jednotlivé pracovné skupiny mali im byť nápomocné po stránke personálnej a materiálnej a mali urobiť všetky dožiadania, o ktoré ich požiada predseda konfiškačnej komisie. Tri konfiškačné komisie mali začať svoju činnosť v júli 1946. V novembri r. 1946 bolo zriadené pri ONV s pôsobnosťou od novembra 1946 ďalších 8 konfiškačných komisií.

V súvislosti s povojnovou pozemkovou reformou boli vydané ešte iné právne predpisy, ktoré riešia otázky dotýkajúce sa pozemkovej reformy, prípadne iné otázky majetkoprávnej povahy. Z jednotlivých týchto predpisov treba uviesť nar. SNR. č. 52/45 Zb. o zrušení nadobudnutých nehnuteľností, spadajúcich pod čsl. pozemkovú reformu, ktoré sa uskutočnili na území dočasne okupovanom maďarským štátom k 1. 11. 1938. Ide

[5] Zloženie konfiškačnej komisie, členovia stáli: 1. Všetci riadni členovia ONV, 2. jeden člen okresnej roľníckej komisie, 3. jeden zástupca okresnej organizácie Sväzu vojakov povstania, 4. jeden zástupca okresnej organizácie Sväzu zahraničných vojakov, 5. jeden zástupca okresnej organizácie Sväzu politických väzňov, 6. jeden zástupca okresnej organizácie Sväzu slovenských partizánov, 7. jeden zástupca jednotného sväzu slovenských roľníkov. Okrem týchto stálych členov sú členmi konfiškačnej komisie ešte zástupcovia ústredných úradov, a to dvaja členovia Povereníctva vnútra a dvaja členovia Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. Komisii predsedá predseda menovaný na návrh Povereníctva pôdohospodárstva č. B-4578/45 z 28. XI. 45, obežníky povereníctva, r. 1945, Štátny archív Bratislava.

o reštitučnú právnu normu. Vlastníci, držitelia nehnuteľností boli povinní uplatniť svoje právo na nehnuteľnosť do 30. 9. 1945. Išlo prakticky o uznanie národnej a politickej spoľahlivosti. Nehnuteľnosti, ktorých vlastníci nepreukázali politickú spoľahlivosť, pripadli na ciele v prospech pozemkovej reformy. Ak majiteľmi boli osoby, ktoré by ináč podliehali ustanoveniu § 1, nar. 104/45 Zb. nar. SNR, prepadol ich majetok štátu. Ustanovenie tejto normy vzťahovalo sa aj na zvyškových statkárov a iné osoby, ktoré boli už odškodnené podľa ustanovení slovensko-maďarskej dohody, zák. č. 155/42 Sl. z. Pod názvom iné konfiškačné tituly mali by sme uvádzať nar. Sboru povereníkov č. 129/45 Zb. nar. SNR o skonfiškovaní majetku bez náhrady pre účely pozemkovej reformy pri neodovzdávaní povinných dodávok obilia. Prípadov neobrábania pôdy a sabotovania odovzdávania obilia hlavne zo strany dedinských boháčov bolo veľa.

Podľa horeuvedených právnych noriem ako aj z Košického vládneho programu vyplýva, že po administratívnej a výkonnej stránke boli na uskutočnení pozemkovej reformy zainteresované viaceré orgány. Hlavné ťažisko práce spočívalo predovšetkým na orgánoch ľudovej správy MNV a ONV, ktoré mali uskutočniť konfiškáciu a dočasnú správu skonfiškovaných objektov až do uskutočnenia pozemkovej reformy pomocou pri nich zriadených miestnych a okresných roľníckych komisií.

Najvyšším orgánom pre konfiškáciu a vyvlastnenie poľnohospodárskeho majetku na Slovensku bolo Poverenníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy so stálym sídlom v Bratislave, zriadené zákonom č. 1/45 Zb. nar. SNR z 21. 2. 1945, konkrétne sekcia „B" a jej 5 odborov: právny, finančný a fondový, pre záležitosti národného hospodárstva, odbor pre meraciu a technickú agendu, knihovanie a štatistiku a konečne piaty odbor pro vnútorné osídlenie a kolonizáciu. Pre Čechy a Moravu najvyšším orgánom bolo Ministerstvo pôdohospodárstva, ktoré sa obmedzilo na plánovanie činnosti, poskytovanie technickej pomoci roľníckym komisiám, vyšetrovanie nedostatkov, prekážok a poučovanie orgánov ľudovej správy o vhodnom postupe, ako aj pomoc pri všetkých otázkach právnych, čo na Slovensku bolo zakotvené len v obežníkoch, a kontrolu prostredníctvom svojich komisií a jednotlivých odborov. Jeho situácia bola uľahčená tým, že veľká agrárna česká buržoázia svojou zradou republiky sa prakticky vylúčila z účasti na tomto konaní, ďalej v tom, že tu bolo vysoko odborne zbehlé úradníctvo, ktoré i keď pozdejšie (konfiškačný dekrét bol vydaný až v máji), pustilo sa do roboty a dosiahlo, vďaka jeho ráznemu a pružnému vedeniu komunistom Ďurišom, ďaleko lepšie výsledky v porovnaní so Slovenskom. Situácia na Slovensku bola komplikovaná účasťou buržoázie na tomto konaní, nakoľko sa zúčastnila národnooslobodzovacieho boja. Vplyv na pomalosť realizácie pozemkovej reformy, čo r. 1945 konštatuje i samotné Poverenníctvo pôdohospodárstva, malo i to, že jeho za-

mestnanci mali značné medzery v agende pozemkovej reformy. Okrem bývalých zamestnancov Štátneho pozemkového úradu bol na Poverenícstvo pôdohospodárstva prijatý značný počet nových zamestnancov, ktorí s pozemkovou reformou nemali nič spoločné (prax, odborné vedomosti), čo k očakávanému a rýchlemu uskutočneniu pozemkovej reformy tiež nijako nemohlo prispieť. Nechceme tým preceňovať otázku kvalifikácie administratívneho aparátu. Poverenícstvo, i keď robilo opatrenia, aby odstránilo tieto nedostatky „vraj preto, že činnosť jeho zamestnancov je vo zvýšenej miere sledovaná verejnosťou", nesie hlavnú zodpovednosť za preťahovanie pozemkovej reformy, preto že to robilo zámerne. Toto poverenícstvo upozorňovalo ďalej na zlú pracovnú morálku, neiniciatívnosť a nedodržovanie lehôt, ako aj neznalosť obežníkov a úprav všetkými zložkami sekcie „B", včítane i pracovných skupín.[6]

Nedostatky boli také, že právom si roľníci, deputátníci a poľnohospodárski robotníci na tieto neporiadky a nedostatky sťažujú a kritizujú ich. Ani tlač o tom nemlčí. Počuť hlasy, ktoré tvrdia, že pomalá práca zamestnancov ústredia a pracovných skupín vyplýva z tradičnej stagnácie činnosti bývalých zamestnancov Štátneho pozemkového úradu, uskutočňujúcich prvú pozemkovú reformu, vyše štvrť storočia, tvoriacich jadro Poverenícstva pôdohospodárstva. Odstrániť tieto nedostatky mala komisia[7] zriadená poverenícstvom v novembri 1945, ktorá trvala až do r. 1947. Komisia mala v prípadoch nezachovávania inštrukcií zjednať nápravu na mieste, respektíve usmerniť prácu zložiek. Mala ďalej kontrolovať činnosť zamestnancov v každom smere, a to ich schopnosť vybavovať stránky urýchlene, poskytovať rady, podávať vysvetlenia a usměrňovať činnosť podriadených zložiek Poverenícstva pôdohospodárstva — pracovných skupín a štátnych obvodových úradovní. Ukázalo sa, že toto opatrenie nebolo dostačujúcim jednak preto, lebo činnosť pracovných skupín a ostatných poverenícstvom riadených orgánov sa nezlepšila, a ďalej preto, že i naďalej sa nedodržiavali právne predpisy, inštrukcie a práca spomínaných orgánoch sa nijako nezlepšila.

Spočiatku sa prideľovali nehnuteľnosti do prenájmu. Prideľovanie nehnuteľností si Poverenícstvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy a jeho orgány osobovali ako výlučné právo na úkor roľníckych komisií, čo sa ukázalo ako možnosť spomaľovania konfiškácie a prídelového pokračovania. Boli aj iné príklady spomaľovania, ako to dokazuje ešte názornejšie interpelácia povereníka pôdohospodárstva K. Dolinským na ple-

[6] Spis Pov. pôdohospodárstva č. B-4578/45 z 28. 11. 1945, obežníky poverenícstva, r. 1945, Štátny archív Bratislava.

[7] Obežník Poverenícstva pôdohospodárstva č. 4617/45, Štátny archív Bratislava, pozri tiež obežník poverenícstva č. 8 z r. 1947.

nárnom zasadnutí Slovenskej národnej rady dňa 25. 7. 1945. V interpelácii sa poukazuje na hatenie pozemkovej reformy Povereníctvom pôdohospodárstva a pozemkovej reformy rôznymi vyhláškami, prípismi, ktoré odvádzajú NV a roľnícke komisie od rýchleho uskutočňovania pozemkovej reformy. Takýmito opatreniami mýlili sa národné výbory, ľud bol zastrašený a z veľkostatkov, na ktorých saosídlil, utekal. Len takto sa mohlo stať, že vedenie NV v Sološnici odďaľuje rozdelenie Danihelovho veľkostatku, podliehajúceho konfiškácii, až do jeho odsúdenia. Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy vydávalo predpisy, prípisy NV, ako sa stalo v prípade veľkostatkárky Agaty Nikešovej v Mlyňanoch, ktorým zakazuje konfiškáciu jej veľkostatku ONV-u s tým, že nie je isté, či spadá pod niektorý konfiškačný titul, neruší ani árendu a dáva árendátorovi, ktorý kolaboroval, možnosť šafáriť do konca kalendárneho roku. Porušuje svoju vlastnú vyhlášku č. 24/45 Ú. v., ktorá priznáva právo rozhodovať o predĺženej aránde NV-u.[8]

Nebude sa nám takéto počínanie Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy zdať takým čudným, keď sa bližšie oboznámime s názorom vedenia Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy a jeho vedúcich pracovníkov a hlavne poverenika Kvetku na „ľudovú demokraciu v poľnohospodárstve". Bude sa nám vidieť otáľanie s pozemkovou reformou takto ešte zrejmejším. V úradných správach Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy (začalo ich vydávať v r. 1945), o ktorých sa zmieňuje Nové slovo z r. 1945 v č. 23, sa už v prvom čísle dočítame veľmi zaujímavých úvah niektorých tzv. „ľudových demokratov". Memorandum poľnohospodárov topoľčianskeho okresu obhajuje veľkostatkárov. Hovorí sa v ňom: „Pojem statkára a veľkostatkára nemožno vytrieť z nášho ľudovodemokratického zriadenia, statkár nie je vykorisťovateľ robotníkov, od zdatnosti statkárov závisí výsledok našej poľnohospodárskej produkcie a pokrok vo výrobe." V memorande sa žiada, aby sa štát vyjadril, či má záujem na práci veľkostatkárov, lebo ináč vedúci statkov nebudú niesť zodpovednosť za vývoj veci.[9]

Bolo treba bojovať proti takýmto názorom na ľudovú demokraciu v poľnohospodárstve, bojovať proti byrokracii, pristúpiť ku zmenám vo vedení našich roľníckych úradov a inštitúcií, dať tam takých ľudí, ktorí by mali na srdci záujmy malých a stredných roľníkov. Tieto túžby nášho roľníctva sa mohli splniť plne až po porážke reakcie vo februári r. 1948.

Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 104/45 Zb. nar. SNR hovorí v § 12 o uprednostňovaní účastníkov odboja: vojakov, partizánov, ich rodinných príslušníkov, pozostalých politických väzňov, ilegálnych pracov-

[8] Pravda č. 129, r. 1945.

[9] Nové slovo č. 23, r. 1945.

níkov. Stávalo sa často, že záujmy horespomínaných osôb neboli MNV, ONV a roľníckymi komisiami hájené a mnohí boli pri prideľovaní obchádzaní. Takéto sťažnosti dochádzali často na Poverenníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy.[10] Preto táto otázka bola upravená Poverenníctvom pôdohospodárstva a pozemkovej reformy úpravou z 20. 3. 1946 adresovanou podriadeným zložkám. Stávalo sa častejšie, že osoby, ktoré mali nárok na prednostný prídel, boli obchádzané, čím sa zaoberali v septembri r. 1947 aj Sbor povereníkov. Na základe uznesenia Sboru povereníkov z tohože roku menoval poverenník pôdohospodárstva styčné orgány pre záležitosti účastníkov odboja pri niektorých štátnych obvodových úradovniach ako aj pracovných skupinách. Ich úlohou bolo byť k dispozícii v záležitostiach účastníkom odboja, podporovať a pomáhať im najmä, aby sa sťažnosti a žiadosti odbojových svážov v existenčných a sociálnych prípadoch vybavovali urýchlene, pružne a prednostne.[11] Aby sa zamedzilo špekuláciám pri prídeľovaní, zasielali pracovné skupiny odbojovým organizáciám zoznamy uchádzačov, ktorí uplatňovali prednostné právo s tým, aby sa vyjadrili, či sa im priznáva prednostné právo. Takáto spolupráca zložiek Poverenníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, konkrétne pracovných skupín a tiež roľníckych komisií s odbojovými zložkami, mohla byť zábezpekou, že ustanovenia konfiškačnej normy o uprednostňovaní účastníkov odboja budú plnené a pozemková reforma bude mať ľudový a sociálny charakter, a z prídelu budú vylúčení šmelinári, úplatkári, špekulanti a pochybné živly — trestané a vylúčené z odbojových orgánov. Zlepšenie práce pracovných skupín, pokiaľ ide o prídeľovanie, možno konštatovať v r. 1948. Aj prístup v prideľovaní je zodpovednejší.

Bolo jednou z praktík Demokratickej strany, že presadzovala do roľníckych komisií svojich členov a prostredníctvom nich znemožňovala prideľovanie konfiškátov osobám s prednostným právom. Takto sa potom mohlo stať, že pozemková reforma sa v niektorých obciach neskončila, že i po februári 1948 dochádzalo k sťažnostiam proti prídelovému pokračovaniu. Účastník SNP vyznamenaný za zásluhy v boji podáva odvolanie z apríla 1948 proti rozhodnutiu predsedu roľníckej komisie, bývalému predsedovi Demokratickej strany, zvolenému ešte za bačovania tejto stra-

[10] Obežník Poverenníctva pôdohospod. č. 20, r. 1946. Štátny archív Bratislava.

[11] Obežník č. 118, r. 1947, obežníky poverenníctva, Štátny archív Bratislava. Podľa tohto obežníka mali všetky orgány Poverenníctva pôdohospodárstva ísť styčným orgánom v ústrety, ich činnosť napomáhať, dožiadanie urýchlene a prednostne vybavovať. Účastníkmi odboja zaoberal sa Sbor povereníkov ešte v súvislosti s vybavovaním národných správ a živnostenských záležitostí. Bola vyslovena požiadavka, aby na vedúce miesta vybavujúce tieto záležitosti boli menované osoby účastňujúce sa národného odboja. Pozri obežník Poverenníctva, Štátny archív Bratislava.

ny, ktorý mu napriek súhlasu ostatných členov roľníckej komisie zamietol prídel.[12]

Až dosiaľ sme venovali pozornosť normám, ktoré sa týkali povojnovej pozemkovej reformy a úlohám, ktoré z nich vyplývali pre Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, poukázali sme na jeho pokusy získať si výlučne právo rozhodovať o pozemkovej reforme. Našou úlohou bude ďalej poukázať na spôsoby, ktorými chcelo tieto svoje plány uskutočniť. Prv, ako by sme sa bližšie zmienili o jeho výkonných orgánoch tzv. pracovných skupinách pre pozemkovú reformu, ktoré sme už predtým pri rozoberaní činnosti Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy spomínali, poukážeme na organizačné otázky a vyslanie týchto exponovaných úradníkov povereníctvom do sídiel ONV. Zriadenie pracovných skupín už predvída nariadenie Slovenskej národnej rady č. 4/45 Zb. nar. SNR, hovoriace o možnosti zriaďovania týchto pracovných skupín pôdohospodárstva, pozdejšie nariadenie Slovenskej národnej rady o konfiškácii č. 104/45 Zb. nar. SNR hovorí už v tom zmysle, že Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy zriaďuje pri okresných roľníckych komisiách pracovné skupiny na konfiškovaných majetkoch ako svoje výkonné orgány.[13]

Rozhodnutím Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy z 31. júla 1945 bolo na celom území Slovenska zriadených 23 pracovných skupín. Bolo určené sídlo a ich územná pôsobnosť pre jednotlivé politické okresy, určení vedúci týchto skupín, ktorých Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy mohlo kedykoľvek odvolať. Každá pracovná skupina pozostávala z jedného úradníka-právníka, respektíve práva znalého hospodárskeho úradníka, technického úradníka. Členmi pracovných skupín boli aj finanční referenti Slovenského pozemkového fondu, a to na základe individuálnych služobných zmlúv. Týmto mohli vedúci pracovných skupín dať výpoveď až do vydania obežníka Povereníctvom pôdohospodárstva a pozemkovej reformy z júla 1950 kedykoľvek. V roku 1949 pôsobili pri pracovných skupinách aj poľné meračské skupiny Povereníctva financií. Celkom bolo prepožičaných 25 poľnych meračských skupín pre ukončenie pridelovo-technických prác na revíznych majetkoch, ako aj pre uskutočnenie týchto prác na majetkoch získaných novou pozemkovou reformou.[14] Pracovné skupiny započali svoju činnosť 10. augusta r. 1945. Zrušené boli roku 1950, kedy výkon ich činnosti bol presunutý na pôdohospodárske referáty ONV, Bratislavskej pracovnej skupiny na KNV, odkiaľ spisový materiál bol r. 1952 presunutý na Ústredný ná-

[12] Spis Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy č. 2106/48, škatuľa č. 42, Štatny archív Bratislava.

[13] Obežník č. B-1990/45 povereníctva, Štátny archív Bratislava.

[14] Spis Povereníctva pôdohospodárstva č. 460/48, škatuľa č. 43, Štát. archív Bratislava.

rodný výbor. Pôdohospodárske referáty pokračovali vo vybavovaní spisov. Išlo hlavne o vymáhanie finančných náhrad až do augusta 1960, kedy bol spisový fond odovzdaný do správy Štátneho archívu. Čo do počtu pracovných skupín treba ešte dodať, že niektoré pracovné skupiny boli časom zrušené, došlo ďalej ku zriadeniu nových pracovných skupín, takže tento počet sa stále menil.

Pracovné skupiny boli príslušné najmenej pre dva politické okresy. U niektorých pracovných skupín bola pôsobnosť určená vo viacerých okresoch. Stávalo sa, že pracovné skupiny nemohli si svoju agendu vykonávať pružne a dochvíľne vo všetkých obvodoch svojej pôsobnosti a preto dosť často Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy menilo ich obvody. Nikomu a nikdy nezdôvodňovalo tieto svoje opatrenia. Aj samotný ľud súril uskutočňovať pozemkovú reformu a za jej uskutočnenie a dochvíľne ukončenie bojovali i KSS. Stávalo sa, že tieto okolnosti nútili Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy k rýchlejšiemu uskutočňovaniu potrebných prípravných prác prostredníctvom jemu podriadených pracovných skupín. Tak boli vytvorené nové pracovné skupiny pre tie politické okresy, kde si rýchle uskutočnenie želal ľud a verejný záujem.

Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy ako nadriadený orgán vydávalo úpravy pre kancelárske práce, ukladalo viesť protokoly ako aj indexy, ba dokonca určovalo pracovným skupinám aj pracovné hodiny. R. 1947 vraj z hospodárskych dôvodov určuje Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy za vedúcich pracovných skupín, pokiaľ sa ich sídla nachádzali v sídle štátnych obvodových úradovní, prednostov týchto štátnych obvodových úradovní, ktoré boli taktiež riadené Povereníctvom pôdohospodárstva a pozemkovej reformy.

Zriadené pracovné skupiny mali oznámiť Povereníctvu pôdohospodárstva a pozemkovej reformy začatie svojej činnosti a predložiť zoznam zamestnancov, ktorí vykonávali službu v ich obvode. Nech akýkoľvek cieľ sledovalo Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy týmto, treba aj v súvislosti s tým povedať, že malo možnosť vybaviť pracovné skupiny, menovite tie pracovné skupiny, ktoré pracovali slabšie, dobrými a skúsenými pracovníkmi presunmi v rámci svojej právomoci, a to tým viac, že tieto pracovné skupiny usmerňovalo a ich vedúcich povolávalo na porady. Predmetom týchto porád bolo vypracovanie pracovných plánov pracovných skupín zameraných na urýchlené prideľovanie skonfiškovanej pôdy, odstránenie prekážok, ktoré bránili pracovným skupinám pri ich „vlastnej právomoci“ — *prideľovaní skonfiškovanej pôdy*, čo už nezodpovedalo ich pôvodnej a vlastnej práci, o čom sa zmienime pri rozoberaní činnosti náplne práce pracovných skupín.

Pracovné skupiny pracovali podľa určitého časového plánu, ktorý bol vypracovaný pre celý okres. Tento pracovný program bol dohodnutý s predsedami jednotlivých okresných roľnických komisií a miestnych roľníckych komisií na pracovných schôdzach predsedov miestnych roľníckych komisií zvolaných pracovnými skupinami v politických obvodoch — okresoch. Príkaz tieto schôdze zvolávať, program vypracovať, na jeho dodržianie dozerať a ho predložiť sekcii „B" Poverenníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy bol daný pracovným skupinám prípisom Poverenníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy 20. novembra 1946.[15] Miestne roľnícke komisie ako prvoinštančné konfiškačné orgány mali sa dať ihneď do práce a v tejto nerušene pokračovať. Zvolávanie akýchsi „porád", aby bol zaistený nerušený priebeh výkonu pozemkovej reformy na skonfiškovaných hospodárstvach, aby sa predišlo sťažnostiam" i pri dobrom úmysle nebol vhodný. Znamenalo to jednak zásah do právomoci miestnych roľníckych komisií, nakoľko toto nepripúšťalo žiadne ustanovenie, ba naviac odporovalo to i konfiškačnej právnej norme. Pracovné skupiny, ktoré figurovali pri okresných roľníckych komisiách, mohli sa v záujme rýchleho riešenia veci podujať na odstránenie nezrovnalostí pri zostavovaní okresných prídelových plánov, ale zasa len ako poradcovia. Takáto ich činnosť by bola vyhovujúca a zodpovedala by vlastným predpisom. Sťažnosti proti činnosti pracovných skupín a ich rušivý zásah do výkonu pozemkovej reformy neskoršie toto plne potvrdzuje.

Pracovné skupiny mali jednať pružne, iniciatívne a samostatne. Pracovné skupiny mali, uvádza obežník,[16] okamžite nadviazať styky s predsedami MNV, ONV, ako aj s predsedami okresných roľníckych komisií. Sám povereník pôdohospodárstva v obežníku o ich zriadení dovoláva sa rýchleho uskutočnenia pozemkovej reformy, keď hovorí o tom, aby pôda prešla do rúk slovenského pôdohospodárskeho robotníka a roľníka. Dovolával sa toho, aby v novej, myslíme povojnovej pozemkovej reforme nemali miesto: byrokratické počínanie, preťahovanie a uvažovanie; časté protesty roľníkov, ich deputácie na Poverenníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy dokazujú pravý opak.

Zlepšenie práce pracovných skupín nastáva po Februári r. 1948. Poverenníctvom pôdohospodárstva boli v j-li r. 1948 na pomoc pracovným skupinám menovaní zmocnenci. Mali sa predovšetkým starať o urýchlenie prídelového pokračovania, riešiť spory v súvislosti s prideľovaním konfiškovaného majetku, viesť agendu o prídelovom pokračovaní: priebehu prác, vyhotovovaní prídelových plánov, o vydaní vlastníckych výmerov k prídelom a záznamy o ich zásahu pri konaní. Zmocnenci mali podávať

[15] Obežník č. B-6598/46 poverenníctva, Štátny archív Bratislava.
[16] Pozri poznámku č. 13.

týždenne zprávu o priebehu prídelového pokračovania. Poverenícstvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy povolávalo zmocnencov na porady a dávalo im inštrukcie. Tak bolo dohodnuté, že majetky, ktoré z verejného záujmu nezostanú v celosti, majú sa pridelit do konca októbra 1948. Zmocnenci mohli robiť personálne a vecné presuny u pracovných skupín, ako bolo presun kancelárskych strojov, dopravných prostriedkov daných k dispozícii pracovným skupinám, ako aj presunúť jednotlivých členov pracovných skupín na iné miesto, kde si to naliehavosť vyžadovala. Boli to už účinné opatrenia na urýchlené ukončenie prídelového pokračovania.[17]

Od vytvorených pracovných skupín sa čakalo splnenie dvoch úloh: mali pomáhať místnym roľníckym komisiám a okresným roľníckym komisiám pri technických prácach v zmysle odsekov 7, § 8, nar. č. 4/45 Zb. nar. SNR, pod čím sa myslelo uskutočnenie všetkých prípravných prác spojených s vyhotovovaním prídelového plánu, ako sú práce hospodárske, účtovnícko-správne a meráčskotechnické ako svoju vlastnú pracovnú náplň. Pracovné skupiny okrem toho mali úzko spolupracovať s činiteľmi roľníckych komisií a ONV vo všetkých veciach týkajúcich sa konfiškácie a pridelenia pôdy a mali ísť stránkam po ruke v každom ohľade aj v mimoriadnom čase, t. j. po pracovnej dobe. Mali poskytovať stránkam rady v otázkach pozemkovej reformy. Stránky sa dosť často v týchto otázkach obracali i na samotné Poverenícstvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. Stávalo sa, že pracovníci pracovných skupín postupovali tieto dotazy na svoj nadriadený orgán spravidla vtedy, keď sami nevedeli dať správnu informáciu. Poverenícstvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy vo forme obežníkov inštruovalo svoje podriadené zložky o postupe v podobných prípadoch.

Obežníkom č. 104 zo dňa 14. 10. 1947 ukladalo Poverenícstvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy vedúcim pracovných skupín, aby podávali pravidelne mesačné hlásenia či už písomne alebo ústne pri návšteve v Bratislave o priebehu prídelového pokračovania jednotlivým referátom III. odboru Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy sekcie „B“,[18] ktoré medzi iným skúmali a schvaľovali prídelové plány týkajúce sa konfiškačného poľnohospodárskeho majetku. Zprávy mali obsahovať medzi iným počet vydaných vlastníckych výmerov prednostným uchádzačom o prídel, údaje o osídlencami obsadenej pôde atď. Z uvedeného obežníka vyplýva, že na jednotlivých referátoch III. odboru, ako aj na iných odboroch, napríklad na IV. odbore pre meračskú a technickú agendu, kni-

[17] Spis Poverenícstva pôdohospodárstva č. 4534/48, škatuľa č. 42, Štát. archív Bratislava.

[18] Obežník poverenícstva č. 104/47, Štátny archív Bratislava.

hovanie a štatistiky, poprípade na V. odbore, pre kolonizáciu a vnútorné osídlenie sa nerobili takéto zoznamy. Zdá sa nám neuveriteľné a paradoxné, že tieto odbory „smutne" známeho Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy nerobili výkazy, prehľady o spomínaných prácach, nevedeli, čo treba ďalej vykonať, na ktoré dôležitejšie prípady a problémy sa zamerať a pod. Kedy sme pripustili túto alternatívu, bolo by potrebné položiť si ďalšie otázky. Tak čo vlastne potom niektoré odbory sekcie „B" povereníctva robili? Túto otázku nechali by sme zatiaľ nezodpovedanú. Pripusťme i druhu možnosť, že spomínané údaje jednotlivé príslušné odbory sekcie „B" Povereníctva robili. Pýtame sa, prečo potom odbor III. Povereníctva sekcie „B" žiadal od pracovných skupín zasielanie takých či onakých údajov a výkazov, ktoré si bolo možné zaobstarať priamo na ústredí sekcie, napr. otázky kolonizácie na V. odbore sekcie „B". Malo to prirodzene za následok, že pracovné skupiny sa takto nemohli výlučne venovať tým otázkam, pre ktoré boli zriadené. Takto samotné vedenie činnosť znemožňovalo a bolo tak príčinou roztrpčovania verejnosti nad tým, že pozemková reforma stagnuje. Jednou z príčin jej stagnácie, dodávame úmyselnej, bolo, že na výkone pozemkovej reformy bolo zainteresované veľké množstvo orgánov. Bolo napr. veľa patálií s prostým vyhotovením prídelových plánov — účasť pracovných skupín, miestnych roľníckych komisií, ktoré predkladali plany okresným roľníckym komisiám na schválenie, tieto potom postupovali schválené prídelové plány prostredníctvom pracovných skupín III. odboru Povereń. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy na definitívne schválenie. Nie menej zaujímavý a čudný bol opačný postup, ak III. odbor vrátil vypracovaný prídelový plán prostredníctvom pracovných skupín okresnej roľníckej komisii na prepracovanie, ktorá ho postúpila ďalej miestnej roľníckej komisii. Opravdový kolotoč, byrokracia zaúradovala. Na druhej strane boli omnoho pružnejšie prípady riešenia, keď okresné roľnícke komisie predložili schválené prídelové plány priamo ústrediu sekcie „B" na schválenie, alebo keď po schválení prídelového plánu okresnou roľníckou komisiou pristúpilo sa ihneď k odovzdaniu pôdy do držby a úžitku uchádzačovi. Takéto riešenie zdalo sa nám najpružnejším. Boli i prípady, keď roľníci skonfiškovanú pôdu obrábali, prípadne parcelovali bez toho, aby im ju niekto odovzdal na základe nejakého prídelového plánu, ako to bolo napr. v Mlyňanoch.

Pracovné skupiny mali dobre poznať pomery vo svojom obvode. O týchto pomeroch mali sústavne informovať svoj nadriadený orgán. Príkazy boli čo do obsahu pestré. Raz to bolo zisťovanie zachovalosti kaštieľov a zámkov, s ktorými sa počítalo pre zriadenie účilišť, škôl a internátov pre budúce poľnohospodárske kádre. Vybavovali dožiadanie peňažných ústavov, ktoré roľníkom z titulu prídelu poskytovali pre úspešné hospo-

dárenie peňažné úvery. Zaoberali sa aj s úhradou škôd účastníkom I. čsl. pozemkovej reformy na okupovanom území v r. 1938—44.

Vedľa doteraz spomínaných úloh vykonávali pracovné skupiny, prípadne boli zainteresované na ďalších nie menej dôležitých prácach, či už v súvislosti s oceňovaním alebo odovzdávaním skonfiškovaných poľnohospodárskych majetkov. Repertoár činnosti pracovných skupín bol bohatý. Robili, potvrdzovali, prípadne vyslovovali súhlas s prepracovaním prídelových plánov, ako bolo napr. s bývalými zvýškovými majetkami okresu Senica, ktoré boli prídelené jednotlivcom, obci, včelárskemu spolku a štátnym majetkom v Holiči a Šaštíne. Pracovné skupiny stanovovali dátum prevzatia prídelu, zúčastňovali sa pri oceňovaní skonfiškovaných nehnuteľností. Zrušovali prídely na podklade podaných žiadostí na zrušenie, rozhodovali o prenájme, vyzývali doterajšieho prídelcu, aby si zaplatil nájomné, poprípade vyrozumeli doterajších užívateľov o nárokoch, ktoré možu z titulu investícií uplatňovať. Zväčša si pracovné skupiny, ako sme už hovorili vyššie, prácu plánovali, o plnení podávali svojmu nadriadenému orgánu zprávu. Pracovné skupiny napomáhali JRD (referát Pracovnej skupiny v Bratislave z r. 1950).[19] Odovzdali im pôdu skonfiškovanú alebo získanú v akcii „JUH" v okresoch Bratislava, Pezinok a Šamorín, odovzdávali im do držby nehnuteľnosti pôvodne pridelené, ktorých sa prídelci vzdali alebo im bol prídel odobraný v okresoch Bratislava-mesto, Bratislava-okolie a okres Šamorín. Pracovné skupiny napomáhali založenie pašienok, ktoré podľa zákona č. 81/49 Zb. prešli na JRD, pomáhali podporovať socialistický sektor v pôdohospodárstve, odovzdávali skonfiškovanú pôdu štátnym majetkom, štátnym lesom a ústrediu pre mechanizáciu poľnohospodárstva v okresoch Bratislava-mesto, Senica a Šamorín. Napomáhali ďalej rozšírovanie hospodárskej základne obcí a komunálnych podnikov. Išlo už o rozsiahlejšiu právomoc pracovných skupín po Februári 1948.

Pri tejto príležitosti treba poukázať i na chamtivosť jednotlivých uchádzačov a prídelcov, ktorým jeden prídel nestačil a uspokojil sa až obyčajne pri treťom prídeli, alebo sa ohradzovali proti vyrúbenej dani z užívanej nehnuteľnosti. Pracovné skupiny, respektíve ich vedúci sa v týchto prípadoch k spomínaným odvolaniam vyjadrovali v tom zmysle, či tvrdenia prídelcu sa zakladali na pravde. Vedľa tzv. trojprídelcov boli aj takí, ktorým sa prídel vôbec neušiel, ich žiadostí boli „uskladnené" na bývalom Poveren. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. Spravidla až po skončení „veľkého úradovania" obhajcu pánov statkárov Kvetku, pristúpilo sa k vybavovanie žiadostí podaných za jeho bačovania urýchlene. Išlo spravidla o vybavovanie žiadostí pracovnými skupinami až do r. 1950.

[19] Spis Poverenníctva pôhodospodárstva č. 10685/48, škatuľa 43, Bratislava.

V tejto súvislosti zaujímavý je výkaz pracovnej skupiny v Bratislave zo 14. 3. 1950,[20] z ktorého sa dozvedáme, že v Bratislave treba ešte pridelovať 336 ha pôdy a 81 konfiškovaných domov po bývalých nemeckých vlastníkov. Išlo o bývalé samostatné nemecké obce, t. č. okresy Veľkej Bratislavy: Petržalku, Prievoz a Devín. Pracovná skupina pridelila ešte skonfiškovanú pôdu ku spomínanému dňu v 5 nemeckých obciach okresu Šamorín vo výmere 2619 ha a tiež pridelila 570 domov. Pôda bola pridelená JRD. Išlo o bývalé nemecké obce t. č. obce Jánošíkovú, Most na Ostrove, Novú Lipnicu, Nové Košariská a Štefanikovce. V okrese Pezinok išlo o obce: Hliník a Myslenice. Nemenej dôležitý je i výkaz prác pracovnej skupiny v Bratislave, zaslaný Povereníctvu financií VIII. oddeleniu.[21] Ide tu o vlastnú náplň práce pracovných skupín, o ktorej sme už hovorili vyššie. Zaujímavá je ďalej zpráva Pracovnej skupiny v Bratislave o výsledkoch a postupe pozemkovej reformy ku dňu 1. 10. 1948. V súvislosti s prideľovaním skonfiškovaných nehnuteľností treba sa zmieniť aj o Smerniciach Sboru povereníkov z 23. 7. 1948, ktoré ukladajú roľníckym komisiám podať zprávu o revízii prídelov. Spravidla záhrady a vinice, ktoré tvorili kompaktný celok, sa uchádzačom (zabudnutým) o prídel, neprideľovali, prípadne už pridelené prídely sa zrušili a spomínané nehnuteľnosti sa pridelovali buď Vinohradníckemu výrobnému družstvu v Bratislave, alebo mestu Bratislava.

Poukazujeme ešte na iné dôležité práce, ktoré pracovné skupiny vykonávali. Robili nábor na obsadenie pôdy a obytných budov. Vybavovali záležitosti náboristov a dôverníkov. Robili rôzne štatistické údaje o nich, starali sa o ich ubytovanie a pod. Išlo o prácu, ktorá mala veľký politický význam a na riešenie, ktorej boli zainteresované aj iné ústredné orgány — Povereníctvo vnútra, Sociálnej starostlivosti a Osídľovací úrad. No hlavným realizátorom všetkých opatrení vo veci náboristov a dôverníkov bolo Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, ktoré túto agendu vykonávalo prostredníctvom pracovných skupín a osobitným úradníkom pre tieto otázky. Podľa uznesenia Sboru povereníkov z 3. 12. 1948 a z príkazu Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy mali sa pracovné skupiny postarať o ich existenčné zabezpečenie. Definitívnym riešením tejto problematiky zaoberalo sa Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy r. 1949.

Otázka presídlencov bola jednou z najťažších. Bolo treba dať pozor, aby osoby nemeckej národnosti, ktorých majetok nepodliehal konfiškácii, pri presídlení do vnútrozemia neutrpeli ujmu. Zaoberali sa ňou Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy sekcia „B", Osídľovací úrad, Fond

[20] Spis pracovnej skupiny v Bratislave č. 1131/50, škatuľa 44, Bratislava.

[21] Spis č. 3705/48, škutaľa 44, Štátny archív Bratislava.

národnej obnovy, miestne roľnícke komisie a pracovné skupiny i orgány mesta Bratislavy. Pracovné skupiny z príkazu Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy mali upozorniť tých kolonistov, ktorí sa usadili na skonfiškovanej pôde z titulu prídelu na podklade nar. č. 104/45 Zb. nar. SNR, aby si prostredníctvom nich podali žiadosť o sociálnu podporu na Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. Prihlášky o prídel pôdy v rámci vnútorného osídlenia sa podávali na predpísaných tlačivách na pracovných skupinách. Len takto vybavené a podané prihlášky o prídel mali sa postupovať na Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, ktoré v záujme úspešného uskutočnenia osídlenia skonfiškovanej pôdy vyhradzuje si uskutočňovanie osídľovacích akcií centrálne, t. j. robiť presídlenie vôbec. Zakazuje robiť presídlenie pracovným skupinám v obvode ich pôsobnosti a dovoľuje im podávať návrhy na presídlenie v ich obvode bývajúceho obyvateľstva.[22]

Nemenej dôležitá bola otázka kolonizácie opustených území. Išlo o zistenie ubytovacích možností pre kolonistov, živého a mŕtveho inventára, zisťovanie voľných bytových podnikov. Tieto údaje mali pracovné skupiny zistiť v jednotlivých osadách, v kolóniách alebo v obciach. Pri tejto príležitosti mali pracovné skupiny nahlásiť zároveň aj všetky skonfiškované nehnuteľnosti, ktoré pre nedostatok obytných budov boli neosídlené, ako aj potrebu nových hospodárskych budov.

Pracovné skupiny pracovali ďalej na revízii I. pozemkovej reformy, zisťovali právny a skutkový stav u skonfiškovaných majetkov cudzích štátnych príslušníkov, prípadne tzv. reštitučných majetkov. A v týchto podľa úpravy poverenníctva podávali vlastné stanoviská vo veci prípustnosti náhrady. Spolupracovali ďalej s roľníckymi komisiami pri likvidovaní spoluvlastníctva, ktorého reálne rozdelenie nebolo možné, iba ak len za značné pôsobenie škody spoluvlastníkom neskonfiškovaných podielov.

Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy bolo a mohlo byť dobre informované o uskutočňovaní pozemkovej reformy a „pracovnej spôsobnosti miestnych a okresných roľníckych komisií", o ktoré malo obzvlášť veľký záujem prostredníctvom hlásení pracovných skupín a exponovaných úradníkov poverenníctva. K chybám došlo i po r. 1948. Boli to už nedostatky menšieho charakteru, ako napr. to, že na adresu pracovných skupín dochádzali rôzne dožiadania, spisy, ktoré nepatrili do ich obvodu pôsobnosti. Tieto nedostatky boli zapríčinené čiastočne aj tým, že terajšie obvody pracovných skupín sa nestotožňovali s obvodmi pracovných skupín bývalého Štátneho pozemkového úradu.

Na uskutočňovaní pozemkovej reformy sa podieľalo veľa orgánov, ako

[22] Obežník Poverenníctva pôdohospod. č. 15/45, Bratislava.

Správa majetkov pre pozemkovú reformu, Štátne obvodové úradovne, Slovenský pozemkový fond, Fond národnej obnovy, Osídľovací úrad. Účasťou a konkrétnymi úlohami týchto orgánov pri uskutočňovaní pozemkovej reformy sa nebudeme zaoberať. Pripomíname, že práve táto mnohozainteresovanosť rôznych orgánov na uskutočňovaní pozemkovej reformy bola tiež jednou z hlavných príčin pomálého uskutočňovania, pretože často dochádzalo medzi týmito orgánmi k sporom o príslušnosť pri rozhodovaní.

•

V ďalšej časti tohto referátu poukážeme na nedostatky, ktoré sa vyskytli pri výkone pozemkovej reformy, a to či už zo strany Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy pracovných skupín, roľníckych komisií a iných na pozemkovej reforme sa zúčastňujúcich orgánov. Pri rozoberaní nedostatkov povojnovej pozemkovej reformy ukazuje sa nám celá škála nedostatkov, a to či už objektívnych alebo za určitým účelom umele vyvolávaných. Koniec koncov oboje z týchto nedostatkov malo vplyv na spomaľovanie výkonu pozemkovej reformy. Pokiaľ ide o umele vyvolávané nedostatky, nemožno tieto neoznačiť ako sabotáž pozemkovej reformy, ako pokus skonzervovať staré a už prežité a ani už nežiadúce kapitalistické vzťahy v poľnohospodárskej výrobe. Budeme sa teraz zaoberať spôsobmi sabotovania pozemkovej reformy Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy: obežníkmi, ktoré prekrúcali nariadenia Slovenskej národnej rady o konfiškácii, vysielaním odborníkov k okresným roľníckym komisiám, vybavených plnými mocami, ktorí chcú sami bez národnych výborov a roľníckych komisií uskutočňovať pozemkovú reformu. Toto právo si uplatňujú ako vrchnostenský orgán. Podľa dekrétov, ktoré tieto osoby majú od Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, majú len oni uskutočňovať pozemkovú reformu a roľnícke komisie a národné výbory sú len pomocné orgány.[23] Inokedy to bolo zase oháňanie sa starými predpismi, dovolávanie sa „akéhosi" už spomínaného verejného záujmu. Treba dodať k tomu len toľko, že na toto nebolo kompetentné nielen Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy a tobôž nie jeho podriadené orgány alebo ním vyslaní úradníci u okresných roľníckych komisií. O neparcelácii skonfiškovaných nehnuteľností z tohoto titulu, o tom, že rozdelenie z hospodárskych záujmov bolo nežiadúce, mohol na návrh Pov. pôdohospodárstva rozhodnúť jedine Sbor poverenícov.[24] Vyslaní úradníci Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy behali po okrese „vraj" aby sa zistili podmienky pre parceláciu, miesto toho,

[23] Pozri poznámku č. 8.
[24] Pozri nariadenie Slov. národnej rady č. 104/45 Zb. nar. SNR.

aby dali podnet k okamžitej parcelácii. Tak tomu bolo v prípade vyslaného poradcu Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy u okresných roľníckych komisii v Šali nad Váhom, kde ešte v auguste r. 1945 s parceláciou nezačali, i keď sa jej ľud právom domáhal.[25] Nebola núdza ani o prípady neuznania parcelácie veľkostatkárskej pôdy. Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. Právom vyvolal rozhorčenie jeho postup pri uskutočňovaní pozemkovej reformy v okrese Hlohovec. Madunickému statkárovi Štefanovi Vančovi za zásluhy v službách fašistického režimu bolo pridelených ďalších 35 honov z veľkostatku grófa Erdödyho. Túto pôdu miestni uchádzači rozparcelovali, ale Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy parceláciu neuznalo.[26] Takýmto postupom chcelo Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy podlomiť dôveru širokých vrstiev pracujúceho ľudu vo vymoženosti ľudovej demokracie, posmeľovalo reakčné živly, ba dokonca žiadalo zákrok NB proti parceláciu uskutočňujúcim roľníkom.

Spomínali sme, že pracovné skupiny boli zriadené Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. Išlo tedy o orgány, tomuto povereníctvu výlučne podriadené, a to sekcii „B". Pracovné skupiny dostávali príkazy na vykonanie určitej konkrétnej úlohy aj od sekcie „A" Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. Táto napríklad v roku 1947 žiadala pracovné skupiny, aby odovzdali „údajne" ňou odovzdané hospodárske a obytné budovy presídlencom z Rumunska. Vydávanie takýchto príkazov taktiež nemohlo prispeť k zdarnému vykonávaniu urýchlenej pozemkovej reformy a nemohlo ani neotriasť dôveru vracajúcich sa krajanov, odlúčených po dlhé desaťročia od svojich blízkych, známych, rodného kraja, že ich oslobodená vlasť skutočne s radosťou víta a privinie. Ostatne išlo aj a osoby, ktoré ako prisťahovalci (podľa zákona č. 75/47 Sb. § 1, ods. 1 a 2 ako aj zákona č. 138/47 Sb. § 3 ods. 1 písm. h po osobách uvedených v nar. č. 104/45 Zb. nar. SNR § 12) mali prednostné právo na prídel, ak spĺňali podmienky prídelu. Nie šikanovanie z miesta na miesto, ale hospodárske a právne úľavy im bolo treba dať. Predpokladá sa, že prisťahovalci, ktorým bola pridelená pôda, uplatnili svoje právo na prednostný prídel už tým, že sa na týchto hospodárstvach usadili, s úmyslom na nich riadne hospodáriť. Prípis spomínanej sekcie bol zaslaný pracovným skupinám v októbri r. 1947, tedy už za účinkovania zákona č. 138/47 Sb. priznávajúceho prisťahovalcom prednostné právo. Zdá sa, že sekcia „A" nevedela o obežníku Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy sekcie „B" č. 90 z 11. 9. 1947, ktorý priznáva prisťahovalcom prednostné právo. Ostatne nemusela spomínaná sekcia obrátiť sa priamo na pracovné

[25] Pozri Pravda č. 131, r. 1945.
[26] Pozri Pravda č. 133, r. 1945.

skupiny, keď mohla dostať informáciu na V. odbore Pov. pôdohospodárstva a pozemkovej reformy sekcie „B" pre osídlenie a vnútornú kolonizáciu. Keď berieme do úvahy, že v roku 1947 boli zriaďované pracovné komisie pre konfiškačné pokračovanie, vtedy bolo ešte dostatok nekonfiškovanej konfiškácii podliehajúcej, ako aj nepridelenej Správou majetkov pre pozemkovú reformu spravovanej pôdy, na ktorej sa mala vykonať urýchlene pozemková reforma, o čom ostatne sekcia „A" bola informovaná, pretože porady o tejto veci konali sa v septembri r. 1947, a to práve na sekcii „A" Povereníctva pôdohospodárstva. Takýto postup sa dá všelijako len nie dobre hodnotiť. Buď platili pre pracovné skupiny nejaké smernice alebo všetko, čo im bolo nadriadeným orgánom Povereníctva pôdohospodárstva, a to tak sekciou „A" ako aj „B" nariadené, alebo pre ne nič neplatilo. Možno to vysvetliť tiež tak, že pracovné skupiny boli od svojich prvotných povinností takýmito a im podobnými príkazmi odpútané. Teda aj toto bol len jeden zo spôsobov a častých spôsobov spomaľovania pozemkovej reformy.

Pracovným skupinám ako výkonným orgánom Povereníctva pôdohospodárstva sa ukladá raz to, druhý raz ono. Nezainteresovaným osobám by sa formulácia obežníkov, inštrukcií, či príkazov a všeljakých prípisov zdala, pokiaľ ide o obsahovú stránku, dobrá. Čo do ich splnenia to je už druhá otázka. Kvetnaté reči, plané skutky. O tomto nás nepriamo presvedčujú hlásenia, zprávy pracovných skupín, ktoré mali hlásiť svojmu nadriadenému orgánu. Tieto hlásenia mali obsahovať informácie o štádiu prídelových prác a iných dôležitých otázkach. Dozvedáme sa však z nich, ako Pov. pôdohospodárstva „pružne" schvaľovalo prídelové plány. Tak zo zprávy pracovných skupín poslanej Povereníctvu pôdohospodárstva a pozemkovej reformy sa dozvedáme, že za mesiac november 1947 okresné roľnícke komisie predložili prostredníctvom pracovných skupín Pov. pôdohospodárstva na schválenie 17čiastkových prídelových plánov z katastrálneho územia Bratislavy, z ktorých Poverenictvo pôdohospodárstva schválilo len jeden prídelový plán a vydalo len jeden vlastnícky výmer. Nuž toto bolo to rýchle a pružné vybavovanie. V zpráve sa uvádza, že prídelové pokračovanie treba uskutočniť ešte vo všetkých katastrálnych územiach Veľkej Bratislavy až na Račišdorf, kde je prídelový plán vyhotovený, ale ešte okresná roľnícka komisia ho neschválila. Takýto bol stav k 27. 11. 1947.[27]

Takto povereníctvo liknavo vybavovalo, totiž schvaľovalo predložené plány. Neposúrilo uskutočnenie všetkých prác spojených s konfiškáciou, naoko síce dovolávalo sa urýchleného vybavovania pozemkovej agendy.

[27] Spis Pracovnej skupiny v Bratislave č. 7905/47, obežníky Pov. pôdohospodárstva r. 1947, Štátny archív Bratislava.

Máme za to, že tak Poverenictvo pôdohospodárstva ako aj jeho podriadené zložky mali sa spolu s miestnou roľníckou komisiou, okresnou roľníckou komisiou zamerať na tie katastrálne územia, ktorých pôda nebola obrábaná, obývaná alebo bola obrábaná, ale nebola pridelená. Malo spoločne s nimi tieto otázky riešiť.

Pomalosťou uskutočňovania pozemkovej reformy zaoberal sa viackrát aj Sbor poverenikov. V roku 1946 bolo Poverenictvo pôdohospodárstva vyzvané, aby predložilo súpis majetkov, podliehajúcich konfiškácii podľa nariadenia č. 104/45 Zb. nar. SNR. Aby sa splnila táto úloha, vysiela poverenictvo svojich úradníkov do okresov, vyzýva vedúcich pracovných skupín, aby týmto úradníkom boli pri súpise nápomocné.[28]

Takýto postoj poverenictva a jeho orgánov k uskutočňovaniu pozemkovej reformy bol tiež podrobený kritike roľníkov, písala o tom tlač a bol predmetom jednania i Sboru poverenikov. V programovom vyhlásení Sboru poverenikov z augusta 1947 venovanom starostlivosti o roľnícky ľud sa spomínajú ťažkosti a prekážky pri uskutočňovaní pozemkovej reformy. Vyslovuje sa požiadavka, aby pre vypracovanie prídelových plánov miestnej roľníckej komisii a pracovnej skupine bol uložený termín. Sbor poverenikov zaoberal sa touto otázkou ešte v decembri toho istého roku a jeho uznesenie ukladá Poverenictvu pôdohospodárstva a pozemkovej reformy urobiť potrebné opatrenia. Na podklade tohto uznesenia prípisom z 22. 12. 1947[29] adresovaným všetkým miestnym roľníckym komisiám a pracovných skupinám sa ukladá, aby na neskoršie do 31. 5. 1948 vypracovali prídelové plány v zmysle zákonných opatrení tak, aby boli spôsobilé pre rokovanie okresných roľníckych komisií. Okresným roľníckym komisiám sa ukladá schváliť tieto plány najneskoršie do 15. 7. 1948. Prezídium sekcie „B" Poverenictva pôdohospodárstva sa postará o odstránenie všetkých prekážok, ktoré by hatili uskutočnenie tohto uznesenia po tom, čo ich nahlásia pracovné skupiny.

Konfiškácia pôdohospodárskeho majetku zradcov a nepriateľov národa nepokračovala v takom rozsahu a takým tempom, ako by bolo žiadúce. Nepriamym dôkazom tohto nášho tvrdenia môže byť i tá skutočnosť, že jednotlivým pracovným skupinám boli v novembri r. 1947 zaslané smernice pre zriadenie pracovných komisií, ktoré mali vykonať prípravné práce na konfiškačné pokračovanie a tiež pracovný postup týchto pracovných komisií. Tieto pracovné komisie zraďujú Pov. pôdohospodárstva, Osídľovací úrad pre Slovensko a Fond nár. obnovy ako spoločné pracovné komisie. Prípravné práce sa majú vykonať podľa nariadenia 104/45

[28] Obežník poverenictva č. 969/46, obežníky Pov. pôdohospod., Štát. archív Bratislava.
[29] Spis Pov. pôdohospodárstva č. 9408/47, obežníky poverenictva r. 1947, Štát. archív Bratislava.

Zb. nar. SNR ako aj dekrétu prezidenta republiky č. 108/45 Sb. Boli zriadené pracovné komisie v Galante, Nových Zámkoch, Košiciach, Michalovciach, v ktorých boli zástupcovia Poverenníctva pôdohospodárstva. V pracovných komisiách vo Zvolene, v Lučenci a Leviciach boli miesto zástupcov poverenníctva zastúpené pracovné skupiny. Nedostatkami pracovných skupín sa zaoberá aj denná tlač. Na adresu pomocných orgánov Poverenníctva pôdohospodárstva pri ONV sa často hovorí: Ponosy na ne chodia častejšie z rozličných krajov a okresov. Hovorí sa v nich, že tieto orgány nielen nepodporujú, ale sabotujú, odmietajú starať sa o technické práce, nevyhovujú ani zápisnice o konfiškácii, ani plány rozdeľovania, niekde odstavili okresné roľnícke komisie, pozemkovú reformu uskutočnili sami, inde vyhotovili celé plány, zapriahli veľa ľudí do práce, ale pôdu nerozdelili. Do okresných roľníckych komisií boli Poverenictvom pôdohospodárstva vysielaní takí ľudia, ktorí prekrucovali nariadenie Slovenskej národnej rady, nekonali technické práce, uložené im okresnými roľníckymi komisiami, nespracovali ani jeden výmer, zastávali veľkostatkárov a hatili uskutočnenie pozemkovej reformy na ich majetkoch, mali protiľudové správanie.

Pov. pôdohospodárskom obežníkom z roku 1945 adresovaným svojim podriadeným zložkám zakázal uverejňovať zprávy, články, ako aj úpravy pre obyvateľstvo o otázkach pozemkovej reformy. Tieto môžu byť uverejnené až po preskúmaní prezídiom Poverenníctva pôdohospodárstva. Na jednej strane dovolávalo sa spomínané Poverenníctvo pôdohospodárstva toho, že verejnosť sleduje prácu tohto poverenníctva a jeho podriadených zložiek. Verejnosť, ktorú najviac zaujímalo ako postupuje a či vôbec postupuje pozemková reforma, mala plné právo byť informovaná o týchto prácach. Na druhej strane predkladanie rôznych štatistických dát o pozemkovej reforme rôznym úradom mohlo sa uskutočniť len prostredníctvom prezídia sekcie „B" Poverenníctva pôdohospodárstva, čo sa zdá byť čudným.[30] Pokiaľ ide o uskutočnenie pozemkovej reformy v Čechách a na Morave, postupovala táto rýchlejšie.

Zaťažovanie pracovných skupín zbytočnými úlohmi viedlo potom k veľkým nezrovnalostiam v celom konfiškačnom konaní. Len takto potom sa mohlo stať, že inventár na skonfiškovaných majetkoch bol spísaný neskorene, niekde nebol vôbec spísaný alebo dochádzalo k jeho rozkrádaniu prv, ako sa pristúpilo k jeho spísaniu. Chybou bolo, že dochádzalo k prideľovaniu majetku bez predpísania nájomného. Stávalo sa, že veľká časť skonfiškovaného majetku bola ponechaná v užívaní Nemcov alebo mali v užívaní tieto majetky iné osoby, ktoré však nájomné neplatili. Ba stávali sa aj také prípady, že nájomníci platili nájomné bývalým vlast-

[30] Obežník poverenictva č. 18/47, obežníky poverenictva, Bratislava.

níkom, ktorí medzičasom boli vyvezení. Bolo chybou, že skonfiškovaná nehnuteľnosť bola bývalým vlastníkom prenajatá inej osobe, čo oznamuje prídelca odopierajúci z tohto titulu platiť nájomné,[31] alebo príliš osnerkorené vymáhania (až roku 1949) nájomného za prenajatú nehnuteľnosť r. 1946, ktorú prídelca dokonca nikdy neužíval, avšak výmer dostal, a vyhlásil, že netrvá na jej pridelení, čo ostatne sa konštatovalo úradne roku 1949. Bolo chybou príslušných zainteresovaných zložiek, že nevymáhali nájomné včas.

O nedostatočnej práci pracovných skupín (tiež Slov. poz. fondu) svedčí, že nepostrehli fingované konanie niektorých uchádzačov o prídel, nezrušili nájom v tých prípadoch, keď prídelca neplatil nájomné, čo podľa podmienok uvedených v prídelovej listine pod D) všeobecné ustanovenie písm. B) mal urobiť dopredu už do 15. 10. na budúci rok. Pracovné skupiny i z tohto dôvodu mohli podať návrh na zrušenie prídelu. Bolo dosť častým zjavom, že výmery o prenájme boli vydané v roku 1946, no k vyrubovaniu nájomného sa pristupovalo až v roku 1949, keď prídelcovia boli vyrozumení o tom, že sú povinní zaplatiť nájomné Správe pozemkových fondov, podľa podmienok uvedených vo výmere. Nedostatkom v práci pracovných skupín bolo prideľovanie majetkov náboristov neoprávneným a nekvalifikovaným uchádzačom, prečo aj najskoršie museli tieto neoprávnené prídely byť zrušené.

K podávaniu žiadostí dochádzalo ešte i na jar roku 1948. Boli to väščinou uchádzači s prednostným právom. Z týchto žiadostí o prídel možno sa dozvedieť, ako sa prideľovalo. Poukazuje sa na rodinkárstvo a protekciu. Treba súhlasiť s uchádzačom, že jedna rodina (v tomto prípade prídel dostal otec a jeho dvaja synovia) nemá poberať toľké výhody, kým tisíce partizánov s prednostným právom nemajú žiadne výhody. Kritizuje sa a poukazuje sa na špekuláciu prídelcu, ktorý na prídel nie je odkázaný a pridelenú záhradu ani neobrába, ale ju prenajíma.[32]

Priebeh povojnovej pozemkovej reformy na Slovensku mal svoje špecifické znaky. Jedným z nich sú i pracovné skupiny Poverenníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, ktoré fungovali ako výkonné orgány Poverenníctva pôdohospodárstva pri okresných roľníckych komisiách, ktorým mali byť nápomocné. Toto svoje poslanie nielenže nesplnili, ale naopak stali sa prostriedkom spomaľovania povojnovej pozemkovej reformy, sabotovania 11. bodu Košického programu o konfiškácii majetku nepriateľov a zradcov národa tým, že veľa pôdy, ktorá mala byť v záujme

[31] Spis Pov. pôdohospodárstva č. 3597/47, škatuľa č. 1, Štátny archív Bratislava.

[32] Spis poverenníctva č. 4838/49, škatuľa č. 1, Štátny archív Bratislava. Pokiaľ sa v texte a poznámkach spomína pov°renníctvo, myslí sa Poverenníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy.

ľudu a v čase čo najkratšom konfiškovaná a rozparcelovaná, práve ich zásluhou nebola skonfiškovaná a rozparcelovaná.

Poverenníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy ako ich nadriadený orgán, mocensky ovládaný Demokratickou stranou, opierajúcou sa o bývalých agrárnikov a ľudákov, nesie za toto všetko hlavnú zodpovednosť. Demokratická strana si chcela takto, ako to podobne urobila za prvej republiky agrárna strana, vytĺcť určitý kapitál, zabezpečiť si vplyv medzi roľníctvom. Načas sa jej to podarilo. Svojím postojom k uskutočňovaniu pozemkovej reformy natrvalo však presvedčila väčšinu roľníctva o tom, že nemôže splniť jeho dávne túžby, hlad po pôde a hospodársku nezávislosť od veľkostatkárov a finančného kapitálu.

Treba sa však zmieniť o tom, že riešenie pozemkovej reformy na Slovensku nadobudlo veľmi revolučný charakter, stalo sa záležitosťou lokálnou, oblastnou, t. j. slovenskou. Treba poukázať i na dôsledné nedocenenie skúseností z prvej pozemkovej reformy prvej republiky, prejavujúce sa v tom, že sa pripustilo obsadenie Povereníctva pôdohospodárstva Demokratickou stranou, baštou to agrárnej buržoázie, ktorá vlastne takto mala možnosť podieľať sa, samozrejme vo svojom vlastne záujme na jej uskutočňovaní. Toto a potom za danej situácie i lokálnosť sa takto javia ako pomerne závažný nedostatočný činiteľ v práci KSS, odstránenie čoho si vyžiadalo veľa zodpovednej, vytrvalej a húževnatej práce. Nedostatkom bolo, že na uskutočňovaní pozemkovej reformy sa podieľalo veľa orgánov, čo sa ukázalo koniec koncom veľmi nepriaznivo.

KSS však dôslednosťou, nekompromisnosťou a presadzovaním požiadaviek okamžitého riešenia pozemkovej reformy v záujme ľudu, odhaľovaním machinácií Demokratickej strany v roľníckej otázke, získavala si strany. Bolo správne, že strana rozvíjala, podporovala zväzok robotníkov strany. Bolo správne, že strana rozvíjala, podporovala šväzok robotníkov a roľníkov, o ktorý sa mohla nakoniec v rozhodujúcom boji o osud republiky vo februári r. 1948 oprieť,

ОРГАНИЗАЦИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РАБОЧИХ ГРУПП УПРАВЛЕНИЯ УПРАВОМОЧЕННОГО ПО СЕЛЬСКОМУ ХОЗЯЙСТВУ И ЗЕМЕЛЬНОЙ РЕФОРМЕ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ЗЕМЕЛЬНОЙ РЕФОРМЫ В ЗАПАДНОСЛОВАЦКОЙ ОБЛАСТИ В 1945—1950 ГОДАХ

В. Чарвата

(Резюме)

Осуществление послевоенной земельной реформы в Словакии отличалось своими специфическими чертами. Такой чертой был и тот факт, что в ее проведении было заинтересовано несколько органов, что и оказалось одной из причин проволочек при осуществлении этой реформы. Главная работа была возложена в первую очередь на органы народного управления, на местные и районные народные комитеты, которые должны были осуществить конфискацию и временно, до проведения земельной реформы, управлять конфискованными объектами с помощью состоящих при них местных и районных крестьянских комиссий.

Управление Уполномоченного по сельскому хозяйству и земельной реформе и его органы однако присваивали себе, в ущерб правомочиям упомянутых народных органов, исключительное право решать о конфискации недвижимостей и наделении ими, что и дало возможность задерживать конфискацию и замедлять производство по наделению. Управление Уполномоченного по сельскому хозяйству и земельной реформе под руководством представителя Демократической партии тем самым саботировало земельную реформу, прекрасно сознавая, что оно делает. Оно хотело сохранить старые, уже пережитые, вытесняемые и нежелательные капиталистические отношения в сельском хозяйстве с целю обеспечить Демократической партии сильные позиции в деревне, подорвать доверие сельского трудящегося человека к достижениям народной демократии и тем ослабить в деревне влияние Коммунистической партии.

Свои планы Управление осуществляло с помощью рабочих групп, представляющих собою его исполнительные органы и действовавших в качестве таковых осуществляя широкую деятельность по указанию вышестоящих органов. По заданию рабочие группы должны были помогать местным и районным крестьянским комиссиям при технических работах, связанных с составлением плана распределения и тесно сотрудничать с крестьянскими комиссиями и народными комитетами по всем вопросам, связанным с конфискацией и распределением земель. На деле же эти группы не только не выполняли своих задач, а наоборот стали тормозом и средством замедления земельной реформы, саботировали 11 пункт Кошицкой правительственной программы о конфискации имущества врагов и предателей. По их вине большое количество земли, которое в интересах народа следовало конфисковать и распределить в самое короткое время, не было ни конфисковано, ни распределено. Рабочие группы вмешивались в компетенцию крестьянских комиссий, которые должны были совместно с народными комитетами проводить революционную земельную реформу снизу, отрицая это признаное законом за ними право (после Февраля 1948 г. рабочие группы были наделены более широкими полномочиями и их сотрудничество с другими органами улучшилось). Рабочие группы были образованы и их работа направлялась Управлением Уполномоченного по сельскому хозяйству и земельной реформе, перед ним же рабочие группы и несли ответственность за свою работу. Поэтому и ответственность за их деятельность падает на это Управление.

Systém okupačnej správy na slovenskom území obsadenom horthyovským Maďarskom

Martin Vietor

20. výročie oslobodenia našej vlasti postavilo našu historiografiu pred úlohu analyzovať program budovania oslobodenej ľudovodemokratickej republiky a úsilie o jeho realizáciu. Otázka čsl. koncepcie ľudovej demokracie súvisí s podmienkami začiatku a rozvoja našej národnej a demokratickej revolúcie, menovite s podmienkami a priebehom predchádzajúceho národnooslobodzovacieho boja, poť. antifašistickej rezistencie.

Hodnotenie rôznych foriem protifašistického boja nášho ľudu, — ktorý boj vyústil v národnej a demokratickej revolúcii, — vyžaduje aj znalosť rôznych foriem fašistického okupačného režimu, proti ktorému sa bojovalo. Jedna špecifická forma okupačného režimu sa nastolila na slovenskom území obsadenom v r. 1938—1945 horthyovským Maďarskom. Odboj proti horthyovskému okupačnému režimu a politické i psychologické dôsledky okupačnej správy vplývali po oslobodení na koncepciu riešenia národnostnej otázky v ľudovodemokratickej ČSR. Je preto nutné poznať nielen charakter a mechanizmus nacistického okupačného režimu v Protektoráte a ľudáckeho fašistického režimu v tzv. Slovenskom štáte, ale aj formu štátneho zriadenia, formu vlády a politického režimu horthyovského Maďarska, do ktorého sa malo slovenské okupované územie po viedenskom verdikte začleniť.

K objasneniu tejto špecifickej otázky chceme prispieť rozborom systému správy slovenského okupovaného územia, personálnej skladby okupačného aparátu, teroristických metód ozbrojených zložiek horthyovského režimu, justičnej organizácie a právneho poriadku zavedeného počas okupácie, formy a pracovnej metódy vlády, skladby ústredných štátnych orgánov, ako i obmedzovania občianskych práv a slobôd v horthyovskom Maďarsku. Rozbor má poslúžiť k hodnoteniu charakteru formy štátu horthyovského Maďarska.

Horthyovský fašistický režim používal starý, feudálnymi prežitkami sa vyznačujúci systém štátnej správy, vytvorený po vyrovnaní v rokoch 1870—1890. Namiesto nových, typických orgánov fašistickej administratívy prispôsoboval starú komitátnu organizáciu potrebám kontrarevolučného režimu, a to menovite upevňovaním byrokratického centralizmu pri

súčasnom formálnom ponechaní orgánov buržoáznej župnej samosprávy. Byrokratický centralizmus sa presadzoval v komitátoch najmä tým, že samosprávne orgány sa obsadzovali zväčša menovanými zástupcami fašistického režimu, že právomoc samosprávnych orgánov sa obmedzovala a právomoc menovaných štátnych úradníkov sa rozširovala, pričom obmedzená právomoc municipálnych orgánov podliehala stále širšej kontrole vlády. Municipálny výbor ako samosprávny kolektívny orgán komitátu pozostával v Uhorsku pred r. 1918 z jednej polovice z virilistov, z druhej polovice z volených členov a z komitátnych úradníkov, ktorí ex offo mali hlasovacie právo.[1] Virilisti pochádzali samozrejme v komitátoch z radov veľkostatkárov a statkárskych džentríkov, v mestách z radov finančných, priemyselných a obchodných kapitalistov. V r. 1929 sa upravil municipálny výbor tak, že v komitátoch pozostával z $^2/_5$ virilistov, $^2/_5$ volených členov, $^1/_5$ zástupcov organizácií a z úradníkov odbornej správy; v municipálnych mestách z $^1/_3$ virilistov, $^1/_3$ volených členov, $^1/_3$ zástupcov korporácií a z úradníkov. Okrem toho až do 5 % všetkých členov výboru volili aj ďalších doživotných členov.[2] Väčšina municipálneho výboru pozostávala teda z najbohatších príslušníkov vládnúcich tried, zo zástupcov záujmových organizácií zamestnávateľov, z odborníkov štátnej administratívy a z doživotných členov reprezentantov vládnych kruhov. Táto väčšina bola pochopiteľne garanciou pre najširšiu rozhodovaciu a výkonnú právomoc župana a podžupana, to znamená pre zavedenie vodcovského princípu v municípiách.

Právomoc municipálneho výboru sa ďalej obmedzovala inštitúciou „malého výboru" (kisgyülés), ktorý mal byť operatívnym orgánom municípií. Pozostával v komitátoch z 5 vedúcich úradníkov (podžupan, hlavný notár, fiškál, predseda sirotskej stolice a župný lekár) a zo 16—24 členov municipálneho výboru za predsedníctva hlavného župana. V municipálnych mestách pozostával zo 7 úradníkov (mešťanosta, jeho zástupca, hlavný notár, fiškál, 2 mestskí radcovia a mestský lekár) a zo 16—24 členov municipálneho výboru, z ktorých ¼ menoval predseda výboru, hlavný župan. V municipálnych mestách a v mestách so zriadeným magistrátom (komitátne mestá) zrušila sa inštitúcia mestskej rady a jej právomoc prešla na mešťanostu. Právomoc štátnych úradníkov sa rozširovala aj tým, že prvoinštančné dispozičné právo administratívneho výboru prešlo na podžupana poť. na mešťanostu.

Na okupovanom území sa upravilo územné rozdelenie komitátov a do-

[1] Zák. čl. XXI/1886, XLII/1870. Pozri k tomu Szatmáry Lajos, *A területi önkormányzat egyes kérdései a Horthy-rendszerben*, Sborník: Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról, Budapest 1958. M. Vietor, *Postavenie uhorských komitátov v rokoch 1860—1867*, PŠ 1958, 2.

[2] Zák. čl. XXX/1929.

plnenie municipálnych výborov nar. č. ME 9 330/1938 poť. ME 2 870/1939.[3] Municipálne výbory mali sa doplniť volenými členmi bývalých čsl. okresných zastupiteľstiev, ktorí mali bydlisko na území komitátu. Prakticky prišli do úvahy len členovia EMP. Lenže pri prevádzaní tejto úpravy sa ukázali nepredvídané ťažkosti. Čsl. okresné zastupiteľstvá pozostávali z 18—24 členov, z týchto z 12—18 volených členov ($^1/_3$ sa menovala) a len zlomok volených členov ostal na okupovanom území. Boli okresy, napríklad v Rimavskej Sobote, kde len 1 bývalý člen — pravda člen EMP — čsl. okresného zastupiteľstva ostal v okrese; v okr. Rožňava ich bolo 6, v okr. Ostrihom 16. Pomer počtu obyvateľstva okupovanej časti komitátu k celkovému počtu obyvateľstva komitátu vyžadoval však väčší počet zástupcov, ktorých týmto spôsobom nemohli ustanoviť. Vláda sa preto uzniesla stanoviť počet zástupcov okupovaného územia v každom komitáte osobitne, a poveriť hlavných županov, aby $^2/_3$ členov zo stanoveného počtu *menovali* z radov bývalých členov okresného zastupiteľstva a z radov obyvateľstva župy, $^1/_3$ *menoval* minister vnútra v súčinnosti s Jarossom, taktiež z radov maďarských obyvateľov okupovaného územia.[4] Touto úpravou sa uspokojili na jednej strane politické požiadavky EMP, jednak sa už od začiatku vyberali bez volieb pre vládu najvhodnejší a najspoľahlivejší jednotlivci. Úprava mala byť prechodná; poverenie takto zostavených municipálnych výborov a ostatných odborných výborov (administratívny výbor, výbor inkompatibilitný, disciplinárna komisia atď.) malo platiť len do ustanovenia municipálnych výborov „podľa riadnych právnych predpisov“,[5] k tomu však nedošlo, takže na okupovanom území účinkovali len menované municipálne výbory. Ich členmi sa stali zväčša veľkostatkári, kulaci, strední roľníci — aktívni členovia EMP, farári, štátni úradníci.[6] Výbory sa doplňovali najmä vylúčením židovských členov, a to v 1939, inak však ostali do oslobodenia bez zmeny.[7] Municipálne vý-

[3] Rozdelenie komitátov v Bp. Közlöny 1939, I-III. Ďalšie menšie úpravy územného rozdelenia, presuny niektorých obcí v komitáte Bars-Hont, Esztergom, Nyitra-Pozsony atď. sa previedli v r. 1940. Zápisnica maďarskej rady ministrov z 19. 4. 1940.

[4] Zápisnica maďarskej rady ministrov z 10. 2. 1939.

[5] Prípis BüM zo 16. 12. 1939 24570/1939/IIIa ŠA Košice, BüM 21327/1939/IIIa ŠA Bojnice.

[6] Na ilustráciu: v novozriadenom komitáte Bars-Hont pozostával menovaný municipálny výbor z 20 farárov, 33 štátnych úradníkov, 15 veľkostatkárov, 29 kulakov, 17 stredných roľníkov. 1 súkromného úradníka, 4 podnikateľov, 4 bankárov, 8 remeselníkov, 9 príslušníkov inteligencie a 6 poľnohospodárskych robotníkov. (Zoznam bez čísla ŠA Levice). V komitáte Abaúj-Torna sa doplnil municipálny výbor 30 členmi z okupovaného územia, a to 13 statkármi, 6 kulakmi, 2 strednými roľníkmi, 2 obchodníkmi, 3 remeselníkmi, 2 advokátmi, 1 súkromným zamestnancom, 1 farárom (zápisnica municipálneho výboru zo 16. 3. 1939 ŠA Košice).

[7] Napr. v komitáte Abaúj-Torna vylúčili na podklade zák. čl. IV/1939 12 riadnych a 5 náhradných členov, hlásenie podžupana č. 16589/1939 a i. ŠA Košice, hlásenie podžupana v Komárne č 4933/1939 a i. ŠA Bojnice.

bory sa schádzali spravidla dvakrát do roka. Ich činnosť bola zväčša formálna. Vypočuli inauguračné prejavy ministrom vnútra menovaných hlavných županov a podžupanov, schvaľovali polročné zprávy podžupanov, rôzne rozpočty a vyúčtovania komitátu, menovali podvýbory a komisie, vydávali komitátne štatúty, predkladali vláde návrhy na vydávanie administratívnych predpisov atď.[8] Komitátnych a mestských úradníkov, ako i obecných a obvodných notárov menoval minister vnútra, ostatné miesta obsadzoval v mestách mešťanosta, vo väčších a menších obciach podžupan, avšak v prevažnej väčšine prípadov len s dočasným účinkom. Voľba úradníctva sa na okupovanom území nikdy neprevádzala a v r. 1942 bola celoštátne zrušená.[9]

Faktickú správnu moc vykonávali hlavní župani a podžupani. A keďže pri rozdelení okupovaného územia platila zásada, že územie komitátov má sa prispôsobiť stavu z r. 1918, až na 2 výnimky, pripojilo sa okupované územie k jestvujúcim maďarským komitátom, takže funkcie županov, podžupanov, hlavných notárov atď. vykonávali zväčša úradníci z trianonského Maďarska a v nových komitátoch (Nitra-Pozsony, Bars-Hont) dostali sa na vedúce miesta spravidla tiež len úradníci z trianonského Maďarska.[10] Do vedúcich funkcií menovali, pravda, najspoľahlivejších ľu-

[8] Zápisnica municipálneho výboru v komitáte Abaúj-Torna zo 14. 3. 1941, 4. 6. 1941, 18. 12. 1941, 20. 5. 1942, 5. 10. 1942, 14. 11. 1942 ŠA Košice.

[9] Zák. čl. XXII/1942. Pre ilustráciu počtu a kategórií úradníkov uvádzame systemizované miesta v novom komitáte Bars-Hont, ktorý pozostával zo 4 okresov (Šahy, Levice, Sob, Vráble) a zo 129 obcí. V *sídle komitátu:* 1 podžupan, 1 hlavný notár, 1 zástupca hlavného notára, 3 pom. notári, 1 koncipient, 1 fiškál, 1 prednosta sirotskej stolice, 2 prísediaci sirotskej stolice, 1 hlavný archivár, 1 riaditeľ úradu, 4 adm. úradníci, 3 pom. úradníci, 3 praktikanti, 10 podúradníkov-sluhov. *V okresoch:* 4 hl. slúžni, 4 slúžni, 2 praktikanti-koncipienti, 4 administratívni úradníci, 4 admin. praktikanti, 4 sluhovia. Spolu 22 konceptní úradníci, 19 adm. úradníci, 14 podúradníci, spolu v celom komitáte 55, pravda, okrem zamestnancov centrálne riadených štátnych úradov. BüM 95480/1938/III ŠA Levice. V komitáte Komárno obnášal doplnený počet úradníctva *v sídle komitátu:* 1 podžupan, 1 hlavný notár, 1 zástupca hl. notára, 7 podnotári, 2 koncipienti, 1 fiškál, 1 prednosta sirotskej stolice, 6 prísediacich sirotskej stolice, 1 hlavný archivár, 1 riaditeľ úradu, 6 adm. úradníkov, 5 manipulantov, 6 praktikantov-diurnistov a 12 sluhov. *V okresoch:* 6 hl. slúžnych, 6 slúžnych. 5 adm. praktikantov, 6 adm. úradníkov, 8 diurnistov, 8 sluhov, spolu 92. Stav úradníctva bol nedostatočný. V r. 1939 menovali ešte 3 konc. úradníkov a na čarchu komitátu 6 opisovateľov. V r. 1940 stúpol počet zamestnancov v komitáte na 102. Zpráva podžupana č. 4933/1939 a i., 9696/1940 a i. ŠA Bojnice a OA Šamorín. V komitáte Abaúj-Torna po okupácii doplnil sa stav úradníctva 1 prednostom sirotskej stolice, 1 archivárom, 1 pom. notárom, 1 hl. slúžnym, 1 slúžnym, 3 praktikantmi, 3 manipulantmi, 7 diurnistami, kým počet sluhov znížili z 15 na 12. Na odbremenenie komitátneho fiškála žiadané systemizované miesto zástupcu fiškála ministerstvo nepovolilo. Zpráva podžupana č. 9156/1939 a i., zápisnica municipálneho výboru zo 4. 6. 1941 ŠA Košice.

[10] BüM 3465/1939/III pri spisoch župana Abaúj-Torna č. 1723/1939, 2791/1939, 2499/1939, 2019/1939, 1830/1939, 6269/1939 ŠA Košice.

dí horthyovského režimu, veľkostatkárov, špičky štátnej byrokracie, germanofilov, šovinistov. Títo ľudia riadili v komitátoch národnostnú politiku, takže mali veľký vplyv na obmedzenie rezistencie. Župan komitátu Nitra-Pozsony so sídlom v Nových Zámkoch sa bezprostredne zúčastňoval na akciách menšinového oddelenia, vedených proti Strane slovenskej národnej jednoty, takže k jeho činnosti sa ešte vrátime. Hlavný župan komitátu Abaúj-Torna so sídlom v Košiciach, ktorý bol súčasne aj hlavným županom municipálneho mesta Košice, barón Peter Schell, vyhlásil napríklad po svojom menovaní na zasadnutí municipálneho výboru, že „komitátna organizácia musí sa prispôsobiť k zmeneným pomerom, k novým ideovým prúdom", nemôže sa teda stroho pridržiavať svojej autonómie, ale musí županovi pomáhať „uskutočniť politiku ministerského predsedu Bárdossyho", t. j. pronemeckú politiku, pomocou ktorej sa má dosiahnuť „výstavba svätoštefanského Maďarska". V tejto spojitosti odkázal slovenskému obyvateľstvu komitátu Abaúj-Torna, že „bratské spolunažívanie potrvá ďalších tisíc rokov", no súčasne konštatoval, že ak by Slováci „zneužili jeho dôveru, tak zakročí ráznymi prostriedkami". Podobným spôsobom rečnil aj nový podžupan Fáy; koncom r. 1942 upozornil v Košiciach, že „administratíva drží vnútorný front, a ako sa to r. 1918 ukázalo, s vnútorným frontom stojí a padá štát". Za tým cieľom musí „sa komitátna samospráva prispôsobiť novému poriadku a novým ideám, ktoré pozmenili tvárnosť sveta ... a plniť úlohy ľudové (t. j. völkisch) a sociálne". Od Slovákov požadoval, aby „považovali a cítili za svoju vlasť jedine svätoštefanské Maďarsko, aby bez bočných myšlienok bezvýhradne a čestne plnili svoje občianske povinnosti a stali sa vernými synmi spoločnej maďarskej vlasti"; proti tým, ktorí by sa prehrešili proti „spoločnej maďarskej vlasti a občianskej vernosti", sľuboval zakročiť „s bezohľadnou prísnosťou a bez pardonu".[11]

Župani a podžupani využívali pomoc rôznych podvýborov a komisií, predovšetkým pomoc už spomenutého „malého výboru" a „administratívneho výboru", ktoré zasadávali mesačne. Administratívny výbor mal rôzne odborné a poradné podvýbory, ako podvýbor pre osvetu, pre kolonizáciu, pre daňové veci, pre poľnohospodárstvo a pod.; sám sledoval beh administratívnej agendy, ovšem rozhodovacie právo ostalo v rukách podžupana. Podobné poradné orgány tvoril aj municipálny výbor, napríklad výbory pre vybavovanie odvolania proti daňovým predpisom, (adófelszólamlási bizottság), ktoré účinkovali v sídlach okresov a pozostávali zo

[11] Zápisnica municipálneho výboru z 5. 8. 1941 a z 29. 12. 1942 ŠA Košice. Podobné prejavy odzneli aj v ostatných komitátoch. Podžupan komitátu Bars-Hont videl svoje úlohy v upevňovaní „národnej solidarity v zmysle maďarskej národnej myšlienky a triedneho mieru" atď., prejav bez čísla ŠA Levice.

zástupcov jednotlivých záujmových organizácií, ďalej mandátové komisie a pod.[12]

Ako sme už spomenuli, bola právomoc komitátnych samosprávnych orgánov veľmi obmedzená, formálna, a obmedzovala sa aj tým, že najdôležitejšie úlohy odbornej správy sa preniesli na osobitné štátne úrady, ako na zverolekársku, zdravotnícku, účtovnícku službu, na hospodársky inšpektorát atď., ktoré fungovali ako delimitované pracoviská ústredných úradov.[13]

Činnosť samosprávnych orgánov sa obmedzovala napokon politikou vládneho zasahovania; vláda mohla na návrh ministra vnútra dokonca rozpustiť municipálny výbor, ak jeho účinkovanie ohrozovalo záujmy štátu, hospodársku situáciu municípia a pod.[14] Sieť finančných úradov sa podstatne rozšírila.[15]

Z miest okupovaného územia mali Košice status municipálneho mesta, Komárno (po zlúčení s Novým Komárnom) status „slobodného kráľovského komitátneho mesta", kým všetky ostatné mestá boli do 15. 7. 1939 v postavení veľkých obcí.[16] Situácia mesta Košice bola čo do právomoci mestských orgánov taká, ako komitátu Abaúj-Torna, s niektorými odlišnosťami. Administratívny výbor pozostával z 21 členov, z týchto 12 štát-

[12] Zápisnica adm. výboru v komitáte Bars-Hont z 1939 ŠA Levice, zápisnica adm. výboru komitátu Abaúj-Torna z rokov 1938—1942 s referátom podžupana, zápisnica municipálneho výboru za 4. 6. 1941, ŠA Košice. Zoznam členov adm. výboru komitátu Bars-Hont pod číslom 386/1939 KB, ŠA Levice.

[13] Zápisnica hosp. inšpektorátov v Leviciach, v Ostrihome, v Rimavskej Sobote, v Komárne, v Nových Zámkoch, v Balassagyarmate a v Košiciach v ŠA Bojnice; o ich činnosti v osobitnej stati o hospodárskej situácii okupovaného územia. O preloženie komitátnych účtovníckych úradníkov na okupovanom území: zápisnica maďarskej rady ministrov z 10. 2. 1939 OĽ.

[14] Zápisnica o kontrole činnosti administratívy v komitáte Komárno č. 8854/1940/IIIa ŠA Bojnice. Kontrolu prevádzalo ministerstvo vnútra na podklade zák. čl. XXX/1929 a nar. BüM 3482/1940/III. Rezortné hlásenia podávali hl. župani bezprostredne príslušnému ministrovi; prípis ministra školstva Hómana županovi Nagyovi v Komárne z 19. 10. 1939, ŠA Bojnice.

[15] Nar. č. 2439/1939/III BüM o zaistení vkladných knižiek čsl. samosprávy. K tomu opatrenia podžupanov č. 352/1939 komitátu Zemplín, zaistenie budov čsl. fin. stráže č. 24727/1939/III BüM ŠA Košice. Zistenie písomných podkladov ohľadne pohľadávok a podĺžností miest, obcí a okresov č. 265/1939 podžupan v Komárne OA Šamorín. Na okupovanom území účinkovalo pred okupáciou 5 fin. riaditeľstiev, zriadilo sa ďalších 5, spolu 10, s osobitnou evidenciou pozem. dane. Počet berných úradov sa zvýšil o 16 a 5 úradov rozšírilo. Počet obvodov fin. stráže obnášal 32. Fin. úrady kontrolovali 2 priemyselné liehovary, 6 rafinérií, 150 tovární na rum a likéry, 150 menších liehovarov, ďalej 2 tabakové továrne a 7 úradov pre nákup tabaku. Počet colníc: 21. Zápisnica maďarskej rady ministrov z 1. 6. 1939 OL.

[16] Jednalo sa o mestá Nové Zámky, Lučenec, Levice, Rimavská Sobota, Stará Ďala, Šamorín, Dunajská Streda, Galanta, Šaľa nad Váhom, Parkaň, Vráble, Rožňava, Tornaľa.

nych úradníkov a 9 menovaných členov municipálneho výboru.[17] Administratívny výbor mal zabezpečiť spoluprácu municípia a štátnej správy. Predsedal mu hlavný župan. Administratívny výbor v Košiciach mal tieto podvýbory: disciplinárnu komisiu, odvolaciu komisiu v sirotských veciach, výbor pre daňové veci, hospodársky podvýbor, podvýbor pre osvetu, pre veci ciest, pre vyvlastnenie, pre kolonizáciu, pre zdravotníctvo, pre stavebné veci.[18] Boli to pomocné a poradné orgány hlavného župana a mešťanostu. Úradníctvo mesta a členstvo komisií pozostávalo i tu z najspoľahlivejších „vlastencov" a šovinistov.[19] Počas okupácie zápasilo mesto s nedostatkom administratívnych síl. V r. 1940 žiadané zvýšenie počtu o 48 pracovníkov minister vnútra nepovolil a po vstupe Maďarska do vojny proti SSSR následkom mobilizácie sa počet úradníctva ešte znížil. Následkom toho reštancie rapídne narastali, čo pochopiteľne vyvolalo všeobecnú nespokojnosť obyvateľstva.[20] Právomoc mesta bola pritom tak oklieštená, že mešťanosta bez súhlasu ministra vnútra nebol oprávnený prijať ani 3 podúradníkov pre lesnú správu, ani zvýšiť mzdu veľmi slabo platených mestských zametačov a záhradníckych robotníkov.[21] Na vyváženie a zmiernenie nespokojnosti sa len rečnilo o „slávnom postupe honvédov", o „svetovom boji za novousporadanie Európy", o „vďačnosti veľkým vodcom nemeckého a talianskeho národa" a o „nádeji, že odtrhnutí sa dožijú tiež oslobodenia".[22] Tým sa však pomery v administratíve mesta nezlepšili.

V Komárne bola administratíva v lepšom stave, keďže sa pokračovalo v zabehanej činnosti maďarského predstavenstva v Novom Komárne.[23]

Najhoršia bola situácia vo veľkých obciach, t. j. v ostatných mestách okupovaného územia. Obecné zastupiteľstvo a predstavenstvo mesta me-

[17] Členmi ex offo boli: mešťanosta, prednosta sirotskej stolice, mestský fiškál, hl. notár, školský inšpektor, štátny zástupca, mestský lekár, vedúci fin. riaditeľstva, hospodársky inšpektor, prednosta stavebného úradu, policajný kapitán, mestský zverolekár. Zápisnica adm. výboru zo 17. 4. 1941 MA Košice.

[18] Zápisnica adm. výboru z 10. 3. 1939 MA Košice.

[19] Horthy v r. 1941 vyznamenal „Krížom obrany národa" tých, ktorí mimoriadnou obetavosťou sa pričinili o „prinavrátenie odtrhnutých území"; z radov úradníctva a členov municipálneho výboru mesta Košice dostalo toto vyznamenanie 13 ľudí. Zápisnica adm. výboru z 9. 10. 1941 MA Košice.

[20] V auguste 1941 obnášal počet nevybavených spisov: z r. 1939 — 1668, z r. 1940 — 2258, z polovice r. 1941 — 6510, spolu 10436. Najstaršie reštancie ostali bez vybavenia ako „nedôležité a bezpredmetné" ešte r. 1942. Zápisnica adm. výboru z 8. 4. 1940, 10. 3. 1941, 17. 4. 1941, 7. 8. 1941, 10. 11. 1941, Hlásenie podžupana č. 16589/1939 a i. MA Košice. Hlásenie policajného kapitána č. 54/12/1939 biz. PIA.

[21] Hlásenie mešťanostu 5/3/1941 a odpoveď mešťanostu na dotazy členov adm. výboru z 12. 7. 1941 MA Košice.

[22] Prejav mešťanostu Tosta na zasadnutí administratívneho výboru z 31. 10. 1941 MA Košice.

[23] Týždenné hlásenie mešťanostu hl. županovi v Komárne č. 14 (biz.) 1939 ŠA Bojnice.

noval hlavný slúžny až vo februári 1939 na návrh miestneho vedenia EMP.[24] Menované zastupiteľstvá ustanovovali potrebné výbory.[25] Avšak práca mestských predstavenstiev bola znemožnená finančnými ťažkosťami, ktoré vznikli z toho, že ako veľké obce nemali žiadne vlastné príjmy. Mestá, ktorým mestské štatúty vydané za ČSR zabezpečili vyberanie rôznych poplatkov, (napr. dane zo zábavy, poplatky za prenájom, za psov atď.) podľa maďarských predpisov už inkasovať nemohli; kým teda v republike mali ako „veľké obce" také práva ako "komitátne mestá" v Maďarsku, boli po okupácii fakticky degradované na úroveň malých obcí. Po intervenciách Jarossa a jeho ministerstva boli dňom 15. 7. 1939 Nové Zámky, Levice, Lučenec a Rimavská Sobota povýšené na komitátne mestá; ostatné ostali v stave veľkých obcí.[26] Súčasne menoval minister vnútra do týchto „nových" miest mešťanostov a hlavných notárov, zasa zväčša preložených úradníkov z trianonskeho Maďarska; počet administratívnych síl bol však stále nedostatočný.[27]

Podobná situácia bola aj v okresoch, kde sa zrútila čsl. okresná samospráva, a kde koncom r. 1939 vojenské úrady odovzdali správu do rúk hlavných slúžnych, ktorí pochádzali zväčša z trianonského Maďarska a už za vojenskej správy fungovali ako administratívni referenti okresných vojenských veliteľov.[28]

Vo funkciách odborných referentov slúžnovských úradov ostali tiež „anyáši" dočasne pridelení k vojenskej správe,[29] naproti tomu úradníci čsl. okresných úradov zamestnávali sa len ako dočasní zamestnanci.[30] Aj okresy mali finančné ťažkosti, takže si vypomáhali vyberaním rôznych

[24] Do prvého zoznamu členov zastupiteľstva pojali aj niektorých bývalých členov čsl. okresného zastupiteľstva a HSES, keďže vojenská správa povolila činnosť EMP a HSES. Napríklad v Lučenci navrhovali 33 členov EMP a 3 členov „Hlinkovej strany", no v konečnom zozname figuroval už len 1 ľudák. Z 33 maďarských členov bolo 13 remeselníkov. 6 úradníkov, 4 obchodníci, 4 advokáti a lekári, 3 robotníci, 2 podnikatelia a 1 statkár. Z ľudákov bol 1 staviteľ a 2 železničiari. Predstavenstvo pozostávalo: z richtára, jeho zástupcu, zo 14 členov mestskej rady, z verejného poručníka a pokladníka. Predstavenstvo mesta Lučenec č. 54/1939, zápisnica mestského zastupiteľstva z 20. 2. 1939 MA Lučenec. Zoznam zastupiteľstva v Šamoríne č. 238/1939 OA Šamorín.

[25] V Lučenci napríklad zriadili finančný, hospodársky, sociálny, správny, stavebný, penzijný výbor, ďalej výbor pre zveľadenie mesta, pre mestskú knižnicu a pod. Zápisnica mestského zastupiteľstva z 23. 3. 1939 a zprávy z 3. 3. 1939 č. 1644/1939 MA Lučenec.

[26] Nar. ME 6460/1939; 5. mesto bolo Berehovo. Memorandá, interpelácie: zápisnica mestského zastupiteľstva zo 4. 4. 1939, zpráva zo 6. 4. 1939 č. 1644/39 MA Lučenec.

[27] Do Lučenca preložili napríklad komitátneho úradníka z Balassagyarmatu a mestského notára zo Szombathelyu. Zápisnica mestského zastupiteľstva zo 7. 9. 1939 a z 9. 1. 1941 MA Lučenec.

[28] Zápisnica o odovzdaní správnej agendy do rúk civilných úradníkov v okresoch Levice, Želiezovce z 28. 12. 1938 ŠA Levice.

[29] Napríklad v okrese Šamorín zásobovací referent, okresný hospodársky inšpektor, inšpektori výsadného nákupného družstva „Hangya", sociálni referenti, finančná stráž a pod. č. 79/1938, 148/1938, 39/1938, 211/1938 hlavný slúžny OA Šamorín.

[30] Reverzy z košického a moldavského okresu zo 4. 2. 1939 ŠA Košice.

mimoriadnych dávok a prijali dobrovoľné peňažné dary, čo sa, pravda, zakázalo; majetkové otázky okresov sa vyriešili až v r. 1940 v rámci konečnej úpravy územného rozdelenia komitátov a prenesením vlastníckeho práva majetku okresov na komitáty, a práva majetkovej kontroly na ministra vnútra.[31]

V malých obciach vykonávali všeobecnú správu notári. Vymenovali ich — taktiež zväčša v radov úradníkov trianonského Maďarska — ešte počas vojenskej správy. Počet notárov bol tiež nedostatočný,[32] v jednotlivých obciach mali pisárov vymeniť pomocní notári, týchto však hlavní slúžni menovali len s veľkým oneskorením a následkom toho sa v obciach najťažšie zavádzal nový administratívny poriadok. Obvodné notariáty mali sťažený styk s odľahlými obcami, — autobusové spojenie bolo riedke — takže v týchto bašovali bez kontroly ešte aj miestni reprezentanti EMP, organizovaní v „Maďarských národných radách" zriadených v čase medzi mníchovským a viedenským verdiktom.[33] Na návrh notárov menoval hlavný slúžny nových členov obecných zastupiteľstiev a predstavenstiev. Aj tu platila zásada, aby sa odstránili funkcionári nemaďarskej národnosti, ba i Maďari, pokiaľ boli členmi čsl. agrárnej, sociálnodemokratickej alebo inej strany, o komunistoch ani nehovoriac — alebo nemali dôveru miestneho vedenia EMP. Spravidla hlavný slúžny prijal návrhy EMP a tak sa dostali do čela obce kliky spojené často rodinnými väzkami a podnikateľskými záujmami, činnosť ktorých sa sústreďovala predovšetkým na získanie pozemkov a hnuteľného majetku vyhnaných kolonistov a iných hmotných výhod.[34]

•

Pokiaľ ide o personálnu skladbu administratívneho aparátu, popri chronickom nedostatku úradníkov nižších kategórií, treba poukázať na prax obsadzovania miest, ktorá sa stala jedným z prameňov nespokojnosti a príčinou liknavého vybavovania správnej agendy. Značná časť čsl. úradníctva zanechala svoje miesta ešte pred okupáciou, ďalšia časť bola vyhostená.[35] Spomenuli sme, že najdôležitejšie uprázdnené miesta obsadzo-

[31] Nar. č. BüM 3465/1939/III, ME 11230/1939, 9330/1938, zápisnica maďarskej rady ministrov z 25. 11. 1940 OL, BüM 7407/1939/IIIa, ŠA Košice.

[32] Napríklad v okrese Šamorín na 43 obcí pripadal 1 notársky úrad a 8 obvodných notariátov. Hlavný slúžny č. 38/1938 OA Šamorín.

[33] Hlavný slúžny č. 419/1938, 602/1938 OA Šamorín, hlavný slúžny Komárno č. 9/1939 ŠA Bojnice.

[34] Spisy hlavného slúžneho č. 67/1938, 6181/1938, 115/1939 OA Šamorín, hlavný slúžny Lučenec 39/1939, MA Lučenec, hlavný slúžny Vráble 1585/1939, župan Bars-Hont č. 379/1939, slúžny Levice č. 452/1938, ŠA Levice.

[35] Napríklad v okrese Šamorín v okresnom úrade a v obecných úradoch bolo v r. 1938 62 systemizovaných miest. Z týchto sa uprázdnilo ešte pred okupáciou 25. Slúžny č. 279/1938 OA Šamorín, oznámenie prázdnych miest č. 9730/1938 MA Rožňava.

vali vojenskí velitelia dočasnými úradníkmi z trianonského Maďarska, delegovanými pracovníkmi centrálnych úradov a menej významné miesta — hlavne v obciach — miestnymi nekvalifikovanými silami. Nával žiadostí o prijatie do štátnych služieb bol však stále veľký; členovia EMP používali svoje styky, protekcie, aby sa uplatňovali, no systemizačné predpisy ministerstva vnútra boli veľmi prísne, a takto veľká väčšina žiadateľov vyšla naprázdno.[36] Nespokojní „oslobodení vlastenci" nechceli sa s tým zmieriť a žiadali Jarossa a jeho ministerstvo, aby splnil sľuby a zabezpečil im „panský život" s fixným, i keď skromným mesačným platom a výhodami privilegovaných kást maďarských štátnych úradníkov. Jaross presadil vládne uznesenia, podľa ktorých sa má v každom konkurznom konaní uplatniť zásada, že pri rovnakých odborných predpokladoch má uchádzač z okupovaného územia prednosť a v prípade menovania zamestnancov na okupovanom území majú príslušné ministerstvá vyžiadať návrhy županov a uprednostniť občanov, ktorí si „získali zásluhy za nepriateľskej nadvlády", t. j. v Československej republike.[37] Pravda, uznesenia sa realizovali veľmi neochotne a po zrušení ministerstva Jarossa, v r. 1940, sa na ne zabudlo.[38] Jaross ukľudňoval netrpezlivých, že po vypršaní lehoty vojenskou správou dočasne zamestnaných úradníkov a po preverovaní bývalých úradníkov čsl. štátu, ponechaných prechodne v službách maďarského štátu, nájdu sa voľné miesta pre „zaslúžilých členov EMP". Pôvodný termín prepustenia vojenskou správou prijatých dočasných zamestnancov sa stanovil na 31. 3. 1939; na interveniu ministrov bol predĺžený do 30. 6. 1939 s tým, že ministerstvá mali do tohto dňa prepustiť tých, ktorých nemienili ponechať na systemizovaných miestach.[39] Ďalej sa uzniesla vláda na návrh Jarossa odložiť definitívne prijatie bývalých čsl. úradníkov do zakončenia preverovacieho konania s tým, že do tohto času dostávajú „primeraný preddavok na plat".[40] Nové miesta sa teda neuvoľnili vo väčšom počte, čo prehĺbilo závisť maďarskej nezamestnanej inteligencie voči „anyášom" i voči dočasne zamestnaným čsl. úradníkom a vyvolala vlnu intríg, denunciácií, krivého obvinenia proti úradníkom podliehajúcim previerke spoľahlivosti.

Koncepcia previerky, navrhnutá Jarossom, napomáhala tomu, aby sa maďarské meštianske elementy okupovaného územia pod šovinistickým

[36] Vyhláška č. 161/1938 OA Šamorín.

[37] Zápisnica maďarskej rady ministrov z 20. a 27. 1. 1939 OL.

[38] Zpráva Telekiho o likvidácii ministerstva bez torby, zápisnica maďarskej rady ministrov zo 16. 2. 1940.

[39] Zápisnica maďarskej rady ministrov zo 17. 3. a 1. 6. 1939 OL, ME 4303/1939/II, ministerstvo Jarossa 5111/1939 ŠA Bojnice.

[40] Zápisnica maďarskej rady ministrov z 28. 3. 1939.

heslom boja za „maďarskú pravdu" odškodňovali na úkor malých slovenských zamestnancov za ušlé pozície obsadené nezamestnanou inteligenciou materskej krajiny. Jaross navrhoval zriadiť preverovacie komisie v každom komitáte za predsedníctva hlavného župana a za účasti vedúcich úradníkov všeobecnej a odbornej správy, ako i 2 členov určených vedením EMP. Návrh zdôvodnil tým, že výmena úradnictva sa uskutočnila len pokiaľ išlo o vedúce miesta, kým masy verejných zamestnancov preverené neboli, ačkoľvek za účelom „zabezpečenia kontinuity štátneho života ponechali sa prechodne aj takí ľudia, ktorí sa postavili proti maďarskej národnej myšlienke". Maďarská verejnosť ale očakáva, aby títo ľudia účinkovali, „len pokiaľ sú bezpodmienečne potrební", a aby podľa charakteru ich chovania sa „boli odstránení z verejnej služby alebo aby aspoň zmizli z miesta, kde svojou prítomnosťou vyvolávajú pohoršenie". Jasné slová nacionálnej nenávisti doplnil podstatným argumentom: „Verejná mienka na horniakoch je veľmi citlivá v tomto smere, pretože maďarský štát doteraz len vo veľmi malej miere odmeňoval tých najbojovnejších a najcennejších členov maďarstva, ktorí si získali zásluhy v rokoch útlaku a pre vyšší vek alebo nedostatočnú kvalifikáciu nemôžu dosiahnuť také verejné zamestnanie, po kterom túžia." Akcia mala súčasne upevniť oslabenú pozíciu EMP, ktorá — podľa Jarossa — bola vraj jedine oprávnená posúdiť činnosť verejných zamestnancov, pretože maďarstvo v ČSR „žilo svoj život v strane a pomocou strany".[41] Ministerská rada v zásada súhlasila s návrhom. Nato Jaross vydával županom prísne dôverné inštrukcie, ako i zoznam dôverníkov EMP; obavy županov, že penzie neprepustených čsl. zamestnancov budú znamenať značnú farchu pre zamestnávateľov, rozptýlil informáciou, že prepustení zamestnanci nebudú mať nárok na plnú penziu, ale „pre nich bude ustálená značne nižšia škála".[42] Jarossove plány sa však nesplnili v celom rozsahu. Ministerstvá, chrániac svoju kompetenciu, nesúhlasili s tým, aby rozhodovanie v tak dôležitej veci ostalo v rukách Jarossa a hlavných županov. Presadili zmenu v tom zmysle, že každé ministerstvo si vytvorí v každom komitáte svoju vlastnú preverovaciu komisiu, a hlavným županom ponechali len právo na pripomienky proti jednotlivým rozhodnutiam komisií.[43] Preverovanie sa tým skomplikovalo a predĺžilo. V každom komitáte fun-

[41] Zápisnica maďarskej rady ministrov z 20. 1. 1939 OL, zo 17. 3. 1939 OL.

[42] Ministerstvo bez torby č. 5056/1939 ŠA Bojnice.

[43] Nar. č. ME 2300/1939, dôvodová správa k tomu, zápisnica maďarskej rady ministrov z 24. 2. 1939 OL. Nar. č. 5250/1939 ME. Inštrukcie rezortu vnútra BüM 2205/1939 eln. Podžupan Komárno č. 6255/1939 a i. Zápisnica maďarskej rady ministrov zo 7. 7. 1939 OL. Civilných zamestnancov rezortu ministerstva národnej obrany pre ich nepatrný počet preverovalo vnútro. Zápisnica maďarskej rady ministrov zo 16. 2. 1940 OL.

govali rôzne komisie (vnútra, školstva, železníc, financií, pošty atď.), každá mala vlastné interné rezortné inštrukcie. Posudky sa nežiadali len od EMP, ale hlavne od policajných orgánov a od dôverníkov komisií. Urazení župani napadli skoro každé rozhodnutie a rezorty zase zo zásady podporovali vlastné komisie. Niektoré rezortné komisie, napr. školské preverovali skoro bez výnimky každého zamestnanca, ktorý bol ochotný slúžiť maďarskému štátu, pretože bolo málo učiteľov, najmä ľudových škôl; iné, napr. železníc, zase prepúšťali aj deklarovaných Maďarov, členov EMP, aby sa uvoľnili miesta pre „anyášov". Jarossom vyvolaná všeobecná neistota teda sa prehĺbila medzi verejnými zamestnancami a postavenie EMP sa vonkoncom nezlepšilo tak, ako predpokladal Na tejto skutočnosti mnoho nezmenilo ani ďalšie vládne uznesenie, že hlavní župani môžu napadnúť každé rozhodnutie rezortných komisií a že do vybavenia ich námietok príslušným ministrom, dotyčný zamestnanec nedostane dekrét o definitívnom zamestnaní.[44] Naopak, rezortné ministerstvá presadili zmenu rozhodnutia ministerskej rady v tom zmysle, že ministerstvá môžu vo vlastnej kompetencii zrušiť svoje rozhodnutia v prospech zamestnanca, ak to vyžadujú vyššie štátne záujmy a ak sa pri preverovaní nebrali do úvahy v prospech zamestnanca okolnosti vtedy neznáme.[45] Po zrušení ministerstva Jarossa stalo sa dokonca, že v júli 1940 minister školstva proti vôli županov a Jarossa dodatočne preveril so súhlasom ministerskej rady 13 učiteľov ľudových škôl, ktorých napriek námietkam preverovacích komisií považoval za „národne spoľahlivých".[46]

Previerka verejných zamestnancov sa prefahovala do zač. roku 1941 a prijatí verejní zamestnanci sa zaradili do platovej sústavy trianonského Maďarska.[47] Potom sa začalo nariekanie pre nedostatočné platy komitátnych a verejných zamestnancov a pre nízke penzie, ktoré pri rapídne stúpajúcej drahote nekryli ani existenčné minimum. Nespokojní boli predovšetkým bývalí úradníci maďarskej národnosti, penzionovaní ešte v ČSR, ktorým sa teraz vyplácala podstatne nižšia penzia než v republi-

[44] Policajný kapitán Košice č. 54/II/biz./1939 pod XXII 71/1939/4 PIA. Zápisnica maďarskej rady ministrov z 25. 7. a 1. 9. 1939 OL. O 673 prepustených slovenských železničiaroch: policajný kapitán Košice č. 58/3 biz./1940 PIA.

[45] Zápisnica maďarskej rady ministrov z 21. 6. 1940 OL, nar. č. 9910/1939 ME.

[46] Menoslov dodatočne preverených učiteľov v zápisnici maďarskej rady ministrov z 12. 7. 1940 OL. Komisie ich obviňovali, že boli členmi Slovenskej ligy, čsl. soc. dem. a agrárnej strany, že sa zúčastnili protimaďarských demonštrácií, podporovali komunistov a pod.

[47] Zák. čl. XXXIV/1938, nar. č. ME 9910/1939, 3700/1940, zápisnica maďarskej rady ministrov z 11. 10. 1940 OL.

ke.[48] Všetky tieto skutočnosti sa pochopiteľne odrážali aj v pracovnom výkone administratívneho aparátu ako celku.

•

Popri administratívnom aparáte zoznámilo sa slovenské obyvateľstvo okupovaného územia s teroristickými metódami ozbrojených zložiek maďarského štátu, menovite s činnosťou polície, žandárstva a vojska. Maďarská polícia a žandárstvo boli orgánmi, ktorými sa biely teror horthyovského režimu, nastolený po zániku Maďarskej republiky rád, uskutočnil v legálnom rámci vytvorenom zákonom o „účinnejšej ochrane štátneho a spoločenského poriadku" (zák. čl. 3/1921) proti všetkým pokrokovým hnutiam, predovšetkým proti komunistom. Pre túto protikomunistickú a protiľudovú činnosť vytvorené policajné a žandárske sbory sa plánovite budovali, cvičili a zdokonaľovali tak, že minister vnútra mohol zodpovedne zabezpečiť ochranu kontrarevolučného režimu. O „kvalitách" maďarských žandárov a policajtov presvedčili sa všetky vrstvy obyvateľstva okupovaného územia už počas vojenskej správy i po zavedení civilnej správy, ako sme sa o tom už na niekoľkých miestach zmienili.[49] V prvých mesiacoch okupácie, keď sa doplňovali personálne stavy žandárskych staníc, v obciach sa formovala občianska stráž pre zabezpečenie vnútorného poriadku. Táto sa potom rozpustila a celé okupované územie sa pridelilo do kompetencie troch krajských žandárskych veliteľstiev.[50] Policajné kapitanáty se organizovali a obsadzovali hlavným kapitanátom polície pre vidiek v Budapešti.[51] Pre štátobezpečnostnú a cudzinecku agendu sa zriadila osobitná organizácia pohraničného policajného kapitanátu s expozitúrami. Zriadila sa spočiatku na Zakarpatskej Ukrajine a potom sa rozšírila aj na okupované územia, kde popri vybavovaní cudzineckých vecí sledovala predovšetkým „osoby podozrivé a nebezpečné z hľadiska bezpečnosti štátu a spoločenského poriadku"; účinkovala

[48] Situačná zpráva Veliteľstva ústrednej evidencie okupovaného územia z apríla 1941, A XXII 5/51/50 PIA, žiadosť Podporného spolku verejných zamestnancov-penzistov v Košiciach z 27. 10. 1940 a odpoveď predsedníctva vlády z 31. 5. 1941: ME 1941 P 18126 OL. Zápisnica municipálneho výboru komitátu Abaúj-Torna zo 4. 6. 1941 o návrhu na úpravu platov komitátnych zamestnancov ŠA Košice.

[49] O spôsobe vybavovania denunciácií policajnými orgánmi ME 1939 E 15797 OL. Prešetrenie uznesení o vyhostení z okupovaného územia BüM 1037/1/eln. 1939/VIIb, hlavný slúžny Levice 62/1939 ŠA Levice.

[50] Székesfehérvár, Miskolc, Košice. Žandárske veliteľstvá 19961/B. kt./1938 A XXII 7/1938/7 PIA.

[51] Policajné kapitanáty s kompetenciou na okupovanom území sa zriadili v Balassagyarmate, v Nových Zámkoch, v Jelšave, Košiciach, Komárne, Leviciach, Lučenci, v Rimavskej Sobote a Rožňave. Policajný kapitanát v Leviciach pozostával napríklad z 5 policajných dôstojníkov a 58 policajtov.

ako stopovacia vrchnosť a vykonávala aj policajné trestné súdnictvo.[52] Početný stav žandárov a policajtov sa neustále zvyšoval. Popri ročnom zvyšovaní kontingentu o 400 mužov nasadilo ministerstvo vnútra na okupovanom území Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny v r. 1941 2000 žandárov „na skúšku" a doplňovalo žandárske hliadky 500 reaktivovanými žandárskymi poddôstojníkmi-penzistami. V r. 1941 sa zvýšil počet žandárstva o ďalších 4000 mužov. Policajné kapitanáty okupovaného územia sa obsadili 200 policajnými úradníkmi a 800 policajtami. V r. 1942, odvolávajúc sa na hospodárske a vojenské následky svetovej vojny, na vnútorné napätie, v ktorom „nepriateľská propaganda ľahko môže rozpútať sily vnútorného rozkladu", nariadila ministerská rada zvýšiť počet policajtov o 1500 mužov a 50 dôstojníkov.[53]

Charakteristickým znakom štátneho aparátu horthyovského režimu bola neustále narastajúca prevaha armády nad ostatnými zložkami štátneho aparátu, ktorá v čase vypuknutia druhej svetovej vojny nadobudla také rozmery, že šéf generálneho štábu a jeho „malý kabinet" zasahovali takto do politickej činnosti vlády a zasahovali bez vládnej kontroly aj do najdôležitejších úsekov štátnej správy. Napríklad v ministerstve obchodu účinkoval vojenský poverenec, v ministerstve priemyslu bolo celé vojenské oddelenie podriadené ministrovi národnej obrany, ktoré samostatne viedlo obchodné vyjednávanie a uzavieralo importné dohody bez súhlasu kompetentného ministerstva. Vojenské úrady samostatne označovali podniky za „vojensky dôležité", dosadzovali do podnikov „vojenských veliteľov", ktorí svojvoľne upravovali mzdy, riešili mzdové spory, „organizovali" robotníctvo na vojenskom podklade, zavádzali nezmyslné „poriadky" a svojimi neodbornými zásahmi hatili výrobu. Vojenské orgány často zasahovali do činnosti civilnej administratívy, do kompetencie ministerstva financií, do investičnej činnosti štátnych železníc a pod. Cez inštitúciu „levente" chcel generálny štáb rozšíriť svoj „výchovný vplyv" aj na stredoškolákov a vysokoškolákov, z vychovávateľov „leventistov" vytvoriť kontrolný sbor školskej vrchnosti, zaviesť surový kasárenský štýl do každej oblasti školskej výchovy a osvety. V čase mobilizácie vojaci nerešpektovali príkazy vlády čo do oslobodenia nepostrádateľných osôb od vojenskej služby, zaviedli trestné konanie, uvalili väzbu na civilné osoby a pod., a tým umŕtvili na niektorých miestach administratívu a výuku. Keďže šéf generálneho štábu bol bezprostredne podriadený Hor-

[52] Zápisnica maďarskej rady ministrov z 12. 5. 1939 OL.

[53] Zápisnica maďarskej rady ministrov z 28. 3. 1939 nar. č. PM 502/res. I/1938, zápisnica maďarskej rady ministrov zo 14. 3. 1941, 20. 12. 1938, 23. 6. 1942 OL. Pri obsadení policajných kapitanátov robil sa tiež nábor „policajtov na skúšku" č. 703/1939 ŠA Levice. Rozšírená agenda polície: evidencia obyvateľstva, nar. č. BoM 388869/1941 XVIII; evidencia prostitúcie podžupan Komárno 7447/1939 a l. OA Šamorín.

thymu, ministerský predseda nemohol mu zakázať, aby sa nemiešal aj do zahraničnej politiky pomocou vojenských pridelencov vyslanectiev. Stalo sa často, že šéf generálneho štábu Werth bezprostredne vyjednával s nemeckými vojenskými orgánmi, podpisoval vojenské dohody bez súhlasu a vedomia ministerského predsedu a pod. Prevažná väčšina maďarského dôstojníckeho sboru pochádzala pritom z aktívnych účastníkov bieleho teroru r. 1919—1920 a z nemeckých rodín a čo do zmýšľania bola veľmi blízko k radikálne fašistickým stranám šípového kríža. Preto nie div, že špičky dôstojníckeho sboru podporovali nemeckú požiadavku bezvýhradného nasadenia maďarskej armády proti SSSR, že podporovali extrémne fašistické požiadavky šéfa generálneho štábu, menovite plán vysídlenia slovenského a rumunského obyvateľstva, exploatáciu slovenskej surovinovej základne a podporovali samozrejme aj oficiálne požiadavku obnovenia „tisícročných hraníc" a vysídlenia židovského obyvateľstva.[54]

Slovenské obyvateľstvo okupovaného územia sa zoznámilo s administratívnymi metódami maďarskej armády už počas vojenskej diktatúry v r. 1938, keď šéf generálneho štábu Werth robil opatrenia na zapojenie slovenského územia do trianonského Maďarska; zoznámilo sa aj s terorom ozbrojených bánd zvaných „Rongycs-gárda" a „Szabad-csapatok", ktoré sa likvidovali spolu s občianskou strážou až na jar 1939,[55] a s násilnosťami pohraničných vojenských oddielov.[56] R. 1940 pri prvých odvodoch museli sa znovu hlásiť na „asentírku" aj muži narodení v rokoch 1901—1917, ktorých v ČSR uznali za neschopných pre vojenskú službu, poť. ktorí v čsl. armáde slúžili menej ako 2 mesiace, a prísne trestali každého, kto sa po dosiahnutí 19 roku neprihlásil k zápisu do vojenskej evidencie.[57] Dôsledky odvodov sa prejavili po vstupe Maďarska do vojny proti SSSR nepomerne veľkou účasťou mužov z okupovaných území v bojoch na východnom fronte a tým aj veľkým počtom mŕtvych, ranených a zajatých. Po vypuknutí vojny rozšírila sa právomoc vojenských

[54] List grófa Telekiho Horthymu z 1. 11. 1940 o vzrastajúcom vplyve armády na civilnú správu a o rozporoch so šéfom generálneho štábu. Ďalej list Bárdossyho Horthymu z 26. 8. 1941 o neoprávnenom zásahu šéfa generálneho štábu Wertha do kompetencie vlády v zbierke dokumentov „Horthy Miklós titkos iratai", Budapest 1963, dokument č. 49 a 59. Rozšírenie právomoci šéfa generálneho štábu po zrušení funkcie hlavného veliteľa armády v zápisnici maďarskej rady ministrov z 26. 1. 1940 OL. Šéf generálneho štábu dostal širokú právomoc v oblasti trestného súdnictva, pri stíhaní velezrady, iných politických zločinov a vo vojenskom trestnom súdnictve vôbec. Wertha vystriedal Szombathelyi až 6. 11. 1941.

[55] BüM 178/VIa/res/1939 ŠA Bojnice, BüM 7433/1939 PIA.

[56] Zvýšenie počtu mužstva pohraničnej stráže zápisnica maďarskej rady ministrov zo 14. 1. 1939 OL.

[57] BüM 570/1939; zoznam mužov z ročníkov 1901—1917 v okrese Šamorín (spolu 1399), vyhláška 1895/1940 OA Šamorín. Zriadenie odvodných komisií pre dodatočné odvody podľa branného zákona č. II/1939, zápisnica municipálneho výboru komitátu Abaúj-Torna zo 14. 3. 1941 ŠA Košice.

orgánov v každej oblasti hospodárskeho a spoločenského života. Najvyššia rada národnej obrany zriadila inštitúciu „vládnych komisárov pre mobilizáciu krajiny", menovaných do každej vojenskej správnej oblasti. Vládny komisár mal vo svojej oblasti zabezpečiť prípravu totálnej osobnej a materiálnej mobilizácie, koordinovať a riadiť v tomto smere činnosť všetkých úradov a zariadení.[58] Vojenské orgány zriaďovali útvary pracovnej služby, do ktorých zaraďovali osoby, ktoré nepodliehali riadnej vojenskej službe (osoby židovského, cigánskeho pôvodu atď.) a ktoré používali aj iné rezorty (vnútro, poľnohospodárstvo, priemysel). V r. 1941 robili sa prípravy pre vojenskú administratívu na území frontového záze-
mia podľa vzoru vojenskej správy zavedenej na okupovaných územiach v r. 1938—1940. Minister národnej obrany bol splnomocnený nariadiť delegáciu civilných, štátnych a municipálnych úradníkov ako administratívnych pridelencov vojenských veliteľov, a k tomu cieľu aktivizovať aj používateľných a spoľahlivých penzistov. Robili sa ďalej opatrenia pre rozšírenie právomoci vojenského trestného súdnictva na civilné obyvateľstvo, pre zavedenie mimoriadnych predpisov vojenského trestného súdnictva v čase vojny a pod.[59] Zostrovali sa predpisy o sledovaní a hlásení „udalostí dôležitých z hľadiska bezpečnosti štátu", najmä od konca r. 1942, keď nastal obrat vo vojne a začala víťazná protiofenzíva sovietskej armády.[60]

•

Maďarská justičná organizácia sa zaviedla na okupovanom území dňom 1. 1. 1939 s prechodnými ustanoveniami, ktorými sa mali postupne odstrániť čsl. organizačné predpisy a zapojiť okupované územia do právneho poriadku trianonského Maďarska. Západná časť okupovaného územia sa pridelila do oblasti krajskej súdnej tabule a hlavného štátneho zastupiteľstva v Győi, východná časť patrila k súdnej tabuli a hl. št. zastupiteľstvu v Košiciach. V západnej oblasti tabule v Győri zriadila

[58] Zápisnica maďarskej rady ministrov z 1. 9. 1939 OL. Spísanie odbornej kvalifikácie dôležitej z hľadiska totálnej mobilizácie v odbore poľnohodpodárstva nar. č. FM 251000/ /1940/VI/I pod 5162/1941 MA Košice. Zák. čl. X/1939 o zveladení letectva, zák. čl. VIII/1939 o rozšírení nariaďovacej právomoci vlády, branný zákon čl. II/1939. Hlásenie podžupana komitátu Abaúj-Torna č. 16589/1939 ŠA Košice. Vojenské predpisy leteckej obrany, zatemnenie, atď. HM 89974/eln.lgv./1939, 88001/eln.lgv./1939, podžupan Komárno 1123/1940 a i., HM 140138/1942/eln./35, BüM 9177/1942 kih. OA Šamorín.

[59] Zápisnica maďarskej rady ministrov z 15. 4. 1941 nar. č. ME 5870/1940, nar. č. LH1 500/1940, OM biz., zápisnica maďarskej rady ministrov z 20. 5. 1941, nar. č. ME 8100/ /1939, 3130/1941, 2730/1941, 2740/1941, 2750/1941.

[60] Podžupani mali hlásiť každý prípad sabotáže, leteckého útoku a pod. bezprostrednú oddeleniu verejnej bezpečnosti ministerstva vnútra. BüM 13500/1941/VII res. ŠA Bojnice. Zápisnica municipálneho výboru v komitáte Abaúj-Torna z 14. 11. 1942 o ohlase prejavu Horthyho, v ktorom naznačil zmenu situácie na východnom fronte.

sa len jedna kráľovská sédria a štátne zastupiteľstvo v Komárne. Patrili k nej okresné súdy: Dunajská Streda, Nové Zámky, Galanta, Komárno - staré mesto, Levice, Stará Ďala, Parkáň, Šamorín, Šaľa n. Váhom, Vráble, Šahy, Lučenec. Vo východnej oblasti tabule v Košiciach boli okresné súdy: Košice, Moldava, patriace k sédrii a štátnemu zastupiteľstvu v Košiciach; k sérii v R. Sobote patrili okresné súdy: Rimavská Sobota, Feledince, Rožňava a Tornaľa, k sédrii a št. zastupiteľstvu v Užhorode okresné súdy v Užhorode, Kr. Chlumci a vo Veľkých Kapušanoch. U týchto súdov pracovalo 190 sudcov a 28 štátnych zástupcov, ktorí — na rozdiel od administratívnych zamestnancov — boli menovaní zväčša z radov sudcov, zamestnaných predtým u čsl. súdov, pokiaľ mali predpísanú kvalifikáciu a boli pre maďarský štát národne spoľahliví. Po veľmi prísnej politickej, rasovej a národnej previerke prevzali niekoľko advokátov a verejných notárov. Pri pripustení k advokátskej a sudcovskej skúške maďarské úrady uznali doktorát získaný v ČSR.[61] Túto úpravu usnadnila skutočnosť, že na Slovensku platilo v podstate uhorské občianske, trestné a procesné právo aj za ČSR.

Preto sa nevyskytli vážnejšie ťažkosti ani pri zavedení maďarského právneho poriadku, čo pravda neznamenalo, že sa neukázali väčšie-menšie rozdielnosti v jednotlivých právnych inštitútoch, ktoré sa odstraňovali tak, že sa zväčša zrušili čsl. predpisy, i keď lepšie a modernejšie.

V oblasti občianskeho práva vydalo maďarské ministerstvo spravodlivosti nariadenia, ktorými upravovalo unifikačné normy v každom odvetví osobitne. Návrh Jarossa, aby sa unifikácia pripravila globálne a pred schválením v ministerskej rade sa prerokovala na medziministerskej porade, nebol prijatý, pretože maďarská vláda nechcela robiť v tomto smere žiadne ústupky.[62] V prvom rade sa odstraňovali rozdiely v osobnom a manželskom práve. Dosiahnutie plnoletosti oproti 21 rokom stanoveným zákonom č. 447/1919 Zb. a n. sa zvýšilo na 24 rokov. Obnovil sa uhorský predpis (zák. čl. XXXI/1894) o povinnom civilnom sobáši a zrušili sa predpisy zák. čís. 320/1919 Zb. zák. a nar. o fakultatívnom sobáši, o neplatnosti cirkevných manželských prekážok a o možnosti uzavretia manželstva zástupcom. Zrušili sa čsl. predpisy o osvojení (zák. č. 56/1929 Zb. zák. a nar.), predpisy o legitimácii nemanželských detí, ako i zákon č. 96/1925 Zb. zák. a nar. o vzájomnom pomere náboženských vyznaní rodičov.[63] Zá-

[61] Zák. čl. XXXIV/1938, nar. č. ME 7780/1938, 9600/1938, 2300/1939. Zoznam vymenovaných sudcov a prokurátorov v zápisnici maďarskej rady ministrov z 10. 1. a 25. 4. 1939. OL. Za predsedu krajský súdnej tabule a hl. štátneho zastupiteľstva v Košiciach a za predsedu krajskej sédrie a štátneho zastupiteľstva Užhorode menovali sudcov z trianonského Maďarska: zápisnica maďarskej rady ministrov z 20. 12. 1938 OL. Dočasne sudcovské funkcie hl. slúžni č. 378/1938 OA Šamorín.

[62] Zápisnica maďarskej rady ministrov z 30. 6. 1939 OL.

[63] Nar. č. ME 2570/1939, zápisnica maďarskej rady ministrov z 3. 3. a 1. 9. 1939 OL.

kon č. 61/1918 a 244/1920 Zb. zák. a nar. a § 106 ústavy, zák. č. 121/1920 Zb. zák. a nar., zrušili všetky výhody spojené s pôvodom narodenia, povolaním, teda i výhody šľachty. Keďže však tieto ustanovenia podľa právneho názoru vytvoreného na Slovensku sa nedotýkali platnosti tých občiansko-právnym noriem, ktorými sa upravovali dôsledky stavovských rozdielov v oblasti rodinného a dedičského práva a mali relevanciu len z verejnoprávneho aspektu, nebolo potrebné vyniesť v tomto smere osobitnú úpravu.[64] Pokiaľ išlo o predpisy vzťahujúce sa na nehnuteľnosti, obnovili sa globálne maďarské normy s výnimkou predpisov o železničnej pozemkovej knihe (nar. č. 132/1930 Zb. zák. a nar.), keďže pozemková kniha železníc a vodných kanálov sa nenachádzala na okupovanom území. Podľa maďarských predpisov umožnilo sa napadnúť platnosť kúpnopredajnej zmluvy pre podstatný omyl čo do obsahu zmluvy, ak druhá zmluvná strana podvodným jednaním zapríčinila uvedenie do omylu alebo protiprávnym vyhrážaním vynútila uzavretie zmluvy, ba aj vtedy, keď zmluva sa uzavrela „pod bezprostredným alebo nepriamym úradným nátlakom alebo keď sa nadobudnutie nehnuteľnosti uskutočnilo nezachovaním predpisov o súdnej dražbe alebo iných právnych predpisov". Inými slovami išlo o to, aby veľkostatkári mohli znova získať nehnuteľnosti, zabrané a pridelené v rámci čsl. pozemkovej reformy aj v tom prípade, ak sa nadobudnutie neanulovalo úradne v rámci revízie čsl. pozemkovej reformy. Lehota na podávanie odporčích žalôb na zrušenie pozemnoknižného zápisu sa stanovila do 30. 6. 1941. Zrušiť sa mohli nadobudnutia nehnuteľností aj z titulu, že sú „v rozpore s maďarským štátnym alebo verejným záujmom", menovite ak išlo o vlastníctvo čsl. základiny, verejného ústavu a pod. Pozemnoknižné zápisy sa povolili na okupovanom území len so súhlasom hospodárskeho podvýboru administratívneho výboru municípií. Od januára 1939 platili maďarské pozemnoknižné predpisy aj ohľadne ešte nevybavených podaní. V platnosti ostali len čsl. predpisy (zák. č. 90/1923 Zb. zák. a nar.) o výmaze menších a starších záložných práv a niektoré predpisy o pozemkovom katastri (zák. č. 177/1937 Zb. zák. a nar.).[65] V oblasti záväzkového práva zrušili sa čsl. predpisy ohľadne úrokov, ochrany nájomníkov, pracovného a služobného pomeru. Ochranu nájomníkov predĺženú v ČSR zák. č. 66/1936 Zb. zák. a nar. do 30. 6. 1940 zrušili s odôvodnením, že bytová núdza prestala na okupovanom území následkom odchodu čsl. kolonistov a iných českých a slovenských občanov. Výška nájomného sa regulovala v ČSR každoročne. Namiesto zruše-

[64] Rozhodnutie Najvyššieho súdu ČSR č. 258/1929.

[65] Nar. č. ME 9700/1938, 2550/1939, 3700/1939, 3730/1939, 3050/1940, nar. č. IM 17400/1939, zák. čl. I/1868, XLI/1881, XII/1936, XXXVI/1920, XLI/1928, V/1932, XXXIV/1930, nar. č. IM 44987/1892, 21712/1932, 25300/1934, nar. č. ME 5140/1924, zápisnica maďarskej rady ministrov zo 4. 4. 1939 a z 4. 4. 1941 OL.

ných predpisov nastúpili maďarské normy, podľa ktorých výpoveď bytov sa regulovala štatútami samosprávnych orgánov okupovaného územia, ktoré sa mali vytvoriť do konca r. 1940. Poľnohospodárske zmluvy mohli sa vypovedať koncom r. 1939.[66] V oblasti pracovného práva sa zaviedli maďarské predpisy o 48-hodinovom pracovnom týždni priemyselného, banského a hutného, ako i obchodného zamestnanectva, 44-hodinovom pracovnom týždni súkromných úradníkov, predpisy o minimálnej mzde a o platnej dovolenke s odôvodnením, že maďarské predpisy „vo všeobecnosti neposkytujú zamestnancom menšiu ochranu ako československé", čo však pravda nebola.[67] Zaviedli sa maďarské predpisy ohľadne úveru a nekalej súťaže, o úprave hospodárskeho súťaženia a ochrany známok a o autorskom práve.[68] Predpisy maďarského dedičského práva platili na okupovanom území od 1. 6. 1939.[69]

V oblasti obchodného a zmenkového práva zaviedli sa všeobecné maďarské predpisy, ako i špeciálne predpisy, napríklad o obchodných spoločnostiach s ručením obmedzeným, o tichých spoločnostiach, o predĺžení premlčacích lehôt u zmenkových regresných žalôb (do 30. 6. 1940), o vynálezoch a patentoch, o ochrane vzoriek atď.[70] Normy maďarského administratívneho práva platili na okupovanom území od 22. 12. 1938.[71]

Maďarské sporové a mimosporové civilné súdne konanie sa zaviedlo — okrem nových žalôb — len ohľadne tých sporov, ktoré v čase okupácie neboli ešte zakončené v prvej inštancii. Odvolacie konanie previedlo sa už pri maďarských apelačných súdoch kompetentných podľa maďarskej súdnej organizácie aj v tých prípadoch, kde prvostupňový rozsudok vyniesli ešte čsl. súdy, ale spor právoplatne zakončený nebol. Prechodne sa suspendovali prekluzívne lehoty v záujme strán ohľadne procesných úkonov začatých pred okupáciou, na súdoch nachádzajúcich sa na okupovanom území. V mimosporovom konaní v nedokončených veciach pokračovali maďarské súdy. Výnimku tvorili poručenské veci, ktoré sa predkladali sirotskej stolici, ako i záležitosti, ktoré sa nemohli prejednávať pred maďarskými súdmi, ako napríklad statusové spory čsl. občanov, amortizácia

[66] Nar. č. ME 2222/1931, 4780/1932, 1300/1933, 1400/1932, zápisnica maďarskej rady ministrov z 23. 5. 1939 OL.

[67] Zápisnica maďarskej rady ministrov zo 4. 4. 1939 OL. § 23 nar. č. ME 9330/1938, zák. čl. XXXI/1937.

[68] Nar. č. ME 3700/1939, 4820/1939, 4830/1939.

[69] Zápisnica maďarskej rady ministrov z 23. 5. 1939 OL.

[70] Zrušila sa účinnosť zák. č. 271/1920 Zb. a platil zák. č. V/1930. Zápisnica maďarskej rady ministrov z 3. 3. 1939. Nar. č. ME 4100/1939, 10830/1939, zápisnica maďarskej rady ministrov z 14. 6. 1940 OL.

[71] Nar. č. ME 9330/1938, zápisnica maďarskej rady ministrov zo 17. 8. 1939 OL.

čsl. dokumentov atď. Inak ohľadne pracovnoprávneho súdnictva, nesporového konania v obchodných a zmenkových veciach, konkurzného a vyrovnávacieho pokračovania, pozostalostného a exekučného konania platili maďarské procesné predpisy od 1. 1. 1939. V nedokončených veciach sa urobili potrebné prechodné opatrenia ohľadne platnosti už prevedených uznesení týchto súdov. Zrušili sa napríklad exekučné opatrenia, konkurzné opatrenia, pokiaľ neboli v súlade s maďarskými predpismi. Vo veciach zakončených pred čsl. súdmi povolila sa obnova sporu. Pokiaľ išlo o suspendovanie exekučného a mimokonkurzného vyrovnávacieho konania proti poľnohospodárom, ostali v platnosti čsl. predpisy do ďalšieho rozhodnutia maďarskej vlády. Keďže sa suspendovali pozemnoknižné zápisy na neurčitú dobu, zastavili sa dražby, vypísané na nehnuteľnosti a dražobné výťažky sa nerozdeľovali.[72]

Maďarský právny poriadok, zavedený na okupovanom území, bol v občianskoprávnej oblasti sfašizovaný vo väčšej miere než v ČSR. Väčšia miera fašizácie sa previedla menovite židovskými zákonmi a nariadeniami vydanými na základe mimoriadnych splnomocnení vlády, k čomu sa vrátime v ďalšom výklade. Ďalej tým, že v normotvorbe prevládali nariadenia, ktorými sa upravovali aj predpisy dotýkajúce sa základných občianskych práv. Dokonca nariadeniami zmenili sa aj zákony. Zmeny prevedené nariadeniami sa väčša neuverejňovali v úradných listoch a oznamovali sa len pre internú potrebu vo forme opatrenia nadriadenej vrchnosti adresovanej podriadeným orgánom. „Sociálnou funkciou" maskovaný štátny zásah do hospodárskych a menovite do pracovnoprávnych vzťahov umožnil finančnému kapitálu fašistickými metódami zabezpečiť „triedny mier".[73]

1. 1. 1939 zaviedlo sa na okupovanom území aj maďarské riadne trestné súdnictvo, ktoré za vojenskej diktatúry vykonávali vojenské súdy. Fašistický charakter maďarského trestného práva jasne vynikol z obsahu zák. čl. III/1921 o „účinnejšej ochrane štátneho a spoločenského poriadku", zák. čl. II/1939 o „obrane vlasti" namierených proti komunistickému hnutiu a proti každej organizácii, ktorá slúžila záujmom proletariátu, ako i v celom trestnom súdnom konaní menovite v ustanoveniach zák. čl. X/1928. Je pritom príznačné, že k najaktivnejším propagátorom antikomunistických opatrení patril aj poslanec Nándor Bernolák, ktorý ako predseda Slovenského vzdelávacieho spolku mal z poverenia menšinového oddelenia predsedníctva vlády usmerňovať a riadiť kultúrny život

[72] Nar. č. ME 9700/1938, 5920/1939, 3570/1939, § 4, zák. čl. XXXIV/1938, zápisnica maďarskej rady ministrov z 23. 12. 1938 a zo 14. 6. 1940 OL.

[73] Pozri k tomu Samu Mihály, A. Horthy-korszak államformája és jogrendszere, Budapest 1958, 23 a n.

Slovákov v Maďarsku.[74] Nový trestnoprávny pojem „notorického zločinca", zavedený v r. 1928, postihol predovšetkým nezamestnaných proletárov, ktorí „trikrát spáchali zločiny proti majetku", i keď za to právoplatne odsúdení neboli a mohli ich na neurčitú dobu zavrieť do „sprísnených robotární". V politických procesoch vedených najmä proti komunistom obmedzilo sa právo obhajoby, namiesto zistenia materiálnej pravdy uplatnila sa zásada surového zastrašovania. V priebehu aplikácie trestného práva preferovala sa ochrana cti členov vlády, príslušníkov stavu „vitézov" atď. Porotné súdy sa suspendovali, kompetencia vojenských súdov sa rozšírila na civilné osoby, zaviedli sa rôzne obmeny štatariálneho konania. Panujúcou právnou zásadou bola fašistická dvojkoľajnosť trestu a bezpečnostného opatrenia, viny a nebezpečnosti, čo v praxi umožnilo odsúdiť komunistov a iných pokrokových ľudí aj bez dokázaného skutkového stavu, poť. oslobodených obžalovaných internovať ako nebezpečné elementy. Fašistický charakter maďarského právneho poriadku sa teda prejavoval hlavne pri aplikácii práva, v nezákonnostiach, ktoré vznikali predovšetkým tým, že sudcovia a štátni zástupcovia sa nestarali o zistenie materiálnej pravdy, ale jednoducho prenasledovali a fyzicky ničili komunistov a iných antifašistov v záujme fašistickej vlády, ktorá sa identifikovala ideou národa a „svätého cieľa" jeho ochrany.[75]

Nariadenie o zavedení maďarského trestného súdnictva nad civilnými osobami obsahovalo prechodné ustanovenia: pre trestné činy spáchané pred dňom okupácie zaviedlo sa nové trestné konanie, poť. nové hlavné pojednávanie, ak takéto sa ešte nezačalo u čsl. súdu, ak čsl. súd nevyniesol konečné rozhodnutie alebo vydal právoplatný odsudzujúci rozsudok, ktorý ešte nebol vykonaný, ďalej vo všetkých prípadoch, v ktorých podľa maďarských predpisov sa zavádza trestné konanie aj vtedy, keď páchateľ odpykal trest vymeraný v zahraničí (t. j. v prípade vzbury, falšovania peňazí, urážky hlavy štátu, nevernosti atď.). Trestné konanie sa nezaviedlo pri trestných činoch menšieho významu alebo keď v takýchto prípadoch čsl. súd vyniesol oslobodzujúci rozsudok, poť. zastavil konanie. Dôkazy predvádzané u čsl. súdov, mohli sa prijať so súhlasom strán. Čs. súdom vymeraný trest na slobode sa nemal vykonať ani v prípade, že výkon trestu bol už v behu; odsudzujúci rozsudok musel byť znova vyhlásený maďarským súdom, ktorý mohol vyrieknuť aj výkon trestu v robotárňach, poť. v sprísnenej robotárni. Napokon sa nariadilo na žiadosť

[74] Pri prejednaní zák. čl. III/1921 hovoriac o komunistoch prehlásil Bernolák v maďarskom parlamente: „Slobodu k tomu, aby tento štát rozvrátili, aby porušili poriadok v teraz vytvorenej armáde, slobodu k tomu, aby urážali túto krajinu pred svetom, nikdy nepripustíme." Országgyülési napló, marec 1921, str. 476; podobné reakčné názory predniesol aj v debate o úžerných súdoch. Országgyülési napló, máj-jún 1920, str. 462.

[75] Pozri k tomu Pintér Jenö, A Horthy-korszak büntetöjogáról, Budapest, 1958, 158 a n.

odsúdeného revidovať aj právoplatné a vykonané rozsudky čsl. súdov. Ak žiadateľ nemal nové dôkazy pre obnovu, mohol súd konštatovať, že trestný rozsudek čsl. súdu v Maďarsku nemá pre odsúdeného žiadne nevýhodné právne následky. Takéto rozhodnutia sa vydávali najmä u košickej sédrie.[76]

•

Charakteristika maďarského štátneho aparátu by nebola úplná, keby sme nepoukázali na jeho výkony, pracovné metódy atď., pretože názory obyvateľstva okupovaných území na maďarský štát, ich vzrastajúci odpor proti nemu, vznikali najmä z toho, že pri každodennom styku s úradmi a štátnymi inštitúciami pri vybavovaní individuálnych žiadostí bol každý človek nútený porovnávať pomery v ČSR a v horthyovskom Maďarsku. Sťažnosti proti maďarskej administratíve, proti personálnemu obsadeniu úradov, menovite proti prepusteniu dočasných úradníkov zamestnaných vojenskou správou, sa zhromaždili spočiatku v ministerstve Jarossa. Keďže však Jaross a jeho štatny tajomník Szilassy pre odpor jednotlivých ministerstiev sťažnosti vybaviť nemohli, stali sa oni terčom útoku nespokojného maďarského obyvateľstva okupovaného územia až do zániku ministerstva bez torby v apríli 1940.[77]

Sťažnosti boli opodstatnené. Pevnejšie styky medzi občanmi a hlavnými slúžnymi v jednotlivých okresoch sa vytvárali veľmi pomaly. Ešte koncom r. 1939 nebolo výnimkou, že hlavní slúžni nenavštívili ani raz obce svojho okresu, že v obciach a v okresoch nefungovala zdravotná a osvetová služba, že hlavní slúžni vôbec nepoznali hospodárske a sociálne pomery okresov a obcí, a preto sa nestarali, ba ani sa nezaujímali o hladujúcich nezamestnaných a ich rodiny. Ani podžupanská agenda nebola v lepšom stave. Podžupani málo urobili pre to, aby okupované územie sa organicky zapojilo do administratívneho poriadku Maďarska. Verejné práce, ktorými sa mala zmierniť bieda nezamestnaných más, sa v r. 1939 ani nezačali organizovať, pretože páni v podžupanských úradoch sa starali o svoje osobné pohodlie a výhody a nie o osud nezamestnaných. Následkom organizačných nedostatkov, odborne nevyhovujúcich úradníkov, pohodlnosti, polofeudálnych pracovných metód a pod. bola administratíva pomalá a vleklá a vyvolala nespokojnosť v každom ohľade. Maďarskí roľníci sa sťažovali proti nespravodlivému rozdeleniu vyvlast-

[76] Nar. č. ME 9720/1938, 5630/1939, zápisnica maďarskej rady ministrov z 23. 12. 1938 a z 1. 6. 1939. Uznesenie košickej sédrie z 15. 12. 1939 vo veci Tk. V. 995/1931 pod č. mestského úradu 47914/1939 MA Košice.

[77] Minister bez torby č. 291/1939 a 2456/1939 ŠA Bojnice. Župan Bars-Hont č. 74/1939 ŠA Levice. Župan Nógrád č. 93/1939 MA Lučenec. Zápisnica maďarskej rady ministrov z 1. 4. 1940 OL.

nených pozemkov kolonistov a židov, proti protekcionárstvu pri získaní poľnohospodárskeho úveru, ženy vojakov márne čakali na sľúbenú finančnú výpomoc. Všeobecne sa vytýkalo slúžnovským úradom, že sa nestarajú o zásobovanie, žiadosti nechajú ležať bez vybavenia, že bez protekcie sa nič nedá vybaviť, že administratíva je komplikovaná, že finančné úrady exekvujú bez platobného rozkazu, že formuláre pre daňové priznania sú tak komplikované, že sa v nich nikto nevyzná atď. Verejní zamestnanci sa zase sťažovali, že vláda sa o nich nestará, že ich platy sú nízke, nekryjú ani existenčné minimum. To bola pravda, ale horšie svetlo vrhalo na prácu administratívy, že ešte v r. 1940 i neskôr boli prípady, keď zamestnanci prevzatí z čsl. služieb nedostali svoje platy a penzisti svoje penzie.[78] Na oprávnené sťažnosti odpovedali komitátni a okresní úradníci vyzývavým chovaním, so stránkami jednali ako feudálni páni s poddanými, v úradnom styku se zavádzal surový, kasárenský štýl. Pre vyšších úradníkov nejestvoval vymedzený pracovný čas, s príslušníkmi „vyšších spoločenských tried" sa „úradovalo" pri víne, cigánskej hudbe a verejné pohoršenie vyvolávajúce hostiny „panských kruhov" boli na dennom poriadku.[79] Prekročenie kompetencia a svojvoľné rozhodovanie vo všetkých administratívnych inštanciách sa rozrástlo najmä v oblasti zásobovanie a totálnej mobilizácie do takých rozmerov, že minister vnútra viackrát upozornil hlavných županov na dôsledky takéhoto jednania s príkazom, aby sa prestalo s praxou, ktorá „ohrozuje právny poriadok a právnu istotu krajiny, ako i právnu jednotu správy". Netreba zdôrazňovať, že išlo o svojvoľné rozhodnutia, ktoré prinášali protekčným stránkam a zväčša i tomu, kto rozhodnutia vynášal, nemalé majetkové výhody. Na druhej strane prísnou byrokratickou centralizáciou sa súčasne umŕtvili zbytky samostatnosti a iniciatívy nižšieho úradníctva, ministerstvá si vyhradili právo rozhodovania skoro v každej, i najmenšej veci a tým si nižší úradníci zvykli na to, aby v rámci bežnej úradnej agendy nič nerobili na vlastnú zodpovednosť, ale aby ju presúvali na nadriadené inštancie.[80]

Rozbujnelá korupcia, množiace sa prípady podplácania verejných zamestnancov, požadovanie a ponúkanie darov za úradné výkony, zneužívanie skutočných a predstieraných osobných stykov pre nedovolené intervencie za úplatu, krivého svedectva a krivého obviňovania, ovplyvňo-

[78] BüM 3465/1939/III ŠA Košice, zprávy veliteľstva ústrednej evidencie za marec 1941 v komitáte Abaúj-Torna a Bars-Hont pod A XXII 5/51/50 PIA, ME 1939 F 15797, ME 1941 P 20227 OL.

[79] Upozornenie podžupanov a interné vyhlášky ohľadne zlepšenia styku verejných zamestnancov s obyvateľstvom ostali bez ozveny. Nar. č. ME 7810/1924, podžupan Bars-Hont č. 153/1939 ŠA Levice, podžupan Komárno č. 9799/1939 ŠA Bojnice.

[80] Prísne dôverný výnos ministra vnútra č. 587/1941/Ia, 60218/1942/IV ŠA Bojnice, zápisnica maďarskej rady ministrov zo 17. 8. 1939.

vania a zastrašovania voličov atď. prinútili vládu v r. 1942 k vypracovaniu návrhu zákona na rozšírenie a spresnenie skutkovej podstaty a zvýšenie trestných sadzieb trestných činov namierených „proti zákonnosti a čistote verejného života". Už samotné zdôvodnenie návrhu, ako i jeho obsah svedčili o neutešenej situácii v maďarskej administratíve.[81] Jediný zo zodpovedných maďarských politikov, ktorý predvídal dôsledky protiľudovej činnosti maďarskej administratívy, bol gróf Teleki. Už v auguste 1939 na zasadnutí vlády upozornil ministrov, aby zlepšili prácu podriadených úradov a orgánov, pretože „v opačnom prípade nastane taká nespokojnosť aj v kruhoch maďarstvu verného obyvateľstva znovupripojených území, ktorá za daných okolností prinúti ich robiť také závery, že následkom neschopnosti administratívy Maďarska bolo škoda tieto územia pripojiť k materskej krajine".[82] K takému uzáveru došlo v r. 1942 už nielen nacionálne utláčané slovenské obyvateľstvo, ale i značná časť maďarského obyvateľstva okupovaného územia.

•

Vynára sa otázka, prečo vláda neodstránila zistené nedostatky administratívy, prečo nepreviedla najnutnejšie reformy v záujme vládnúcich tried Maďarska? Odpoveď nájdeme v pohľade na formu vlády horthyovského Maďarska, na zloženie najvyšších štátnych orgánov, na ich vzájomné vzťahy a vzťahy medzi úradmi a obyvateľstvom. Výkonné orgány, vláda a celá sieť administratívy stáli nad parlamentom, vláda prevádzala svoju vnútornú a zahraničnú politiku bez parlamentnej kontroly. Parlament bol len hromozvodom nespokojnosti más. K parlamentným voľbám sa pripustili len tie politické strany, ktoré neboli nebezpečné pre kontrarevolučný režim. Komunistická strana bojovala preto stále v ilegalite. Parlament bol na to, aby schvaľoval a upevňoval činnosť vlády, administratívnych, policajných a justičných orgánov. Volebné právo zabezpečilo, aby pracujúce masy neuplatňovali svoju vôľu a aby sa k voľbám pripustili len pre režim spoľahliví občania. V poslaneckej snemovni zvolenej na roky 1939 až 1944 z 296 poslancov boli 2 strední roľníci a 4 robotníci, — včítane 4 poslancov soc. demokratickej strany, odborárskych funkcionárov

[81] Zápisnica maďarskej rady ministrov z 8. 4. 1942 OL. Často sa stalo, že podžupani svojvoľne prenášali do svojich súkromných bytov nábytok, koberce a iné predmety patriace k úradnému zariadeniu. Prípis ministra vnútra z 12. 5. 1942 ŠA Bojnice.

[82] V ďalšom prejave povedal: „Neotáľam vyhlásiť pred radou ministrov, že ak nenastane radikálna zmena na tomto poli, tak pri danej príležitosti oznámim verejne a pred širokou verejnosťou, že za takýchto okolností nech sa krajina neusiluje o to, aby získala ďalšie územia." Zápisnica maďarskej rady ministrov z 17. 8. 1939 OL.

a jeden remeselník.[83] Minister vnútra zabezpečoval pomocou hlavných županov, aby mandáty zvolených poslancov vládnej strany neboli napadnuté petíciami opozičných strán a pred prejednávaním vládnych návrhov inštruoval poslancov prostredníctvom hlavných županov, ako majú v parlamente a v komisiách hlasovať.[84] Na okupovanom území sa neprievedli voľby ani v takej forme. Po okupácii kooptovali bez volieb 26 poslancov, ktorí v ČSR zastupovali v Národnom zhromaždení maďarské politické strany. Slováci v maďarskom parlamente neboli zastúpení. Voľby sa mali previesť do 30. 6. 1940 a za tým cieľom mali sa vyhotoviť volebné zoznamy do 1. 6. 1940. To sa však nestalo a namiesto volieb navrhoval ministerský predseda v r. 1942, aby parlament kooptoval ďalších 3 poslancov, takže ich počet sa zvýšil na 29.[85] Horná snemovňa bola ďalšou inštitúciou, ktorou sa maskovala fašistická podstata režimu. Značnú časť jej členov menoval Horthy z radov najvernejších prívržencov jeho diktátorskej moci a z radov zástupcov korporácií a záujmových združení.

Ďalší členovia vysokej štátnej byrokracie mali miesta v hornej snemovni ex offo a ostatných členov volili z radov veľkostatkárskej aristokracie, z vedúcich funkcionárov obchodných, priemyselných a poľnohospodárskych komôr atď. a zo zástupcov municípií tak, aby sa veľkostatkárom a veľkokapitalistom zabezpečila priama účasť na legislatívnej činnosti.[86] Na okupovanom území delegovali municípiá — komitáty koncom r. 1942 po 2, municipálne mestá 1 člena do hornej snemovne.[87] Maďarský parla-

[83] Podľa zák. čl. XIX/1938 volilo sa tajne v individuálnych volebných okresoch a vo volebných okresoch s kandidátkami. Aktívne volebné právo sa zvýšilo vo vol. okr. s kandidátkami u mužov na 26 r., u žien na 30 r., v ostatných okresoch jednotne na 30 rokov a viazalo sa k 6ročnému stálemu pobytu. Pasívne volebné právo na 30 rokov. Pozri k tomu Barabás Alice, *A képviselőház fasizálódásának egyes jogi jelenségei a Horthy-korszakban*, Budapest 1958, 52 a n. Voľby kandidátov vládnej strany zabezpečoval komitátny správny aparát energickým „presvedčovaním" voličov. Prísne dôverný prípis hlavného župana komitátu Esztergom a Komárom z 23. 5. 1939 bez čísla ŠA Bojnice.

[84] Prísne dôverný prípis ministra vnútra hlavným županom č. 13371/eln. z 21. 9. 1939 a č. 5388/eln. z 9. 7. 1941 ŠA Bojnice.

[85] Zák. čl. V/1939, VI/1939, XVIII/1939, zápisnica maďarskej rady ministrov z 13. 10. 1939 OL. V individuálnych volebných okresoch mali voliť v komitáte Komárom 3, Nyitra-Pozsony 4, Bars-Hont 3, Esztergom 1, Nógrád 1, Gömör-Kishont 3, Abaúj-Torna 2, Zemplín 1, Ung 1, Bereg-Ugocsa 3, ďalej v meste Komárno a Užhorod po 1, v Košiciach 2 poslancov, spolu 26. V r. 1942 menovali z bývalých čsl. poslancov maďarskej národnosti ďalších 3 (Fodor, Koczor, Jankovits) nar. č. BüM 5/1940, spisy ME 695/1942, zápisnica maďarskej rady ministrov z 14. 6. 1940 a z 3. 2. 1942 OL.

[86] Zák. čl. XXII/1926, XXXIV/1938, VI/1939, XXVI/1940, XX/1941. Z 248 členov hornej snemovne v r. 1939—1944 bolo: 131 zástupcov veľkostatkárov a monopolného kapitálu, 42 farárov, 40 penzionovaných vysokých štátnych úradníkov a funkcionárov. Pozri k tomu Takács Imre, *A Horthy-rendszer felsőháza*, cit. zborník, str. 61.

[87] Zák. čl. XXI/1942, zápisnica maďarskej rady ministrov z 1. 9. 1942, dôverný prípis ministra vnútra hl. županom č. 7890/eln. z 5. 11. 1942 a prípis župana v Komárne č. 201 biz./1942 o komitátnych kandidátoch ŠA Bojnice.

ment nebol teda zastupiteľským orgánom obyvateľstva ani v poňatí buržoázneho parlamentarizmu.

Parlament neustále rozširoval právomoc vlády splnomocňovacími zákonmi a tým sa obmedzovala parlamentná činnosť na úlohu hlasovacej mašinérie.[88] Vláda mala následkom toho možnosti aj k tomu, aby samostatne riešila problémy administratívy. Bola však úplne závislá od krajinského správcu Horthyho, ktorý menoval a odvolal vládu a do rúk ktorého služobnú prísahu zložili členovia menovanej vlády.[89] Tu sa dostaneme k otázke právomoci Horthyho, ako hlavy „kráľovstva bez kráľa". Horthy sa dostal k moci, ako správca krajiny a majetku „svätej koruny", pôvodne s právomocou prezidenta republiky, ktorá sa postupne rozširovala a dopĺňovala kráľovskými prerogatívami. Horthy sa ani tým neuspokojil. Jeho politika smerovala od začiatku k spojenectvu s Mussolinim a Hitlerom, k boju za obnovenie veľkého Maďarska, za zničenie SSSR a za zničenie komunistického hnutia doma. K tomu potreboval diktátorskú právomoc. Keďže trval na feudálnych formách, dosiahol ju práve v rámci kráľovskej moci, ktorá sa doplnila ďalšími oprávneniami, aké ani uhorský kráľ nemal (napríklad právo určenia vlastného nástupcu) a vyústila v svojráznom postavení diktátora.[90] Súčasne mal aj dynastické chúťky, ktoré sa však po náhlej smrti syna, voleného za „zástupcu krajinského správcu", neuskutočnili.[91]

V snahe o upevnenie vlastnej diktátorskej právomoci oprel sa o byrokraciu a o dôstojnícky sbor a nedovolil žiadnu zmenu polofeudálnych „neobarokových" pomerov administratíve, kde konzervatívne, od obyvateľstva izolované metódy úradnej agendy a tomu zodpovedajúci povýšenecký, vrchnostenský pracovný štýl sa napĺňali novým, „hungaristickým" fašistickým obsahom.

Takáto administratíva vyhovela aj potrebám politického režimu, teda

[88] Zák. čl. XVII/1922, IV/1924, XXVI/1931, II/1939.

[89] Zápisnica maďarskej rady ministrov o prvom zasadnutí vlády Imrédyho, Telekiho, Bárdossyho, Kállaiho zo 17. 2. 1939, zo 4. 4. 1941, z 21. 4. 1942 OL. Zápisnica municipálneho výboru Abaúj-Torna z 20. 5. 1942 ŠA Košice, časopis Felvidék 20. 11. 1938.

[90] Prejav Horthyho z 28. 10. 1938 v zbierke *Horthy Miklós titkos iratai*, Budapest 1963, str. 139, list Horthyho Pilsudskému z 10. 10. 1944, tamtiež, str. 144 a 146, záznam Horthyho pre Hitlera o zladení maďarskej a nemeckej protisovietskej a protičeskoslovenskej politiky z augusta 1936, tamtiež, 157/167. Zák. čl. XVI/1920, XXIII/1933, XIX/1937, XXI/1942.

[91] Zák. čl. XX/1942. List Kállaiho Horthymu o situácii po smrti Štefana Horthyho z 1. 9. 1942 cit. zbierka 322—334, list Horthyho parlamentu z 7. 11. 1942, tamtiež, 334—336. Horthy si vytváral kráľovský dvor: menoval tajných radcov, spravidla bývalých ministrov a ministerských predsedov, ktorých pozýval na dôležitejšie zasadnutia korunnej rady a radil sa s nimi pred vážnejšími rozhodnutiami. Zápisnica maďarskej rady ministrov z 19. 4. 1940 OL. Manželky tajných radcov menoval za „palácové dámy" (palotahölgyek). Zápisnica zastupiteľstva mesta Lučenec z 24. 3. 1942 MA Lučenec. Zápisnica municipálneho výboru Abaúj-Torna z 31. 8. 1942 ŠA Košice.

metódam vládnutia, ktorými horthyovský režim realizoval svoju fašistickú diktatúru. Bol to teroristický režim, charakterizovaný neustálym obmedzovaním demokratických práv a slobôd.

Pokiaľ ide o tlačovú slobodu, na okupovanom území sa počas vojenskej diktatúry zastavilo vydávanie všetkých denníkov, periodických časopisov a tlačív. Zastavenie denníkov bolo konečné. Ostatné periodické tlačivá sa mohli vydávať po 15. 3. 1940, ak o to vydavateľ zažiadal do konca r. 1939 a predsedníctvo vlády vydalo patričné povolenie. Vydavateľ a zodpovedný redaktor museli byť členmi „Krajinskej maďarskej tlačovej komory", museli preukázať svoj „árijský pôvod", štátne občianstvo, bezúhonnosť a pod.[92] K vydávaniu denníkov muselo sa znovu zažiadať o súhlas ministerského predsedu, čo pravda nešlo ľahko, najmä keď sa jednalo o noviny národnej menšiny alebo opozičnej politickej strany.[93] Časopisy podliehali od r. 1939 preventívnej cenzúre. Vycenzúrované miesta museli sa zaplniť novým, nezávadným textom, aby zásah cenzora nebol viditeľný. Cenzúru vykonávalo vo východnej oblasti okupovaného územia štátne zastupiteľstvo v Košiciach, v západnej štátne zastupiteľstvo v Komárne. Cenzúre podliehali aj všetky ostatné tlačové produkty, prichádzajúce z cudziny.[94] Predsedníctvo vlády mohlo zakázať kolportáž časopisov, ktoré ohrozovali vnútorný poriadok a bezpečnosť krajiny, poť. zahraničnú politiku vlády. Pre vydávanie kníh, štúdií, používateľných pre informáciu cudziny alebo pre zahraničnú propagandu, mohla sa poskytnúť verejná podpora so súhlasom informačného oddelenia ministerstva zahraničných vecí.[95] V r. 1940 sa pripravovala novelizácia tlačového zákona vo forme ďalších vládnych nariadení, ktorými sa mali predpisy doplniť v praxi už uplatnenými fašistickými zásadami „gleichšaltovania" tlače. Tlač ma-

[92] Nar. č. 9000/1939-ME, zák. čl. XVIII/1938, XXXIV/1938, VI/1939, nar. č. ME 4950/1938, 7720/1939, župan Komárno č. 12699/1939 a i. ŠA Bojnice, zápisnica maďarskej rady ministrov z 20. 10. 1939.

[93] Zák. čl. XVIII/1938, nar. č. ME 4950/1938, 9508/1938, prísne dôverný prípis ministra vnútra hl. županom 7471/1939, pod č. 203 biz./1939, župný úrad Komárno ŠA Bojnice. V Košiciach v najväčšom meste okup. územia vychádzal len 1 denník „Felvidéki újság". orgán EMP, týždenne 2-krát „Naša zástava" a mesačne raz „Kassai katolikus egyházi tudósító".

[94] Nar. č. ME 8140/1939, prísne dôverný prípis predsedu vlády hl. županom č. 151/ME/III z 9. 1. 1940, v župnom úrade Komárno pod č. 7 biz./1940 ŠA Bojnice. Vyhláška štátneho zastupiteľstva v Košiciach o spôsobe predkladania časopisov k cenzúre MA Košice. Zahraničné časopisy a tlačivá prichádzajúce na adresy municipálnych a policajných orgánov, zdravotníckych ústavov a pod. neboli cenzurované, keď sa zásielka označovala značkou „Exter". Nar. č. 8150/1939 ME, vyhláška ministra vnútra č. 986/eln. z 8. 1. 1940 pod č. 6145/1939 MA Košice.

[95] Župný úrad Komárno č. 9853/1939 o zákaze časopisu „Karpatská Rus" vydaného v New-Yorku, BüM 251026/1941/VIIa, 251025/1941/VIIa, o zákaze rôznych brožúr a letákov Strany šípového kríža, župný úrad Komárno 1076/1941 a i. o zákaze rôznych tlačív nyilašov OA Šamorín. Prípis ministra vnútra hl. županom č. 9840/eln. z 12. 1. 1942 pod č. 8 biz./1942 ŠA Bojnice.

la slúžiť predovšetkým „národným záujmom“. Za tým cieľom sa sprísnili predpisy v oblasti tlačového dozoru, hmotného tlačového práva i procesných predpisov. Široké oprávnenie dostala tlačová komora, ako záujmový korporatívny orgán zamestnancov tlačovej služby. Komora prevádzala vylúčenie občanov židovského pôvodu z tlačiarenského priemyslu a novinárstva. Obmedzenia, ktoré sa vydali na podklade dočasného zmocnenia s charakterom mimoriadnych opatrení, sa zmenili na stále platné predpisy. Znemožnila sa verejná kritika štátnych orgánov a štátnych funkcionárov, v prípade urážky na cti spáchanej tlačou sa pripustil dôkaz pravdy len vtedy, keď uverejnenie článku malo slúžiť verejnému záujmu, — o čom sa však štátny zástupca spravidla nenechal presvedčiť. Zodpovednosť za trestné činy spáchané tlačou — aj za útok proti „autorite“ — za uverejnenie nepravdivej zprávy, rozšírila sa kolektívne na zodpovedného redaktora, vydavateľa a autora, ktorí spoločne ručili aj za prípadnú náhradu škody, za peňažité tresty a za náklady trestného konanie. Trestné konanie v tlačových sporoch sa urýchlilo tým, že stopovanie sa obmedzilo na zistenie podľa tlačového zákona zodpovedných osôb, vyšetrovanie sa nekonalo a skutočnosti vzťahujúce sa na dôkaz pravdy zabezpečoval výlučne sudca. Tým sa podstatne obmedzila možnosť dôkazu pravdivosti uverejnených skutkov, pričom sa pripustené dokazovanie previedlo na neverejnom zasadnutí, aby sa chránila autorita urazených verejných činiteľov. Proti rozsudku sa pripustilo len jednostupňové odvolanie.[96]

Zhromažďovacie právo sa regulovalo účelovými nariadeniami tak, aby ho vykonávali len pre režim neškodné organizácie. Zhromaždenia politického charakteru sa konali vo všeobecnosti zväčša len v uzavretých miestnostiach. Prakticky to znamenalo toľko, že na okupovanom území do júna 1941 sa povoľovali len verejné zhromaždenia Jarossovej strany EMP a schôdzky i zhromaždenia polooficiálnych spolkov a inštitúcií (Levente, Červený kríž, dobrovoľné hasičské sbory atď.) ako i obchodných spoločností a korporatívnych orgánov (záujmové komory, pravicové odbory a pod.). Policajné a žandárske útvary sa od r. 1940 podriadili jednotnému vojenskému veleniu, aby v prípade nutnosti mohli potláčať „nebezpečné masové hnutia, vzbury, revolučné výbuchy, povstania, ako i väčšinu štrajkov takéhoto charakteru“ a k tomu cieľu sa zriadili v každej vojenskej oblasti koordinačné orgány.[97] V júni 1941 sa prechodne zmiernili obmedzenia zhromažďovacieho práva v tom zmysle, že polícia

[96] Zápisnica maďarskej rady ministrov z 26. 1. 1940 OL.

[97] Nar. č. 8120/1939, slúžnovský úrad 1820/1939 OA Šamorín, zápisnice maďarskej rady ministrov zo 17. 11. 1939 OL, nar. č. ME 10630/1939, prísne dôverný príkaz ministra vnútra č. 14752/1939/VII res. pod č. 92 biz./1940, župný úrad Komárno ŠA Bojnice, prípis ME 962/1940 z 8. 2. 1940 OA Šamorín.

mohla so súhlasom hlavného župana povoliť politickým stranám, aby vo vlastných miestnostiach a k vybavovaniu administratívnych záležitostí zvolávali schôdzky miestneho, okresného poť. komitátneho vedenia, ale len za prítomnosti členov predsedníctva. Ľudové zhromaždenia a manifestácie politického charakteru boli i naďalej zakázané. Spoločenské organizácie, obchodné spoločnosti, záujmové korporácie a pod. mohli zvolať výročné schôdze, avšak len so súhlasom policajného úradu.[98]

Pokiaľ ide o spolčovacie právo, do mája 1940 ostali na okupovanom území v platnosti čsl. predpisy, pravda, len ohľadne tých spolkov, ktoré po okupácii nezanikli automaticky alebo neboli rozpustené vojenskými orgánmi. V januári 1939 minister vnútra nariadil hlavným županom, aby predložili zoznamy spolkov, organizácií, politických strán, ktoré pred okupáciou účinkovali na okupovanom území. Osobitne oznámili strany a spolky, ktoré zanikli, ich majetok a spisovný materiál sa evidoval, ďalej tie, ktoré prerušili činnosť, alebo ako nežiadúce mali sa zrušiť, ako aj tie, ktoré ako potrebné mali prechodne fungovať. Z predložených výkazov vyšlo najavo, že zanikli miestne organizácie čsl. politických strán, čsl. charitatívne, telovýchovné a iné spolky. Organizácie komunistickej strany, židovské a cionistické strany a spolky rozpustili vojenské orgány.[99] Ministerstvo vnútra zakázalo a rozpustilo aj novozaložené organizácie maďarskej národnosocialistickej strany „Hungaristické hnutie",[100] na tom podklade, že zakladanie nových spolkov a strán sa globálne zakázalo. Výnimku tvorili filiálky maďarských celoštátnych spoločenských organizácii, ktoré sa zakladali zväčša s vládnou podporou.[101] Maďarské spoločenské organizácie založené ešte v ČSR mohli do 15. 5. 1940 zažiadať, aby sa im povolilo prispôsobiť stanovy maďarským predpisom a ďalej účinkovať.[102] Osobitný problém tvorili náboženské sekty, členovia

[98] Prísne dôverný prípis ministra vnútra č. 15000/1941/VII res. z 24. 9. 1941 ŠA Levice.

[99] Nar. č. BüM 99900/1939/VIIa z 28. 1. 1939 ŠA Bojnice, MA Lučenec, OA Šamorín. Zanikli najmä Čsl. soc. dem. strana, Republikánska maloroľnícka strana, maďarské organizácie Čsl. soc. dem. strany, Čsl. strana remeselníkov a obchodníkov, Čsl. národnesocialistická strana, Čsl. červený kríž, Živena, okresné výbory soc. dem. odborov, Sokol, Slovenská liga, ochranné spolky maloletých. Ich majetky zhabali obce. Zanikli zväčša aj miestne organizácie HSĽS a všade zhabali pochopiteľne majetkové predmety KSČ. Hlásenia o tom pod č. 4954/1939, 1359/1939, ŠA Levice bez č. MA Lučenec, č. 143/10/1939 OA Šamorín.

[100] Nar. č. BüM 101300/1939 pod čís. 630/1939 OA Šmorín.

[101] Nar. č. ME 8110/1939, zák. čl. XVII/1938, nar. č. ME 10620/1939. Išlo najmä o spolky: Levente, Dobrovoľné hasičské sbory, letecké spolky, Liga protileteckej obrany, Maďarský červený kríž, Sväz vojnových invalidov, vdov a sirôt, spolky zdravotnícke, Národny sväz maďarských žien a pod. Zápisnica maďarskej rady ministrov z 17. 11. 1939 OL, podžupan Komárno č. 448 a i./1940 ŠA Bojnice o zákaze zakládať nové spolky.

[102] Nar. č. 364400/1939/VIIa BüM, BüM 77000/1922, 9900/1923, 181000/1937, 147000/1927, 174000/1928, 94546/1927, 93422/1928 VKM, župný úrad Komárno, 14173/1939 a i. ŠA Bojnice. Používanie majetku zrušených spolkov podžupan Bars-Hont 9368-1939 ŠA Levie. Neobnovené spolky hl. slúžny 4910/1939, 1815/1940 OA Šamorín. Ponechali sa zväčša

ktorých odmietali konať vojenskú službu, neuznávali súkromé vlastníctvo a tým „ohrozovali zákonný poriadok spoločnosti". Takéto sekty, menovite adventisti, milenisti, prakresťania atď. boli koncom r. 1939 rozpustené. Príznačná pre činnosť policajných orgánov v oblasti spolčovacieho práva bola skutočnosť, že uväznili, internovali alebo postavili pod policajný dozor ľudí len preto, že vystúpili z niektorej uznanej cirkvi alebo prestúpili do neuznanej, ale nezávadnej ani nezakázanej náboženskej spoločnosti alebo sekty.[103] Spolčovacie právo sa obmedzovalo aj tým spôsobom, že verejní zamestnanci nemohli byť deklarovanými členmi žiadnej opozičnej politickej strany. Mohli síce vo voľbách uplatniť svoje politické názory — na okupovanom území, kde voľby neboli, bolo toto právo beztak iluzórne — ale „politická činnosť, prejav politického názoru, vstup do politickej strany" sa považovali za nezlučiteľné so služobnými povinnosťami a kvalifikovala sa ako disciplinárne previnenie. Zakázalo sa tiež zriadiť miestne skupiny politických strán alebo menovať politických dôverníkov v priemyselných podnikoch.[104] Aj povolené spoločenské organizácie boli pod stálou kontrolou a o ich činnosti podávali miestne správne a policajné úrady periodické hlásenia podžupanovi a ministrovi vnútra.[105]

K metódam vládnutia horthyovského režimu patrilo neustále prenasledovanie komunistov a demokratických síl, utláčanie národností, rasové prenasledovanie, pošliapanie demokratických zásad právnej rovnosti občanov, tak jste aj obmedzovanie osobnej slobody cestou internovania, štatariálneho súdnictva a mimoriadnych opatrení.[106] Štatariálne súdnictvo sa vyhlásilo na okupovanom území už 5. 2. 1939 pre vraždy, spáchané strelnými zbraňami a traskavinami, pre nedovolené zhromaždenia a násilnosti proti úradom a jednotlivcom.[107] — Procesuálne predpisy štatariálneho konania sa novelizovali v r. 1939, čo doobsahu a uverejnenia

včelárske spolky, hasičske sbory, cirkevné, charitatívne spolky, telovýchovné a literárne spolky atď. V menších obciach fungovali spravidla: EMP, hasičský sbor, Levente a KALOT. Slúžny 615/1939 OA Šamorín.

[103] Nar. č. 365500/1939, 151997/1940 BdM VII, BdM 539900/1942/VIIb o zákaze závadných náboženských sekt. Povolená sekta „Bibliakövetők felekezete" nar. č. 247704/1941/VIIa, 196892/1943/VIIb ŠA Bojnice. V rámci „Magyar evangélium szövetség" účinkovali okrem uznaných reformovaných a evanjelických cirkví aj sekty metodistov, Armáda spásy a pod., povolené nar. č. BdM 138710/1940/VIIa, OA Šamorín. Prenasledovanie členov sekt pol. kapitán Užhorod 201/4/1941, pol. kapitán Košice 104/1/1941 PIA.

[104] Nar. č. 6840/1940 ME, dôverný prípis ministra vnútra hl. županom 820/1940/Ia z 10. 10. 1940, prípis vládneho komisára pre totálnu mobilizáciu č. 85/1941 OM, biz. II pod č. 151 biz./1940 ŠA Bojnice.

[105] Podžupan Komárno 6031/1941 a i. Hlásenie hl. slúžneho Šamorín o stave spoločenských organizácií 1303/1941 OA Šamorín.

[106] Prísne dôverný príkaz ministra vnútra č. 11219/1941/VII res. o internovaní šíriteľov poplašných správ na poli zásobovanie. ŠA Bojnice.

[107] Nar. č. 3431/1939 ME, zák. čl. XVII/1922, XLIII/1912, XXXVIII/1920, XXIX/1921 nar. č. 9550/1915 ME.

štatariálnej vyhlášky, menovania sudcov a štátnych zástupcov štatariálneho súdu, pôsobnosti, príslušnosti a zjednodušenia procesuálnych predpisov. V r. 1941 sa doplnili predpisy o predložení každého rozsudku pred výkonom trestu smrti k rozhodnutiu o amnestii. Štatariálne súdnictvo sa predlžovalo a postupne rozširovalo skoro na každý vážnejší zločin a ostalo napokon v platnosti do konca vojny.[108]

Súčasne vstúpili v platnosť aj mimoriadne vojenské trestnoprávne ustanovenia, procesuálne predpisy vojenského súdnictva, ako i nariadenia o rozšírení vojenského súdnictva na civilné osoby.[109] — Nariadenie o neodkladných opatreniach v rámci mimoriadnej vládnej moci pre prípad vojny pripravila vláda už v lete 1939. Jednalo sa o opatrenia na uvedenie mimoriadnej moci do života, na ďalšie obmedzenie spolčovacieho a zhromažďovacieho práva, o policajný dozor, o internovanie, o cenzúru, o suspendovanie samosprávnych orgánov verejného poistenia, o činnosť administratívnych úradov počas mimoriadnej moci, štátnych a municipálnych zamestnancov v prípade nepriateľskej okupácie, o obmedzenie záverečnej hodiny, osobnej dopravy, o cestovné pasy, o uskladnenie zbraní a traskavín. Mimoriadna vládna moc na neodkladné opatrenia sa vyhlásila dňom 2. 9. 1939 pôvodne na 4 mesiace, avšak táto lehota sa päťkrát predĺžila do 2. 9. 1941. Ďalšie predĺženie nebolo už nutné, vzhľadom na vstup Maďarska do vojny proti SSSR (26. 6. 1941), keďže počas vojny platila mimoriadna moc bez obmedzenia.[110]

Z prehľadu formy štátneho zriadenia, formy vlády a politického režimu vyplýva, že forma štátu horthyovského Maďarska bola fašistická diktatúra, vykonaná monarchistickou vládou formou, vyznačujúcou sa formálnym parlamentarizmom, historickým vývojom determinovanými buržoáznodemokratickými a feudálnymi inštitúciami, a teroristickými metódami vládnutia.

[108] Nar. č. 8020/1939, zák. čl. II/1939, zápisnica maďarskej rady ministrov z 25. 8. 1939, z 3. 11. 1941. Predĺženie a rozšírenie štatariálneho súdnictva nar. č. ME 12727/1939, 5850/1940, 2770/1941, 4870/1941, vyhláška z 2. 7. 1941 ŠA Bojnice.

[109] Nar. č. ME 2730/1941, 2740/1941, 2750/1941, zápisnica maďarskej rady ministrov z 20. 5. 1941 OL. Menovanie vládnych komisárov pre totálnu mobilizáciu, zápisnica maďarskej rady ministrov z 25. 8. 1939.

[110] Zápisnica maďarskej rady ministrov z 25. 8. a z 1. 9. 1939, z 15. 4., 20. 5. a 8. 7. 1941 OL. Zák. čl. II/1939/§ 141/nar. č. ME 8100/1939, 3130/1941, prípis ministra vnútra č. 9502/1941, 4783/1942 MA Košice.

Das System der Okkupationsverwaltung auf dem vom Ungarn Horthys besetzten slowakischen Gebiet

Martin Vietor

(Zusammenfassung)

Die Bewertung der verschiedenen Formen des antifaschistischen Kampfes unseres Volkes — eines Kampfes, der zur nationalen und demokratischen Revolution führte — erfordert auch die Kenntnis der verschiedenen Formen des faschistischen Okkupationsregimes, gegen das der Kampf geführt wurde. Es ist deshalb notwendig, auch die Form der Staatsordnung, die Form der Regierung und des politischen Regimes des Horthyschen Ungarn zu kennen, in das das slowakische okkupierte Gebiet nach dem Wiener Verdikt eingegliedert werden sollte. Zwecks Klarstellung dieser spezifischen Frage analysiert der Autor das Verwaltungssystem des slowakischen Okkupationsgebietes, die Beamtenschaft des Okkupationsapparates, die terroristischen Methoden der bewaffneten Macht des Horthy-Regimes, die Justizorganisation und die während der Okkupationszeit eingeführte Rechtsordnung, die Formen der Arbeitsmethoden der Regierung, die Zusammensetzung der Zentralbehörden sowie die Beschränkung bürgerlicher Rechte und Freiheiten im Horthyschen Ungarn.

Nach Skizzierung der Stadtverwaltungsorganisation befaßt sich der Autor mit der Praxis der Stellenbesetzung im administrativen Apparat, die Unzufriedenheit hervorrief und zu einer lässigen Erledigung der Verwaltungsagende führte. Die Überprüfung der Beamtenschaft trug dazu bei, daß magyarische bürgerliche Elemente des okkupierten Gebietes sich auf Kosten kleiner slowakischer Angestellter für die entgangenen führenden Positionen entschädigten, die von der arbeitslosen Intelligenz des Mutterlandes besetzt wurden. Ferner analysiert der Autor die terroristischen Methoden der bewaffneten Macht des magyarischen Staates, insbesondere das Vorgehen des Militärs, der Polizei und der Gendarmerie. Er gelangt zur Erkenntnis, daß ein charakteristisches Kennzeichen des Staatsapparates des Horthy-Regimes ein ständiges Anwachsen der Armee über die anderen Organe des Staatsapparates war. Zur Zeit des Ausbruchs des zweiten Weltkrieges griffen der Generalstabschef und sein „kleines Kabinett" ohne Kontrole der Regierung auch in die wichtigsten Sektoren des Staatsapparates ein.

Die ungarische Justizorganisation wurde im okkupierten Gebiet am 1. 1. 1939 mit Übergangsbestimmungen eingeführt, die allmählich die tschechoslowakischen Organisationsvorschriften beseitigen und das okkupierte Gebiet in die Rechtsordnung des Ungarn von Trianon eingliedern sollten. Die im okkupierten Gebiet eingeführte ungarische Rechtsordnung war in bürger- und strafrechtlicher Hinsicht mehr faschisiert als die tschechoslowakische.

Der Autor analysiert auch die Handlungen und Arbeitsmethoden des ungarischen Staatsapparates, denn die Ansichten der Bevölkerung der okkupierten Gebiete über den ungarischen Staat sowie ihr zunehmender Widerstand ergaben sich auch daraus, daß beim alltäglichen Verkehr mit Ämtern und Staatsinstitutionen bei Erledigung individueller Angelegenheiten jeder gezwungen war, die Verhältnisse in der Tschechoslowakei und im Horthyschen Ungarn zu vergleichen.

Im letzten Teil seiner Studie befaßt sich der Autor mit der Regierungsform des Horthyschen Ungarn, der Zusammensetzung der höchsten Staatsorgane, ihren gegenseitigen Beziehungen und den Beziehungen zwischen Ämtern und Bevölkerung sowie mit der Einschränkung des Vereins- und Versammlungsrechtes, der Verfolgung demokratischer Kräfte, der Unterdrückung der Nationalität usw.

Aus einer Übersicht der Form der Staatsordnung, der Regierung und des politischen Regimes ergibt sich, daß die Staatsform des Horthyschen Ungarn eine in monarchistischer Regierungsform ausgeübte faschistische Diktatur war, gekennzeichnet durch formellen Parlamentarismus und durch historische Entwicklung bedingte bourgeois-demokratische und feudale Institutionen sowie terroristische Regierungsmethoden.

MATERIÁLY

Archívne pramene k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalizmu (1848 - 1945)

(Časť I. — do r. 1918)

Ladislav Hubenák

Pripravované vydanie syntetického diela „Dejiny štátu a práva v Československu v epoche kapitalizmu, najmä za predmnichovskej republiky" prispeje iste aj k rozšíreniu záujmu o ďalšie, podrobnejšie monografické spracovanie jednotlivých období, prípadne problémov z dejín štátu a práva. Vedecký, politický a kultúrny význam pripravovaných syntetických dejín štátu a práva našej vlasti je veľký, najmä v súčasnom období, keď sa od našej historiografie po XII. sjazde KSČ vyžaduje plniť nové náročnejšie úlohy.

Spracovanie historickej epochy, ktorá bezprostredne predchádzala nášmu prístupu k socialistickej revolúcii, epochy, v ktorej do roku 1918 naše národy nemali vlastný štát, žili v rôznych podmienkach ekonomických, politických a štátoprávnych a v ktorej dochádza k vzniku, vývoju a zániku vlastného národného buržoáznodemokratického štátu Čechov a Slovákov, iste nie je ľahká úloha. Už aj preto, že ide vlastne o prvé kolektívne dielo v oblasti čs. právnej histórie. Cieľom tejto syntetickej práce je zachytiť hlavné rysy procesu vývoja štátu a práva v Československu v rokoch 1848—1945 vo všetkých jeho odvetviach a stanoviť jeho dielčie vývojové zákonitosti. Pravda charakter syntetickej práce podmieňuje i metódu pracovného postupu a prácu s prameňmi. Pri syntetickej práci nie je možné vychádzať z podrobného štúdia archívnych prameňov, ako je to nevyhnutné pri práci na monografiách.

Chceli by sme v našej štúdii podať prehľad základných archívnych fondov k dejinám štátu a práva v slovenských archívoch s úmyslom informovať podrobnejšie českých i slovenských právnych historikov pracujúcich na dejinách štátu a práva za kapitalizmu o možnostiach štúdia týchto materiálov v archívoch na Slovensku.

Archívy na Slovensku a ich archívne fondy.

Úvodom ku statiam o hlavných archívnych fondoch, ktoré sa môžu stať prameňom k štúdiu dejín štátu a práva kapitalistickej epochy vývoja na

Slovensku, chceme podať aspoň základný prehľad o územnej a vecnej pôsobnosti archívov na Slovensku.

Národné kultúrne inštitúcie sú obvykle prejavom kultúrnej vyspelosti a kultúrnej tradície národa. Medzi ne patrí aj národný archív ako kultúrno-vedecká ustanovizeň, ktorá opatruje najcennejšie dokumenty k dejinám národa a ľudu v príslušnej politickej oblasti. Vek národného archívu býva v priamom pomere k politickým možnostiam národa, prípadne štátu. Slovensko nemalo svoj ústredný archív s dlhoročnou tradíciou, ako je tomu napr. v českých zemiach a v susedných štátoch. Myšlienku založenia ústredného archívu pre Slovensko môžeme sledovať od národného oslobodenia v roku 1918. Až v podmienkach budovania socialistickej spoločnosti sa vytvorili priaznivé podmienky pre uskutočnenie a dotvorenie predchádzajúcich snáh a myšlienok, ktoré našli svoje vyústenie v dnešnej organizácii archívnictva na Slovensku.

V Rakúsko-uhorskej monarchii neboli priaznivé podmienky pre vytvorenie celonárodnej slovenskej ustanovizne, ktorá by sa bola starala o zabezpečenie písomného bohatstva. Etatistickostavovský náhľad na dejiny viedol ku koncentrovaniu historických pamiatok do celoštátnych ustanovizní. Ide tu hlavne o historický materiál, ktorý bol sústredený do Budapešti na konci minulého storočia v rámci tkzv. milenárnej akcie.[1] Slovensko nemalo svoj centrálny archív a archívne fondy ústrednej povahy aj preto, že v rámci mnohonárodnostného uhorského štátu nemalo nijaké zvláštne štátoprávne postavenie. O svoje archívy sa starali len župy, ktoré mali župných archivárov a municipiálne mestá (Bratislava, Košice atď.) a niektoré ďalšie mestá (Kremnica, Trnava atď.), ktoré mali mestských archivárov.

Otázkam slovenského archívnictva, najmä čo sa týka organizácie, zákonnej úpravy a ochrany, nebola však venovaná primeraná pozornosť ani po národnom oslobodení v roku 1918 v novej Československej republike. Štátny prevrat ponechal archívy v nezmenenom stave. Hoci sa na Slovensku zachoval bohatý materiál župných, mestských, cirkevných a rodinných archívov, nachádzal sa v žalostnom stave. Hlavný dozor nad archívami patril Štátnemu inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku, zriadenému výnosom Ministerstva školstva a osvety č. 19.704 zo dňa 12. mája 1919, ktorý však mal veľmi obmedzenú právomoc a žiadny výkonný aparát. Štátny inšpektorát podal však niekoľko návrhov na riešenie organizácie archívnictva na Slovensku. Navrhol vytvorenie Slovenského národného archívu v Bratislave a Štátne archívy v Košiciach a Martine. Archív v Bratislave mal byť vybudovaný s podobným poslaním ako Zemské ar-

[1] Polišenský Jozef, *Prameny k obecným dějinám ve slovenských archivech a knihovnách*, Acta Universitatis Caroline, Philosofica et historica 3, Praha 1963.

chívy v Prahe a Brne a mal sa stať centrom systematického vedeckého bádania v oblasti slovenských dejín. Návrhy však neboli realizované.[2]

Po zavedení novej organizácie verejnej správy na Slovensku v roku 1928 bol utvorený Krajinský archív. Krajinský archív sa však nestal slovenským ústredným archívom, predstavoval len administratívne, nie fakticky súhrn všetkých župných archívov na Slovensku a nebol ani riadiacim orgánom archívnictva na Slovensku. Podobne ani Archív Slovenského národného múzea, ktorý síce vykonal mnoho užitočnej práce na záchrane archívov, neplnil funkciu ústredného archívu a riadiaceho orgánu. Krajinský archív zanikol 31. decembra 1939 v dôsledku novej organizácie verejnej správy. Za šesť rokov existencie Slovenského štátu klérofašistická vláda neurobila konkrétne opatrenie na ochranu a sprístupnenie archívneho bohatstva. Bol síce vypracovaný návrh zákona o zriadení ústredného archívu, avšak myšlienka zriadenia centrálneho archívu sa stretla s vážnymi prekážkami a nebola realizovaná.

Nová etapa rozvoja archívnictva na Slovensku začala po oslobodení v roku 1945. V roku 1948 bol zriadený Pôdohospodársky archív pri Poverenníctve pôdohospodárstva, ktorý vo svojich pobočkách v Bratislave, Nitre, Martine, Banskej Bystrici, Rim. Sobote, Levoči, Košiciach, Humennom zabezpečil a sústredil archívne fondy skonfiškovaných veľkostatkov. V roku 1950 zahájil činnosť Ústredný banský archív pre Slovensko v Banskej Štiavnici. Po zavedení krajského zriadenia začali sa budovať krajské archívy. V roku 1951 bola vytvorená Slovenská archívna komisia pri Poverenníctve vnútra, ktorá pripravila návrh nariadenia, na základe ktorého vznikol v máji 1952 Slovenský ústredný archív.

Rozhodujúci obrat v riešení organizácie archívnictva na Slovensku znamená vládne nariadenie č. 29/1954 Zb. z. zo dňa 7. mája 1954, ktoré dalo základ dnešnej organizácii archívnictva. Na základe tohto nariadenia vznikol dňom 1. októbra 1954 Štátny slovenský ústredný archív. Nariadenie vymedzilo i právomoc Štátneho slovenského ústredného archívu, ktorý spravuje archívny materiál, ktorý vznikol z činnosti celoslovenských inštitúcií alebo má celoslovenský význam a štátnych archívov, ktoré spravujú materiály krajskej proveniencie.

Na základe tohto nariadenia začala 1. júla 1954 činnosť Slovenská archívna správa Poverenníctva vnútra, ktorá sa stala riadiacim orgánom archívnictva na Slovensku. Vládne nariadenie definuje i pojem jednotného štátneho archívneho fondu. Každý archívny fond a zbierka je zachytená na evidenčných kartách, ako základnej forme prehľadu o archívnom materiáli a jeho sprístupnení. Hlavnými formami sprístupnenia archívneho materiálu sú inventáre a katalógy jednotlivých archívnych fondov.

[2] SSÚA, SNR č. 244/KPS, kr. 2.

Celkový prehľad o archívnych fondoch a zbierkach jednotlivých archívov podáva Sprievodca po fondoch. Všetky doteraz vyhotovené moderné archívne pomôcky zo slovenských archívov sú sústredené na Slovenskej archívnej správe v Bratislave.[3]

Riadiacim orgánom archívnictva na Slovensku je Slovenská *archívna správa* v Bratislave a archívne oddelenia v jednotlivých krajoch. Tieto orgány riadia: Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave a štátne archívy v jednotlivých krajoch. Sieť štátnych archívov doplňujú okresné a mestské archívy, podliehajúce príslušným ONV. Od roku 1960 tvoria mestské archívy organizačný celok s okresnými archívmi pod názvom okresný archív. Výnimku tvorí Archív mesta Bratislavy, ktorý je samostatný. Mimo sieť štátnych archívov, ale pod dozorom riadiacich archívnych orgánov sú podnikové archívy.

[3] Doteraz boli vydané:

Štátny archív v Bratislave, Sprievodca po archívnych fondoch, SAS, Bratislava 1959.
Štátny archív v Bytči, Sprievodca po archívnych fondoch, SAS, Bratislava 1959.
Štátny archív v Prešove, Sprievodca po archívnych fondoch, SAS, Bratislava 1959.
Štátny archív v Košiciach, Sprievodca po archívnych fondoch, SAS, Bratislava 1963.
Štátny archív v Banskej Bystrici, Sprievodca po archívnych fondoch, SAS, Bratislava. 1963.
Štátny archív v Bratislave pobočka v Nitre, Sprievodca po archívnych fondoch, SAS, Bratislava 1963.
Archív mesta Kremnice, Sprievodca po fondoch a zbierkach, SAS, Bratislava 1957.
Archív mesta Košice, Sprievodca po archívnych fondoch, AS MV, Praha 1957.
Archív mesta Bratislavy, Sprievodca po archívnych fondoch, AS MV, Praha 1955.

Inventáre a katalógy archívnych fondov:

Štátne banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici 1919—1945, SAS, Bratislava 1961.
Panstvo Šintava - Čeklís (1252) 1498—1938, SAS, Bratislava 1961.
Amade Üchtritz 1478—1916, SAS, Bratislava 1962.
Vladny komisariát pre banské a hutnícke záležitosti v Bratislave 1919—1933, SAS, Bratislava 1962.
Minister s plnou mocou pre správu Slovenska 1919—1927, SAS, Bratislava 1963.
Banské hajtmanstvo v Bratislave 1934—1940, SAS, Bratislava 1962.
Hlavný komornogrófsky úrad v Banskej Štiavnici (1231) 1524—1918, SAS, Bratislava 1963.
Župa Nitrianska 1940—1945, SAS, Bratislava 1963.
Župa Bratislavská 1868—1918, SAS, Bratislava 1963.
Župný úrad v Bratislave 1923—1928, SAS, Bratislava 1963.
Mestská rada 1877—1945, SAS, Bratislava 1962.
Mestský notársky úrad v Bratislave 1924—1944, SAS, Bratislava 1962.
Okresný úrad v Leviciach 1923—1939, SAS, Bratislava 1961.
Okresný úrad v Modre 1923—1945, SAS, Bratislava 1962.
Okresný úrad v Prievidzi 1923—1945, SAS, Bratislava 1963.
Okresný úrad v Prievidzi 1923—1945, SAS, Bratislava 1963.
Hlavnoslužnovský úrad v Leviciach 1938—1944, SAS, Bratislava 1962.
Okresné četnícke veliteľstvo v Nitre 1919—1939, SAS, Bratislava 1962.
Policajný komisariát v Komárne 1923—1938, SAS, Bratislava 1962.
Četnícke a žandárske veliteľstvá a stanice na východnom Slovensku, 1919—1944, SAS, Bratislava 1963.
Vodohospodárska služba na východnom Slovensku 1879—1949, SAS, Bratislava 1963.

Pre prehľadnosť uvádzame prehľad archívov na Slovensku:

Štátny slovenský ústredný archív (Bratislava, Krížkova ul. č. 5) vznikal a formoval sa postupným pričlenením bývalého Pôdohospodárskeho archívu (1955), Ústredného banského archívu (1958) a Archívu Slovenského národného múzea (1960) do jednotnej siete štátnych archívov. Archív sa organizačne delí na 4 oddelenia: 1. feudalizmu, 2. kapitalizmu, 3. socializmu a 4. hospodárstva. Oddelenie hospodárstva, ktorého základom je bývalý Ústredný banský archív, je umiestnené v Banskej Štiavnici.[4]

Archívy v Západoslovenskom kraji: Štátny archív v Bratislave s pobočkou v Nitre. Okresné archívy: Archív mesta Bratislavy — pre Bratislava - mesto, OA Bratislava - okolie v Pezinku s pobočkami v Juri pri Bratislave, Malackách a Modre, OA Dunajská Streda s pobočkou v Samorine, OA Galanta so sídlom v Sali nad Váhom, OA Komárno s pobočkou v Hurbanove, OA Levice, OA Nitra, OA Nové Zámky, OA Senica s pobočkami v Myjave a Skalici, OA Topoľčany so sídlom v Uhrovci a pobočkou v Partizánskom, OA Trenčín, OA Trnava s pobočkou v Hlohovci.

Archívy v Stredoslovenskom kraji: Štátny archív Banská Bystrica - Radvaň s pobočkou v Bytči. Okresné archívy: OA Banská Bystrica s pobočkou v Brezne, OA Čadca, OA Dolný Kubín s pobočkou v Trstenej, OA Lipt. Mikuláš, OA Lučenec s pobočkou v Modrom Kameni, OA Martin, OA Považská Bystrica so sídlom v Orlovej, OA Prievidza so sídlom v Bojniciach (v zámku), OA Rim. Sobota, OA Zvolen s pobočkou v Krupine, OA Žiar nad Hronom so sídlom v Kremnici a pobočkami v Banskej Štiavnici a Novej Bani, OA Žilina so sídlom v Budatíne (zámok).

Archívy vo Východoslovenskom kraji: Štátny archív Košice s pobočkami v Levoči a Prešove. Okresné archívy: OA Bardejov, OA Humenné, OA Košice, OA Michalovce, OA Prešov, OA Poprad so sídlom v Starej Ľubovni, OA Rožňava so sídlom v Betliari a pobočkami v Dobšinej a Revúci, OA Sp. Nová Ves s pobočkou v Levoči, OA Trebišov so sídlom v Sečovciach a pobočkou v Kráľovskom Chlmci.

Považovali sme za potrebné oboznámiť čitateľa aspoň v základoch s problematikou organizácie archívnictva na Slovensku, aby sme sa nemuseli v ďalších častiach vracať k týmto otázkam, ale aby sme na príslušných miestach podali len prehľad najzávažnejších archívnych fondov vyšlých z činnosti ústredných, župných, okresných resp. miestnych inštitúcií, ktorých existencia a premeny sa stali výraznými svedkami vývoja kapitalistického štátu a práva v jednotlivých obdobiach a ktoré sú dôležité pre prácu právneho historika na dejinách štátu a práva za kapitalizmu na území Slovenska.

Záverom chceli by sme upozorniť aj na skutočnosť, že archívny materiál k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalizmu sa nachádza aj v ďalších archívoch. Sú to predovšetkým archívne fondy Štátneho ústredného archívu v Prahe, kde sú opatrované materiály centrálnych orgánov a úradov z obdobia predmnichovskej republiky. Materiál k dejinám robotníckeho hnutia opatruje Archív Ústavu dejín KSČ v Prahe a Archív Ústavu dejín KSS v Bratislave. Z ďalších archívov je to Vojenský historický archív, Archív kancelarie prezidenta republiky, Archív Ministerstva zahraničních vecí a Archív Ústrednej rady odborov v Prahe. Vzhľadom

[4] Pozri L. Hubenák, *O práci a fondoch Štatneho slovenského ústredného archívu*, Historický časopis, roč. VII, 1959, č. 3, 477—485.
Podrobnejšie údaje k vývoju archívnictva na Slovensku dáva štúdia: L. Hubenák, *Štátny slovenský ústredný archív* (dejiny archívu), *Sprievodca po fondoch Štátneho slovenského ústredného archívu* I. zv., SAS, Bratislava 1964.

na predchádzajúci štátoprávny vývoj nachádza sa dôležitý archívny materiál k dejinám štátu a práva na Slovensku aj v rakúskych archívoch, hlavne v Haus-, Hof- und Staatsarchive, Finanz und Hofkammerarchive a Kriegsarchive vo Viedni.

K dejinám štátu a práva na Slovensku do roku 1918 nachádza sa významný materiál aj vo fondoch Maďarského krajinského archívu (Magyar Országos Levéltár), kde sú uložené fondy centrálnych orgánov a inštitúcií z bývalého Uhorska, ďalej v Archíve Vojenského historického ústavu (Hadtörténeti Intézet Levéltára) a v Ústave dejín strany pri ÚV Maďarskej robotníckej socialistickej strany (A magyar szocialista munkáspárt központi bizottságának Párttörténeti Intézete) v Budapešti.[5]

Základný prehľad o archívnych fondoch Maďarského krajinského archívu (MOL-Magyar Országos Levéltár) podávajú archívne pomôcky vydávané ústredím maďarských archívov (LOK-Levéltárak Országos Központja). Z doteraz vydaných maďarských archívnych pomôcok, ktoré sú k dispozícii bádateľom v ŠSÚA uvádzame:

1. Wellmann Imre, *A Magyar kancelária levéltára*, LOK 1951.
2. Sinkovics István, Felhő Ibolya, *Pénzügyigazgatási levéltárak*, LOK 1952.
3. Varga Endre és Párdányi Miklós, *Bírósági levéltárak*, LOK, Budapest 1952.
4. Sashegyi Oszkár, *Absolutizmuskori levéltárak*, LOK Budapest 1952.
5. Paulinyi Oszkár, *A Helytartótanács levéltára*, LOK, Budapest 1954.
6. *Polgári kori és tanácsköztársasági központi kormányhatóságok levéltárai*, LOK, Budapest 1957.
7. *A Magyar Országos levéltár fond-és állagjegyzéke*, 1 rész A-P szekciók, 2. rész Q-X szekciók és mutatók, LOK, Budapest 1959.
8. *Központi Gazdasági levéltár fondjainak jegyzéke*, LOK, Budapest 1959.
9. Kiss Dezső, *A Földmüveléss-, ipar-és kereskedelemügyi minisztérium levéltára* (1867—1888), LOK, Budapest 1958.
10. Kardos Kálmán, *A Közmunka és közlekedésügyi minisztérium levéltára* (1867 až 1888), LOK, Budapest 1958.
11. Szűcs László, *A Miniszterelnökség levéltára* (1867—1944), LOK, Budapest 1958.
12. Bélay Vilmos és Kardos Kálmán, *A Pénzügyminisztérium levéltára* (1867 až 1944), LOK, Budapest 1960.
13. Bélay Vilmos és H. Kohut Mária, *Kereskedelemügyi minisztérium levéltar* (1889—1899/—1942), *Kereskedelem és közlekedésügyi minisztériumi levéltár* (1935 až 1945), *Iparügyi minisztériumi levéltár* (1919—1924/—1933), *Országos közellátási hivatal* (1940—1945), LOK, Budapest 1961.
14. Szűcs László, *Országgyüllési levéltár* (1861/1867—1945/1948) *Államfői hivatalok levéltára* (1890) 1920—1948, *Király személye körüli minisztérium* (1861) 1867—1918, MMLO, Budapest 1961.
15. Kiss Dezső, *Földmüvelésügyi minisztériumi levéltár* 1889—1945, I—III, LOK, Budapest 1961.
16. Szászi András, *A Belügyminisztériumi levéltár* 1867—1945, I—III, LOK, Budapest 1961.
17. Bognár Iván, *Igazságügyminisztériumi levéltár* (1866—1949), MMLO, Budapest 1962.
18. Bélay Vilmos, *Vallás-és Közoktatásügyi Minisztériumi levéltár* (1867) 1916—1945 (1949), MMLO, Budapest 1963.
19. Ember Győző, *Az 1848/49-i Minisztérium levéltára*, MTA, Budapest 1950.
20. Felhő I., Vörös A., *A Helytartótanácsi levéltár*, MTA, Budapest 1961.

[5] Podrobné údaje podáva štúdia Michala Kušíka, *Slovenika v Maďarsku podľa základných inventárov OL*, Sborník archivních prací, roč. VI., č. 2.

V prvej polovici 19. storočia už v celej Európe silne pokročil rozvoj kapitalistických výrobných vzťahov a dochádzalo k vyostrovaniu triednych rozporov. Avšak na rozdiel od ostatných štátov Európy boli triedne pomery v Rakúsku-Uhorsku komplikované a popretkávané národnostnými rozpormi, pretože monarchia bola mnohonárodnostným štátom. Národnostné hnutie hralo významnú úlohu v procese boja proti feudalizmu a absolutizmu aj v revolučných rokoch 1848—49. Slovenské snaženia prejavili sa v revolučnom roku 1848 predkladaním celého radu slovenských žiadostí panovníkovi. V septembri 1848 dozrela myšlienka ozbrojeného slovenského povstania proti maďarskej vláde pod vedením Slovenskej národnej rady, ktorá z hľadiska štátoprávneho predstavuje revolučnú slovenskú vládu.

K revolučným rokom 1848—49 nachádza sa v ŠSÚA materiál v Zbierke dokumentov k rokom 1848—1849. Zbierka obsahuje rôzne revolučné vyhlášky, oznámenia a proklamácie, nariadenia, volebné letáky, menoslovy slovenských dobrovoľníkov, rozkazy veliteľa rakúskych vojsk Windischgrätza, zatykače na predstaviteľov slovenského národného hnutia, žiadosti slovenského národa atď.

Písomnosti žúp

Verejnú správu v bývalom Uhorsku od čias prvých kráľov až do zániku Rakúsko-uhorskej monarchie vykonávali samosprávne celky zvané župy. Ich kompetencia i organizačná štruktúra nebola vždy rovnaká; menila sa podľa stupňa vývoja spoločnosti i podľa foriem štátnej správy. Župy vo svojich pôvodných hraniciach trvali i v prvých rokoch predmníchovskej ČSR až do konca roku 1922. Archívny materiál župnej správy delí sa na niekoľko období:

I. Obdobie feudálne, čiže stavovské (od najstarších čias do roku 1849).

II. Obdobie bachovského absolutizmu (1849—1860).

III. Obdobie od Októbrového diplomu do rakúsko-uhorského vyrovnania (1860—67).

IV. Obdobie od rakúsko-uhorského vyrovnania do zániku Rakúsko-uhorskej monarchie (1867—1918).

V. Obdobie I. ČSR (1919—1922).

Každé z týchto období má svoje charakteristické črty, ktoré sa odrážajú i v spisovom materiále. V jednotlivých obdobiach sa menil jednak okruh vybavovaných záležitostí, spisová manipulácia i jazyk písomností, jednak postoj vládnúcej triedy k vykonávaniu verejnej správy. Tento

prehľad uvádzame preto, lebo takéto rozčlenenie materiálu (pravda pokiaľ sa zachoval) je jednotné pri všetkých župných fondoch a vo všetkých štátnych archívoch.

Fondy štátnych archívov sú najdôležitejším prameňom k poznaniu dejín štátu a práva na Slovensku v období 1848—1918. A z nich je to predovšetkým písomný materiál žúp.

Revolúcia v roku 1848/49 prináša zmeny i do župnej správy. Zákony z roku 1848 neznamenajú iba zrušenie desiatkov urbárskych povinností, robôt a panských súdov; znamenajú i zmenu vo funkcii samosprávnych orgánov.

Po porážke revolúcie schválil panovník 17. októbra 1849 tzv. provizórium (t. j. dočasnú úpravu verejnej správy), v zmysle ktorého veliteľ rakúskych vojsk v Uhorsku vydal nariadenie o vyhlásení dočasnej organizácie verejnej správy. V roku 1853 prichádza k tzv. definitívnemu zriadeniu verejnej a súdnej správy. Príloha D nariadenia Ministerstva vnútra, pravosúdia a financií zo dňa 19. januára 1853 obsahuje úpravy o organizácii župných úradov i vymedzenie ich úradnej pôsobnosti. V štátnych archívoch sa nachádzajú archívne fondy nasledujúcich žúp:

1. Bratislavská župa (1396—1922), Trenčianska župa (1481—1922), Tekovská župa (1280—1923), Komárňanská župa (1280—1918), Dolnonitrianska župa (1850—1861), Rábsko-komárňansko-ostrihomská župa (1919—1922), Komárňanská župa (1919—1923), Zvolenská župa (1382—1922), Hontianska župa (1576—1922), Gemer-Malohontianska župa II (1803—1922), Novohradská župa (1900—1922), Zemplínska župa (1866—1901), Šarišská župa (1400—1922), Abovská župa (1564—1881), Turnianska župa (1569—1882), (samostatná skupina župné orgány z revolučných rokov 1848/49), Abovsko-turnianska župa (1785—1922), Spišská župa (1498—1922), Hlavný župan mesta Košíc (1862—1917), Hlavný župan miest Košíc, Prešova, Bardejova a Sabinova (1871—1874), Oravská župa (1584—1922), Turčianska župa (1486—1922), Liptovská župa (1391—1922).

Z písomností Trenčianskej župy sa z obdobia od porážky revolúcie 1849 do obnovenia činnosti samosprávnych žúp zachovali iba nepatrné zlomky písomností. Väčšina bola zničená po roku 1922 zlým umiestením vo vlhkých miestnostiach, časť bola zničená v rokoch 1942—1945. Tajné prezidiálne spisy vládneho komisára a náčelníka Trenčianskej župy boli prenesené do Krajinského archívu v Budapešti už v minulom storočí.

Z písomností obdobia 1861—1918 okrem už prv spomínaných skupín, ktoré sa nachádzajú vo všetkých župných fondoch (hlavný župan, podžupan atď.) upozorňujeme na skupinu: Písomnosti Poľnohospodárskeho výboru (1893—1905), písomnosti župnej sprostredkovateľne práce pre poľnohospodárskych robotníkov (1900—1918) a hlavne na skupinu Štatúty župy a obcí (1886—1917), ktorá obsahuje jednak tlačené zbierky štatútov a okrem toho veľa návrhov a osnov jednotlivých štatútov pre územie trenčianskej župy.

Obdobie od Októbrového diplomu do rakúsko-uhorského vyrovnania vy-

kazuje značné organizačné zmeny vo verejnej správe. Októbrovým diplomom bola síce činnosť žúp od roku 1861 obnovená, no už toho istého roku bola ich samospráva znovu zrušená a verejnú správu riadia županskí miestodržitelia, ktorí si menujú župana i ostatných župných úradníkov. Tento stav sa odráža i na zachovanom spisovom materiáli, kde okrem prezidiálnych spisov hlavného župana (županského miestodržiteľa) javia sa dve skupiny písomností: písomnosti podžupanské a písomnosti verejnosprávne. Do pôsobnosti župy sa navracia i súdnictvo.

V písomnostiach župného zastupiteľstva okrem všeobecných záležitostí verejnej správy možno sledovať i politický ruch, súvisiaci s obnovením župnej samosprávy.

Písomnosti hlavného župana okrem zpráv o reorganizácii verejnej správy a súdnictva obsahujú aj personálne záležitosti župného úradu, sledovanie politického života v župe, bezpečnostné záležitosti, štatúty spolkov, záležitosti úpravy cien, vysťahovalectva atď. Písomnosti podžupana obsahujú všeobecné správne záležitosti.

Verejnosprávne písomnosti obsahujú zoznamy obcí služnovských obvodov, vydávanie domovských listov, cestovných pasov, knižiek podomového obchodu.

Na podklade noriem z r. 1861 „Dočasných súdnych pravidiel judexkuriálnej konferencie“ sa obnovila súdna právomoc žúp. Vykonávateľom tejto právomoci mali byť: a) podžupanský súd, b) župná súdna stolica. Podžupanský súd mal pompetenciu v občianskych právnych záležitostiach, menších sumárnych sporoch a v urbárskych záležitostiach. Písomnosti bratislavského podžupanského súdu sa nezachovali. Zo súdnych písomností zachovalo sa vo fonde Trenčianskej župy torzo písomností Podžupanského súdu (1863—1868) a Župného súdu (1861—1871). Župná súdna stolica pôsobila do roku 1871. Od 1. januára 1872 bola súdna právomoc župy na základe zák. čl. XXXI z r. 1871 prenesená na samostatné súdy zvané kráľovské súdne stolice, neskôr sédrie.

V období po roku 1867 upevňuje maďarská buržoázia svoju moc. V tomto období sa rozvíja v Uhorsku priemysel a rastie robotnícka trieda. Zároveň je toto obdobie charakterizované silnými maďarizačnými tendenciami; ako ich protiváha objavujú sa v slovenskom obyvateľstve myšlienky panslavizmu a československej jednoty. Odrazy týchto snáh nachádzame hlavne v písomnostiach hlavného župana. V ostatných verejnosprávnych písomnostiach vidno postupné obkliešťovanie právomoci župnej samosprávy v prospech štátnych úradov.

Najdôležitejšiu skupinu spisového materiálu župy tvoria písomnosti Hlavného župana. Hlavný župan bol politickou vrchnosťou nielen župným úradníkom, ale i všetkým štátnym úradom na území župy. Od r. 1868 do r. 1890 bola jeho agenda jednotná; v r. 1891 sa rozdeľuje na agendu

dôvernú a všeobecnú, dôverné spisy sa manipulujú zvlášť. Spisový materiál obsahuje zprávy o politických udalostiach v župe, mobilizačné plány, zprávy o rozvoji robotníckeho hnutia, smernice na zmarenie snáh o uskutočnenie československej jednoty, inštrukcie ministerstva vnútra pre hlavného župana, zprávy o reorganizácii štátnych úradov, pozorovanie národnostných i sociálnych pohybov, programy valného zhromaždenia municipiálneho výboru, štatistiku o pohyboch obyvateľstva, vysťahovalectva, zprávy o stavbe železníc, písomnosti týkajúce sa zásobovania obyvateľstva, rekvirácie.

Spisový materiál podžupana umožňuje sledovať celý verejný život v župe po každej stránke. Podžupan bol prvým úradníkom župy, mal rozhodovacie právo vo všetkých verejnosprávnych záležitostiach, ktoré nepatrili do pôsobnosti valného zhromaždenia municipiálneho výboru, župného verejnosprávneho výboru alebo jednotlivých štátnych úradov v župe. Vykonával nariadenia hlavného župana, vlády a uznesenia valného zhromaždenia. Bol tiež odvolacou vrchnosťou od rozhodnutí obecných predstavených, alebo hlavných slúžnych. V podžupanských písomnostiach sa nachádzajú i rozpočty a záverečné účty obcí, zprávy o verejných stavbách a o stavbách tovární.

V samosprávnych záležitostiach župy bol najvyšším orgánom župný municipiálny výbor. Svoju právomoc vykonával municipiálny výbor na valných zhromaždeniach, na ktoré sa schádzal pod predsedníctvom hlavného župana alebo podžupana aspoň dvakrát do roka. O zasadnutiach sa viedli zápisnice, do ktorých sa zapisovali rozhodnutia a uznesenia municipiálneho výboru. Obsah zápisníc a spisov tvoria opatrenia proti epidémiám, náhradu vojnových škôd, obecné účty, vyúčtovania obcí a základín, správ sirotských majetkov, stavby mostov, ciest škôl, železníc, úpravy okresov atď.

Skupina písomností Ústredný volebný výbor obsahuje materiál k voľbám za obdobie rokov 1865—1919. Volebný výbor zostavoval zoznamy voličov poslancov do snemu a pôsobil pri administratívnych prácach, súvisiacich s poslaneckými voľbami.

Ako samostatné skupiny písomností fondu župy sú uložené písomnosti: Právny zástupca, právny podzástupca, hlavný župný lekár, župná sirotská stolica, župná polícia a archív.

Písomnosti slúžnovských úradov

Veľkú skupinu vo všetkých štátnych archívoch tvoria archívne fondy slúžnovských úradov. Slúžnovské úrady boli zriadené a ich pôsobnosť bola vymedzená nariadením ministerstiev vnútra, spravodlivosti a finan-

cií zo dňa 19. januára 1853, ktoré bolo vlastne prílohou B základnej úpravy o definitívnom zriadení. Svoju činnosť započali 29. apríla 1854. Slúžnovské úrady boli najnižšou inštanciou vo verejnosprávnych a súdnych záležitostiach, ktoré neboli výslovne vyhradené kompetencii iných orgánov.

Čo sa týkalo politickej správy vo všeobecnosti, boli slúžnovské úrady povinné starať sa o vykonávanie zákonov o zachovaní bezpečnosti, verejného poriadku a pokoja vo svojom obvode a o zverejňovanie zákonov a úradných nariadení. Starali sa o inštitúcie, postavené pod ich dozor. V prvej inštancii vykonávali živnostenské záležitosti, spoluúčinkovali pri sčítaní ľudu a vojenských obvodoch. Starali sa o ubytovanie vojska. Vydávali povolenia ku sobášom, okrem prípadov, ktoré boli vyhradené vyšším úradom. Dozerali na tlačové orgány, na účinkovanie spolkov v okrese a na uplatňovanie štátnych záujmov pri cirkevných a osvetových základinách. Hraničné slúžnovské úrady mali podávať nadriadenému politickému orgánu správy o stave štátnych hraníc a hraničných znakov. Dozerali na zachovávanie predpisov, týkajúcich sa poľnohospodárstva, lesníctva, poľovníctva a rybolovu. Vyhotovovali „vandrovné knižky", cestovné pasy, vidovali knižky podomových obchodníkov atď.

V odbore súdnictva boli slúžnovské úrady vrchnosťou v 1. inštancii vo všetkých občianskych a trestných záležitostiach, ktoré neboli výslovne vyhradené iným vrchnostiam.

V daňových a pokladničných záležitostiach slúžnovské úrady spolupracovali na vyhotovovaní a revíziách katastrov pozemkovej dane, zbierali záznamy o príjmoch z prenájmu domov, vykonávali prieskumy za účelom vymerania zárobkovej dane. Boli nadriadenými orgánmi daňových úradov vo svojom obvode.

Činnosť slúžnovských úradov bola upravená úradnou inštrukciou Ministerstva vnútra zo dňa 17. marca 1855, ktorá obsahovala podrobné predpisy o vnútornej organizácii a ich rokovacom poriadku. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa i pôsobnosť slúžnovských úradov postupne upravovala. Po odlúčení súdnictva od verejnej správy i slúžnovské úrady strácajú svoju súdnu právomoc. Verejnosprávnu funkciu slúžnovských úradov postupne vymedzujú zákonné články, z ktorých sú najdôležitejšie zák. čl. XLII. z r. 1870 a zák. čl. XXI. z r. 1886. Činnosť slúžnovských úradov trvala až do konca roku 1922.

Zachovali sa archívne fondy týchto slúžnovských úradov: SÚ Bratislava (1859—1922), SÚ Dunajská Streda (1862—1922), SÚ Galanta (1854—1922), SÚ Malacky (1861—1922), SÚ Senec (1872—1922), SÚ Šamorín (1871—1922), SÚ Trnava (1856—1922), SÚ Bánovce (1889—1922), SÚ Bytča (1861—1922), SÚ Čadca (1859—1922), SÚ Ilava (1874—1922), SÚ Kysucké Nové Mesto (1872—1922), SÚ Považská Bystrica (1855—1922), SÚ Púchov (1871—1922), SÚ Trenčín (1862—1922), SÚ Žilina (1856—1922), SÚ v Hlohovci (1854 až 1922), SÚ v Holíči (1854—1922), SÚ v Myjave (1850—1922), SÚ v Nitre (1855—1922),

SÚ v Novom Meste nad Váhom (1850—1922), SÚ v Nových Zámkoch (1854—1922), SÚ v Piešťanoch (1851—1922), SÚ v Prievidzi (1851—1922), SÚ v Senici (1850—1922), SÚ v Šali (1854—1922), SÚ v Topoľčanoch (1851—1922), SÚ v Žabokrekoch nad Nitrou (1921), Expozitúra SÚ Prievidza v Nitrianskom Rudne (1912—1922), SÚ v Kremnici (1850—1860), SÚ v Leviciach (1852—1922), SÚ v Oslanoch (1851—1922), SÚ vo Vrábľoch (1851—1922), SÚ v Zlatých Moravciach (1851—1922), SÚ v Žiari nad Hronom (1851 až 1922), SÚ v Hurbanove (1854—1909), SÚ v Komárne (1850—1922), SÚ v Štúrove (1854—1870), SÚ B. Bystrica (1850—1922), SÚ Brezno (1855—1922), SÚ Zvolen (1850 až 1922), SÚ Veľká Slatina (1850—1922), SÚ Svätý Ondrej (1862—1880), SÚ Sliač (1862—1868), SÚ Pohorelá (1909—1922), SÚ Ratková (1852—1922), SÚ Revúca (1854 až 1922), SÚ Hnúšťa (1853—1920), SÚ Rožňava (1851—1922), SÚ Muráň (1850—1853), SÚ Plešivec (1851), SÚ Rimavské Brezovo (1853—1860), SÚ Štítnik (1851—1853), SÚ Tornaľa (1859—1860), SÚ Krupina (1850—1922), SÚ Pastuchov (1921), SÚ Modrý Kameň (1913—1922).

Písomnosti Verejnosprávnych výborov

Obdobie po roku 1877 je v uhorskej verejnej správe charakterizované tendenciou štátu dostať pod priamu kontrolu čo najviacej odborov verejnej správy. Vyčleňuje sa zo župnej právomoci súdnictvo, zriaďujú sa štátne stavebné úrady, školské inšpektoráty, finančné riaditeľstvá, poštové a telegrafné obvody atď. No napriek tomu, si obnovené župy predsa zachovali určitý samosprávny charakter. Bolo preto treba vytvoriť orgán, ktorý by dbal na to, aby verejná správa i pri tejto dvojkoľajnosti bola jednotná. Štát potreboval tiež kontrolu nad týmito samosprávnymi orgánmi a snažil sa zabezpečiť správne vykonávanie nariadení a zabezpečovanie štátnych záujmov v samosprávnych celkoch. Tieto okolnosti podmienili vznik koordinačného aparátu, ktorý bol zák. čl. VI. z r. 1876 zriadený v každej župe a municipiálnom meste a dostal názov Verejnosprávny výbor. Verejnosprávne výbory boli v činnosti až do roku 1919; poštátnením župných úradov po vzniku I. ČSR strácajú svoju funkciu a zanikajú. Písomnosti verejnosprávnych výborov obsahujú podrobný prehľad verejných udalostí na území príslušnej župy a tiež prehľad opatrení, ktoré župa vykonala ako samosprávny orgán. Možno tu tiež sledovať všetky zásahy štátu do hospodárskeho a verejného života župy.

Zachovali sa tieto archívne fondy: Verejnosprávny výbor v Bratislavskej župe (1876 až 1919), Verejnosprávny výbor v Trenčianskej župe (1876—1918), Verejnosprávny výbor Liptovskej župy (1876—1919), Verejnosprávny výbor Oravskej župy (1876—1919), Verejnosprávny výbor Turčianskej župy (1876—1920), Verejnosprávny výbor Nitrianskej župy (1876—1923), Verejnosprávny výbor Tekovskej župy (1876—1921), Verejnosprávny výbor Komárňanskej župy I (1876—1918), Verejnosprávny výbor Rábsko-komárňanskoostrihomskej župy (1919—1922), Verejnosprávny výbor Komárňanskej župy II (1919 až 1923), Verejnosprávny výbor Abovskej župy (1876—1881), Verejnosprávny výbor Turnianskej župy (1876—1881), Verejnosprávny výbor Abovsko-turnianskej župy (1882 až 1919), Verejnosprávny výbor Spišskej župy (1876—1918), Verejnosprávny výbor Šarišskej župy (1876—1922), Verejnosprávny výbor Zvolenskej župy (1876—1919), Verejnosprávny výbor Gemer-malohontskej župy (1876—1919), Verejnosprávny výbor Hontianskej župy (1883—1919), Verejnosprávny výbor Novohradskej župy (1885—1919).

Písomnosti rezortných štátnych úradov

Písomnosti rezortných štátnych úradov sa zachovali v nasledujúcich archívnych fondoch: Štátny stavebný úrad v Bratislave (1876—1922), Štátny stavebný úrad v Trenčíne (1868—1922). Štátny stavebný úrad v Komárne (1888—1919), Štátny stavebný úrad v Nitre (1890—1921), Štátny stavebný úrad v Dolnom Kubíne (1877—1922), Štátny stavebný úrad v Liptovskom Mikuláši (1877—1922), Štátny stavebný úrad v Martine (1883 až 1922), Štátny stavebný úrad v Levoči (1878—1922), Štátny stavebný úrad v Rimavskej Sobote (1908—1922).

Tendencia podriadiť štátnej čo najväčší okruh verejných záležitostí zasiahla i správu lesov. Zák. čl. XXXI z r. 1879, tzv. lesný zákon vyhlásil lesnú správu za doplňujúcu časť štátnej správy, zachovali sa fondy: Lesný inšpektorát v Bratislave (1880—1922), Štátny lesný úrad v Trenčíne (1893—1922), Okresná lesná správa v Bratislave (1885 až 1922), Lesná správa v Prešove (1880—1928), Štátny lesný úrad v B. Bystrici (1899 až 1922), Štátny lesný inšpektorát v B. Bystrici (1880—1923).

Archívne fondy hospodárskeho rázu

Uhorsko zostalo agrárnou krajinou aj po vyrovnaní. Uhorská buržoázia nebola ešte tak silná, aby likvidovala zbytky feudalizmu. Živnostenský zákon č. 8/1872 mal zabezpečiť rozvoj kapitalistickej výroby, ale už po 12 rokoch bol nahradený novým zák. čl. 17/1884. Ďaleko dôležitejšie než táto zákonná úprava hospodárskeho samovývoja kapitalizmu, boli zákonné články o podpore uhorského priemyslu. Dôsledkom poľnohospodárskej krízy nastalo v Uhorsku uvoľnenie kapitálu, ktorý povzbudzoval maďarskú buržoáziu k podnikaniu. K rozvoju kapitalizmu v Uhorsku značne prispela aj horúčka zakladania železníc. Prekotne sa zakladali aj banky a rozvoj kapitalistického úverového systému zrodil maďarskú bankovú buržoáziu. V roku 1886 začala svoju činnosť aj „Tatra" hornouhorská banka, úč. spol. v Martine. Archívny fond Tatra banka (1886—1948) je jediným svojho druhu opatrovaný v Štátnom slovenskom ústrednom archíve a obsahuje cenné doklady k hospodárskym dejinám, najmä však k rozvuje peňažníctva na Slovensku a k jeho koncentrácii. Korešpondencia s americkými peňažnými ústavmi poskytuje aj obraz o slovenskom vysťahovalectve.

V osemdesiatych rokoch dochádza k zakladaniu slovenských peňažných spolkov, vzájomných pokladníc a sporiteľní. Cieľom ich činnosti bolo podporiť slovenské hospodárske podnikanie. Čiastočný obraz možno získať vo fondoch: Filiálka Martinskej účastinárskej sporiteľne v Liptovskom Mikuláši (1884—1893) a Spišská úverná banka, úč. spol. v Levoči (1877 až 1939).

Pre rozvoj kapitalistického obchodu boli dôležité obchodné a priemyselné komory. V Štátnom slovenskom ústrednom archíve sa nachádzajú archívne fondy: Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici (1890

až 1948). Obchodná a priemyselná komora v Košiciach (1872—1948) a Obchodná a priemyselná komora v Bratislave (1922—1948).

Najúplnejšie je zachovaný materiál Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktorá bola zriadená na základe § 4 zák. čl. VI. z roku 1868 nariadením ministra obchodu č. 5408 z 27. januára 1890. Až na nepatrné výnimky, najmä do roku 1919 sa zachovali všetky písomnosti. Fond nebol poznačený vojnovými udalosťami, ako tomu bolo u ostatných obchodných a priemyselných komôr. Písomnosti fondu sú cenným pramenným materiálom k obdobiu rokov 1890—1948 k rôznym otázkam hospodárskych dejín na Slovensku.

Medzi prvými obchodnými a priemyselnými komorami, ktoré vznikli na území bývalého Uhorska patrila aj komora v Košiciach, založená 30. novembra 1850. Z jej písomnosti sa však zachoval iba nepatrný fragment.

Najvýznamnejšou obchodnou a priemyselnou komorou na Slovensku bola bratislavská, založená 25. augusta 1850, pretože na jej území sa nachádzal najdôležitejší priemysel na Slovensku. Spisový materiál od založenia Obchodnej a priemyselnej komory v Bratislave až do roku 1940, až na malé fragmenty spisov z predmníchovskej ČSR bol zničený.

Písomnosti fondov centrálnych úradov

Fondy centrálnych úradov bývalého Uhorska ako sme už spomenuli nachádzajú sa v Maďarskom krajinskom archíve v Budapešti. Z fondov ústrednej povahy týkajúcich sa Slovenska, je opatrovaný v ŠSÚA len fragment materiálu 2 úradov. Tieto materiály boli získané spisovou rozlukou v zmysle dohody o spisovej rozluke z 3. júna 1927 č. 160/Zb. z. a n. a časť bola odovzdaná do ČSR z Rumunskej ľudovej republiky. Je to predovšetkým archívny fond Uhorské kráľovské ministerstvo vnútra (1875—1918) (Magyar királyi Belügyminisztérium), ktoré bolo zriadené po rakúsko-uhorskom vyrovnaní 11. III. 1867. Fond poskytuje údaje k politickej, hospodárskej, národnostnej i kultúrnej problematike Slovenska v rámci Rakúsko-uhorskej monarchie od druhej polovice minulého storočia až do roku 1918. Bohatý je zvlášť materiál k slovenskému národnému hnutia, k otázkam slovanskej vzájomnosti, rusko-slovenským a slovensko-českým vzťahom, a pramene o maďarizácii slovenského obyvateľstva. Mnoho materiálu sa nachádza k otázkam verejnej správy vnútornej, k otázkam samosprávnych orgánov župy, okresov, miest so zriadeným magistrátom, ďalej k problematike obcí a zvlášť k hospodárskemu životu miest na Slovensku. Archívny fond Uhorské kráľovské ministerstvo pôdohospodárstva 1874—1917 (Magyar királyi Földmivelésügyi minisztérium) je len torzo z materiálov bývalého M. k. ministerstva pôdohospodárstva, priemyslu

a obchodu, M. k. ministerstva pôdohospodárstva a M. k. ministerstva verejných prác a dopravy. Nachádza sa tu hlavne materiál k problematike rozvoja kapitalistických výrobných vzťahov v poľnohospodárstve, k otázkam lesného hospodárstva, stavbe ciest a železníc a protipovodňovej a regulačnej činnosti na dolnom toku Váhu.

Po vypuknutí I. svetovej vojny boli pri jednotlivých župách zriadení vládni komisári pre vojnové záležitosti a veci verejného zásobovania. Funkcia vládnych komisárov bola zrušená v roku 1916. Zachovali sa fondy: Vládny komisár pre vojnové záležitosti v Bratislave (1914—1916), Vládny komisár v Nitre (1905—1906) a (1914—1916), Zajatecký inšpekčný dôstojník pre Zvolenskú župu (1916—1918), Ľudová kancelária pre vojnovú starostlivosť v B. Bystrici (1918—1919), Vládny komisár v B. Bystrici (1914—1916).

Súdna správa v rokoch 1850—1861

Reorganizácia verejnej správy, ktorá sa uskutočnila po porážke maďarskej revolúcie v r. 1849, priniesla i odlúčenie súdnictva od administratívy. Vyhláška o dočasnej organizácii súdnictva a občianskom súdnom poriadku, vydaná 10. novembra 1849 a uverejnená 15. februára 1850 nariaďovala, že súdna správa v Uhorsku sa má postupne vybudovať v týchto stupňoch: 1. okresné súdy, 2. krajské súdy, 3. dištriktuálne hlavné súdy, 4. najvyšší súd. Táto dočasná úprava súdnictva bola v platnosti až do tzv. definitívneho zriadenia, ktoré bolo upravené tzv. Základnou organizačnou úpravou definitívneho zriadenia, t. j. nariadením ministrov vnútra, spravodlivosti a financií zo dňa 19. januára 1853. Okrem toho boli zriaďované i tzv. mestsky delegované okresné súdy. Potreba právneho usporiadania vzájomných práv a povinností medzi bývalými zemepánmi a poddanými si vynútila zriadenie urbárskych súdov. Podklad k ich zriadeniu dal § 28 cisárskeho patentu zo dňa 2. marca 1853, ktorý stanovil, že v každej župe sa má zriadiť urbársky súd. Druhou inštanciou v urbárskych záležitostiach boli urbárske hlavné súdy, treťou Najvyšší urbársky súd vo Viedni. Po vydaní Októbrového diplomu bolo súdnictvo znovu pričlenené k administratíve; súdne inštitúcie ako samostatné úrady pôsobili do mája 1861. Definitívne bolo súdnictvo od administratívy odlúčené v roku 1871. Zachovali sa nasledujúce archívne fondy súdov:

Krajské súdy: Krajinský súd v Bratislave (1850—1861), Krajský súd v Trenčíne (1850 až 1860), Krajský súd v Košiciach (1850—1861), Krajský súd v Dolnom Kubíne (1850 až 1861), Krajský súd v Liptovskom Mikuláši (1850—1854), Krajský súd v Martine (1850—1853), Krajský súd v Komárne (1850—1851), Krajský súd v Zlatých Moravciach (1850—1854), Župný súd v Banskej Bystrici (1854—1861), Župný súd v Nitre (1849 až 1861), Župný súd v Trnave (1854—1861), Župný súd v Prešove (1850—1861), Župný súd v Banskej Bystrici (1850—1860), Župný súd v Rimavskej Sobote (1850—1861), Župný súd v Levoči (1850—1861).

Urbárske súdy: US v Bratislave (1856—1861), US v Trenčíne (1856—1861), Oravsko-Turčiansky urbársky súd v Dolnom Kubíne (1856—1861), US v Liptovskom Mikuláši (1857—1860), US v Komárne (1856—1861), US v Nitre (1856—1861), US v Ostrihome

(1856—1861), US V Trnave (1856—1861), US v Zlatých Moravciach (1856—1861), US v Košiciach (1856—1871), US v Levoči (1856—1861).

Okresné súdy sborové: Okresný sborový súd v Bratislave (1851—1853), OSS v Dolnom Kubíne (1850—1854), OSS v Lipt. Mikuláši (1850—1854), OSS v Martine (1851 až 1854). OSS v Košiciach (1850—1854), OSS v Turni (1850—1854), OSS v Kežmarku (1850—1854), OSS v Spišskej Novej Vsi (1850—1854), OSS v Bardejove (1850—1854), OSS v Prešove (1850—1854), OSS v Rim. Sobote (1852—1854), OS v Novom Meste nad Váhom (1850—1854), OSS v Prievidzi (1850—1854), OSS v Skalici (1852—1854).

Okresné súdy: OS v Trnave (1850—1853), OS v Ilave (1850—1854), OS v Považskej Bystrici (1850—1854), OS v Trenčíne (1851), OS v Dvoroch nad Žitavou (1851—1854), OS v Hlohovci (1850—1854), OS v Komárne (1850—1871), OS v Leviciach (1850—1854), OS v Myjave (1851—1854), OS v Oslanoch (1851—1854), OS v Senici (1851—1854), OS v Topoľčanoch (1850—1854), OS vo Veľkých Kostolanoch (1850—1854), OS vo Vrábloch (1850—1854), OS vo Vyhniach (1850—1854), OS v Zlatých Moravciach (1850—1854), OS v B. Bystrici (1850—1853), OS v Brezne (1850—1853), OS vo Zvolene (1852—1853), OS vo Vigľaši (1850—1853), OS v Ratkovej (1853), OS v Rimavskom Brezove (1851 až 1853), OS v Štítniku (1852—1853), OS v Lemešanoch (1850—1854), OS v Kláštore pod Znievom (1850—1854), OS v Liptovskej Sielnici (1850—1854), OS v Ružomberku (1850 až 1854), OS v Tvrdošíne (1850—1854), OS v Moldave (1850—1854), OS v Rozhanovciach (1850—1854), OS vo Veľkej Ide (1850—1854), OS v Ždani (1850—1853), OS v Gelnici (1850—1854), OS v Levoči (1850—1854), OS v Spišskej Starej Vsi (1850—1854), OS v Spišskom Podhradí (1850—1854), OS v Spišskom Štvrtku (1850—1854), OS v Starej Ľubovni (1850—1854).

Mestsky delegované okresné súdy: Mestsky delegovaný okresný súd v Bratislave (1855—1860), Mestsky delegovaný okresný súd v Trnave (1853—1861), Mestsky delegovaný okresný súd v Trenčíne (1850—1860), Mestsky delegovaný súd v Dolnom Kubíne (1854—1861), Mestsky delegovaný okresný súd v Nitre (1853—1861), Mestsky delegovaný súd v Prešove (1854—1860), Mestsky delegovaný okresný súd v Košiciach (1854 až 1861), Mestsky delegovaný okresný súd v Levoči (1854—1861).

Orgány verejnej žaloby: Štátny zástupca v Košiciach (1850—1861), Námestník štátneho zástupcu v Košiciach (1853—1854), Námestník št. zástupcu v Turni (1850—1853), Štátny zástupca v Levoči (1850—1861), Námestník št. zástupcu v Kežmarku (1850 až 1854), Námestník štátneho zástupcu v Spišskej Novej Vsi (1850—1854), Štátne zastupiteľstvo v B. Bystrici (1850—1860), Štátne zastupiteľstvo v Dolnom Kubíne (1856 až 1857), Štátny zástupca v Prešove (1850—1861), Štátny zástupca — námestník v Bardejove (1850—1854), Štátny zástupca — námestník v Prešove (1850—1854), Štátny zástupca — námestník v Sabinove (1850—1853), Štátne zastupiteľstvo v Zlatých Moravciach (1850—1854).

Súdne inštitúcie po roku 1871:

Zákonný článok IV/1869 definitívne odlúčil súdnictvo od administratívy. Nové tzv. kráľovské súdy začali svoju činnosť dňom 1. januára 1872 na podklade zákonného článku XXXI/1871. Teritoriálnu organizáciu kráľovských súdnych stolíc a ich sídla určil zák. čl. XXXIII/1871. Nariadenie min. spravodlivosti č. 10.222 zo dňa 12. decembra 1871 rozdelilo kompetenciu dovtedajších župných súdnych stolíc, bývalých podžupanských súdov a slúžnovských úradov (v súdnych záležitostiach) medzi kráľovské súdne stolice a okresné súdy. Kráľovské súdne stolice boli zriadené pre každú župu. Po vzniku I. ČSR boli kráľovské súdne stolice premenované na sédrie a v roku 1929 na krajské súdy. Pod týmto názvom trvali súdy do konca I. ČSR, cez obdobie tzv. slovenského štátu i po oslobodení až

do 31. januára 1949, kedy na základe zák. č. 318/1948 Zb. o ľudovom súdnictve zanikli.

V štátnych archívoch nadchádzajú sa tieto archívne fondy súdov: Krajský súd v Bratislave (1872—1941), Krajský súd v Trenčíne (1902—1948), Krajský súd v B. Bystrici (1872—1949), Sedria v B. Štiavnici (1872—1875), Sedria v Martine (1872—1874), Sedria v Šahách (1872—1920), Krajský súd v Rim. Sobote (1872—1938), Krajský súd v Košiciach (1920—1935), Krajský súd v Levoči (1872—1949).

Decentralizáciu dvoch kráľovských súdnych tabúl, a zvýšenie ich počtu na 11 vykonal zák. č. 25/1890. Vtedy vznikli aj súdne tabule v Bratislave a Košiciach. Material súdnej tabule v Košiciach sa nenachádza.

Archívny fond Bratislavská kráľovská súdna tabula (1891—1918) sa až na časť pomocných kníh zachoval úplne a je dôležitým prameňom k právnehistorickému bádaniu. Vo fonde sa nachádzajú osnovy viacerých zákonov a nariadení s pripomienkami, obežníky a prípisy Ministerstva spravodlivosti, Kúrie a súdnych tabúl. Z hľadiska judikatury sú dôležité plenárne rozhodnutia kúrie a tabúl. Bohaté sú aj pramene k dejinám súdnej správy a organizácii súdnictva od konca minulého storočia až do národného oslobodenia, ďalej sú štatistické údaje o činnosti súdov a sédrií. Fond obsahuje aj materiál k hospodárskym dejinám, najmä urbárske záležitosti. Pre dejiny robotníckeho hnutia, k problematike sociálneho zákonodarstva, protirobotníckych opatrení sa vo fonde nachádza materiál hlavne z obdobia rokov 1901—1905.

Súdne väzenské zariadenia: Trestnica a prechodný ústav pre mužov v Leopoldove (1855—1945), Väznica Krajského súdu v Nitre (1874—1945), Väznica Krajského súdu v Komárne (1900—1943).

Písomnosti okresných súdov budú postupne preberané do okresných archívov.

Archívne fondy k problematike kultúrno-politického vývinu

V období po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, v období silnejúceho národnostného útlaku jedinou politickou reprezentantkou slovenského národa bola Slovenská národná strana. V roku 1881 vystúpila pri voľbách do snemu, ale po neúspechu jej predstavitelia rozhodli, že sa ďalších volieb nezúčastnia. V osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch zachováva strana politickú pasivitu. Z predvojnového obdobia činnosti Slovenskej národnej strany sa zachovali zápisnice z rokov 1896—1914. Zápisnice sú cenným a dôležitých prameňom poznania politických pomerov v Uhorsku na prelome XX. storočia, k voľbám, a k problematike slovenského národného života do I. svetovej vojny.

K problematike kultúrno-politického vývoja podávajú ďalej svedectvo: fond Redakcia Národných novín (1870—1916), ktoré vychádzali ako or-

gán slovenskej buržoázie, ďalej Zbierka dokumentov ku kultúrno-politickým akciám (1891—1918). Zbierka obsahuje materiál k národnostnému kongresu nemaďarských národností v roku 1895; k sjazdu slovenských novinárov v Prahe v roku 1898; k oslavám 100. výročia narodenia Fr. Palackého, národopisnej výstave v Prahe (1895) a oslave Šafarikovho jubilea v roku 1895.

V období po rakúsko-uhorskom vyrovnaní ocitol sa slovenský národ na prahu prudkého kapitalistického rozvoja bez vlastnej silnej buržoázie. Slabá slovenská buržoázia nebola schopná konkurenčne čeliť rakúskej veľkoburžoázii a maďarským statkárom. Triedny a národnostný útlak bol jedným zo spôsobov udržania nadvlády. V takejto situácii nemalo slovenské národné hnutie nádeje na uplatnenie požiadavkov zhrnutých v martinskom memorande z roku 1861. Programová platforma daná memorandom, ktorá vyústila predovšetkým v požiadavok kultúrnej a neskôr i administratívnej autonómie slovenského Okolia, javila sa v podmienkach daných vyrovnaním vážne ohrožená. Právne zakotvenie diskriminácie národností a národnostného útlaku obsahoval zák. čl. 44/1868 „vo veci národnostnej rovnoprávnosti". V skutočnosti to bol však len „jazykový" zákon lebo práva nemaďarských národností zúžil na otázku obmedzeného užívania materinského jazyka v styku s miestnymi vrchnosťami a súdmi, prípadne na ľudových školách a v cirkevných orgánoch. Maďarizačná politika v praxi však neuznávala ani princípy tohto minimálneho rešpektovania jazykových práv národností. Najtypickejším nástrojom maďarizácie bola škola. Školský zákon č. 38/1868 a zákon o stredných školách č. 30/1883 síce umožňovali zriaďovanie škôl dokonca aj súkromníkom a inštitúciam a dovoľovali obyvateľstvu posielať deti do akýchkoľvek škôl, táto voľnosť sa však nepresadila, zostala na papieri a v praxi sa stali školy najtuhším nástrojom maďarizácie. Zákonný čl. 18/1879 zaviedol povinnú maďarčinu na ľudových školách. Cirkvám sa aj naďalej ponechávalo právo udržiavať si vlastné školstvo. Zák. čl. 28/1876 sa však prehĺbil vplyv štátnych orgánov na cirkevné školstvo.

Od polovice sedemdesiatych rokov pokračovala nepretržitá maďarizácia, ktorá zahnala nakoniec buržoázne vedenie slovenského národného hnutia do úplnej pasivity až do konca storočia. Jej výsledkom bolo aj rozpustenie Matice slovenskej. Až v polovici rokov deväťdesiatych začalo slovenské národné hnutie znovu ožívať. Slovenský národ zostal v boji proti triednemu a národnostnému útlaku odkázaný na svoje vlastné sily, nemohol sa oprieť o zahraničnú pomoc. Ku koncu storočia došlo k zintenzívneniu česko-slovenských stykov. Nositeľkou myšlienky česko-slovenskej vzájomnosti bola predovšetkým buržoázia, avšak v tomto období začína už aj spolupráca predstaviteľov českého a slovenského robotníckeho hnutia.

K problematike školskej a národnostnému útlaku poskytujú materiál viaceré archívne fondy ŠSÚA. Sú to predovšetkým archívne fondy slovenských gymnázií: Evanjelické gymnázium v Revúcej (1862—1874), Slovenské evanjelické gymnázium v Martine (1866—1875) a Slovenské rímskokatolícke gymnázium v Kláštore pod Znievom (1868—1874). Vhodné podmienky na založenie týchto škôl nastali v období memorandovom a matičnom. Úsilie predstaviteľov slovenského národného hnutia sa stretlo v šesťdesiatych rokoch s priaznivým výsledkom. Dňa 16. septembra 1862 bolo otvorené vo Veľkej Revúcej slovenské gymnázium pod patronátom ev. cirkvi a za podpory slovenskej verejnosti. Ku gymnáziu sa neskôr členil aj učiteľský ústav. V centre Gemera vzniklo významné kultúrne stredisko slovenského národného hnutia. Na gymnáziu študovali žiaci nielen zo Slovenska, ale i z Čiech.

Vznik revúckeho gymnázia mal povzbudivý vplyv na slovenských národovcov, čo sa prejavilo aj v tom, že v Martine — sídle Matice slovenskej bolo založené ďalšie slovenské gymnázium, a v blízkom Kláštore pod Znievom rímskokatolícke gymnázium. Všetky však boli v polovici sedemdesiatych rokov zatvorené.

Dôležitými sú aj archívne fondy vysokých škôl: Kráľovská právnická akadémia v Bratislave (1777—1914), Kráľovská právnická akadémia v Košiciach (1791—1923) a Maďarská kráľovská alžbetínska univerzita v Bratislave (1914—1921). Materiál týchto fondov možno využiť pre štúdium kultúrnych dejín a školstva na Slovensku.

Z iniciatívy slovenských národných buditeľov bola založená v Martine 4. VIII. 1869 Živena — spolok slovenských žien. Činnosť Živeny pred rokom 1918 zasahovala do spoločenského života a do oblasti literárnej a národopisnej. Po zrušení Matice slovenskej roku 1875 podieľala sa Živena významne na rozvíjaní a zveľaďovaní jej literárneho odkazu. Vydávali sa almanachy a letopisy Živeny, založili sa časopisy Dennica, Živena, organizovali národopisné výstavy atď. Archívny fond Živena — spolok slovenských žien (1869—1948) zachycuje cenné dokumenty pre kultúrnopolitické dejiny Slovenska, najmä z obdobia národného obrodenia, ale aj z obdobia predmnichovskej ČSR, Slovenského štátu a po oslobodení do roku 1948, kedy už pravda pôsobil v zmenených podmienkach a pribudli aj nové úlohy.

Silné maďarizačné snahy v druhej polovici XIX. storočia v Uhorsku najviac zasiahli územie Slovenska. Významnú úlohu v pomaďarčovaní plnili spolky zakladané v slovenskom etniku. Jedným z nich bol Hornouhorský všeobecnovzdelávací spolok (FMKE), založený 20. novembra 1883 v Nitre, kde bolo sídlo ústredia až do roku 1918. Stanovy spolku vytýčili za cieľ FMKE vychovávať a udržiavať nemaďarské obyvateľstvo v maďarskom národnom duchu obzvlášť šírením a presadzovaním maďarčiny

cestou ľudovýchovných inštitúcií. FMKE sa snažila vplývať už na deti v predškolskom veku udržiavaním určitého počtu detských škôlok, pre deti v školskom veku vydávala noviny a zakladala tzv. spolky mládeže. FMKE mala župné i mestské odbočky. Písomné dokumenty archívneho fondu Hornouhorský všeobecnovzdelávací spolok v Nitre (FMKE — 1884—1918) poskytujú pramenný materiál k slovensko-maďarským národnostným, sociálnym a kultúrnym vzťahom. Písomnosti podávajú pomerne súvislý a výstižný obraz najmä o priebehu a metódach maďarizácie slovenského obyvateľstva vládnúcimi kruhmi Uhorska.

Pre lepšie rozvinutie činnosti boli založené župné výbory spolkov v Hontianskej, Nitrianskej, Spišskej, Trenčianskej, Turčianskej a Zvolenskej župe. Zachovali sa fondy: Výbor Hornouhorského všeobecnovzdelávacieho spolku pre Trenčiansku župu (1883 až 1916), Župný výbor Hornouhorského všeobecnovzdelávajúceho spiku v Nitre (1891 až 1917), Župný výbor Hornouhorského všeobecnovzdelávajúceho spolku v Zlatých Moravciach (1891—1900), Pobočka Hornouhorského spolku pre Zvolenskú župu v B. Bystrici (1884—1906), Hornouhorský všeobecnovzdelávací spolok (FMKE) — výbor Spišskej župy v Levoči (1891—1917) a fond Maďarský vzdelávací spolok Šarišskej župy (1907 až 1918) — maďarizačný spolok.

Písomnosti fondov banskej správy a súdnictva

Samostatnú skupinu tvoria archívne fondy podávajúce obraz o banskej správe, banskom práve i súdnictve. Tieto fondy sú sústredené v oddelení hospodárstva Štátneho slovenského ústredného archívu v Banskej Štiavnici. Banská správa sa na území Slovenska vytvárala v dvoch geografických centrách — stredoslovenská oblasť a východoslovenská oblasť a jej začiatky siahajú do stredoveku. Najstaršími akýmisi finančnými banskými orgánmi boli banské komory. Ako vrchný riadiaci orgán v stredoslovenskej banskej oblasti sa utvoril koncom 16. storočia Hlavný komornogrófsky úrad v Banskej Štiavnici, ktorý trval až do roku 1918. Erárna banská správa vo východoslovenskej banskej oblasti sa začala formovať až koncom 17. storočia. Riadiacim orgánom bol Vrchný inšpektorský úrad v Smolníku, ktorý trval až do roku 1871.

Politické zmeny, ku ktorým došlo v dôsledku revolučných rokov 1848/49 nenechali nedotknutým ani Hlavný komornogrófsky úrad a jemu podriadené inštitúcie. V r. 1851 bol zmenený názov úradu na C. K. Dolnouhorské riaditeľstvo baní, lesov a majetkov; v r. 1867 znovu bol zavedený pôvodný názov, ktorý však v r. 1873 bol opäť zmenený na Uhorské kráľovské hlavné banské riaditeľstvo (Magyar királyi Főbányaigazgotóság) pod ktorým jestvoval až do roku 1918. Písomnosti tohoto fontu sú významným prameňom k hospodárskym dejinám, banskému právu, obsahujú však i dokumenty k baníckym hnutiam, vzburám a stávkam, i k revolučným udalostiam rokov 1848/49. Obdobný materiál pre oblasť východoslovenskú obsahuje fond Vrchný inšpektorský úrad v Smolníku (1695—1871).

V roku 1854 bol vydaný všeobecný banský zákon, na základe ktorého bola zreorganizovaná celá banská administratíva. Dovtedajšie dištriktuálne a substitučné banské súdy boli zrušené a namiesto nich boli zriadené banské kapitanáty a banské komisariáty. Banské kapitanáty mali dozerať nad dodržiavaním všeobecného banského zákona, vydávať kutacie povolenia, banskopolicajné prehliadky závodov, dozor nad banskými podnikovými a závodnými radami, urovnávanie sporov medzi zamestnávateľom a robotníkmi, vydávanie banskopolicajných predpisov atď.

Judexkurialna konferencia svojim uznesením z 23. júla 1861 v § 2 Dočasných súdnych pravidel poverila banským súdnictvom v prvej inštancii banské kapitanáty. Podľa týchto pravidiel mali v banských veciach rozhodovať trojčlenné senáty za predsedníctva banského kapitána. Podriadené mali byť ministerstvu spravodlivosti. Od roku 1871 mali súdnu právomoc v banských veciach znovu sédrie.

Materiál k tejto problematike obsahujú fondy: Banský kapitanát v B. Bystrici (1855 až 1933), Banský komisariát v B. Bystrici (1855—1859), Banský kapitanát v Spišskej Novej Vsi (1855—1933), Banský komisariát v Gelnici (1855—1924), Banský komisariát v Rožňave (1793—1947), Banský komisariát v Spišskej Novej Vsi (1855—1862).

Samostatnú skupinu fondov tvoria písomnosti bratských pokladníc ako sociálnych podporných inštitúcií baníkov. Vo Všeobecnom banskom zákone v roku 1854 dostali bratské pokladnice svoj právny podklad. Tento zákon nariaďoval všetkým banským podnikateľom zriadiť pri banských podnikoch bratské pokladnice pre podporu baníkov, ktorí pomoc potrebujú, ako aj pre podporu ich vdov a sirôt. Každý baník a dozorca po prijatí do práce v baniach bol povinný stať sa členom bratskej pokladnice a platiť príspevky. Po vzniku Československej republiky došlo k niektorým zmenám v kompetencii bratských pokladníc. Podľa zákona č. 242/ /1922 Zb. z. a n. mali sa všetky bratské pokladnice na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi zlúčiť do jednej spoločnej Revírnej bratskej pokladnice pre Slovensko a Podkarpatskú Rus so sídlom v Bratislave. Ústrednou inštitúciou pre starobné a invalidné poistenie baníkov celej bývalej Československej republiky bola Ústredná bratská pokladnica v Prahe.

Zachovali sa písomnosti nasledujúcich bratských pokladníc: Bratská pokladnica B. Štiavnica (1575—1925), Banská Bystrica (1789—1924), Kremnica, Nová Baňa, Podbrezová, Pukanec, Handlová, Pohorelá, Smolník — Zlatá Idka, Dobšiná, Dubník, Krompachy, Markušovce, Prakovce, Solivar a písomnosti Revírnej bratskej pokladnice v Bratislave (1926—1939).

K problematike banského školstva nachádza sa dokumentačný materiál vo fonde Banská a lesnícka akadémia v Banskej Štiavnici (1770—1919) a Banská škola v Banskej Štiavnici (1843—1924). Časť písomností Banskej akadémie bola odvezená do Maďarska a nachádza sa v župnom archíve v Šoproni.

(Pokračování)

Recenze

Jaroslav Kudrna, Stát a společnost na úsvitě italské renesance (Studie k odrazu italského města v politické literatuře na konci 13. a na počátku 14. století), Praha 1964, str. 204

Když před sto lety Jakob Burckhardt vytvořil svou velkolepou syntézu renesančního světa, byl renesanční člověk především pokrevním příbuzným měšťáckého individualismu s jeho nesentimentálním a racionalistickým pohledem na svět. Pronikavost Burckhardtovy myšlenkové invence nedovedla však zabránit tomu, aby poměrně záhy, ještě v mezích téhož století, nebyl mnohý ze stavebních kamenů jeho badatelského pohledu otřesen. Tato revize šla v podstatě s dvojí strany: jednak cestou rozšiřování empirických poznatků, a to jak o renesanci samotné, tak zejména o období bezprostředně ji předcházejícím, jednak po té cestě, po které kráčel v podstatě Burckhardt, totiž změnami syntetického hodnocení jednotlivých jevů a jeho filosofického základu. Aniž je třeba zabíhat do podrobností, stačí zajisté připomenout několik jmen — Thode, Gebhart, Sabatier, Burdach aj. — aby bylo zřejmo, jak hluboké relativizaci propadla původní Burckhardtova stanoviska. Problémů, jež se současně s tím otevřely, byla ovšem celá řada: mezi nimi pak zvláště výrazné místo zaujaly otázky kolem poměru renesance a reformace, renesance a středověkého kacířství a nejvíce snad otázka počátků renesance a jejích tzv. duchovních předchůdců, neboť, jak ukazovalo speciální bádání ve stále se zhojňující míře, bylo možno celou řadu symptomů domněle výlučně renesančních sledovat hluboko do středověku.

V záplavě těchto nových poznatků počala se přímá a geometricky přesná hranice, jak ji mezi středověkem a renesancí narýsoval Burckhardt, lámat a posléze i rozptylovat. Výsledkem byla pak různá řešení více méně kompromisní povahy, jež si s oblibou vypomáhala — tam, kde šlo ještě vůbec o syntézu — různými obraznými a poetizujícími jmény; sem náležel např. známý Huitzingův „podzim středověku" a řada jiných pokusů podobného druhu; stejně tak často se hledaly počátky tzv. moderního světa v době, která ještě krátce předtím byla považována za nejhlubší středověk (stačí snad upozornit, že sem náležel i Spengler se svým počátkem faustovské západní kultury). Tak vznikla obrovská, čtenáře i badatele doslova drtící literatura, jejíž poznání se mohlo stát již samo o sobě předmětem vědecké specialisace.

Potřebu vyrovnat se s touto přemírou myšlenek, fakt a rozličných závěrů uvědomuje si stále jasněji i česká marxistická historiografie. Možno říci, že v české vědě vedlo k tomu v posledních deseti letech několik významných podnětů. Mezi ně náleží především bádání o českých dějinách v husitském období a stejnou měrou sem pak směřují i impulsy vycházející ze zkoumání počátků kapitalistických výrobních vztahů a v širším smyslu pak zkoumání problematiky zbožní výroby za feudalismu.

Jestliže nedávná Kalivodova kniha o husitské ideologii se snažila spolu s analysou husitského ideového programu začlenit toto období i do pevného schématu celosvětového vývoje, pak Kudrnovi náleží nepochybně zásluha, že se po-

kusil uplatnit synthetická měřítka na onu složku evropských dějin, s níž je podle obecného přesvědčení nejúžeji spojeno rozvinutí renesanční kultury. Italský vývoj ve dvanáctém a třináctém století — nebo lépe řečeno italské duecento a trecento, jak se také vyjadřuje anglický souhrn ke Kudrnově knize — je tématem jistě vděčným a je třeba je vítat tím spíše, že v české literatuře není dosud monografické práce, jež by se tohoto časového úseku výlučně dotýkala. Stejně tak je třeba kvitovat skutečnost, že Kudrna se nepokouší jen o prosté přehodnocení již dosažených vědomostí, nýbrž, že i tam, kde pracuje s určitým kmenovým fondem poznatků převzatých z literatury, usiluje o vlastní a originální pohled na věc. Výsledkem je pak jistě pozoruhodná myšlenková koncepce, jež má vtip i smysl pro detail jako nositele obecných souvislostí.

Kudrnova kniha vychází ze správného poznání, že, je-li vůbec možno v naznačené době hledat již kořeny velkých společenských a kulturních změn, jež s sebou nesla v Itálii renesance, pak je třeba zaměřit soustavnou pozornost především k politické oblasti a k jevům, které ji charakterisují. V tomto ohledu se jeho autorský zájem soustřeďuje k italskému městskému státu, který v naznačené době dosáhl nepochybně svého zenitu, jakož i k významným změnám odehrávajícím se v tehdejším právním řádu, tj. zejména k statutární praxi italských městských komun a k recepci římského práva. Kudrna není ovšem historikem politických a právních institucí a proto v popředí jeho zájmu jsou především ideové, nebo snad ještě lépe řečeno ideologické souvislosti, což jistě vzbudí zájem čtenářův tím spíše.

Celkový obraz, který Kudrna načrtává, vychází z poznání, že italský městský stát prošel v dotčeném období několika fázemi svého vývoje. Prvá z nich ohraničená dobou, kdy se jednotlivá města vymanila z područí místních feudálů, skončila v polovině 13. stol. Toto období bylo vyznačeno bojem měst s okolní šlechtou, jehož výsledkem bylo splynutí určité části kupecké oligarchie, jež města ovládala s aristokracií z okruhu kolem města v relativně jednotnou vrstvu městské nobility. V druhém období, které bylo v podstatě vrcholem italského městského státu, probíhal naopak boj mezi městskou aristokracií a měšťany z řad řemeslníků a obchodníků. V jeho průběhu nejen že městská nobilita ztrácela svoje prerogativy ve městě, nýbrž někde byla vydána přímo i ostré revoluční perzekuci. Konečně závěrečné období bylo charakterisováno již jiným směrem vývoje: tam, kde se vládnoucí vrstvy ve městech cítily slabými, podporovaly uvědoměle podmínky pro vznik tyranidy a signorie.

Těmto liniím vývoje odpovídal i určitý ideový pohyb, jehož vrchol spadá vjedno s nejvyšším rozmachem italského městského státu. Odrazem toho je učení dvou největších politických myslitelů tehdejší Itálie — Marsilia z Padovy a Danta, k nimž Kudrna řadí ještě i osobnost slavného právníka, jehož jméno se na dlouhou dobu stalo symbolem právnické učenosti — Bartola. Marsilius i Bartolus byli ideology měšťanstva, tedy oné třídy, jejíž hegemonie vyznačila největší vzepětí italské komuny v oblasti politickomocenské. Mezi oběma existoval ovšem značný rozdíl: zatím co Marsilius se posléze dostal do nesmiřitelných rozporů s feudální ideologií, representoval naopak Bartolus kompromis. I Dantova cesta byla v jistém smyslu podobně oportunistická: jeho cílem bylo využít některých institucí feudálního státního života, zejména ideje středověkého římského císařství, k tomu, aby byly uskutečněny politické zájmy italských měst, především udržení míru v Itálii. Pro Danta bylo rovněž příznačné, že do svých představ promítal svoje zkušenosti z politického a veřejného života v soudobých italských městech. V jeho pojetí nebylo tak císařství ničím jiným, než jakýmsi světovým

městským státem. Dantovo dílo současně předznamenává i další cestu vedoucí k humanistickému vyústění politické ideologie italských měst.

Tyto vrcholné projevy politického myšlení v italských městech měly ovšem i svoje osobité ideologické kořeny. Kudrna je vidí v prvé řadě v recepci aristotelovských myšlenek o politice, která proběhla ve scholastické vědě krátce předtím. Svou úlohu však sehrála i současná kacířská hnutí a v neposlední řadě pak v oblasti učeného světa i vliv averroismu na scholastiku. Osobité místo v tomto vývoji měla konečně i statutární praxe italských měst a zejména pak recepce římského práva. V osobnostech, jež v tehdejším světě razily cestu principům římského práva, je třeba vidět — alespoň zčásti — rovněž přímé uskutečňovatele měšťanských zájmů.

Celkový závěr, ke kterému Kudrna dospívá, formuluje sám tak, že městský stát v období vrcholného rozpětí je útvarem svého druhu, který nelze beze zbytku podřadit pod vžité pojmy státu feudálního nebo buržoasního typu. Současně s tím však klade Kudrna i důraz na zásadní omezenost měšťanských požadavků, a to i v projevech velmi radikálního obsahu, jímž uvědomělý demokratismus a naprostá rovnost občanů byly cizí.

Jak již bylo několikráte zdůrazněno je Kudrna badatelem, jenž se soustřeďuje na obecné souvislosti a snaží se postihnout obecnou povahu vývoje. Proto také jedním z hlavních metodických prostředků jeho podání je citace nejtypičtějších a nejdůležitějších fakt a dílčích vztahů. V tomto ohledu je třeba říci, že další rozšíření faktografické základny jeho výkladu by dovedlo jeho závěrům dát nepochybně ještě větší platnost. V úvahu by tu asi nejspíše přicházel zřetel k vývoji ve velkých střediscích námořního obchodu, zejména v Janově a do určité míry snad i v Benátkách, u něhož zárodky raně kapitalistické ekonomiky měly opět jiné formy než v předrenesanční Florencii. V některém smyslu by snad mohlo posloužit i rozhojnění dokladů z měst v lombardské nížině, zejména z oněch, jež později tvořila milánskou signorii (např. Cremona). Rovněž tak i Kudrnův výklad o ekonomickém učení scholastiky by mohl být — vedle hlavní these o tom, ž etyto ideje ztělesňovaly v podstatě prostou formu sněmy — doplněn některými výsledky nejnovějšího bádání o formách peněžního oběhu a ekonomické etice italských měst.

V každém ohledu však velmi cenné jsou Kudrnovy přehledné poznámky o světové a italské literatuře k vývoji italských komun. Tato část knihy přiláká patrně i pozornost čtenářů, jejichž zájem bude odlišný od hlavního směru autorova.

Vcelku je možno říci o Kudrnově knize, že je dokladem toho, že současná československá historiografie je schopna řešit náročné úkoly, které před ni klade traktování obecných dějin, a to způsobem, který vzbudí jistě oprávněnou pozornost i mimo hranice ČSSR.

Valentin Urfus

Leonard Bianchi, Právne formy monopolizácie za buržoáznej ČSR, Bratislava 1965, str. 271.

Recensovaná práce zabývající se vývojem monopolisace na území našeho státu ve XX. století do Mnichovského diktátu je zdárným výsledkem badatelského úsilí dnes již velmi zkušeného právněhistorického odborníka. Zpracováním této tématiky byl splacen starý dluh naší právní historie, která se dosud v novější době soustředila hlavně na tu oblast otázek, která se týkala represivní

funkce buržoasního státu, zejména proti dělnické třídě. (Na tomto úseku publikoval i autor knihy celou řadu statí). Zpracování tématiky kolem buržoazního státu a práva, která byla určující hlavně pro kapitalistickou ekonomiku, je proti tématice zabývající se pouze represí buržoasního státu o to obtížnější, že se týká nejen právní historie, nýbrž i historie a hlavně ekonomiky a statistiky. Právě v tom, že autor měl odvahu systematicky zpracovat celý komplex těchto otázek, nezkoumat je pouze z hlediska jednoho zorného úhlu a vnášet přitom do problematiky hlavně hledisko svého vlastního vědního oboru vidím první klad práce. Dalším výrazným přínosem je především skutečnost, že Bianchi zpracoval aktuální otázku. Pouhá aktuálnost by ovšem bylo málo, kdybychom přitom nemohli také pozitivně hodnotit celý přístup k zpracované tematice, její důkladnou podloženost archivním materiálem, judikaturou (i uherskou) i autorův záslužný, vyčerpávající a přitom nepositivistický a historický přístup k těm právním normám, které se týkají zpracovaného tématu. K tomu pak patří i skutečnost, jakým způsobem autor s tímto materiálem zachází. Nespokojuje se pouze s tím co je v pramenech, nesbírá pouze fakta, i když již jen to by bylo nemalou zásluhou, nýbrž kriticky se s materiálem vypořádá a dochází k řadě nových závěrů, a to nejen při rozvíjení dosavadních obecných poznatků, nýbrž i v detailech. Jako ukázku uvádím zde pouze např.: nový pohled na jednotlivé úseky, resp. periody vývoje monopolisace, vlivy a význam zmocňovacího zákonodárství, postoj politických stran a jejich představitelů k monopolisaci atd. Vyzvednout je třeba i autorův správný vztah k buržoasní literatuře. Jeho kniha není přeplněna citáty, přitom však dokázal na několika místech vytěžit ze starší literatury důležité a zajímavé poznatky. Ke kladům můžeme i přiřadit koncísnost a přesnost výkladu.

Je všeobecně známo, že ani naše bývalá republika nezůstala ušetřena těch vývojových tendencí kapitalismu, které nastaly na začátku XX. století. V dlouhém procesu monopolisace dochází i u nás ve vývoji kapitalismu ke kvalitativním změnám, které ve svých důsledcích znamenají nastolení finančního kapitalismu. Z této známé teze vychází i autor v úvodu své práce, dokládá ji ovšem řadou statistických materiálů, které ilustrují přibývající koncentraci výroby a kapitálu. Obraz o tom, jak daleko pokročila tato koncentrace u nás nám ukazují např. čísla uvedená na str. 14, z nichž vyplývá, že počet akciových společností se v letech 1919—37 více než zdvojnásobil, jejich základní kapitál se však ve stejné době přibližně zčtyřnásobil.

Bylo by velmi obtížné reprodukovat podrobnější obsah recensované práce, která je věnovaná systematickému rozboru forem právní regulace vývoje kapitalismu k monopolisaci bez přímého zásahu státu a analyze všech právních institucí, které byly za tímto účelem využívány finančním kapitálem (první část) a naopak pak problematice zásahu buržoasního státu do monopolisačního procesu (druhá část). Reprodukce obsahu — přesto, že bývá téměř již standardní součástí recensí — by vedla nutně k zbytečné vulgarisaci, zejména proto, že autor naráží na celou řadu dosud s historickým pohledem nezpracovaných právních norem účinných ve všech oblastech kapitalistického podnikání XX. století, že se neomezuje pouze na monopolisační tendence v těžkém průmyslu, nýbrž zabývá se všemi formami kapitalistického podnikání (včetně družstevnictví) a politickým i hospodářským řízením státu representanty různých kapitálových skupin.

Úloha státu, resp. jeho zásahy do hospodářství mohou být v daném vývojovém stádiu společnosti různé. Míra těchto zásahů států do hospodářského života je

závislá a také určená politickoekonomickými vztahy, které nutí, nebo také nenutí vládnoucí třídu, aby připustila zásah státu. Míra státních zásahů proto také není vždy stejná. Tuto tendenci můžeme sledovat i v našem hospodářském vývoji a Bianchi zde dochází k závěru, že ve zkoumaném období zasahovala početná normativní opatření nejrůznějšího druhu „do monopolizačného procesu skoro cez všetky odvetvia práva. Z hľadiska časovej periodizácie a s prihliadnutím na ich rôznu funkciu prebehli vo viacerých na seba nadväzujúcich vlnách. Do monopolizačného procesu zasiahli v takomto poradí: a) opatrenia spojené so vznikom republiky a s organizovaním povojnového viazaného hospodárstva, b) rôzne formy podporovania koncentračných a centralizačných snáh po uvolnení viazaného hospodárstva, c) obmedzovanie výroby a obchodu a nútená syndikalizácia v súvislosti so svetovou hospodárskou krízou" (str. 97). Zákonitě muselo být množstvím zásahů státu nejvíce poznamenané období krizové, kdy se administrativně omezovala výroba a v rámci nucené syndikalisace se vrchnostenským způsobem zakládaly monopolistické organisace.

Při vzniku republiky to byly zejména měnová reforma, různé státní komise pro hospodaření výrobky a surovinami, nostrifikace, deflace a dovozní a vývozní syndikáty, které urychlovaly monopolisaci oproti vývoji předválečnému. V období dvacátých let se objevují se strany státu nové formy podpory koncentrace kapitálu, jsou to mj. daňové úlevy, např. při fuzích, ulehčení přeměny podniků v akciové společnosti, začleňování státních podniků do soustavy monopolů, právní předpisy o omezování výroby atd. Zejména objevná je ta část knihy, která charakterisuje tento vývoj a po něm následující období. Nucená syndikalisace třicátých let navazovala velmi úzce právě na strukturu kartelů a koncernů, která se vytvořila na základě „smluvní svobody" za nejrozmanitější součinnosti státních orgánů, politických stran a představitelů státní moci.

„Ďalšou charakteristikou obdobia dvadsiatych rokov bolo zdanlivé uvoľnenie súťaže, r. 1918/19, zdanlivá liberalizácia vo smere utvárenia organizácie hospodárstva zmluvnými vzťahmi, t. j. združovaním výrobcov a obchodníkov do kartelov, koncernov a iných ekonomickoprávnych foriem. Pravda, kartely boli iba inou formou viazaného hospodárstva. Kartely pokračovali v činnosti rôznych celoštátnych komisií z obdobia po vzniku republiky a prevzali po nich prvky viazaného hospodárstva" (str. 149. To ovšem naprosto neznamenalo, že stát stál úplně mimo monopolizační proces, i když si jistě navenek udržoval toto zdání. I v tomto směru dochází autor na základě archivního materiálu k zajímavým závěrům (např. na str. 151 výklad o činnosti 38 poradních orgánů hospodářských ministerstev). Několika výstižnými příklady o kombinaci hospodářské síly, kartelů se státním a politickým donucením nám pak ilustrují (str. 149—158) metody monopolizace. „Štátnomocenské zásahy boli buď akty normatívneho rázu, alebo konkrétne rozhodnutia štátnej správy, prípadne len hrozby použitia štátnych orgánov vo forme politického nátlaku. Zásah každého druhu však bol dôkazem toho, že prestala voľná hra hospodárskych síl, že monopolizácia nutne vzťahuje do hospodárskeho diania buržoázny štát. Vrcholom tohto vývoja bol neskôr štátnomonopolistický kapitalizmus, v ktorom došlo k najúplnejšiemu zlúčeniu činnosti štátnych aj mopolistických orgánov." (167)

V dalším, krizovém a pokrizovém období používala vládnoucí buržoazie státní zásahy do monopolisačního procesu k tomu, aby mohla zavést v celém hospodářství takové vztahy jaké vládly v kartelových odvětvích výroby. Šlo tedy jednak o celkové omezení výroby, jednak o podřízení, pokud možno všech vý-

robců pod jednu monopolistickou organisaci (str. 165). Pomocí státu byl takto urychlen proces tzv. nucené syndikalisace, který by byl za normálních „liberálních podmínek" otázkou dlouhotrvajících hospodářských bojů. Nejjasněji se nám jeví stupeň monopolisačního procesu na skutečnosti, že ke konci republiky stály proti sobě už jen dvě velké skupiny finančního kapitálu. (Skupina agrární a skupina kolem Živnostenské banky, str. 194.)

Zejména druhá část práce je bohatě ilustrována zajímavým archivním materiálem, který dokumentuje úzkou souvislost mezi činiteli států a monopolisty. Ve světle těchto dokumentů se objevuje i pravá funkce politických stran a buržoazních poslanců a jejich sepjatost s kapitalistickým podnikáním. Obdobné platí i o připojených archivních dokumentech (str. 223—261), jejichž velmi dobře provedený výběr nám dává přesvědčivější obraz monopolistického procesu a skupina kolem Živnostenské banky, str. 212.)

V předešlém jsme hovořili pouze o kladech Bianchiho práce. Při obrovském rozsahu zpracované materie, který je snad alespoň dostatečně patrný z naší stručné recense, je samozřejmě zcela pochopitelné, že dílo má i své nedostatky a že se mohou objevit i některé námitky. Je v něm řada detailních, celkem bezvýznamných nepřesností. Např. společnost nevznikla ustanovením, nýbrž zápisem do rejstříku (str. 15), Báňská a hutní společnost neměla sídlo v Brně, nýbrž v Praze (str. 170) atd. Hlubší zkoumání by si snad zasloužila otázka vývozu a dovozu kapitálu a finančně právní rozdíl, který spočíval v tom, zdali šlo o firmu, v které byl účasten zahraniční kapitál (např. Báňská a hutní společnost a účast francouzské firmy Schneider) nebo o firmu, která sice žila podle československého práva, protože měla sídlo na území ČSR, byla však zcela v rukou zahraničních kapitalistů (např. Vítkovické horní a hutní těžířstvo). Z připomínek závažnějšího charakteru bych uvedl chybějící nebo nedostatečné prozkoumání postavení průmyslové i státní byrokracie v monopolisačním procesu a úplné opomenutí spolupráce žlutáckých odborů s velkokapitálem. Do jinak dobře zpracovaného úseku družstevnictví v zemědělství by mohla být zařazena i otázka obilního monopolu, stejně tak by si zasloužily větší pozornost různé standardní smlouvy nebo smluvní formuláře, které existovaly např. v uhelném nebo lihovarnickém průmyslu. Nikoliv bez zajímavosti by také jistě byla nedogmaticky pojatá stať o pronikání monopolů do státní správy a řízení státu vůbec. Největší škodou však je, že Bianchi nepřipojil k práci ještě kapitolu, která by ukázala v hlavních rysech vliv monopolisace na postavení dělnické třídy, na sociální a pracovní zákonodárství.

Proces monopolisace nebyl samozřejmě — a nemohl také být, tak přímočarý, jak snad vyplývá z nahoře uvedených vývodů. Právní předpisy, které vyhovovaly jednomu odvětví výroby, nemusely naprosto vyhovovat jiné skupině kapitálu, řada norem se také projevovala během doby své účinnosti různě, byla jinak aplikována, jinak obcházena a vykládána. Autor je si toho velmi dobře vědom. Říká proto v závěru své práce: „Objektívna zákonitosť vývoja kapitalizmu a protirečivosť sa neúprosne prejavili. Lineárne koncipované právo úpravy a zásahy nemohli mať jednoznačný úspech. Pomáhali aj škodili naraz, podľa toho, do akých rozporov zasahovali. Chyby vo vývoji ekonomiky sa nedali odstrániť bez likvidácie celého monopolistického kapitálizmu, bez zosúladenia charakteru výrobných síl a výrobných vzťahov, lebo išlo o antagonistické rozpory. Nesporné bolo jedine to, že veľkoburžoázia presadila všeobecné uznanie princípov monopolistického kapitalizmu aj vo sfére práva" (str. 218). S tímto závěrem můžeme jistě plně souhlasit, týká se však jen právní úpravy monopoli-

sace. Při čtení práce se nám často vyskytne otázka, zdali samotný proces monopolisace byl skutečně tak přímočarý a rozsáhlý jak ho autor načrtává. Často máme při čtení práce dojem, že celý československý průmysl byl úplně „promonopolisován" a že neexistovalo žádné průmyslové odvětví nebo žádná výroba, která by nebyla zapojena do kartelu nebo syndikátu. Tak tomu ovšem nebylo. I v hospodářsky vyspělých fašistických státech, kde dosáhla koncentrace kapitálu nejvyššího stupně, existují výrobní odvětví, která nejsou zapojena do monopolistických organisací. Tím více tomu tak bylo v naší první republice.

Uvedené výhrady nemohou žádným způsobem snížit význam Bianchiho práce, která vyplnila svou komplexností jedno z bílých míst v náší nedávné národní minulosti. Naše právní historie se touto prací dostala o závažný a nemalý krok dále při zpracování a poznání dějin státu a práva na území ČSSR za kapitalismu. Z těchto důvodů bude i recensované dílo v dalších letech důležitým podkladem pro detailnější monografická zpracování všech otázek týkajících se státu a práva v období tzv. první republiky.

Karel Litsch

Jiří K e j ř, Stát, církev a společnost v disputacích na pražské universitě v době Husově a husitské, Rozpravy ČSAV SV, roč. 74, 1964, seš. 14, str. 63.

J. Kejř věnoval v poslední době záslužnou pozornost — vedle problémů státu a práva v husitské revoluci — kvodlibetům na pražské universitě. Nejnovější práce Kejřova spojuje oba tyto thematické okruhy všímajíc si otázek státu, církve, společnosti a práva v nejširším slova smyslu v kvodlibetních disputacích na pražské universitě v době Husově a husitské.

Kvodlibety samy o sobě jako výroční přehlídka učenosti a řečnické pohotovosti všech mistrů artistické fakulty (nejen vlastních profesorů, tj. mistrů-regentů) dávají zcela jedinečným způsobem nahlédnout do života středověké university, z něhož se nám většinou zachoval jen vnější povrch: střídání v úřadech, obřady, usnesení fakult. Vlastní vyučovací činnost se dochovala jen v ojedinělých zápisech přednášek profesorů, které při uniformitě výuky nepřinášejí mnoho a v komentářích, převážně k Aristotelovým spisům na fakultě vykládaným, pořízených samotnými profesory,které dosud nebyly v celku prozkoumány. Avšak těžiště výuky na středověké universitě, jak spolehlivě ukázal již G. Ritter[1], neleželo v přednášení, nýbrž v disputacích, kolem nichž a v přípravě na ně se točil celý vnitřní život fakulty. Pro tyto disputace se u nás nezachovalo téměř žádných pramenů. Proto tím více je třeba vítat šťastného dochování několika kvodlibetních příruček, které nám dávají nahlédnout do disputací konaných na nejvyšší úrovni, tedy mezi samotnými mistry a učinit si tak obraz nejen o samotné technice disputací, nýbrž i o jejich obsahu. Obsáhlejší prameny se dochovaly toliko pro několik kvodlibetů, a to z r. 1409, 1411, 1412 1416 a 1417. Vydání se dočkal jedině kvodlibet z r. 1411, v němž kvodlibetářem byl Mistr Jan Hus, ostatní jsou dosud nevydány. Zásluhou J. Kejře, který je systematicky prostudoval, dostalo se nám podrobného poznání o průběhu pražských kvodlibetních disputací, které sice měly za svůj vzor obdobné disputace artistické fakulty pařížské, nicméně v jednotlivostech si vytvořily své vlastní

[1] G. R i t t e r, *Die Heidelberger Universität I., Heidelberg 1936, str. 163nn.*

zvyklostí, i o jejich obsahu[2]. Studium Kejřovo ukázalo, že ovšem i v pražských kvodlibetech nutno počítat s tím, jak tomu bylo na všech evropských universitách, že většina otázek k disputaci předložených jsou loci communes nebo svého druhu topoi, přejímané často mechanicky z disputace do disputace se stejným argumentačním aparátem a že tudíž je třeba zachovávat největší opatrnost, chceme-li z thematické struktury kvodlibetu vyvozovat širší závěry. Nicméně máme-li zachovány teze či celé kvestie k jednotlivým vystoupením, lze se přece dopátrat toho nejcennějšího: jak školská výuka reagovala na otázky, které si vynucoval sám život, jak byla universita spjata se soudobým společenským děním, čili jak plnila svou ideovou a společenskou funkci. Důležitým přínosem k tomuto poznání je právě poslední Kejřova studie, která se neomezuje jen na téze či kvestie, které lze zařadit do zmíněných již kvodlibetů, nýbrž zachycuje i rozptýlení kvestie rukopisně dochované, které nelze zatím přesně datovat a často ani určit jejich autora.

Kejř si vzal za úkol podat čtenáři obraz o tom, jak je zastoupena v kvodlibetních disputacích doby Husovy a husitské thematika právní. Rozdělil si ji — vedle úvodních slov o povaze pramene — do tří okruhů: na thematiku právní theorie, na thematiku vážící se k církvi a duchovním osobám a na otázky týkající se státu, panovníka a světského práva vůbec. Do prvého okruhu náležejí kvestie zabývající se problémy božího zákona a spravedlnosti. Myšlenku božího zákona, kterou naposledy tak hluboce osvětlil R. Kalivoda ve své „Husitské ideologii", považuje J. Kejř právem i za společného jmenovatele husitského právního myšlení. Hus sám se významem božího zákona i pro oblast právní obírá dvakrát a v kvodlibetu jím řízeném r. 1411[3] přidělil na toto thema nejméně pět otázek. Nejostřeji ji formuloval Jakoubek ze Stříbra. Častým thematem byla také otázka spravedlnosti, jejíž řešení poskytuje zajímavý doklad, jak aristotelská nauka, která bylo školským základem všech odpovědí, je pronikána a přetvářena vikleřským krajním realismem. V druhém okruhu otázek skýtala vděčné pole problematika moci papežské, kde bylo možno dát zaznít hlasům opozičním až revolučním, odpustků, pro husity důležitá otázka svěcení kněžstva, smrtelného hříchu, církevního jmění a církevního soudnictví. Kejř zaznamenává na 55 kvestií týkajících se různých oblastí církevního práva, při nichž většinou lze zjistit husitské zaměření diskutujících. Toliko třetina právních otázek (na 25) je věnována sféře moci a práva světského. Jest to především stát a panovník a jest příznačné, že ani v jediném případě není uváděna jiná koncepce moci ve státě, ač aristotelské učení připouštělo různé formy státu. Je také příznačné, že se při řešení otázek státní moci neprojevuje v kvestiové literatuře vliv díla Marsilia z Padovy, ač jeho znalosti bylo užito v otázce svěcení kněžstva. Menší pozornost vzbudily otázky práva vládce na majetek poddaných, trestu smrti a některé dílčí problémy.

Autor v závěru své práce se snaží přesně určit význam svých zjištění, který spíše podceňuje než přeceňuje. Jestliže se zachovalo málo právnických husitských spisů ve vlastním slova smyslu, má kvestiová právnická literatura jistě význam tím větší. Právem ovšem autor upozorňuje, že sama neskýtá dostateč-

[2] Zejména v pracích „*Quodlibet M. Prokopa z Kladrub r. 1417*", AUC-Phil. et hist. II., Praha 1958, „*Struktura a průběh disputace de quodlibet na pražské universitě*", AUC-HUC I., 1960, a „*Z disputací na pražské universitě v době Husově a husitské*", Sborník hist. 7, 1960.

[3] Akta tohoto kvodlibetu vydal B. R y b a, *Mag. Ion. Hus Quodlibet*, Praha 1948.

nou oporu pro vybudování obrazu systému husitských názorů na stát a právo, i když je však více než ilustrací jeho směrů. Správně J. Kejř vyzvedl význam jím nalezených kvestií pro postavení pražské university. Okruh právních problémů ukazuje totiž daleko zřetelněji než kterákoliv jiná thematika sepětí university se žhavými problémy soudobé společnosti i její progesivní orientaci. Kejřova studie jest dalším důležitým kamenem v hradbě důkazů, jak významné bylo ideové působení university v době předrevoluční a na samém prahu revoluce. Na tom nemění nic skutečnost, že universita nebyla půdou pro hlásání názorů tehdejší revoluční levice. Proporcí tohoto významu nemůže být jen tento vztah — máme-li se vyhnout modernizaci — nýbrž i zvážení samotných možností takové instituce, jakou universita byla a srovnání s normální funkcí university jinde v Evropě. Pak nám teprve vynikne zcela specifické postavení pražské university i její úloha při formování revoluční ideologie na nejvyšší tehdy myslitelné intelektuální úrovni.

Kejřova studie — ponechávám jako neprávník mimo stránku čistě právní — nadhazuje celou řadu otázek týkajících se nejen dějin pražské university, nýbrž celého husitství vůbec. Překvapuje především značný počet právních problémů na kvodlibetech řešených, a to na artistické fakultě. Jestliže můžeme odhadovat celkový počet otázek ze známých kvodlibetů asi na dvěstěpadesát, představovala zde juristická problematika (i když Kejř správně upozorňuje, že nutno ji chápat v nejširším slova smyslu) téměř čtvrtinu až třetinu. Kejř správně vysvětluje, že husitská formulace těchto otázek neměla místa na universitě právnické, která stála věrně při církvi a patrně neměla ani teoretické ambice, jak tomu ostatně v této době bylo téměř na všech právnických fakultách. Nabízí se nám otázka, zda toto vysvětlení jest postačující. I když nechci nijak popírat přitažlivost právních otázek, které nad jiné umožňovaly vyslovit stanovisko k aktuálním problémům, zdá se, že zde působila i ta skutečnost — Kejř na ni ostatně sám několikrát upozorňuje, že většina mistrů artistické fakulty byla sama studenty fakult vyšších, především theologické a právnické. Protože kvodlibet byl přehlídkou učenosti artistických mistrů, jest pochopitelné že zde byla snaha osvěžit dosti již vyčpělou tematiku svobodných umění, kde vlastně jen několik ontologických otázek mohlo přinést vzruch svou realistickou interpretací, tematy odbornějšími, jejichž studiem se mistři právě zabývali. Není třeba šíře rozvádět, že v tomto smyslu právní tematika šťastně spojovala i možnost prokázání větší učenosti, i příležitost zaujmout bojové stanovisko k soudobým problémům, rozhodně šťastněji než tematika theologická. Zdá se, že plné ocenění významu právního okruhu otázek přinese až zevrubný rozbor celé struktury všech kvodlibetů, který autor, pokud vím, připravuje.

I tak však již nyní lze říci, že právní kultuře jakožto součásti duchovní výzbroje každého středověkého vzdělance bude nutno připisovat větší význam než se dosud — a to speciálně u nás — dálo. Kejřovy studie o husitském právnictví ukázaly již dříve, jak důležitou frontou ideovou zápasu vedle theologie byla právě právní nauka, ba dokonce snad i před theologií, uvážíme-li specifický charakter husitského bohosloví, redukovaného jen na určitý soubor otázek. V každém případě řešení právnických problémů při nejmenším stejně dobře odráží hloubku filosofického přerodu, který přinesl viklefský extrémní realismus a jeho česká interpretace. Kejřova studie tak znovu ukazuje integrální místo právní historie v husitských studiích a v medievistice vůbec. Klade otázku, zda i u nás by nebylo žádoucí již konečně přistoupit i k obrození studia kanonistiky. Každý, kdo sleduje medievistickou světovou produkci po druhé světové

válce, může pozorovat, jak významně vzrostl podíl kanonistických prací na řešení nejzákladnějších problémů středověku. Právě Kejřovy práce ukazují, že z právní historie nelze historická kanonistická studia vylučovat, nemá-li se ochudit nakonec význam celé této disciplíny pro hlubší a pravdivější poznání nejen husitství, nýbrž celého světa středověku. *František Kavka*

Jiří K e j ř, Husitský právník mistr Jan z Jesenice, Právněhistorická knižnice sv. 7, Praha NČSMV 1965, str. 178

V naší marxistické historické produkci zabývající se husitskou tematikou nebyly vlastně zastoupeny monografie kladoucí si za úkol stanovit podíl jednotlivých představitelů husitství — ať už máme na mysli jeho stránku ideologickou či vojenskou — na revoluci a snažící se o zevrubné postižení jejich role v revolučním dramatu. Tento fakt je sice zcela pochopitelný, uvážíme-li úkoly, před nimiž naše historiografie stála, i cíle, které sledovala především, zároveň však je nemyslitelné se domnívat, že by se i v budoucnu naše historická věda mohla bez takovýchto prací obejít. Už z tohoto důvodu je třeba uvítat knihu tímto směrem zaměřenou, zejména pak je-li jejím autorem badatel, jehož předchozí dílo slibuje, že práce bude na dlouhou dobu definitivním portrétem předního spolubojovníka Husova. Nejnovější prací Jiřího Kejře se totiž konečně v široce založené historické monografii dostalo zhodnocení osobnosti místa Jana z Jesenice — jedné z nejvýraznějších postav počátečního období husitství. Osobu Jesenicovu nemohl pochopitelně pominout žádný z badatelů věnující se studiu husitské a zejména husovské problematiky a je tedy samozřejmé, že každý z nich — Palackým počínajíc — svým způsobem a dílem přispěl k poznání jeho života i veřejné a literární činnosti. Budiž však řečeno již nyní, že to byl především Kejř sám, kdo nejsoustavněji v řadě rozprav i drobnějších článků, zabývaje se buď přímo Jesenicovým dílem a jeho činností nebo alespoň pracuje na tematice časově i věcně blízké, pro tuto monografii připravoval půdu.

Svou práci Kejř rozdělil shodně s jednotlivými úseky Jesenicova života do tří hlavních oddílů, za něž položil souhrnné zhodnocení jeho osobnosti, a dále připojil exkursy a přílohy. Jesenicova universitní studia a jeho účast v bojích o Václavův mandát, tedy první údobí života do poloviny r. 1409, autor ukázal v prvním, nejkratším oddílu knihy. Podstatně širší je část následující obsáhnuvší nejplodnější roky Jesenicova života, vyplněné tvrdým zápasem s hierarchií po boku Husově, zápasem, jemuž Jesenic plně věnoval léta 1409—1415. Jeho činnost na pravém křídle husitského hnutí až do tragické smrti na Příběnicích pak sleduje oddíl poslední. Nerovnoměrný rozsah jednotlivých oddílů práce v tom kterém údobí jeho života byl do značné míry ovlivněn i množstvím a povahou dochovaných pramenů, jež na štěstí dávají možnost celkem nejlépe sledovat právě nejplodnější a pro revoluci nepřínosnější období Jesenicova života. Tato skutečnost se zřetelně projevuje už v první části knihy, kde autor vytěžil oněch několik málo zpráv o Jesenicově universitním studiu, aby tu většinu místa věnoval zjištění jeho podílu na přípravě, vydání i obhajobě Dekretu kutnohorského. Kejř tu konfrontací všech pramenů (od vlastního literárního díla Jesenicova až po satirická a parodická skládání bývalých německých členů university) zcela přesvědčivě prokázal, že Jesenicova účast při všech akcích kolem Dekretu byla výraznější a účinnější (např. Defensio mandati bylo podle Kejře memorandem určeným pro panovnický dvůr), nežli se domnívalo starší bádání. V sou-

ladu s tímto přesvědčením pak jistě lze uvažovat i o možnosti Jesenicovy spolupráce při koncipování mandátu, jíž má autor za velmi pravděpodobnou.

Na pozadí všech fází Husova sporu s domácí i kuriální hierarchií, jenž tu je na rozdíl od dosavadních prací výborně a se smyslem pro úměrnost nakreslenou, ale přece jen kulisou, zjišťuje Kejř detailně přínos a podíl svého hlavního aktéra na tomto zápase a ukazuje všechny kladné stránky Jesenicovy osobnosti. Autor, který je všestranně vzdělaným historikem, vystupuje právě v této části své knihy také (nebo především) jako právní historik a dává čtenáři poznat to, co nečinila literatura starší, totiž Jesenice — vzdělaného a nadaného juristu, či lépe kanonistu. Využívaje tu svých předchozích studií dokumentuje Kejř mimořádnou právnickou erudici i rozhled a taktiku Husova advokáta a dokazuje, jak právě jeho zásahy způsobily, že se miska kuriálních vah přikláněla i na stranu Husovu. Zejména pak rozbor Jesenicovy argumentace v Repetitio pro defensione causae M. Io. Hus a v Replicatio contra falsa consilia doctorum dokládá mimořádně teoretické i praktické schopnosti Jesenice-právníka. Autor v něm také zcela správně vidí nikoli vůdčí osobnost ideologa či teoretika, nýbrž muže, jenž byl povolán řešit praktické, nesmírně závažné otázky hnutí. Schopnost úspěšně taktisovat Jesenic prokázal jak za svého pobytu v Itálii, tak koncem r. 1412, kdy se snažil o otupení ostří sporu jeho přenesením na půdu moci světské, i při jiných příležitostech, jako např. při zasílání protestních listů různých činitelů ve prospěch Husův, na jejichž koncipování se rovněž podílel. Autorově názoru o Jesenicovi jako mimořádně schopném taktikovi odporuje toliko jediné jeho vystoupení, satirické glosování konciliární buly z r. 1413, jež je v rozporu s jeho dosavadním uváženým postupem. Vedle těchto předpokladů úspěšné činnosti Husova obhájce lze z Kejřova líčení poznat další, zvlášť cennou vlastnost, totiž osobní statečnost a věrnost i naprostou oddanost přítelově věci, již prokázal už za svého římského pobytu. Lze-li považovat tyto vlastnosti za dokázané i Jesenicovým pobytem v Kostnici během Husova žalářování, se zatím nepodařilo zjistit ani Kejřovi.

Bylo-li až dosud možno veškerou Jesenicovu činnost posuzovat naprosto kladně, tj. i objektivně jenom jako progresivní, dostává jeho obraz v období diferenciace hnutí po smrti Husově i stíny. Kejř tu na prvém místě ukázal majetkové poměry Jesenicovy, jeho hmotnou a politickou závislost na husitské šlechtě. Mimořádně těsné sepětí Jesenicovo s předními šlechtickými stoupenci Husovými vedlo posléze k tomu, že se Jesenic ze své původní posice právního rádce dostal zákonitě až do vleku této skupiny, aby pak vyjadřoval jenom její zájmy. A právě interes konservativního feudálního křídla husitského přivedl Jesenice k tomu, že se oprostil i od své dosavadní výlučné úlohy právního, praktického a taktického poradce a činitele hnutí a počal (alespoň do jisté míry) vystupovat jako teoretik a ideolog hnutí. Tento fakt Kejř zcela nedocenil, z jeho podání však jasně vystupuje skutečnost, že svým dílem a vystupováním se Jesenic obrací k teoretickým otázkám (negativní stanovisko k přijímání dítek a později k chiliastickým provoláním) právě v době ostrého vyhraňování názorového. Ačkoliv Jesenic zaujímal od r. 1417 místo na nejkrajnější pravici husitského hnutí, kterou od oficiální církve odděloval vlastně jenom kalich — ten však hájil Jesenic do všech důsledků — zůstal pro Řím a katolickou stranu i Zikmunda přece jen nejpřednějším a nejnebezpečnějším představitelem českého kacířství on a jako takový i zahynul.

Kejřovo celkové hodnocení osobnosti Jesenicovy vyplývá zcela logicky z obsahu celé knihy a i když je zřejmé, že autor ke zpracování tématu přistupoval

s mimořádným nadšením, zachovává vždy potřebnou míru kritičnosti a nikde svého hrdinu neidealisuje. Právem vytýká neobyčejné a v Čechách zcela ojedinělé odborné vzdělání i praktické schopnosti Jesenice-právníka, který dokázal obratně manévrovat v nejobtížnějších situacích, i jeho neochvějnou věrnost Husovi, pro jehož záchranu podnikl opravdu vše a riskoval i sebe. Kejř si však je zároveň vědom toho, že Jesenic neměl pochopení pro zájmy lidových mas, s nimiž nebyl nikdy ve spojení, a že právě z tohoto důvodu a pro jeho závislost na šlechtě došlo k tomu, že se v rozhodné chvíli octl na krajní pravici revoluce. Tento fakt ovšem nemůže být důvodem k tomu, abychom Jesenicův přínos k husitské revoluci nehodnotili vcelku jako objektivně kladný. Jesenic po sobě nezanechal žádné velké dílo literární. Kejř to velmi správně vysvětluje jeho specifickou činností (na rozdíl od ostatních universitních mistrů nebyl ani duchovním, ani kazatelem) a neustálým reagováním na nejaktuálnější potřeby probíhajícího zápasu. Kejřovu formulaci, že Jesenic se nikdy nestal ideologem hnutí, nelze — jak bylo řečeno výše — chápat tak, jako by vůbec nikdy do teoretických problémů nezasáhl.

Kejřova monografie o životě a díle M. Jana z Jesenice je prací, k níž se bude naše historiografie po dlouhou dobu vracet. Není jenom závažnou rozpravou věnovanou husitské problematice, nýbrž znamená podstatný přínos pro historii práva a konečně i pro dějiny pražské university, neboť se po dlouhé době opět objevila monografie o významném universitním mistru. A v této souvislosti snad lze konstatovat, že autor zabývající se jediným juristou, jehož lze mezi čelnými představiteli husitství nalézt, neměl přejít poměrně závažnou otázku pouhým odkazem na myšlenku v literatuře jen nadhozenou. Mám na mysli to, co Kejř říká o Jesenicově disputaci na právnické universitě r. 1407, jež měla být „vážným pokusem rozšířit spor o Viklefa i na půdu university právnické". Jádro Kejřovy monografie pochopitelně je v období od r. 1409 a autor jistě nemohl podat podrobnější rozbor tak komplikované otázky jako je sociální a ideologický profil pražských juristů v této době. Domnívám se však, že právní historik se tu neměl spokojovat odkazem na práci Novotného a mohl se alespoň stručně pokusit o naznačení příčin, které způsobily, že právnická fakulta se ani před Jesenicovým vystoupením, ani po něm nedala otázkou Viklefova kacířství vzrušit a během celého myšlenkového zápasu až do r. 1419 stála zcela stranou.[1]

Pro úplnost je snad třeba uvést, že první Kejřův exkurs je věnován traktátu o moci papežské a císařské (Quia summum in rebus) z r. 1414, jehož rozborem došel autor k závěru, že pravděpodobně (zatím však nikoli prokazatelně) je dílem Jesenicovým. K podobnému výsledku dospěl autor i v exkursu druhém, řešícím otázku Jesenicova podílu na vzniku protestních listů české šlechty z r. 1415. Uváděná fakta i logické důvody autorovy přesvědčují čtenáře o tom, že soubor těchto písemností byl mezi spisy, na jejichž vzniku měl Jesenic účast, vřazen oprávněně. První přílohou knihy je otisk kratičkého, dosud neotištěného spisu ze sklonku Jesenicova života, namířeného proti chiliastickým provoláním. Mnohem rozsáhlejší je příloha druhá, kterou je soupis Jesenicovy literární činnosti. Kejř pro něj shledal celkem 17 spisů a sestavil jej jako pendent k Bartošovým soupisům literární činnosti jiných husitských mistrů. Cenná práce Jiřího Kejře representuje důstojně podíl marxistické právní historie na letošním jubileu Husovy smrti.

Miroslav Truc

[1] Pro universitní dějiny by bylo také důležité, kdyby se v budoucnu podařilo najít pramen podrobně zdůvodňující rozhodnutí papežského auditoria o neplatnosti Jesenicova bolognského doktorátu práv.

Z nové literatury

Vladimír Procházka, Velkomoravská říše a vývoj politické organizace u slovanských národů, Právník 102, Praha 1963, s. 775—793.

Studie má dvojí poslání: vyrovnat se s neujasněnou dosud problematikou kvalifikace velkomoravského zřízení a dát tak potřebnou oporu obecné historii, archeologii a ostatním historickým disciplínám, na druhé straně pak podat právníkům-nehistorikům přehled nejnovějších výsledků těchto vědních oborů. Tento přehled podává autor v 10 kapitolách: 1. Význam velkomoravské říše. 2. Problémy povahy politické organizace Velké Moravy. 3. Politická organizace do doby velkomoravské. 4. Velká Morava a Čechy. 5. Vývoj vlastní Moravy. 6. Územní expanze velkomoravské říše. 7. Společenské a státní instituce velkomoravské říše. 8. Velká Morava a raně feudální stát u slovanských národů. 9. Velká Morava a Zakon sudnyj ljudem. 10. Závěry. — Právněhistorickým rozborem velkomoravské problematiky zjišťuje autor, že tento politický útvar představuje „spojení nejpozdější vrstvy rozložené společnosti rodové s nejstarší vrstvou raněfeudálního státu". Podle autora rostla tu feudální společnost, nebyl však ještě plně vybudován raně feudální stát; nedošlo ještě k dokonalému oddělení tříd a nevyvinula se ještě úplně centrální vláda. Základ politické organizace netvořila síť feudálních patrimonií, nýbrž velká města řemeslnicko-obchodní povahy. Za příznaky nižších politických forem pokládá autor uvádění okolních politických celků v poplatnost, někdy jen jednorázový výkup, roční vybírání daně na vlastním území a dozvuky staré soustavy županské. Zesilování prvků feudálních vidí naproti tomu v růstu velmožských center, družině, existenci úředníků a samostatné zahraniční politice velkomoravské říše. Na příkladě Zakona sudného ljudem ukazuje autor, že i v oblasti právní kultury měla Velká Morava primát mezi Slovany.

Bulín

Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310—1526 — Katalog, sestavil Rostislav Nový, Praha 1963, Acta Universitatis Carolinae philosophica et historica 4, str. 207.

Historickému bádání o vývoji českých měst není dosud stále ještě věnována taková pozornost, jakou by si bezpochyby zasloužilo. Je proto třeba tím spíše uvítat publikaci, jež se jistě stane vítanou pomůckou k heuristickému výzkumu v dotčené oblasti. Nového katalog městských knih je výsledkem práce, jež byla zahájena před řadou let z podnětu akademika Vojtíška a která pak pokračovala v plné šíři zejména po druhé světové válce. Jak patrno z názvu knihy, jde o soupisový katalog, jenž přináší nejdůležitější kodikologické a literární údaje (pohříchu s četnými tiskovými chybami) o všech městských knihách dochovaných v Čechách a na Moravě z dotčeného časového úseku; vedle toho klade si

však práce za cíl podat i všeobecné zhodnocení povahy městských knih jako pramene pro poznání městského života, který má svou osobitou povahu a výrazné znaky, jež jej odlišují od jiných pramenů podobného druhu. Toto poslání splňuje úvodní studie, kterou autor předeslal vlastnímu soupisu. Její závěry mají dobrou informativní hodnotu, zevrubně shrnují výsledky dosavadního bádání a pokoušejí se podat i několik nových souborných pohledů na otázky diplomatické klasifikace městských knih. Právní historik tu nejvíce ocení výklad o vzájemném poměru soudních a radních knih, jakož i o vývojových tendencích v městské správě a soudnictví, jež toto třídění kryje. *Urfus*

Historia universitatis Carolinae Pragensis, 1963, Tomus IV., Fasc. 2, Acta Universitatis Carolinae, str. 176.

Ústav pro dějiny Karlovy university pokračuje v systematickém zpracovávání jednotlivých dílčích problémů historického vývoje pražského vysokého učení. Řadu významných příspěvků s touto tematikou přináší i sborník vydaný v r. 1963.

Počet studentů a učitelů na pražské universitě, jejich národnostní a sociální původ zjišťují ve své „Studii k dějinám University Karlovy v letech 1433—1622" Fr. Šmahel a Miroslav Truc. Podrobným studiem za použití statistické metody došli autoři k závěrům, mnohdy překvapujícím, které vrhají nové pohledy na naše stavovské právnictví a právnické vzdělání vůbec. To platí zejména o zjištění, která přináší studie o počtu a původu českých studentů na zahraničních vysokých školách (str. 41). Jejich výsledky, shrnuté v přehledné statistické tabulky (str. 47—52) budou napříště nepostradatelnou pomůckou každému badateli na tomto úseku.

Cenným příspěvkem k dějinám politických ideologií je stručná, avšak neobyčejně ilustrativní studie K. Kučery „Raně osvícenský pokus o reformu pražské university". Na konkrétním rozboru situace na pražské universitě, zvláště pak rozborem dosud poměrně nedostatečně osvětleného reformního plánu Petra Theodora Birelliho, dochází autor k závěrům, které v mnohém doplňují poznatky, které o pronikání osvícenství na pražskou universitu přinesla dosud naše literatura. Pro právního historika je Kučerova studie cenná především rozborem Birelliho memoranda o výuce práva na universitě, která znovu obohacuje naše znalosti této tematiky. Významné je ovšem i Kučerovo zkoumání osudů memoranda v byrokratickém soukolí absolutistického státu a jesuitských praktik, snažících se znemožnit úspěšný postup universitní reformy.

Příspěvkem věnovaným dějinám universitní hospodářské správy mezi třicetiletou válkou a tereziánskými reformami je stať J. Klaboucha „K dějinám hospodářství pražské university v 17.—18. století". Význam jeho studie spočívá ve zjištění, že materiální obtíže university, nejen naší, ale i ostatních vysokých učení v Evropě, nepříznivě ovlivnily rozvoj evropské vzdělanosti. Neutěšenost hospodářské situace pražské university, demoralisující i profesorský sbor, se podstatně prohloubila, když hospodářství se dostalo do manufakturního stadia. Řešení bezvýchodné situace přineslo až financování university ze státního rozpočtu. Podstata právněhistorického přínosu Klabouchovy práce spočívá pak v osvětlení vztahů finančního orgánu českého státu — české komory k finanční správě university.

Další tři příspěvky zařazené do sborníku jsou věnovány dějinám dalších vědních disciplín na pražské universitě. Josef Polišenský zkoumá v stati „České dějepisectví předbělohorského období a pražská akademie" význam české historické literatury v XVI. století a pokouší se o podání jejího souhrnného obrazu.

Josef Hanzal ve studii „Zemědělství na pražské universitě v letech 1775—1844 zabývá se opomíjeným dosud úsekem universitních dějin, jehož pochopení umožní objasnit úlohu přírodních věd v hospodářském rozvoji země. Příspěvek k zdravotnickému významu pražské lékařské fakulty, zvl. v boji proti epidemiím, přináší stať R. Zadiny „K činnosti lékařské fakulty v XVIII. století".

Malý

Jiří Klabouch, Muzejní rukopis „Observationes super vindicias", a jeho význam v právnické literatuře doby pobělohorské. Časopis Národního musea — oddíl věd společenských, roč. CXXXII, 1963, 2, str. 86—98.

Rozbor zapadlého rukopisu slavného profesora pražské právnické fakulty W. X. Neumanna z Puchholtze se stal autorovi podnětem, aby v stručné ale přesvědčivé zkratce podal výklad názorů na otázky právního poměru Čech k římské říši, jak se projevovaly v právnické pobělohorské publicistice. Jestliže do prvé třetiny 18. století převládalo v literatuře veřejného práva známé pojetí Melchiora Goldasta, jenž v službách habsburské politiky považoval český stát za součást i léno německé říše, umožnily dynastické obtíže s uplatněním kurfiřtského hlasu pro Marii Terezii jistou obranu českého státního práva, oživeného i účastí stavovské společnosti na kodifikaci nového zemského zřízení. Kruhy domácí inteligence tak získaly příležitost Goldastovu koncepci napadnout a vedle známého spisu strahovského opata M. Hermannna „Vindiciae Bohemiae" z roku 1740 se prací J. Ch. Jordána přihlásila o slovo zvláště právnická fakulta. Uvedený rukopis Neumannův představoval závěrečné slovo v celé polemice a pražský profesor v něm shrnoval výsledky starší fakultní literatury pokud se postavení Čech k říši dotýkala. Autor příspěvku zjišťuje, že většina disertací vycházela z názorů Neumannových, jež uplatnil poprvé v tištěném komentáři k Schwederově učebnici z r. 1716. Zdůrazňoval v něm nezávislé postavení českých panovníků pro jejich neomezenou moc vůči poddaným i proto, že neuznávali říšskou jurisdikci. V nové práci z poloviny století doplnil tuto svou tezi odkazem na Pufendorfovo dělení feudálního poměru. Na rozdíl od Hermanna, jenž popíral, že by Čechy někdy představovaly říšské léno. Neumann lenní závislost pro období raného středověku uznával. Pro pozdější dobu však oba shodně zdůrazňovali nezávislé postavení českého království a náznaky lenní závislosti spatřovali jen v kurfiřtské a arcičíšnické hodnosti českého panovníka. Klabouchův článek proto právem nachází v jejich koncepci typický projev zemského vlastenectví feudální společnosti v 18. století.

Kučera

Hans Julius Wolff, Das Justizwesen der Ptolemäer. Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, Heft 44. München 1962. Str. X + 220.

Autor, známý ve světové literatuře zejména svými pracemi z oboru papyrologie, práv řeckých a římského práva poklasického, předkládá v uvedené publikaci výsledky svého bádání o právním systému ptolemajského Egypta.

Kniha je rozdělena v pět kapitol, hlavní těžiště látky je obsaženo v kap. 2 (král jako soudce a suverénní činitel v soudnictví), kap. 3 (soudy) a kap. 4 (justice úřednická). Závěrečná kapitola (pátá) shrnuje téze, podané v před-

chozích kapitolách, a po ní následuje dosti rozsáhlý rejstřík pramenů a rejstřík věcný (str. 203 až 220).

Zpracováním dané látky je kniha určena nesporně odborníkům. Pro méně zasvěcené bude činit určité obtíže zejména skutečnost, že mnohé je předpokládáno jako samozřejmé a výklad jde hned in medias res, a to především bezprostředním rozborem pramenů. Bohatá znalost těchto materiálů vede autora nejednou k tomu, že tam, kde přímého svědectví pramenů dosud není, sahá sám k vlastním dedukcím, nikoli nepřesvědčivým. Tak např. vidí v osobní králově jurisdikci původ pozdějšího soudu chrematistů (str. 13), vylučuje však královský soud jako soud instanční (str. 16). Vedle královské justice a smírčího soudnictví uvádí autor ještě zvláštní kategorii soudů, stojících mezi oběma těmito druhy soudnictví (str. 19 a d.). Pozornost věnuje rovněž soudnictví privilegovaných měst (Alexandreis, Ptolemais, Naukratis), o němž je též málo přímých zpráv. Podrobněji se pak zabývá autor soudy národností (řecké dikasterion, egyptští laokrité, národnostně smíšené koinodikion) a staví svou hypotézu o jejich periodizaci (str. 37 a n., 56 a n., 96 a n.). Zvláštní pozornost věnuje již zmíněným chrematistům (str. 64 až 89, a 190 a d., kde dokazuje, že od 2. pol. 2. stol. př. n. l. nastává jakési paušalizování v označování jednotlivých soudů a soudy chrematistů, že jsou míněny i pod termíny, které dříve označovaly jiné soudy).

Čtvrtou kapitolu spisu (str. 113 a 194) věnuje autor jurisdikci úřednické (zejm. správních úředníků). Zde se nejvíc přibližuje obvyklému členění na kategorie osob a oblastí práva (trestní — civilní).

Některé vývody autorovy by jistě mohly být podnětem k diskusi resp. kritice (tak např. kromě výše zmíněných jeho vlastních hypotéz i sama otázka tzv. „nároku na právní ochranu" [str. 164 a d., 178], nebo závěr, že změny v soudnictví ptolemajského Egypta údajně probíhaly na podkladě v o l n é d y n a m i k y měnících se sociologických a politických podmínek [!] l. c. str. 201), avšak dílo samo je vysoké úrovně a záslužně doplňuje mezeru, trvající v této oblasti již několik desítiletí. *Polá̌ček*

Derk B o d d e, Basic Concepts of Chinese Law: The Genesis and Evolution of Legal Thought in Traditional China. Proceedings of the American Philosophical Society 107 (1963), 5, str. 375—398.

Důkladná, promyšlená a jasně formulovaná studie, shrnující v dvanácti kapitolkách vše podstatné: 1. účel a význam čínského práva, 2. právo, náboženství a hospodářství, 3. staré čínské teorie o původu práva, 4. nejstarší čínský „zákoník", 5. konfuciánci a legisté, 6. konfuciánské pojetí li (ritů) a práva, 7. legisté a právo, 8. triumf legistů a zároveň konfucianizace práva, 9. říšské zákoníky jako objasnění k li, 10. synovská úcta, věrnost a lidskost v právu, 11. právo a kosmická harmonie, 12. závěr. Dodatek pojednává ještě o mytické osobnosti Koa Jao a jeho údajném vztahu k ranému čínskému právu.

Autor v úvodu vhodně srovnává čínské právo s jinými starověkými právními systémy a vidí jeho přednost v tom, že se vždy obešlo bez náboženského zakotvení svého původu i bez náboženské sankce, zároveň je však nijak neidealisuje a zdůrazňuje jeho vyhraněně třídní pojetí. V této souvislosti je pozoruhodná

kapitolka o souvislostech práva s filosofickými představami o kosmické harmonii, které však nejsou náhražkou náboženského pojetí práva.

Proti statickému pojetí v posiední Čchů Tchung-cuově práci (viz PhS IX, str. 318—321) zdůrazňuje Bodde historický vývoj práva, který však sám nastiňuje jen pro starověk, aniž se pokusil o celkovou periodizaci.

Pennsylvánská universita (autor je jejím profesorem sinologie) připravuje souhrnné přednášky o čínském právním myšlení i výběrový překlad do angličtiny kasuistické příručky 19. st. Sing-an chuej-lan, která může přispět k lepšímu poznání přechodu od tradičního čínského práva k modernímu. *Pokora*

Sybille van der Sprenkel, Legal Institutions in Manchu China. A Sociological Analysis. London School of Economics, Monographs on Social Anthropology No. 24. University of London, The Athlone Press 1962. Ss. VIII, 178.

Jak ukazuje podtitul knihy, nejde australské autorce přímo o dějiny práva za poslední čínské dynastie Čching (1644—1911), nýbrž o teorii tehdejšího právního řízení a zejména o jeho praxi. Ta může být tentokrát dost výjimečně podrobena zkoumání, protože mnoho evropských diplomatů bylo od 19. století nuceno zabývat se prakticky čínským právním řádem, jemuž se cizí zastupitelství v Číně celkem právem odmítala podřídit. Z tohoto hlediska je autorčin základní historicko-sociologický přístup správný i užitečný.

První dvě kapitoly jsou spíše teoretické povahy, protože studují důležité aspekty sociální struktury, jakož i teorii a funkci vlády, další dvě se zabývají systémem správy, a to jak po organizační, tak i po osobní stránce. Vlastnímu kodifikovanému právu a soudnímu řízení jsou s jistým oprávněním věnovány jen dvě menší kapitoly, které spíše shrnují výtěžky dosavadních prací a zařazují je do rámce výkladu. Konečně až dvě další kapitoly se dostávají k jádru věci: právní aspekty rodu a cechu — které ve většině právních případů menšího významu nahrazovaly státní soudní instituce — a místnímu i zvykovému právu. Devátá a desátá kapitola shrnují celou problematiku úvahou o celkovém právním systému a jeho účinnosti při udržování feudálního společenského pořádku.

Následuje pět instruktivních dodatků, věnovaných většinou překladům přísloví nebo jiných textů právního obsahu a ukázkám některých druhů smluv. Bibliografie je dost obsáhlá a velmi užitečná, protože cituje méně známé práce o sociologii práva různých států a lidských společností, neuvádí však též několik známých prací. Sinologu přijde vhod seznam použitých čínských znaků a každému používateli celkový index.

Kniha potvrzuje na zkoumaném období závěry zjištěné odjinud, že totiž daleko větší oblasti práva než tomu bylo zvykem v jiných společnostech nebyly přímo záležitostí státu, nýbrž nižších samosprávných, ale zároveň často značně despotických jednotek, ať již příbuzenských nebo podle povolání. Velmi význačnou úlohu hrálo proto i zvykové právo. Dále autorka zjišťuje, že právu nešlo o dosažení spravedlivého řešení, nýbrž o udržení daného pořádku jako samoúčelu, takže prakticky oba účastníci řízení — žalobce i obžalovaný — byli považováni za vinníky, protože dali podnět k porušení morálního řádu.

I z tohoto důvodu se řada postižených raději neuchylovala k soudu, stejně jako si evropské státy vynucovaly buď exteritorialitu nebo požadovaly „poevropštění" čínského práva a soudnictví. I když vymáhání exteritoriality se často dělo

v nepřijatelných formách násilí a nátlaku, a i když vedlo k zakládání známých cizích settlementů, porušujících naprosto čínskou státní suverenitu, mělo opodstatnění v tehdejším čínsko-mandžuském právním řádu. Aniž by si autorka uvědomila souvislost, že revoluce 1911 nezměnila v podstatě společenský řád v Číně, zdůrazňuje, že zavedení zákoníků evropského typu v dvacátých letech zůstalo spíše záležitostí teorie než praxe.

Hlavní předností práce je tedy, že podává jak hrubý nástin právní a společenské situace v Číně právě v kritické době všeobecného přechodu od tradičních představ čínských k adaptaci či k plnému převzetí myšlenek evropských, tak i výstižně ukazuje důvody, které k tomu vedly. Kniha tedy může být užitečná i pro poměrně široký okruh čtenářů. *Pokora*

Ferenczy Endre, Bevezetés az ékirásos jogtörténetbe. Bibliográfia. — Introduction to the history of cuneiform law. A bibliography. (A MTA Könyvtárának mikrokiadványai.) — (Micropublications of the Library of the Hungarian Academy of Sciences.) Budapest, 1962. 5 mikrolap.

Maďarská akademie věd přistoupila touto publikací k nové formě vydávání takových prací, které jsou určeny spíše pro počtem vymezenější okruh zájemců než pro širokou obec čtenářů. Na celkem 5 lístcích formátu 12,3 cm × 8,7 cm je vměstnáno XI + 156 stran o rozměru tiskového zrcadla 13 × 8 mm (strana o 36 řádcích). Čtení je možno proto jen pomocí zvláštního přístroje nebo silně zvětšující lupy.

Autor úvodem upozorňuje na nutnost nahradit dílo San Nicolòovo „Beiträge zur Rechtsgeschichte im Bereiche der keilschriftlichen Rechtsquellen", které dosud slouží jako základní informace ke studiu klínopisných práv, dílem, jež by odpovídalo dnešnímu stavu výzkumu. Proto předkládá speciální bibliografii v podstatě od roku 1931, kdy San Nicolòovo dílo vyšlo, do roku 1959 (rozdíl tří let do vydání autorovy práce — v r. 1962 — je ovšem opět velmi dlouhou dobou, jež snižuje její aktuálnost).

V postatě se autorova práce rozpadá na část všeobecnou a tři oddíly zvláštní. Ve všeobecné části jsou zahrnuty skupiny týkající se základních děl o historii a monografií a státním zřízení a obyvatelstvu starověkého Předního Orientu, základních studií o právu a právních dějinách, encyklopedií, příruček a bibliografií (str. 20—35). První zvláštní oddíl přináší bibliografii, jež se vztahuje k Mezopotámii (Sumer a Akkad, období starobabylónské a staroasyrské s bibliografií o zákonech z Ešnunny a Lipit-Ištarových; období 1. babylónské dynastie s bibliografií především o zákonech Chammurabiho; Elam; období staroasyrského práva s bibliografií tzv. kappadockých tabulek; Mari (str. 36—91). Druhý zvláštní oddíl se týká bibliografie středobabylónského a středoasyrského období (sem jsou pojaty údaje o období kasitském a tzv. kudurrech, o středoasyrské říši, o Chetitech, Churitech a pramenech z Nuzi, o Alalachu a Ugaritu, str. 92—123).

Úvod na počátku díla je psán anglicky, kratší úvody k jednotlivým dílům jsou maďarská; tím je do jisté míry omezena použitelnost této publikace, jež jinak podává přehledný bibliografický obraz dějin klínopisných práv (poněvadž dnes jsou známy různé oblasti Předního starého Orientu s odlišným právním uspořádáním mluvíme o klínopisných právech, nikoli o klínopisném právu, jak má autor).

Od uzavření autorovy bibliografie uplynulo pět let. V tomto období bylo vydáno velmi mnoho a velmi závažných publikací, které se zabývají hospodářskými a právními problémy starověkého Předního Orientu. Bylo by si proto přát, aby autorova publikace záhy byla následována druhým dílem, který by vyplnil tuto velmi citelnou mezeru a dovedl bibliografické údaje pokud možno up to date.

Klíma

Istorija gosudarstva i prava zarubežnych stran, I. (Otrokářský a feudální řád), Moskva 1963, str. 600.

Za redakce prof. P. N. Galanzy vyšlo s tímto názvem vysokoškolská učebnice předmětu, který u nás označujeme „Všeobecné" nebo také „Světové dějiny státu a práva". Vedle redaktora tvořili autorský kolektiv M. I. Sadagdar, prof. C. F. Kečekjan, I. D. Martysevič, N. A. Selezněv a Z. M. Černilovskij. V předmluvě se vysvětluje, proč už r. 1949 bylo označení předmětu „Všeobščaja istorija gosudarstva i práva" opuštěno a nahraženo napřed názvem „Dějiny státu a práva" a nyní „Dějiny státu a práva zahraničních zemí". Vedla k tomu skutečnost, že výklad v žádném případě nemohl být opravdu „všeobecný" (zůstával stranou SSSR a řada jiných zemí) a že také druhý název bylo třeba upřesnit.

Autoři se důsledně rozhodli pro řešení, podávat pro každou společenskou formaci ve zkratkách přehled dějin státu a práva každé jednotlivé země odděleně. K tomuto účelu vybrali, jak upozorňují (str. 4) jednak země, jejichž vývoj je zvláště typický anebo u nichž jsou mimořádné odchylky od běžného typu. U jednotlivých zemí postupují tak, že líčí vždy a) společenské zřízení, b) stát (typ, formu, strukturu mechanismus a funkci), c) základní rysy práva (prameny práva, rozličná jeho odvětví a instituce), jak je to výslovně vytčeno na konci úvodu (str. 19).

Po úvodu a po výkladu o rozkladu prvotně pospolné společnosti a o vzniku státu a práva obecně (kap. 1, zpracovaná Galanzou) následuje tedy oddíl o společnosti otrokářské, v němž jsou samostatnými kapitolami zastoupeny tyto země: Egypt a Babylon (obé zpracováno Kečekjanem), Indie (autor Selezněv), Čína (Černilovskij), Řecko (Kečekjan) a Řím. Čtyři první země jsou při tom uvedeny pod společným záhlavím "Stát a právo starého Východu", obě poslední země pod záhlavím „Stát a právo v zemích antického světa". U hlavy VII (Řím), která zaujímá hlavní část tohoto oddílu (str. 197—282), není uveden autor, avšak — jak vyplývá ze srovnání — není tato partie totožná s dřívějším zpracováním Peretěrského v předchozích učebnicích.

Oddíl o společnosti feudální je se svými 320 stránkami podstatně delší než oddíl věnovaný otrokářství, který čítal 240 str. Obsahuje především úvodní syntetickou partii Galanzovu (str. 283—287), načež následují výklady o francké říši (Kečekjan), o Francii (Galanza), Anglii (Selezněv), Německu (Galanza), Polsku a Čechách (Černilovskij), o církvi a kanonickém právu (Galanza, 5 str.), o městech (týž autor), o Byzanci (Martysevič), o Bulharsku a Srbsku (Černilovskij), o oblasti islamu (Galanza se Sadagdarem), Indii (Selezněv) a Číně (Černilovskij).

V partii o českém státě, která se pokouší informativně zachytit hlavní rysy vývoje (str. 468—488), je třeba litovat, že autor končí už 16. stoletím, jež pokládá za konec českého státu a v podstatě i práva. *Vaněček*

Wolfgang Kunkel, Römische Rechtsgeschichte. Eine Einführung. Vierte, erweiterte Auflage. Böhlau Weimar 1964.

Nakladatelství Böhlau ve Výmaru vydalo v roce 1964 již čtvrté vydání knihy W. Kunkela „Römische Rechtsgeschichte". Čtyři vydání odborné publikace v období pouhých dvanácti let (první vyšlo roku 1952) nebývají obvyklým zjevem, Kunkelova práce si však zvýšenou pozornost nesporně zasluhuje.

„Römische Rechtsgeschichte" podává stručný, koncisní a podle výsledků nejnovějšího vědeckého bádání koncipovaný výklad o dějinách římského státního zřízení a dějinách právních pramenů. Ve třech oddílech pojednává autor nejprve o době nejstarší (Die Frühzeit bis zur Mitte des 3. Jahrhunderts v. Chr.; str. 13 až 39,) potom o době hospodářského a politického rozmachu Říma (Das Recht der römischen Grossmacht und des Weltreiches von der Mitte des 3. Jahrhunderts v. Chr. bis zur Mitte des 3. Jahrhunderts n. Chr.; str. 40—120) a konečně o době úpadkové (Das Recht der römischen Spätzeit; str. 121—154). Jako dodatek je připojeno stručné pojednání o osudech římského práva po pádu římského impéria (Das Nachleben des römischen Rechts; str. 154—166).

Rozvržení výkladu v jednotlivých oddílech je více méně tradiční: obecná charakteristika hospodářské a politické situace, státní zřízení, nakonec prameny práva a jurisprudence. Na rozdíl od našeho pojetí zahrnuje Kunkel do svého pojednání i výklad o trestních soudech a trestním procesu, a to stručně již při analýze Zákona XII tabulí (str. 31—39), obšírněji potom v druhém oddílu, kde je trestnímu soudnictví věnován samostatný paragraf (Das öffentliche Strafverfahren, str. 64—73).

Mimořádně cennou součástí Kunkelovy práce je rozsáhlá bibliografie na konci knihy (Quellen und Schriften, str. 167—194). Nejen že uvádí literaturu a pramenné edice nejrecentnějšího data, ale podává i stručný přehled problematiky vědeckého bádání u jednotlivých otázek (něco na způsob výborných „Etat des questions", jež francouzští historikové obvykle uvádějí v bibliografiích svých manuálů).

Kunkelova kniha je vynikající dílo, jež zasluhuje pozornosti nejen romanistů, ale i historiků obecných.

Kincl

François Louis Ganshof, Was waren die Kapitularien? Herrmann Böhlaus Nachfolger Weimar 1961, 186 stran.

Po původním vydání holandském z roku 1955 a po vydání francouzského překladu (1958) vyšla v roce 1961 i v překladu německém vynikající práce belgického historika F. L. Ganshofa „Co to byly kapituláře?"

Jde o knihu, jež má základní význam pro každého historika období počátků západoevropského středověku: autor v ní shrnuje a dovršuje své celoživotní bádání o problematice jednoho z nejdůležitějších pramenů starého franckého práva — královských kapitulářů Karlovců.

Ganshofova studie je omezena jen na formální stránku kapitulářů, obsah zásadně analyzován není. Zdá se však, že právě formální stránka je problém nejvíce zkomplikovaný: problém dochování kapitulářů, jejich textové kritiky, jejich edic apod. patří dodnes mezi nejsložitější otázky medievistiky obecné i právní. Ve čtrnácti kapitolách své knihy pokouší se Ganshof přispět k jejímu řešení.

Podrobuje jednotlivé kapituláře minuciesní analyze a od řešení nejzákladnějších otázek (otázky terminologické, otázka klasifikace kapitulářů, problematika jejich vzniku atd.) přechází postupně k syntetisujícím závěrům.

Ganshof, nad jiné historiky s problematikou kapitulářů obeznámený, podává svůj výklad skromně, nikde nevyslovuje apodiktické soudy, nikde neztracuje badatele s jejichž názory nesouhlasí, všechno je neseno slovem velmi klidným a rozvážným. A přesto mají některé jeho soudy (a to nejen soudy týkající se kapitulářů, ale i řešení problémů konexních, např. řešení známé problematiky dualismu Volksrecht - Königsrecht na str. 56—57) nepochybně zásadní význam.

Netřeba zdůrazňovat, že autor pracuje s nejnovější literaturou, jež pro německé vydání byla jím samým znovu doplněna.

Velmi cenná je konečně i na konci knihy připojená chronologická tabulka, jež je nezbytným doplňkem pro každého, kdo chce pracovat s různými edicemi kapitulářů, zejména s Blumeho vydáním v Monumentech Germaniae. *Kincl*

Marc Szeftel, Documents de droit public relatifs à la Russie médiévale, Editions de la Librairie encyclopédique, Bruxelles 1963, 304 str.

Po vydání komentovaného překladu *sudebnika* z r. 1497 v *Revue hist. de droit français et étr.* 34/1956 531—68 (k tomu srv. Procházkův ref. in *Slavia* 28/1959 658—63) přistoupil Szeftel nyní k podobnému vydání některých nejstarších ruských právních památek z období kyjevsko-novgorodského (9.—15. stol.), jež pokládá institucionálně, i když ne územně, za jednotný celek. Edice obsáhla v první části obě verze *Ruské pravdy* a *Pskovskou soudní gramotu*, v druhé všech šest zachovaných knížecích statutů pro církevní instituce, totiž Vladimíra Svatého, jeho syna Jaroslava, novgorodských knížat Vsevoloda Mstislaviče (dva statuty) a Svjatoslava Olegoviče a smolenského knížete Rostislava Mstislaviče, k němuž je připojena potvrzovací listina biskupa Emanuela a listina o daních. Stranou tedy zůstaly smlouvy s Byzancí a další různé smlouvy pozdější, novgorodská soudní gramota a akty provinční. Každý z překladů počíná bohatě literárně komentovaným úvodem se seznamem edic a dosavadních překladů a poté je doprovozen obsáhlým komentářem k jednotlivým článkům. Z pracovního hlediska by bylo bývalo výhodnější komentář tisknout pod čarou přímo k textu, jak to má ve své chrestomatii Vladimirskij-Budanov, nikoli až po textu. K třem základním zákonům je připojen výkladový slovníček těch ruských termínů, jež nezahrnul A. Eck do svého *Le moyen âge russe*, Paris 1933. Szeftelovo dílo vyčerpává ruskou literaturu předrevoluční i sovětskou a stejně i literaturu západní. Svou úplností a sevřeností se stalo nezbytnou a přitom dobře zvladatelnou příručkou pro jakékoli studium starší epochy dějin ruského práva. Překlad, jenž u historického textu tohoto druhu nemůže než být i výkladem, si v jednotlivostech zaslouží v budoucnu podrobné pozornosti ze strany slovanské právní historie. *Procházka*

Stanisław Grodziski, Obywatelstwo w szlacheckiej Rzeczypospolitej, Zeszyty naukowe Universytetu Jagiellńskiego 67, Kraków 1963, 205 str.

V čtivě napsané práci objasnil Grodziski, přihlížeje i k poměrům západoevropským, polský vývoj středověkého a pozdně feudálního pojetí instituce, jež

vyústila v moderní pojem státního občanství. Středověk znal *indigenát* jednak ve smyslu celostátním, jednak ve smyslu zemském — především pro šlechtu — a městské občanství pro jednotlivá města. Centralizující se monarchie přinesla koncepci jednotného občanství celé společnosti, tj. i poddaných *(communitas civium cuiuscunque status vel conditionis)*, jež převažovala ještě v první fázi renesančních nauk (Modrzewski, Wolan). V pozdějších jsou poddaní vyloučeni a nastupuje úplná převaha šlechty (Orzechowski, organická teorie), charakteristická pro období šlechtické republiky. Pro toto pojetí se používá učení římskoprávních. Dochází k přísnému oddělení občanství šlechtického *(communitas nobilium)* a měšťanského *(communitas civium)*, jež není celostátní, nýbrž partikulární (až do r. 1791). Nejdůležitější součástí šlechtického občanství je právo zastávat světské a duchovní úřady. Šlechtě připojených nepolských zemí byl vždy jako celku propůjčován tzv. *indigenát korunní*, jenž zahrnoval někdy všechna, někdy jen některá práva polské šlechty. Převahu šlechty zlomilo osvícenství. Starší vlna polských teorií (Zamoyski, Ostrowski, Skrzetuski, Wybicki) rozšířila občanství jen na města, mladší (Jezierski, Staszic, Kołłątaj, Kościuszko) je chápe jednotně celonárodně. Zákonná praxe období ústavy 3. máje představuje kompromis šlechticko-měšťanský. Dělení Polska přivodilo instituci tzv. *smíšeného občanství (sujets mixtes)*, jež zaručovala plná práva obyvatelů jednotlivých záborů navzájem. Kniha vyčerpává pramenný materiál, navíc obsahuje v instruktivní zkratce přehled základní problematiky středověkých měst.

Procházka

Winfried T r u s e n, Anfänge des gelehrten Rechts in Deutschland, Ein Beitrag zur Geschichte der Frührezeption, Wiesbaden 1962, str. 279.

Trusenova kniha přináší v mnohém nový pohled na počátky recepce římského práva v Německu a zaslouží si nepochybně již proto pozornosti. Souvislosti, kterých se dotýká, jsou však ještě širší. Vcelku je možno říci, že navazuje na nové tendence, které se uplatňují od určité doby ve světové romanistice, jakož i v literatuře o středověkém kanonickém právu. Jde tu v jádře o tézi, podle níž nelze spojovat proces recepce s prostým výskytem určitých právních pravidel či určitých institucionálních konstrukcí převzatých z římskoprávních pramenů. Takového pojetí, na němž se — zjednodušeně řečeno — budovaly starší představy o recepci, je odsouváno jako příliš jednostranné do pozadí; proti němu se naopak klade důraz na složitost recepčního procesu a zdůrazňuje se pohled oproštěný od jakéhokoliv formálního jurismu. Římské právo jeví se v tomto světle nikoliv jen jako soustava určitých pravidel, o jejichž přijetí či nepřijetí je možno za daných okolností uvažovat, nýbrž jako určitá kulturní komponenta, která na jisté úrovni rozvoje vzdělanosti je jaksi obsažena všude ve vzduchu a vykonává vliv na právní myšlení i konkrétní legislativní vývoj, ať již k formální recepci dochází dříve nebo později. Trusenovou zásluhou je, že dovedl tyto široké perspektivy rozvinout v konkrétním materiálu, neztráceje ze zřetele právě obecnou platnost jednotlivých a často i velmi detailních faktů. K tomu je dlužno v jeho prospěch přičíst ještě i to, že předmětem jeho výkladu je v mnohém oblast, jež — neunikajíc-li dosud z velké části vědeckému pohledu vůbec — ztrácela se jaksi mezi hranicemi tradiční romanistiky, kanonistiky a historických prací o vývoji národních práv ve středověku. Trusen se již dříve obíral problematikou spjatou úzce s působením církevního práva na středověkou společnost, ze-

jména těmi otázkami, v nichž se zračil hluboký vliv církve na soudobé ethické a právní myšlení. Těmto zkušenostem vděčí pak zvláště za to, že dovedl vskutku názorně ukázat význam oněch stránek středověkého právního vývoje, jež snad nejlépe vyjadřuje školská paremie, že „ecclesia vivit lege romana". Čtenář se tu doví mnoho nového a zajímavého jak o vlivu scholastické učenosti na universitách a v panovnických kancelářích, tak o jejím působení v oblasti tzv. nesporného soudnictví a při obstarávání notářské agendy; a zejména pak o tom, jak všechny tyto cesty vedly k popularisaci římskoprávních pojmů, a to namnoze ještě dříve než došlo k formální recepci. Zvláště třeba ocenit výklad o vlivu církevních soudů na soudobý právní život, jakož i partie věnované právnímu významu poenitenciální pravomoci a zpovědní praxe, kde autor navazuje na některé starší vývody profesora Thiemeho. Trusenova kniha vyznívá tak v požadavek nového synthetického pohledu na středověký právní vývoj. Podmínku pro něj vidí autor především v překonání přílišné specialisace bádání, která v mnoha směrech osvětlení některých základních obecných zřetelů spíše škodí než prospívá. *Urfus*

Bónis György: Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526. Separát z Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abt., Bd. 80, Weimar 1963, s. 174—235.

Štúdia bola pôvodne časťou autorovho príspevku o rímskoprávnych vplyvoch v Uhorsku v stredoveku v tzv. Novom Savignym („Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn", v Ius Romanum Medii Aevi V, 10, Mediolani 1964). Zoznamujeme sa v nej v doteraz najplnšej a najprehĺbenejšej forme s prenikaním cirkevného práva a najmä cirkevného súdnictva v uhorskom právnom a verejnom živote v období od sv. Štefana až do začiatku 16. storočia. Práca je rozdelená do 4 kapitol a v nich na základe bohatého archívneho a literárneho materiálu sleduje autor uplatnenie sa cirkevného privilegia fori a kanonického práva v Uhorsku na pozadí pomeru medzi uhorským štátom a Cirkvou. Ak bol autor rezervovaný k rímskoprávnym prvkom v našom právnom vývoji, v istej miere podobne odhaľuje ako bola od začiatku 15. storočia obmedzovaná kompetencia cirkevných súdov vo svetských veciach a čo boli hlavné príčiny nespokojnosti z uhorskej strany proti nim. *Rebro*

R. Kiersnowski, Wstep do numizmatyki polskiej wieków średnich, Warszawa 1964, stran 235 a 8 obr. tab.

Universitní profesor dr. Ryszard Kiersnowski vydal v rámci pracovního plánu Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk vynikající učebnici numismatiky, z níž celý šestý díl, tj. dvě kapitoly z celkového počtu dvanácti, věnoval otázkám právním. Kapitola 11. se zabývá pod názvem „Mincovní právo" problémy právně politickými a kapitola 12. pod názvem „Oběh mince" právně hospodářskými.

Minci jako kus kovu, opatřeného znamením státní moci, která ručí za jeho hodnotu, prohlašuje za předmět veřejného práva. Mincovní právo, normující takovou činnost, je známé již od dob římských. Autor pak podává vývoj polské-

ho mincovního práva a zabývá se zejména pojmem mincovního regálu a mincovní svrchovanosti. V souvislosti s tím vysvětluje tzv. mincovní přímus a jeho důsledek: znehodnocování mince regálním pánem, provázené nuceným obnovováním mince (renovatio monetae). V dalším vysvětluje komplex otázek kolem pojmu mincovních privilegií a kapitolu zakončuje výkladem o falšování mincí.

I když z otázek kolem oběhu mince jako oběživa, kupní síly cenové hladiny a vývoje cen, celek otázek kolem peněžního trhu a jeho rozvoje, úvěru atd., vyžadující použití jiných pramenů a studijních metod, které poskytuje numismatika jako pomocná věda, přece i tak se tyto výklady pohybují v oblasti právně hospodářské. Ať již je to vysvětlení významů jako „moneta currens", „moneta communis", otázka přetavování mincí (combustio), zkoušení mincí (examinatio), drobení mincí na zlomky, ořezávání mincí, „defectus monetae", „moneta sive obraz", Münzgeld, Ungeld, jeton atd.

Kiersnowského učebnice, třeba je výslovně označována za výlučně numismatickou, se nevyhýbá, jak patrno, přístupu k jednotlivým otázkám i z hledisek jiných, např. právního a historického, v čemž rovněž je třeba vidět její přednost.

Pošvář

Jan Baszkiewicz, Państwo suwerenne w feudalnej doktrynie politycznej do początków XIV w., Warszawa, vydavatelstvo „Książka i wiedza", 1964, 698 str.

Tato rozsáhlá monografie mladého polského badatele představuje nesporně jedno z nejzajímavějších děl, která v posledních letech vyšla v oboru dějin státu, práva a politických ideologií. Při ně a úspěšně vychází v něm autor vstříc stále vzrůstajícímu zájmu světové historiografie o otázce staršího středověku, a to právě v bodech, jež pro vědecké pojetí počátků samostatného státního života v nejrůznějších zemích Evropy mají klíčový význam.

Se zadostiučeněním zjišťujeme, že všechny hlavní téze, jež Baszkiewicz tak pevně opírá o bohatý poznámkový aparát svědomitě těžící z pramenů i literatury. pohybují se ve směru, kterým autor této anotace orientoval svá dosavadní řešení těchto otázek, jak jich bylo zapotřebí pro československé právní dějiny. Ano, suverenní státy vznikají a existují nezávisle na tom, zda byla teoreticky vypracována nauka o suverenitě. Zevní znaky suverenity objevují se dávno před touto teorií. „Římská říše" středověku byla především nástrojem mocenské expanse německých feudálů. Idea „světové monarchie" byla v příkrém rozporu se suverenitou jednotlivých států. K jejímu opravdovému uskutečnění ovšem nikdy v dějinách nedošlo, což platí jak o universalismu císařském, západním i východním, tak o universalismu papežském.

Historik věnující se problémům raného a vrcholného středověku nalezne v tomto Baszkiewiczově díle nesmírně mnoho podnětů a problémů, jejichž řešení je třeba dále sledovat a rozvíjet. Obraz české literatury o otázkách, jimiž se autor tak záslužně zabývá, je ovšem ve skutečnosti daleko bohatší a složitější[1] než jak by vyplývalo z údajů na str. 499, pozn. 458 a str. 668, pozn. 86. Neúplnost autorových informací právě v tomto bodě rozhodně není knize na prospěch, neboť je jasné, že poměr státního života rozvíjejícího se v českých

[1] Viz k tomu ostatně také už v Právněhistorických studiích VI, 1960, str. 36; Bartolo da Sassoferrato (sborník) I., Milano 1962, str. 393.

zemích až od 9. století (ne teprve od století desátého!) k západnímu sousedství je mimořádně důležitým elementem v celkovém obraze, který se Baszkiewicz pokusil podat. *Vaněček*

Liber memorialis Antonio E r a, Bruxelles — Cagliari 1963, 232 str., sv. XXVI „Studii předložených Mezinárodní komisi pro dějiny stavovských shromáždění".

Tento sborník pestrého obsahu je výsledkem zasedání Komise, jež se konalo v prosinci 1961 v Cagliari na Sardinii a je věnován památce zatím zemřelého italského právního historika, který na Sardinii vědecky a politicky působil. Obsahuje osm příspěvků italských autorů a po jednom příspěvku autora německého, kyperského, španělského, anglického a francouzského, vesměs velmi různého rozsahu, značně odlišných témat a nestejné hodnoty. Skupinu pro sebe tvoří zde sedm statí (šest italských a jedna španělská) vztahujících se k dějinám sardinského sněmovnictví, zejména v době 17.—18. století.

Jinak nacházíme tu podnětný článek mnichovského K. B o s l a o zastoupení sedláků v německé vesnické obci, nikosijského C. P. K y r r i s e o politické organizaci obyvatel byzantských měst v letech 1204—1341, madridského J. B e n e y t a o ustanovování úředníků katalánským sněmem, kambridžského Stuarta J. W o o l f a o otázce politického zastoupení v porenesančních Benátkách a tananarivského (Madagaskar) E. A p p o l i s e o diecesálních shromážděních duchovenstva ve Francii v 17.—18. století. Sborník dobře dokumentuje živou činnost Komise v posledních letech. *Vaněček*

Raymond de R o o v e r, La doctrine scolastique en matière de monopole et son application à la politique économique des communes italienes, Studi in onore di Amintore Fanfani, I., Milano 1963, str. 151—179.

Drobný příspěvek známého hospodářského historika, působícího nyní v USA, dotýká se svým obsahem závažných obecných souvislostí na poli, jehož význam ve světové historiografii stále roste, totiž oblasti výzkumu hospodářské ethiky a ekonomických doktrín (Wilh. Weber, J. A. Schumpeter). Současný pohled na tyto otázky dávno již nevystačí s tradičními poznatky o omezování kreditního styku a morálnětheologických úvahách určujících výši spravedlivé ceny. Význam dotčeného příspěvku spočívá především v tom, že probírá vývoj jednoho z obecných doktrinálních pojmů, jež ideově ovlivňoval hospodářský život při nejmenším stejně jako známé církevně scholastické pojetí lichvy. Navíc pak nauka o monopolu měla svoje antické pozadí a svými ohlasy zasahovala dokonce i stadium raného kapitalismu, kde se ostatně její vliv uplatnil i v českém vývoji 18. století. Jak patrno z názvu článku je konkrétní autorův výklad zaměřen k problematice severoitalských městských republik; ve skutečnosti ji však daleko přesahuje a zabývá se mimo jiné i vyzněním monopolistického učení až k počátkům hospodářského liberalismu. *Urfus*

Botezan Liviu: Problema agrara in dezbaterile parlamentare din Rominia in anul 1862. (Agrárny problém v parlamentných debatách Rumunska v r. 1862.) Studia universitatis Babeş-Bolyai, series IV, fasc. 1 (1961): Historia. Cluj, 1962, strana 107—138. Rezumé ruské a francúzske.

Otázka oslobodenia poddaných zpod feudálnych povinností a ich premena v drobných vlastníkov nastolila sa v Rumunsku krátko pred rokom 1848, ale bola rozhodnutá až po štátnom prevrate 2. mája 1864. V štúdii rozoberajú sa rôzne stanoviská v tejto veci v parlamente v roku 1862. Ako smerodajné triedne sily vystupovali: konzervatívna šľachta — zdráhala sa prideleniu pôdy sedliakom a zčasti aj zrušeniu poddanských povinností. Prevažne boli ochotní súhlasiť so zrušením povinností, ak by zároveň bola poddaným odňatá užívaná pôda. Liberálna šľachta zčasti tiež chcela poddaným vziať z užívanej pôdy, zčasti bola im ochotná ju ponechať ako v trvalom nájme, a pokiaľ išlo o ostatné otázky medzi poddaným a zemepánom, mali sa riešiť vzájemnou dobrovoľnou dohodou. Druhá časť liberálnej šľachty spolu s priemyselnou buržoáziou bola za prideleníe sedliakom užívanej pôdy do vlastníctva. Naopak obchodná a lichvárska buržoázia podporovala konzervatívcov, lebo mala záujem na továrovej výrobe veľkostatkov, z obchodovania ktorou mala zabezpečenú existenciu. Teda situácia celkom identická s onou v Rusku v 1857—1861 ako ju charakterizoval Lenin, totiž že šlo o zápas vnútri vládnucej triedy v dôsledku nezhody o šírke a forme koncesií.

Rebro

Popa Viktor: Problema invoielilor agricole din Tara Romineasca şi Moldova in perioada dintre 1848—1864. (Dobrovoľné agrárne zmluvy v Rumunskom kráľovstve a v Moldavsku v období 1848—1864.) Studia universitatis Babeş-Bolyai, series IV, fasc. 1 (1961): Historica. Cluj 1962, s. 91—106. Rezumé ruské a francúzske.

V štúdii sa charakterizujú snahy šľachty postupne nahradiť dovterajší nutený poddanský režim „dobrovoľným a slobodným zmluvným" režimom, ako to bolo vyjadrené aj zákonodarstvom. Príčiny tohto postoja nachádza autor v záujme veľkostatkárov po zvýšení produkcie v rámci vtedajšieho rozvoja peňažno-tovarových vzťahov a možností na svetovom kapitalistickom trhu. Autor konštatuje že touto cestou sa nesporne rozvíjal prechod v rumunskom poľnohospodárstve od feudálneho vlastníctva k vlastníctvu kapitalistickému, že sa tým nesporne presadzovali progresívnejšie výrobné vzťahy, že však na druhej strane priami výrobcovia boli zbavovaní akýchkoľvek práv k pôde dovtedy užívanej a prakticky že boli viac vykorisťovaní, než predtým za starého núteného režimu robotového. Odtiaľ potom nechuť sedliakov uzavierať tieto nové zmluvy ohľadne vzájomných práv a povinností s vlastníkmi, pokiaľ išlo o agrárnu produkciu.

Rebro

Studien über die deutsche Geschichtswissenschaft, vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Reichseinigung von oben, vydal Joachim Streisand, Berlin, 1963, str. 354.

V osmnácti samostatných studiích podávají přední pracovníci z oborů historie, filosofie a práva v NDR kritický obraz hlavních představitelů německé historio-

grafie 19. století od F. Schillera, přes historiky tzv. pozdního osvícenství a revoluce 1848 až po Rankeho, Droysena, Sybela a Treitschkeho. Knihu zákonitě uzavírá studie o historickém obrazu německých dějin, tak jak ho podali K. Marx a B. Engels.

Autoři zdůrazňují progresivní, národní a vědecké tradice německé historiografie a poukazují zejména na její spojení s vědeckým pokrokem. V tom, že měli snahu ukázat zejména to co bylo positivní je jistě nesporný význam knihy. Že toto positivní nemohlo být vykládáno bez kritiky nebezpečných reakčních proudů, které se vyskytovaly na cestě německého duchovního vývoje je nabíledni.

S oblastí právněhistorického bádání souvisí zvláště úzce stať z pera U. J. Heuera: „Karl Friedrich Eichhorn und die historische Rechtsschule" (str. 121 až 135). Heuer se stručně zmiňuje o počátcích vědy o státu a právu v období osvícenském a o důsledcích francouzské buržoazní revoluce pro německou ideologii. Do tohoto rámce pak zasazuje vznik historickoprávní školy a některé názory Huga, Savignyho a Eichhorna. Ve svých vývodech se v podstatě opírá o Marxovu kritiku Manifestu historickoprávní školy, snaží se však také ukázat její význam pro vznik buržoazního právního positivismu. Eichhorna hodnotí jako vědce, který vystupoval „reakčně proti všem, kteří chtěli buržoazní revolucí vymést zastaralou feudální veteš, vystupoval však pokrokově ve vztahu k těm, kteří byli i proti tomu, aby byly dále vytvářeny pomalu a opatrně stát a právo" (str. 127). Eichhorn, jak známo, viděl právo pouze ve svém historickém vzniku a nikoliv ve vztahu k historické zákonitosti. Toto „historické" odůvodnění práva nemuselo však být za všech okolností reakční (str. 135). Heuer nadhodil v tomto směru řadu otázek, které nasvědčují tomu, že Savigniho škola se svou negací historické zákonitosti vývoje státu a práva, svým zamlžováním třídního charakteru společnosti a se svou „právní ideí" a „boží vůlí" poskytuje pro filosofy a právní historiky nadále mnoho podnětů k vědeckému zkoumání.

Litsch

Hans Erich Feine, Kirchliche Rechtsgeschichte — Katholische Kirche; Vierte neubearbeitete und erweiterte Auflage, Böhlau Verlag, Köln — Graz 1964, str. 788.

Čtrnáct let po prvním vydání a devět let po třetím vydání vychází letos znovu dnes již světoznámý systém církevních právních dějin dlouholetého redaktora kanonistického oddělení Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte em. profesora university v Tübingen H. E. Feineho. Vychází-li tedy po čtvrté dílo specializovaného vědního oboru, dokazuje to, že jde o dílo výjimečné, které daleko přesahuje zájem odborníků v dějinách kanonického práva a historiků církve a stává se důležitou pomůckou pro široký okruh historických oborů.

Nebylo by účelné v nanejvýš omezeném rozsahu pouhé zprávy rozepisovat se o kladech a snad i o některých nedostatcích díla, tím spíše, že již i o předcházejících vydáních byly napsány v odborném tisku podobné hodnotící recense. Konstatovat lze především, že i toto vydání, byť i s určitými změnami v pojednáních o některých otázkách, k nimž nová literatura přinesla nové poznatky, vychází z dosavadního systému práce, který především rozšiřuje o nové výsledky, ke kterým došlo bádání posledního zhruba desetiletí, a dává tak do rukou odborníkům povšechný přehled právních dějin církve katolické od jejích počátků až do nejživější současnosti na samý práh II. vatikánského koncilu.

Avšak co je ještě důležitější pro badatele než tento ohromný rámec historický, je dokonalé zvládnutí veškeré literatury thematu až do prací nejnovějších, vyšlých před ukončením rukopisu, tedy až do roku 1962. Zde se ukazuje nejpřůkazněji, při srovnání s vydáním třetím, jak mnoho nového bylo právě na poli právních dějin církve katolické a speciálně práva kanonického novým bádáním vykonáno, do jaké hloubky bádání šlo a s jakou erudicí pracovalo. Ukazuje se tu však i plasticky, které problémy dosud vzdorují poznání a kde zůstaly mezery, které bude třeba vyplnit. Bibliografické přehledy, které tvoří podstatnou část rozsahu knihy, jsou nesmírně cennou pomocí, a lze bez nadsázky říci, že téměř nahrazují úplnou systematickou bibliografii právních dějin církve katolické. Bohužel jen málo jmen českých autorů je uvedeno, a to ještě většinou ze starší doby — ne snad že by byli zanedbáni, nýbrž proto, že právě na tak důležitém úseku právních i politických dějin, jakým je právo kanonické, se v posledních letech u nás téměř vůbec nepracuje. Nebylo by vhodno vzít si z tohoto zjištění pobídku k živější práci i na tomto poli, kde právě naše země svou centrální polohou v Evropě by mohly podat příspěvek nad jiné bohatý?

Čtenář se neubrání lítosti při zjištění, že z původně zamýšleného třídílného celku právních dějin církevních zůstal jen tento svazek první. Další dva spolupracovníci, kteří měli zpracovat další svazky, totiž prof. J. Heckel právní dějiny církví protestantských a prof. H. F. Schmidt právní dějiny církve východní, nemohli již svůj podíl na společném díle odevzdat, první pro dlouholetou chorobu, druhý pro svou předčasnou smrt loňského roku. Zůstává tedy původní plán torsem. To však neubírá nikterak na ceně a užitečnosti knize profesora Feineho, která sama svou obdivuhodnou sevřeností a přehledností tvoří dílo ucelené, jehož význam byl v mezinárodní vědě již dávno uznán, a které bude historickému bádání na dlouho sloužit jako spolehlivý základ a východisko nových prací.

Kejř

Andor Csizmadia, Právne otázky vzťahov cirkvi a štátu v hortyovskom období 1919 až 1944 (Az állam és az egyházak jogi kérdései a Horthy-korszakban), Budapest 1965.

Systém recipovaných cirkví vznikol za bývalého Uhorska roku 1848. Odluka cirkvi od štátu jestvovala iba prechodne za Maďarskej republiky rád r. 1919. Kontrarevolučný režim Horthyho ponechal síce spočiatku liberálne právne predpisy o náboženskej rovnoprávnosti z obdobia dualizmu v platnosti, no neskôr za otvorenej fašistickej diktatúry odňali Izraelitom postavenie recipovanej cirkvi a neľudsky prenasledovali židovské obyvateľstvo.

Hortyovský režim administratívne potláča náboženské sekty, o to viac však chránil právnu subjektivitu recipovaných cirkví a ich „normám" priznával povahu osobitného (singulárneho) prameňa práva.

Okrem spomenutých otázok autor podrobne skúma dôchodky vyššieho a nižšieho kléru, najmä spôsob ich zabezpečenia štátnou mocou. Osobitnú časť venuje vrchnopatronátnym a patronátnym právam. Hortyovské Maďarsko uzavrelo s Rímom dohodu o spôsobe obsadzovania miest vrchného kléru (intesa semplice). I keď Codex iuris canonici mal tendenciu zrušiť súkromné patronáty, maďarský vyšší klérus si presadil nové súkromné patronáty v mestách, ktoré boli ochotné znášať hmotné farchy s tým spojené.

Posledná časť práce rozvádza spôsob účasti kléru v štátnom mechanizme v období medzi oboma svetovými vojnami. Klérus sa zúčastňoval aj na legislatívnom procese aj v administratíve. Maďarský štát zabezpečoval kléru osobitné privilégiá.

Profesor Csizmadia obhájil na základe tejto práce doktorát.

Bianchi

ZPRAVY

Právněhistorická jubilea

Zvláštní shodou okolností letošní rok (1965) přímo oplývá daty, jež připomínají významné mezníky v životě našich předních představitelů právněhistorické vědecké práce. Hned na jeho počátku vzpomněli jsme zdařilou slavností stého výročí narození Karla Kadlece (11. 1. 1865) a Miloslava Stiebra (16. 2. 1865), přičemž do téže doby spadly nedožité pětaosmdesátiny Jana Kaprasa (nar. 17. 1. 1880).

Dne 30. dubna bylo lze vzpomenout již 120. výročí narození Emila Otta a o měsíc později sedmdesátin prof. dr. Františka Čády (nar. 30. 5. 1890), předního právního historika-bohemisty. V červenci oslaví 85. narozeniny D. D. Mototolescu (Cluj), nestor právních historiků v socialistických zemích, nejstarší žijící žák Kadlecův a skoro současně prof. Josef Tureček své pětašedesátiny (nar. 17. 7. 1900).

V září bude vzpomínáno sedmdesátin akad. Vladimíra Procházky (nar. 12. 9. 1895), stále úzce spolupracujícího s naší právní historií. Pro říjen pak zaznamenáváme jednak 65. narozeniny brněnského prof. Jaroslava Pošváře (nar. 1. 10. 1900), jednak pětasedmdesátiny prof. Josefa Markova, právního historika-slavisty a autora řady studií z dějin českého práva procesního (nar. 25. 10. 1890).

Současně nám budiž při této příležitosti dovoleno vzpomenout dodatečně i toho, že na předchozí rok (1964) připadly pětašedesátiny význačného romanisty i bohemisty prof. Miroslava Boháčka (nar. 10. 9. 1899), pětasedmdesátiny pražského rodáka a rovněž žáka Kadlcova prof. Guido Kische žijícího nyní v Basileji (nar. 22. 1. 1889) a konečně nedožité devadesátiny Bohumila Baxy (nar. 27. 7. 1874), od jehož zastřelení okupanty uplyne v příštím roce (1966) čtvrt století.

V tomto dalším roce (1966) bude možno vzpomenout již 120. výročí narození Jaromíra Čelakovského (nar. 21. 2. 1846), nedožitých devadesátin Antonína Hobzy (nar. 6. 1. 1876) a rovněž nedožitých sedmdesátin Rudolfa Rauschera (nar. 14. 9. 1896). Z žijících oslavíme v tomto roce šedesátiny prof. Martina Vietora (nar. 3. 11. 1906).

Bohatý na právněhistorická jubilea bude i rok 1967. Uplyne 110 let od narození a zároveň 60 let od předčasného odchodu Bohuše Riegra. Bude tomu 140 let, co spatřil světlo světa Hermenegild Jireček (13. 4. 1827) a 120 let, co se narodil Jaromír Hanel. Bude lze si připomenout Richarda Hornu u příležitosti jeho nedožitých pětasedmdesátin (nar. 24. 3. 1892) a dožije se pětašedesátky prof. Jiří Cvetler (nar. 4. 2. 1902).

Konečně v r. 1968 vzpomeneme toho, že by se byl dožil už 80 let Theodor Saturník. Toho roku také oslaví šedesátku brněnský prof. Hynek Bulín (nar. 23. 11. 1908).

Badatelského přínosu pro dějiny státu a práva, který vzešel z životního díla pracovníků zachycených v této stati, váží si všechna naše právněhistorická obec. Neboť je nám jasné, že dnešní pracovníci, ať jde o otázku jakoukoli, nemohou opomíjet vědecký odkaz, který zůstavily generace předchozí. V tom smyslu i nejstarší „jubilanti", dávno odešlí, jsou stále mezi námi. Vděčně jich vzpomínáme. A těm, z jejichž živé spolupráce se každodenně těšíme, přejeme do dalších let hodně zdraví, pracovní pohody a úspěchů. *Václav Vaněček*

Rozprava o právní romanistice

Katedra dějin státu a práva právnické fakulty KU uspořádala za předsednictví prof. Vaněček v dubnu 1964 další ze svých rozprav, věnovaných závažným problémům vědeckého bádání o dějinách státu a práva. Podnětem k projednávání otázek dějin římského práva byl pokus o nové tradování historického vývoje římského státu a práva, který v některých svých partiích, vypracovaných profesorem Turečkem (Soukromé právo římské, Římské občanské právo procesní, Trestní právo římské hmotné i procesní), přinesla nová učebnice Dějiny státu a práva ve starověku (Orbis 1963).

Úvodní slovo k celé rozpravě přednesl jeden ze spoluautorů učebnice doc. dr. J. Kincl (redaktor učebnice prof. J. Tureček se na zasedání omluvil), který zdůraznil především pedagogické poslání římského práva v rámci výuky na právnických fakultách a upozornil na skutečnost, že římské právo je přednášeno, i když ne vždy stejným způsobem a souvislostech ve všech evropských socialistických zemích, vyjma NDR. Docent Kincl rovněž vysvětlil nezbytnost umístění výkladu o římském právu do celkového systému dějin státu a práva ve starověku, jako jejich nedílné součásti. Vedle svého pedagogického poslání má však římské právo i své specifické problémy vědecké. V naší právněhistorické vědě je to především nutnost vypracování nové marxistické koncepce i přehodnocení dosavadních výsledků vědy buržoazní. Tento úkol plní právní vědy v socialistických státech nestejnou měrou. Pokus o nový výklad římského práva, který podnikl profesor Tureček v učebnici Dějiny státu a práva ve starověku je pozoruhodný především v tom, že podstatným, ba téměř jediným východiskem je dílo Gaiovo a představuje tak vlastně parafrázi Gaiových výkladů. I když tento způsob je problematický a ke Gaiovi má řada významných badatelů výhrady, stojí přece za úvahu, zda tento způsob výkladu římského práva není použitelný. První zkušenosti s používáním učebnice v pedagogickém procesu podle sdělení docenta Kincla jsou prozatím neuspokojivé. Výuka římského práva naráží totiž více ještě než ostatní vědní disciplíny na nedostatečnou předběžnou přípravu posluchačů, projevující se zvláště v jejich chatrných znalostech jazykových, obecně historických apod. Ostatně obtížný je i sám systém učebnice, který v tomto ohledu klade na posluchače vysoké nároky.

V závěru svého úvodního výkladu vyzval docent Kincl přítomné, aby se zaměřili především na otázky výkladu římského práva. Podle jeho názoru by tento výklad měl být syntetisující a nikoli dogmatický. Prvním problémem, který je třeba řešit, je otázka historického pojetí výkladu římského práva. Další otázkou by měl být rozbor kladů a záporů Turečkovy vědecké metody a její pedagogické účinnosti a posouzení, nakolik jeho výklad drží krok se světovým vývojem romanistiky.

V bohaté diskusi vystoupila řada přítomných, kteří se zaměřili na jednotlivé vytyčené problémy. Diskusi k obecným otázkám právní romanistiky zahájil docent Bartošek, který uvedl, že podle jeho názoru by se měla nová marxistická romanistika prosazovat ve stálém ideologickém boji s buržoazní vědou, která má sice určité výhody získané staletým vývojem, avšak marxismus naproti tomu může využít svých předností spočívajících zejména v důsledné aplikaci dialektického a historického materialismu na dějiny římského práva. K systému výkladu nové učebnice byla vznesena řada dotazů i připomínek. Dr. Kejř uvedl řadu nepřesností obsažených v textu, které snižují váhu učebnice. CSc. K. Malý upozornil, že zvolení Gaiova systému za základ výkladu římského práva ochuzuje zřejmě učebnici o dosavadní bohaté výsledky vědeckého zkoumání římského práva. Tuto skutečnost konstatovala i dr. Železková, která vytýká profesoru Turečkovi opomenutí výkladu o tzv. vulgárním právu římském. Podobného názoru byl i dr. Procházka, který odmítl celkovou koncepci Turečkova díla jako zastaralou a neodpovídající současnému stavu vývoje vědy.

Dr. Poláček ve svém diskusním příspěvku zdůraznil, že nehledě na některé věcné chyby, splňuje podle jeho názoru partie o římském právu své poslání jako učební pomůcka. Ovšem ve srovnání se světovým vývojem této vědní disciplíny je výklad v učebnici obsažený opravdu „svérázný". Vědecká měřítka na tyto partie by bylo sotva možno klást, zvláště když učebnice nenavazuje a programově nesleduje mezinárodní vědeckou romanistickou publicistiku.

Obšírnou kritiku přednesl v další rozpravě docent Bartošek, který i při uvážení základních obtíží při zpracování učebnice, která se pokouší o nový výklad, odmítá koncepci profesora Turečka v celém rozsahu. Docent Bartošek se podrobně zaměřil hlavně na zásadní námitky proti systematice díla a polemizoval s pokusem profesora Turečka učinit z Gaia vrcholnou autoritu. Domnívá se, že východiskem výkladu by mělo být hledisko historické a vidí těžiště v periodisaci římského práva. Vytýká autorovi i zbytečně silná slova, která mají nahradit vlastní vědecký třídní rozbor římského práva. V některých partiích spisu — např. o mentalitě otrokářů, římské morálce apod., vidí dokonce náběhy k idealistickému výkladu. Docent Bartošek se přimlouval za odborný romanistický obsah učebnice, který by neopomněl současnou světovou romanistickou produkci a který by se zároveň vyvaroval popisnosti a nerovnoměrného rozvržení látky.

Docent Kincl ve svém diskusním příspěvku upozornil na výjimečnou situaci naší právní historie při zpracování učebnice. Zatím co ve všech ostatních vědních oborech jsou učebnice zpravidla syntetisujícím podáním dílčích vědeckých výsledků a zkoumání, vede pedagogická nezbytnost jak u nás, tak i v SSSR, Bulharsku, Polsku a jinde k urychlenému vypracování učebnic, které ovšem ani zdaleka nemohou být pokládány za konečné a definitivní.

Na tuto stránku problému upozornil také předsedající — profesor V. Vaněček. Podle jeho názoru to byla především pedagogická nutnost, která si vynutila vytváření syntéz a obecně orientovaných výkladů pro posluchače. Proto není možno učebnici přikládat ten význam, který jim dává část kritiky. Podle jeho názoru jde o novou stavbu bez analogií a odporující zatím našim představám. Je otázkou, zda bude možno na této koncepci stavět dále. Podle jeho názoru zdá se mu celá učebnice, včetně římského práva pozoruhodná jako celek. K názoru profesora Vaněčka vyjádřil se souhlasně i docent Poláček, který se domnívá, že po přepracování by bylo možno partii o římském právu dále používat. Vydání učebnice jako pokusu o přehled dějin starověku považuje za záslužný

čin autorův i nakladatelství. Dr. Procházka srovnal ve svém diskusním příspěvku učebnici starověku a učebnicí dějin státu a práva v ČSSR. Zdá se mu, že na partii o římském právu je patrna autorova zřetelně nedostatečná předběžná vědecká erudice a nedostatečný vlastní vědecký výzkum v oblasti římského práva. Jeho diskusní příspěvek vyzněl v požadavek rozšíření personální základny marxistické romanistiky u nás.

K dalšímu problému výkladu o římském právu obsaženého v učebnici — k římské koloniální soustavě — diskutoval dr. Doležal. Pro své anachronické pojetí tato partie podle jeho názoru do učebnice vůbec nepatří a zbytečně desorientuje posluchače tím, že modernisuje historické pojmy. Římské kolonie se zdaleka nemohou srovnávat s pojmy, kterých používáme při charakteristice koloniálních soustav imperialistického stadia vývoje kapitalismu.

. Na obranu výkladu učebnice o římském právu vystoupil za nepřítomného autora dr. Balík. Polemisoval s kritiky učebnice v jednotlivostech i celkově a zdůraznil zvláště naléhavou potřebu vypracovávání učebnice světových dějin státu a práva. Jako autor partie o římských koloniích vyjádřil svůj nesouhlas s názorem dr. Doležala a zdůraznil, že Řím bez svých kolonií by se nemohl stát světovou velmocí.

Diskusi shrnul předsedající profesor Vaněček. Průběh diskuse ukázal na užitečnost bezprostřední výměny názorů o zásadních problémech. Z rozpravy vyplynula řada úkolů jak pro čs. právní historii jako celek, tak i pro jednotlivá právně historická pracoviště. Pro katedru dějin státu a práva je to zvláště nutnost zpracovat výsledky jednání a vyvodit z nich důsledky pro práci vědeckou i pedagogickou. Diskuse přinesla podněty i pro právněhistorickou komisi při kolegiu státu a práva ČSAV, a pro nakladatelství Orbis, které se vydání i propagace učebnice věnovalo s nevšední péčí. Náměty vyslovené v diskusi, které vyznívají v požadavky rozvoje marxistické právní romanistiky bude třeba plnit dlouhodobě. Diskuse tak ukázala cestu i za cenu určité ostré kritiky, která je však k rozvoji vědeckého poznání nezbytná.

Karel Malý

Rozprava o problematice dějin státu a práva slovanských národů

Pracovní formy našich právních historiků byly v r. 1964 obohaceny zásluhou katedry dějin státu a práva Karlovy university o rozpravy pražských pracovníků k určitým konkrétním zvláště aktuálním tématům. Na prvním zasedání tohoto druhu, jež se konalo v pátek 28. února 1964, přednesl Vladimír Procházka základní téze k námětu *Základní problémy „slovanského práva"*.

Pod zkráceným názvem „slovanské právo" se rozumí podle jeho slov výklad dějin státu a práva slovanských národů. K oživení tohoto oboru v nynější době přispěje jistě i zřízení historické sekce na 5. mezinárodním kongresu slavistů a zejména navrhované zřízení komise pro srovnávací dějiny společenských a právních institucí v jejím rámci.

I. V oblasti koncepce slovanského práva se nejnověji uplatňuje spíše omezující tendence kritická. Je to poslední stupeň již stoletého vývoje této vědní disciplíny, která ve shodě s celkovým vývojem srovnávací historiografie (ale nikoli v bezprostředním navázání na něj) prodělala vývoj ve třech vlnách romantických

a tří kritických. Tatáž problematika je jádrem i koncepce „germánského práva", v němž však až na nečetné výjimky zcela převažuje až dodnes koncepce romantická.

II. Ze dvou nejnovějších koncepcí dějin státu a práva u slovanských národů chápe je Bardach (Kwartalnik historyczny 1963) jako oddíl dějin státu a práva v Evropě. Graus (Historische Zeitschrift 1963) proti tomu protivu slovanského a germánského práva anuluje úplně a postuluje jednotný výklad státních a právních institucí v rámci celoevropském. Zřejmě přeceňuje znaky shodné a podceňuje diferenciování, ač doklady pro ně sám nejednou uvádí.

Hlubší než dříve výzkum dějin státu a práva slovanských národů zjišťuje nepochybně značnou příbuznost jejich vývoje s vývojem jiných evropských národů a tedy daleko menší množství rozdílů, než jak se kdysi mělo za to. Avšak i když je nutno konstatovat poměrně malé množství specifických rysů ve vývoji státních a právních institucí u Slovanů, přece právě tím více je třeba k nim přihlížet. Položením důrazu na odlišnosti a pozorováním jevů zejména v oblasti myšlenkových proudů je třeba hledat individuální rysy v dějinném vývoji, v poslední době stírané zájmem spíše o jevy masové a vhodné k obecnému sumarizování.

III. Společné studium minulosti státu a práva u slovanských národů je prvořadě významné i z ohledu na nutnost komplexního výzkumu kultury slovanských národů vůbec. V této kultuře shledává se totiž více shodných rysů než v oblasti státu a práva. Nadto — zejména v mladších fázích — tu působí jako historická skutečnost programové hlásání slovanské vzájemnosti. Studium vývoje státu a práva u slovanských národů bez ohledu na tyto společné rysy by porušovalo reálnost výkladu vývoje jednotlivých státních a právních institucí a jeho nedostatek by stejně porušoval reálnost výkladu této kultury vcelku, jejímiž součástkami jsou i tyto instituce. Teprve sledování shod a neshod, paralel a disproporcí mezi jednotlivými jevy celého vývoje minulosti dá obraz celistvý.

IV. Celek práv slovanských národů má hlubší opodstatnění než jen jako část vývoje státu a práva v Evropě. Především není úplně správná námitka o neexistenci společného státu a jednotného práva. Každý středověký stát, jejž historická nauka běžně přijímá za celek a jeho dějiny jako celek vykládá, se ničím neliší od komplexu „slovanského práva", jež v nejstarší, prameny ovšem dost špatně doložené době, představuje — analogicky raně středověkému státu — podobný konglomerát jednotlivých celků dílčích. Podobně z hlediska územního je výklad dějin státu a práva každého státu dán politickým aspektem dnešní skutečnosti, takže obsahuje výklad i o těch částech dnešního politického tělesa, jež v průběhu dějinného vývoje od něho odpadly, i těch, které naopak dodatečně byly přivtěleny.

Rozhodujícím aspektem pro vymezení určitého celku jako základny pro výklad historickoprávní minulosti nemůže však být jen prezentní politické těleso — pojetí toho druhu by ochuzovalo historickou nauku i zkreslovalo historickou skutečnost. Koncepce slovanského společenství je samostatnou oblastí ideovou, oblastí myšlenkových proudů, která pro vytvoření určitého politického a kulturního celku je elementem podobně určujícím. A je to skutečnost nemalé váhy politické i morální. Slovanské národy žily v minulém století v politickém a sociálním útisku a jejich program osvobození, jim všem společný, projevoval se v oblasti politické, historické (např. koncepce ideálů husitství) i kulturní (např. ideje ruského realismu). Tato koncepce zůstala vlastní v povědomí širokých

vrstev i nadále a nového obsahu se jí dostalo vytvořením společenství národů socialistických.

V. Stát a právo slovanských národů je třeba studovat metodou ve vlastním smyslu srovnávací, tj. neulpívat na výkladu jednotlivých národů vedle sebe nebo nesrovnávat jen typologicky jednotlivé instituce. Srovnávací metoda při studiu slovanského práva a státu se jednak uplatní v rámci vlastního srovnávání v nejširším smyslu, jednak při doplňování mezer staršího vývoje na základě analogie, která ovšem osvětlí celkové rysy vývoje, nikoli konkrétní detaily. Studium nejstarší vrstvy vývoje politické organizace a práva u Slovanů je při nedostatečnosti pramenné základny možné kombinací závěrů všech zúčastněných vědních oborů; shoda těchto závěrů nevystihne historickou skutečnost celou, ale přiblíží se jí.

VI. Dosavadní výsledky, dosažené postupem skutečně srovnávacím, jsou poměrně velmi malé. Z úkolů nejvíce vhodných a žádoucích se jeví být studium města předfeudálního a feudálního, vzniku feudální třídy („rodová" šlechta u Slovanů — vztah k pozdější stavovské monarchii), kolonizace, stavovské monarchie, poddanských vrstev v období utuženého poddanství a slovanské politické ideologie a vzájemnosti v 19. století.

•

V diskusi k předneseným tezím uvítal M. D o l e ž a l panující skepsi v problematice slovanského práva, jehož traktování jako samostatné oblasti právněhistorického vývoje souvisí s momenty politickými, jako zdravou. Bardachovo hledisko, tvořící součást třetí „realistické" vlny koncepce slovanského práva, je hlediskem marxistické právní historie. Slovanské právo je třeba vykládat v celosvětovém kontextu. I raněstředověký stát, vysvětlovaný v přednesených tezích jako nejednotný, je státem. Problematika husitství a ruské realistické beletrie je věcí jiné roviny než slovanské právo. K. M a l ý vyslovil pochybnost o možnosti srovnávání slovanských státních institucí, kdežto za vlastní oblast srovnávání pokládá instituce ostatních právních odvětví. Problematiku slovanského práva nelze vázat vjedno s problematikou kultury 19. století. V některých požadovaných oblastech výzkumu (např. stavovská monarchie) není nic specificky slovanského. V. U r f u s se rovněž podílel na skeptickém hledisku. Za aktuální by považoval zejména monografickou stať o dosavadních zpracováních problematiky tzv. slovanského práva, jež vzešla z kulturních proudů 19. století. V diskutované věci nejde ani tak o základní problémy jako o předmět slovanského práva. J. K l a b o u c h zdůraznil, že v počátečním vývoji je pro pochopení našeho práva studium práv ostatních slovanských států značné důležitosti. V pozdějším vývoji však je třeba na ně nahlížet také jako na součást jiných právních skupin (recepce, středoevropské vlivy, přirozené právo atd.) a příslušnost do skupiny slovanských práv nemá už dominantní význam. Ještě více to platí o organizaci státu. J. K e j ř poukazoval na to, že slovanské právo netvoří sice zvláštní vědní disciplínu, avšak vyžaduje speciální přípravu pracovníků, kteří se mu věnují. Prof. V. V a n ě č e k osvětlil nebezpečí, jež vzniká tím, že zkrácený název „slovanské právo" předpokládá samostatnou existenci jevu neodpovídajícího historické skutečnosti. Srovnávací metodu je třeba používat i pro výzkum poměrů předstátních a zejména ovšem pro celý další vývoj, v němž určité velmi staré instituce mnohde přežívají velmi dlouho (např. u jižních Slovanů). Koncepce slovanského práva je pozoruhodná svým politickým dosahem a osudem v minulém století; jde o zjev, který se u jiných etnických skupin než u Slovanů nevyskytuje.

Vladimír Procházka

500. výročí mírových návrhů českého krále Jiřího

V roce 1964 bylo připomínáno v kulturním světě jako jedno z jubileí významných osobností a historických událostí UNESCO i 500. výročí velké mírové iniciativy krále Jiřího, který v letech 1462—1464 předložil tehdejší Evropě velkorysý návrh na vytvoření mezinárodní organisace svrchovaných států, která by vyloučila válku ze vztahů mezi národy, řešila vzniklé spory mírovou cestou a společnou silou zaručila obranu proti turecké agresi.

Pro přípravu důstojné připomínky i vědeckého zhodnocení výročí byla ustavena v Československé akademii věd přípravná Komise, která působila od podzimu 1962 až do skončení oslav koncem roku 1964. Z právních historiků se zúčastnili prací Komise prof. dr. V. Vaněček, člen-korespondent ČSAV, jako její předseda, doc. dr. K. Malý jako její tajemník a dr. J. Kejř jako člen.[1] Komise připravila ve spolupráci s dalšími institucemi řadu akcí, které zajistila většinou po vědecké stránce a ve značné míře svými členy a spolupracovníky i po stránce organisační.

Jako základ pro informaci vědecké veřejnosti byla vydána ve vynikající grafické úpravě O. Hlavsy v české a anglické versi publikace Všeobecná mírová organisace podle návrhu českého krále Jiřího z let 1462—1464 (The Universal Peace Organization of King George of Bohemia), pro kterou připravil úvodní pojednání prof. V. Vaněček a edici dokumentu krále Jiřího dr. J. Kejř. České znění bylo doprovázeno českým překladem dokumentu, který pořídil doc. dr. Jaromír Kincl, anglické znění kromě anglického překladu též překladem francouzským, španělským a ruským.[2]

Členové komise napsali též řadu příležitostných článků pro různé časopisy, připravili relace pro Československý rozhlas a televizi a prostřednictvím tiskových orgánů informovali o jubileu a historickém významu dokumentu i zahraniční publicistiku.

Hlavní oficiální oslava se konala dne 15. května 1964 při slavnostním shromáždění v budově pražského Karolina. Shromáždění předsedal předseda ČSAV akademik Fr. Šorm, který přednesl též úvodní projev, a účastnili se ho ministr školství a kultury dr. Č. Císař, náměstek ministra zahraničních věcí K. Kůrka, členové diplomatického sboru, zástupci vysokých škol a kulturních institucí a zástupci m. Poděbrad. Slavnostní projev přednesl předseda Komise prof. dr. V. Vaněček, člen-korespondent ČSAV. Při slavnosti byl přečten též text telegramu, který zaslal shromáždění generální tajemník OSN U Thant a generální ředitel UNESCO p. René Maheu. Dne 17. května byla pak v Poděbradech při velké mírové manifestaci, při které promluvil poslanec NS s. Mestek a náměstek ministra školství a kultury s. dr. F. Kahuda, odhalena jednak pamětní deska, jednak zahájena výstava v poděbradském zámku, která bude změněna ve stálou exposici dějin mírových snah.[3]

Z akcí, které při této příležitosti uspořádaly jiné instituce sluší jmenovat zejména výstavu archivních dokumentů o mírové politice krále Jiřího v Ústřed-

[1] Viz zprávu o ustavení komise v PS 9 (1963), a PS 10 (1964).

[2] Obojí verse vyšla v Nakladatelství ČSAV, Praha 1964, anglická verse též ve druhém vydání, Praha.

[3] Podrobnou informaci o těchto všech akcích s plnými texty referátu ak. Šorma, prof. Vaněčka i textem poselství U Thanta viz ve Věstníku ČSAV 73 (1964), 553—566.

ním státním archivu v Praze a bibliografický soupis prací o návrzích krále Jiřího, pořízený Miroslavem Bidlasem.[4]

Hlavní vědeckou akcí bylo mezinárodní symposium Cultus pacis 1464—1964, které uspořádala Československá akademie věd ve spolupráci s Československou komisí pro spolupráci s UNESCO a Městským národním výborem v lázních Poděbradech ve dnech 28.—30. září 1964. K přípravě symposia byl ustaven sekretariát, který vedl jako sekretář symposia dr. J. Kejř. Symposium bylo věnováno problematice návrhů krále Jiřího jak z hlediska jejich historického zhodnocení tak i z hlediska jejich významu pro současné mírové snahy ve světě a účastnili se ho vedle historiků práva též historikové středověku, historikové politických učení, filosofové a znalci dějin mezinárodního práva.[5] Symposia se účastnilo celkem 44 odborníků, z nichž bylo 18 zahraničních, celkem z 10 států (SSSR, Polsko, Maďarsko, NDR, NSR, Jugoslávie, Rakousko, Francie, Kanada a Argentina). První dva dny symposia se konaly v Praze v tzv. sále Učené společnosti v budově Karolina, třetí den pak v lázních Poděbradech za širší účasti zájemců z poděbradských institucí. Vědecký program, na kterém bylo přednešeno 15 referátů a řada diskusních příspěvků,[6] byl doplněn ještě recepcemi uspořádanými Československou akademií věd a Československou komisí pro spolupráci s UNESCO, prohlídkou Karolina, představením opery B. Smetany Dalibor v Národním divadle, návštěvou výstavy v poděbradském zámku, zájezdem do Kutné Hory, prohlídkou pražských památek a návštěvou Karlštejna.

Symposiu věnoval pozornost tisk i rozhlas a informoval o jeho průběhu veřejnost. Pořadatelům došla též řada projevů veřejnosti svědčících o živé pozornosti a pochopení celé akce i její aktuálnosti.

Jiří Kejř

[4] 500 let mírovým návrhů Jiřího z Poděbrad, Praha 1964, vydala Státní knihovna ČSSR.

[5] Viz zprávu o symposiu ve Věstníku ČSAV 74 (1965).

[6] Je možno upustit od hodnocení vědeckého programu a výsledků symposia, jehož referáty a některé důležitější diskusní příspěvky budou vydány ve sborníku Cultus pacis 1464—1964, který vyjde v Nakladatelství ČSAV.

Kronika

Přes velmi rušný mezinárodní program československých právních historiků v roce 1964 se hlavní pozornost pracovníků soustředila na hlavní plánované úkoly na všech pracovištích. Přitom, jak tomu bylo i předcházejících letech, pokračovaly především práce na kolektivním díle *Dějiny státu a práva v ČSSR v období kapitalismu (1848—1945)*, které vstoupilo z autorského stadia již do stadia redakčního a lze očekávat jeho ukončení v plánovaném termínu. Po zásadní poradě širšího autorského kolektivu ve Smolenicích ve dnech 18.—20. listopadu 1963[1] pokračovaly v roce 1964 porady užšího autorského kolektivu, zejména zasedáním v Bratislavě dne 4. prosince 1964, na kterém byly určeny zásady práce při závěrečných etapách díla.

Právní historikové se zamýšleli též v cyklu diskusí nad stavem i potřebami práce v jednotlivých oborech právněhistorického bádání, které přinesly řadu podnětů pro další bádání a jeho směry. Diskuse se konaly o dějinách státu a práva u slovanských národů (úvod k diskusi přednesl dr. Vladimír Procházka) o právní germanistice (úvod přednesl doc. dr. Jaromír Kincl) a o právní romanistice (podkladem pro diskusi byla hlavně nová učebnice Dějiny státu a práva ve starověku, do které obsáhlou partií o římském právu přispěl prof. dr. J. Tureček). Diskuse budou pokračovat i v letošním roce.[2]

Vedoucí katedry dějin státu a práva na právnické fakultě university v Bratislavě doc. dr. Martin Vietor byl jmenován profesorem. Hodnosti kandidáta právních věd dosáhl doc. dr. Milan Bartošek po obhajobě kandidátské disertační práce *Římské právo a socialistická společnost*, při které podali oponentské posudky akademik Vladimír Procházka, prof. dr. Karol Rebro a doc. dr. Jaromír Kincl. — Na právnické fakultě University Karlovy v Praze se habilitoval na základě práce *Soudní a policejní persekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. stol. v Čechách* CSc. Karel Malý, jehož oponenty byli prof. dr. V. Vaněček a prof. dr. M. Vietor.

Nejvýznamnější vědeckou a kulturní akcí právněhistorickou roku 1964 byly oslavy 500. výročí mírových návrhů českého krále Jiřího. Toto jubileum bylo zařazeno mezi Výročí významných osobností a historických událostí pro rok 1964 — UNESCO. Oficiální oslava se konala dne 15. května v Karolinu, kterou za účasti diplomatického sboru, ministra školství a kultury dr. Č. Císaře, nám. ministra zahraničních věcí F. Kůrky, primátora hl. města Prahy, akademických hodnostářů a zástupců vědeckých ústavů uvedl svým projevem a řídil předseda ČSAV akademik František Šorm a slavnostním řečníkem byl člen-korespondent

[1] Viz Kroniku v PS 10 (1964), 276 a Právny obzor 47 (1964), 191—192.
[2] Zprávu o diskusích viz v tomto sborníku, 281—286.

ČASV prof. dr. V. Vaněček. O dva dny později se konala v Poděbradech velká mírová manifestace, při které byla odhalena pamětní deska k jubileu a zahájena projevem náměstka ministra školství a kultury dr. F. Kahudy výstava v prostorách poděbradského zámku.[3]

Vědecké symposium *Cultus pacis 1464—1964*, které mělo objasnit historický význam mírových návrhů krále Jiřího, se konalo v Praze a v Lázních Poděbradech ve dnech 28.—30. září za účasti 46 odborníků, z nichž bylo 18 zahraničních z 10 států.[4]

I mimo symposium Cultus pacis byly velmi živé mezinárodní styky československé právní historie Jmenovat je třeba stále se prohlubující spolupráci historiků státu a práva československých a maďarských, kteří se sešli již na páté společné konferenci v Budapešti ve dnech 1.—5. dubna 1964. Hlavní referáty při konferenci přednesli prof. dr. Marton Sarlós, *Svobodný selský majetek v reformním právním systému Széchényiho;* doc. dr. M. Vietor, *Systém nacistických okupačních orgánů a společné úlohy* a prof. dr. V. Vaněček, *Československé vyjednávání o světové mírové organizaci před 500 lety.*[5]

Výrazem československo-maďarské spolupráce na poli právní historie byla i návštěva prof. dr. Mihaly Móry z Budapešti v Praze, kde přednášel na thema *Současné problémy studia a vysokoškolské výuky dějin římského státu a práva,*[6] a v Bratislavě.

V Praze dleli na studijním pobytu i pracovníci polští dr. Grodziski z Krakova, dr. Russocki a dr. Sójka-Zielińska z Varšavy, která též proslovila přednášku *O srovnávací metodě v právní historii.*[7]

Rukopisy pseudoisidorských dekretálů v pražských knihovnách studoval profesor Schafer Williams z University of Massachussets.

Kromě jmenovaných zahraničních vědců navštívila Prahu ještě celá řada dalších jako turisté. I když nebyl jejich program studijní povahy, setkali se s právními historiky a prodiskutovali společné problémy.

Ve své funkci člena byra Mezinárodní asociace dějin práva a institucí se zúčastnil prof. V. Vaněček zasedání asociace v Curychu.

Na mezinárodním kolokviu o dějinách daní ve Spa v Belgii ve dnech 6.—9. září reprezentoval české právní historiky dr. J. Kejř, který přednesl referát *Daně v českých středověkých městech.*

Mezinárodního zasedání ve Vídni Deutscher Rechtshistorikertag v říjnu se zúčastnil prof. dr. V. Vaněček a doc. dr. M. Bartošek, který v romanistické sekci přednesl referát *Romanistické úvahy o podstatě práva.* Na zasedání Société Jean Bodin ve Vídni, které navazovalo na Deutscher Rechtshistorikertag, proslovil dr. Jiří Klabouch přednášku *Osobní záruky v přirozeném právu.*

Při mezinárodním zasedání Svět v době kostnického koncilu, uspořádaném na paměť 550. výročí koncilu v Kostnici v říjnu přednesl dr. J. Kejř referát *Ke*

[3] Zpráva o oslavách v denním tisku. Viz Věstník ČSAV, 73 (1964), 553—566.

[4] Zprávu o symposiu viz v tomto sborníku, 000—000, též Věstník ČSAV 74 (1965), 103—105. Vědecké výsledky symposia budou vydány ve sborníku Cultus, pacis, který vyjde v Nakladatelství ČSAV v roce 1966.

[5] Viz Právny obzor 47 (1964), 575—576.

[6] Referát o přednášce v Právníku 104 (1965), 392—393.

[7] Referát o přednášce v Právníku 104 (1965), 490.

vzniku husitství. Dr. J. Kejř byl též pozván v prosinci universitou ve Strasburku ke dvěma přednáškám v Institutu kanonického práva. Přednesl pro studenty referát: *Volné uvážení důkazů soudcem podle středověkých právních a theologických nauk* a pro užší okruh specialistů referát *Dovršení glosy k Dekretu Gratianovu.*

Jiří Kejř

Obsah

Články

I. část

Václav Vaněček — 60 let 5
Jiří Kejř, Ke zdrojům husitských názorů na teorii soudních důkazů . . . 9
Rudolf Turek, K problému počátku raně feudálních emporových kostelů u nás 17
Jiří Klabouch, K reformním snahám v českém soudnictví kolem roku 1730 29
Valentin Urfus, „Předmerkantilistické" zákonodárství v Čechách a jeho ráz 43
Karel Kučera - Miroslav Truc, Zahraniční studenti na pražské právnické fakultě v 17. století. 53
Vladimír Růžička, Rozsudek 75
Emanuel Michálek, O ustálených spojeních v staročeských právních památkách 87
Vladimír Procházka, Církev a stát na slovanském Polabí a Pobaltí . . . 95
Jaroslav Kudrna, K otázce jednoty Machiavelliho díla 111
Akademik Vladimír Procházka, Dvacet let nového Československa . . . 127
Jaroslav Houser, Přenášení úkolů státních orgánů na společenské organisace ve vývoji československého socialistického státu 133
Vilém Steiner, K vývoji civilně procesní ochrany socialistického vlastnictví před vydáním občanského soudního řádu z r. 1950 153
J. Čarvaga, Organizácia a činnost pracovných skupin poverenictva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy v Západoslovenskom kraji v roku 1945—1950 171
Martin Vietor, Systém okupačnej správy na slovenskom území obsadeném Horthyovským Maďarskom 197

Materiály

Ladislav Hubenák, Archívne prameny k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalismu (1848—1945) část 1. do r. 1918 229

Recenze

Jaroslav Kudrna, Stát a společnost na úsvitě italské renezance (Valentin Urfus) 251
Leonard Bianchi, Právne formy monopolizácie za predmnichovskej republiky (Karel Litsch) 253

Jiří Kejř, Stát, církev a společnost v disputacích na pražské universitě v době Husově a husitské (František Kafka) 257
Jiří Kejř, Husitský právník mistr Jan z Jesenice (Miroslav Truc) . . . 260

Z nové literatury

Kronika, zprávy

Václav Vaněček, Právněhistorická jubilea 281
Karel Malý, Rozprava o právní romanistice 283
Vladimír Procházka, Rozprava o problematice dějin státu a práva slovanských národů 286
Jiří Kejř, 500. výročí mírových návrhů českého krále Jiřího 289
Jiří Kejř, Kronika 291

Právněhistorické studie

11

Jiří Kejř, Rudolf Turek, Jiří Klabouch, Valentin Urfus, Karel Kučera,
Miroslav Truc, Vladimír Růžička, Emanuel Michálek, Vladimír Procházka,
Jaroslav Kudrna, akademik Vladimír Procházka, Jaroslav Houser,
Vilém Steiner, J. Čarvaga, Martin Vietor, Ladislav Hubeňák

Vydala Academia
nakladatelství Československé akademie věd
Praha 1965
Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktorka publikace Běla Riegrová
Technická redaktorka Jaroslava Henclová

Vydání 1. 294 stran
Vytiskl Mír 3/31, Praha 2, Václavské náměstí 12
22,42 AA, 22,76 VA — D-14°50217
Náklad 500 výtisků — 02/63 — 7223
21-150-65

Cena brožovaného výtisku 23,— Kčs
63/I-9